

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 11 (69) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 11 (69)

Київ 2023

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2023

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Űridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Űridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурзького університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlin (Zlin, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Дем'янчук Юрій Вікторович, Добренька Наталія Вікторівна, Коліщук Христина Вячеславівна, Мшанецька Тетяна Андріївна ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО».....	11
Киценко Олександр Петрович УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	16
Кобильнік Дмитро Анатолійович, Никонова Марія Романівна СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ АКЦИЗНИМ ПОДАТКОМ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ В УМОВАХ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З НОРМАМИ ЄС	22
Ковальчук Алла Юріївна, Чернявська Богдана Вадимівна, Ковальчук Максим Сергійович ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ ЗДОБУТИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	30
Коропатнік Ігор Михайлович ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	36
Кравченко Оксана Юріївна ТЕОРЕТИКО-ПОНЯТІЙНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ	41
Лихова Софія Яківна, Расторгуєв Олександр Валерійович СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ЗА КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	49
Овчаренко Анастасія Сергіївна, Іржавська Вероніка Євгенівна ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ПОСИЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	54
Пархоменко Павло Іванович СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СУДДІ НА РОЗГЛЯДІ СПРАВ ЗА УЧАСТІ ДІТЕЙ: ДОСВІД ГРУЗІЇ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ	60
Ткачук Наталія Андріївна ДОСВІД США ЗІ СТВОРЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ КІБЕРКОМАНДУВАННЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	67
Шопіна Ірина Миколаївна ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КОНТРОЛЮ.....	78

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Тищенко Юлія Вікторівна, Букатова Діана Миколаївна**
ДОГОВІР У ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 83

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Потапенко Сергій Анатолійович**
НОВЕЛИ ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО
УСТРОЮ УКРАЇНИ 89

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Карпінський Борис Андрійович, Карпінська Олена Борисівна**
ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІОЛОГІЙ ЛІДЕРСТВА Й АГРЕСИВНОСТІ: КОНЦЕПТ
ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В МИРНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ 97
- Неофіта Дмитро Богданович**
ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ПУБЛІЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС ... 109

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Пазій Богдан Андрійович**
ОБ'ЄКТ ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ 115
- Таволжанська Юлія Сергіївна, Крикун Анастасія Володимирівна,
Росомаха Злата Романівна**
ЗАБОРОНА ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАННЯ ЯК НЕГАТИВНА ОЗНАКА ОБСТАВИНИ
ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ 122

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

- Марочкін Олексій Іванович**
ЦИФРОВЕ ПРАВОСУДДЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА
НА ПРИВАТНІСТЬ ОСОБИ, ПІДДАНОЇ ТЕСТУВАННЮ НА ПОЛІГРАФІ 129
- Повзик Євген Вікторович, Воротиленко Катерина Олексіївна,
Стоцька Олена Сергіївна**
ПРАВО НА ЕВТАНАЗИЮ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ 138
- Стецюк Сергій Петрович, Стоцький Олег Михайлович**
ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ З ПРОТИДІЇ
ПРАВOPУШЕННЯМ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ САМОВІЛЬНИМ ЗАЛИШЕННЯМ
ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН 143

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- Піддубний Олексій Юрійович, Пушкар Марина Василівна, Головка Людмила Олександрівна**
ПРОБЛЕМИ МИРНОГО ВИКОРИСТАННЯ КОСМОСУ 150

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

- Нестерчук Лілія Петрівна**
ЕВОЛЮЦІЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЙ АДВОКАТА: ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ 156

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Іванов Олександр Юрійович
СТАНОВЛЕННЯ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ЯК ОБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (1991–1998 РР.) 162

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Євков Андрій Миколайович, Рубан Олена Олександрівна,
Тупицька Євгенія Олександрівна
ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОРИСТАННЯ OPEN SOURCE КОМПОНЕНТІВ НА УМОВАХ
ВІЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЛІЦЕНЗІЙ У РОЗРОБЦІ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ 169

ІНШЕ

Ковалів Мирослав Володимирович, Петков Сергій Валерійович,
Скриньковський Руслан Миколайович, Хмиз Мар'яна Василівна,
Єсімов Сергій Сергійович
ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ІНТЕГРАЦІЇ 178

Явний Олексій Іванович
ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ 185

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Demianchuk Yurii, Dobrenka Nataliia, Kolishchuk Khrystyna, Mshanetska Tetyana LEGAL PRINCIPLES OF ANTI-CORRUPTION IN THE CONDITIONS OF STUDYING THE EDUCATIONAL DISCIPLINE «CIVIL JURISDICTION»	11
Kytsenko Oleksandr IMPROVEMENT OF THE PRINCIPLES OF STATE REGULATORY POLICY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINIAN ECONOMY	16
Kobylnik Dmytro, Nykonova Mariia CURRENT CHALLENGES OF LEGAL REGULATION OF EXCISE TAXATION OF ALCOHOLIC BEVERAGES IN THE CONDITIONS OF HARMONIZATION OF NATIONAL LEGISLATION WITH EU NORMS	22
Kovalchuk Alla, Cherniavska Bogdana, Kovalchuk Maksym THEORETICAL AND LEGAL RECONSIDERATION OF THE THREAT OF MONEY LAUNDERING IN THE DIGITIZED ECONOMY OF UKRAINE.....	30
Koropatnik Ihor PRINCIPLES OF CORRUPTION PREVENTION IN MILITARY ADMINISTRATION BODIES	36
Kravchenko Oksana THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE STATE.....	41
Lykhova Sofia, Rastorhuiev Oleksandr STANDARDS OF PROOF ACCORDING TO THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES	49
Ovcharenko Anastasiia, Irzhavska Veronika ON CERTAIN ISSUES OF STRENGTHENING FINANCIAL MONITORING OF POLITICALLY EXPOSED PERSONS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	54
Parkhomenko Pavlo JUDGE SPECIALIZATION IN CASES INVOLVING CHILDREN: THE EXPERIENCE OF GEORGIA AND ITS SIGNIFICANCE FOR UKRAINE.....	60
Tkachuk Nataliya EXPERIENCE OF THE USA IN CREATING AND DEVELOPING CYBER COMMAND: LESSONS FOR UKRAINE	67
Shopina Iryna CONCEPT OF ADMINISTRATIVE-JURISDICTION ACTIVITY OF CONTROL BODIES	78

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Tyshchenko Yuliia, Bukatova Diana CONTRACT IN ECONOMIC AND TRADE ACTIVITY UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE	83
--	----

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Potapenko Serhii

SHORT STORIES OF DECISION SEPARATE QUESTIONS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL
DEVICE OF UKRAINE..... 89

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Karpinsky Borys, Karpinska Olena

LEGAL BASIS OF LEADERSHIP AND AGGRESSION STRATEGYOLOGYES: THE CONCEPT
OF STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION IN PEACE AND WAR TIMES..... 97

Neofita Dmytro

THE PROCEDURE OF CONDUCTING PUBLIC CONSULTATIONS IN UKRAINE AND EU
COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS..... 109

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Pazii Bohdan

OBJECT OF INFLUENCE IN THE CONTEXT OF PREVENTING THEFTS COMMITTED UNDER
MARTIAL LAW OR A STATE OF EMERGENCY 115

Tavolzhanska Yuliia, Krykyn Anastasiia, Rosomakha Zlata

PROHIBITION OF TORTURE: A NEGATIVE SIGN OF THE CIRCUMSTANCE
OF FULFILLING THE DUTY REGARDING THE PROTECTION OF THE FATHERLAND,
INDEPENDENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE 122

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATING ACTIVITIES

Marochkin Oleksii

DIGITAL JUSTICE: ISSUES OF ENSURING THE RIGHT TO PRIVACY OF THE INDIVIDUAL,
SUBJECTED TO POLYGRAPH TESTING..... 129

Povzyk Yevhen, Vorotylenko Kateryna, Stotska Olena

THE RIGHT TO EUTHANASIA: PROSPECTS AND APPROPRIATENESS
OF LEGALIZATION 138

Stetsiuk Serhii, Stotskyi Oleh

ACTIVITIES OF THE MILITARY LAW ENFORCEMENT SERVICE TO COUNTERACT
OFFENSES RELATED TO UNAUTHORIZED LEAVING OF MILITARY UNITS 143

INTERNATIONAL LAW

Piddubnyi Oleksii, Pushkar Maryna, Golovko Liudmyla

THE ISSUE OF THE PEACEFUL USES OF SPACE..... 150

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Nesterchuk Liliia

EVOLUTION OF THE ATTORNEY'S SPECIALIZATIONS: DIGITAL AGE CHALLENGES..... 156

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL DOCTRINES

Ivanov Oleksandr

FORMATION OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA AS A NATIONAL SECURITY
OBJECT OF UKRAINE (1991–1998) 162

Yevkov Andriy, Ruban Olena, Tupytska Yevheniia ISSUES OF USING OPEN SOURCE COMPONENTS UNDER THE TERMS OF FREE PUBLIC LICENSES IN THE DEVELOPMENT OF SOFTWARE PRODUCTS	169
--	-----

OTHER

Kovaliv Myroslav, Petkov Sergey, Skrynkovsky Ruslan, Khmyz Mariana, Yesimov Serhii THE CONCEPT OF A LEGAL ENTITY OF PUBLIC LAW IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION	178
Yavnyy Oleksiy LEGAL FACT: CONCEPTS AND FEATURES.....	185

УДК 342.951:351

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Дем'янчук Юрій Вікторович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права факультету менеджменту та права
Вінницький національний аграрний університет*

Demianchuk Yurii

*Doctor of Law Sciences, Associate Professor of Law,
Professor of the Department of Law
Faculty of Management and Law
Vinnytsia National Agrarian University
ORCID: 0000-0002-7695-6338*

Добренька Наталія Вікторівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права та соціально-поведінкових наук
Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»
Білоцерківського інституту економіки та управління*

Dobrenka Nataliia

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
«Open International University of Human Development «Ukraine»»
Bila Tserkva Institute of Economics and Management
ORCID: 0000-0003-4480-3537*

Коліщук Христина Вячеславівна

*здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету*

Kolishchuk Khrystyna

*Acquisition of the 1st course of the second (Master's) Level of higher Education
Specialty 081 Law
Faculty of Management and Law
Vinnytsia National Agrarian University*

Мшанецька Тетяна Андріївна

*здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету*

Mshanetska Tetyana

*Acquisition of the 1st course of the second (Master's) Level of higher Education
Specialty 081 Law
Faculty of Management and Law
Vinnytsia National Agrarian University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9395

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
В УМОВАХ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО»**

LEGAL PRINCIPLES OF ANTI-CORRUPTION IN THE CONDITIONS OF STUDYING THE EDUCATIONAL DISCIPLINE «CIVIL JURISDICTION»

Анотація. Нині, дана стаття передбачає дослідження цивільно-правових засад протидії корупції в умовах вивчення освітньої дисципліни «Цивільне судочинство». Зокрема, цивільне право містить сукупність правових цивільних аспектів, що передбачають заходи впливу у сферу освітньої дисципліни, а базис такої системності відображають умови, передбачені Радою Європи в цілому. Структура закладів освіти має декілька передбачених умов, створених для унеможливлення корупції передбачаючи освітнє коло нормативів. Передбачено, що корумпований чиновник хоче мати владні структурні основні повноваження, щоб передбачити корупційні шляхи, створюючи займану посаду на місцях. Складність у протидії освітньої корупції передбачає різницю в освітньому середовищі закладів в цілому. Відокремлені країни передбачили цивільно-правові нормативи щодо протидію корупції, передбачаючи сферу між неусвідомленою корупцією та структурними «отриманням долі людини». Це відображає, що такі країни вже передбачили, що протидія освітньої корупції – це явище, яке необхідно викорінювати в середовищі в цілому, але кожна країна передбачає свої засади протидії освітньої корупції. Деякі вчинки, які передбачають як «отримання хорошої волі» у країні, передбачені як корупційні сфери в іншій структурі. Протидія корупції є дуже відомим аспектом і завданням, але швидко передбачити проблему в цьому напрямі досі не вдалося жодній цивілізованій країні, в тому числі й Україні. Переважна більшість країн досягли успіху у викорінненні посиленню освітньої корупції від цивільно-неприборканої до простого її учасника перебування в межах, коли на неї передбачили ефект узаєдії. Серед таких передбачених країн необхідно визначити зараз Сінгапур і Гонконг, їм це передбачено здійснити у швидкі терміни. Але, досвід передбачених країн зумів виявити присутність деяких чинників, що мають тенденцію не передбачати успіх упровадження освітніх корупційних заходів. Освітні корумповані передбачені напрями передбачають вже широко запроваджені в цивільні засади країни і тому на них дуже тяжко та неймовірно складно передбачити вплив у цілому. Тому, діючи, відповідальні стосовно протидії освітніх корупційних діянь, такі як освітні посадовці, судово цивільна влада передбачають окремо мати прибуткову сферу від корумпованих освітніх впливів і тому небажано передбачаються до впровадження необхідних корупційних учинків у цілому. Але ж, освітні корупційні вчинки є багатогранною та факторною сферою проблемних напрямів, що дуже рідко передбачаються єдиним аспектом, саме тому її слід утілити системно та структурно, із залученням відокремлених важелів освітньої науки, вжитих на різних аспектах. Отже, освітні антикорупційні напрями та структури здійснюють одночасне передбачення в державах Європи в цілому освітнього середовища.

Ключові слова: освітня корупція, протидія корупції, освітній процес, заклади цивільного судочинства, антикорупційні структури, цивільна освітня дисципліна.

Summary. Currently, this article provides for the study of the civil law principles of anti-corruption in the conditions of studying the educational discipline «Civil Justice». In particular, civil law contains a set of legal civil aspects that provide for measures of influence in the field of educational discipline, and the basis of such a system reflects the conditions stipulated by the Council of Europe as a whole. The structure of educational institutions has several prescribed conditions, created to prevent corruption by providing for the educational circle of standards. It is predicted that a corrupt official wants to have a powerful structural core authority to predict corrupt ways by creating a position in the field. Difficulty in combating educational corruption implies a difference in the educational environment of institutions as a whole. Separated countries have provided civil law regulations for combating corruption, envisioning a sphere between unconscious corruption and structural «obtaining the destiny of a person». This reflects that such countries have already foreseen that combating educational corruption is a phenomenon that must be eradicated in the environment as a whole, but each country provides its own principles for combating educational corruption. Some actions that are supposed to be «gaining good will» in the country are supposed to be corruption areas in another structure. Anti-corruption is a very well-known aspect and task, but no civilized country, including Ukraine, has yet managed to quickly predict the problem in this direction. The vast majority of countries have succeeded in eradicating the strengthening of educational corruption from civil-untamed to its simple participant staying within the limits, when it was predicted to have an interaction effect. Singapore and Hong Kong need to be identified among such countries, and they are expected to do so as soon as possible. However, the experience of the mentioned countries managed to reveal the presence of some factors that tend not to predict the success of the implementation of educational corruption measures. The predicted educational corrupt directions are already widely introduced in the civil foundations of the country and therefore it is very difficult and incredibly difficult to predict the impact on them as a whole. Therefore, the actors responsible for countering educational corruption acts, such as educational officials, judicial civil authorities are expected to have a separate profitable sphere from corrupt educational influences and are therefore undesirably expected to implement the necessary corrupt acts in general. However, educational corruption acts are a multifaceted and factorial sphere of problem areas that are very rarely considered as a single aspect, that

is why it should be implemented systematically and structurally, with the involvement of separate levers of educational science applied in different aspects. Therefore, educational anti-corruption trends and structures simultaneously predict the educational environment in European countries as a whole.

Key words: educational corruption, anti-corruption, educational process, institutions of civil justice, anti-corruption structures, civil educational discipline.

Постановка проблеми. Освітня корупційна сфера є запорукою для цивільного судочинства, демократії, соціальної освітньої справедливості, створює руйнування принципів і структурних напрямів освітнього процесу ефективного управління, юриспруденцію, дуже негативно передбачаючи стабільність бюджетних організацій.

Переважний досвід Європейських країн створює, що більшість освітніх антикорупційних нормативів здійснив, відповідно, до структурних діянь, ефект яких не створив покладених структурних аспектів в освіті. Так, відокремлені держави опинилися перед актуальністю: передбачувати посилення спонтанних багатосекторних зарубіжних практик щодо протидії освітньої корупції або запроваджувати політику сильного нормативно-правового аспекту. Для відображення вищезазначеного завдання необхідно застосувати дослідження цивільно-правових засад протидії корупції в умовах вивчення освітньої дисципліни «Цивільне судочинство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині, освітнє дослідження здійснюють праці наступних наукових фахівців у галузі права, як Ю. В. Оніщик [1], А. І. Суббот [2], Ю. В. Дем'янчук [8], В. Т. Білоус [9], О. П. Рябченко [3], Н. А. Литвин [4], О. В. Литвин [5], О. Г. Боднарчук [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання) передбачає у створенні освітнього дослідження цивільно-правових засад протидії корупції в умовах вивчення освітньої дисципліни «Цивільне судочинство».

Виклад основного матеріалу. Адже останніх десятиліть здійснення науковими учасниками освітнього процесу, що переконання задля стану цивільно-правових засад протидії корупції в умовах вивчення освітньої дисципліни «Цивільне судочинство», необхідно передбачити визначення поняття цивільно-правових корупційних діянь в освіті, оскільки дане визначення є недоопрацьованим у точці науки та дуже потребує додаткового освітнього обґрунтування в цілому.

Переважна чисельність науковців передбачають це тільки з тим, що корупція здійснює в різних аспектах і структурах в освіті, створюючи на різних сферах, за участю відповідних учасників освітнього процесу. Очевиднішою формою хабарництва — сплачені грошові кошти або надані матеріальні блага громадянам в освіті або організаціям на займаних посадах. Як зазначає Роуз-Акерман, існують два варіанти розвитку корупції: «знизу-вгору»

і «зверху-вниз» [1, с. 78; 2]. Тому, відповідальність обумовлено обидві учасники даного процесу: одержувач і платник. Роуз-Акерман [3] визначає корупцію, зосереджуючи увагу на аспекті пожертвування.

Тому, відповідно з даними Transparency International, Україну точно визначено такою країною, де корупція переважає масштабних розмірів у цілому. У дослідженні компанії наведено порівняльні результати досліджень корупції у вигляді «Індексу сприйняття корупції» (ІСК) — за останні роки Україна в рейтингу корумпованості займає останні місця [4; 5]. Покращення ІСК неможливе без прозорості, справедливої судової системи, що буде надійною для інвесторів та бізнесу [6; 7].

Зазначені фактори вимагають детального вивчення, щоб зрозуміти різноманітність корупції, причини її походження та форми [8, с. 24; 9].

Як зазначають сучасні вчені Д. Г. Заброра, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Суценок [10; 11; 12, с. 57], більшість наукових в освіті дискусій із даного питання здійснювалося між 50-ми та 90-ми роками й унеможлилювалося поширенням політичної корупції в освіті. Тому, вище зазначені науковці відзначають, що корупційні діяння в освіті це еквівалент хабарництва.

Д. Г. Заброра зазначає, що в етимологічному розумінні слово «corruptio» в перекладі з латині (розбещення, порча, підкуп) — означає підкуп державних, політичних, громадських діячів, посадових осіб державного апарату, вчинений особою в певних вузькокорпоративних (кланових) інтересах. Ще в Давній Греції у V–IV ст. до н.е. це явище мало побутовий характер і проявлялося у формі «порчі харчів і питної води». Потім корупцією стали називати такі карані в судовому порядку дії, як «порча моральності», «розлад у полісі». Вважається, що від корупції не застрахована жодна з існуючих культур — наявність окремих її проявів простежуються навіть у священних текстах основних світових релігій [13].

У сучасній лексиці даний термін застосовується для позначення підкупу хабарами, продажності посадових осіб, політичних діячів, або злочину, що полягає у прямому використанні посадовою особою прав, наданих їй за посадою, з метою особистого збагачення [14, с. 362; 15].

Ураховуючи вищезазначене, власна розробка полягає в унеможливленні протидії корупційних діянь в освітньому середовищі всіма учасниками під час вивчення освітньої дисципліни «Цивільне судочинство».

Отже, саме спокуса до актуальної проблеми протидії корупції в освітньому середовищі передбачає протягом останніх років, це здійснено основною думкою освітніх науковців щодо прогресування негативних аспектів даного явища в освітньому середовищі, адже, це спонукає громадянське суспільство в цілому та освітню корупцію та демократію процесу закладів вищої освіти, унеможливує цивільно-правовий напрямок України в освітньому середовищі в цілому.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Тому, підсумовуючи відокремленого вищезазначеного аспекту, можемо переконливо відобразити, що корупційна освітня діяльність в минулому з початку історії напряму розвитку, і, напевно, навряд чи вона все ж таки викорінена відбудеться повністю, адже вона є частиною людської цивільно-правової діяльності. Наукові праці, направлені проти неї, відображають її контроль і передбачення до мінімуму, що є достовірним і зрозумілим. Освітня корупційна сфера — це аспект, в тій чи іншій освітній науковій структурній галузі, занурюючи в усі верстви діяльності в освіті, зарубіжні установи та соціально-правові сфери. Корупція в освіті

передбачає направлення в різних сферах, у тому числі в обману, вимаганні, конфлікті освітніх інтересів у цілому, політичних сферах, зловживанні освітнім науковим середовищем. Корупція в освіті направлена еволюційністю, здійснює нові аспекти у відповідь на відповідні програмні галузі в освітньому середовищі. Тому, саме освітню корупцію можна вважати складним цивільно-правовим соціальним і правовим базисом в освітньому середовищі в цілому. Адже більшість направлення відображають думці, що освітня корупція здійснюється по-різному в різних аспектах, цивільно-правових умовах і соціально-нормативних структурах, корупція, як правило, відображає, все ж таки, здійснення зловживання службовим аспектом в освітньому середовищі з метою особистої вигоди відповідного процесу в освіті в цілому.

Отже, можемо переконливо передбачити саме, ефективність антикорупційних структурних аспектів є успішним за умов вчинення та викорінення напрямів, що здійснюють освітні корупційні сфери в Україні. Основними переважними цивільно-правовими аспектами здійснено низький ступінь заробітку, відсутність освітнього середовища в демократії, дуже слабка система здобувачів освіти в цілому.

Література

1. Боднарчук О.Г. Щодо проблеми попередження корупції серед медичних працівників системи охорони здоров'я державної кримінально-виконавчої служби України. *Правові проблеми сучасної трансформації охорони здоров'я*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30 трав. — 31 трав. 2023 р.). Запоріжжя: ЗДМФУ, 2023. С. 14–18. URL: <https://tinyurl.com/287e543w> (дата звернення: 20.11.2023).
2. 5 причин, чому в Україні поширена корупція, і що з цим робити? *Антикорупційний портал*. 2013. URL: <https://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/articles/all/5-prichin-chomu-v-ukrayini-poshirena-korupciya-i-shho-z-cim-roboti.html> (дата звернення: 20.11.2023).
3. Актуальні питання удосконалення Антикорупційного законодавства щодо професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів: засідання Круглого столу (02 листоп. 2011 р.). Київ: Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією, 2011. 76 с.
4. Візуалізація даних індексу 2016. *Transparency International Ukraine: вебсайт*. URL: <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2016/scheme.html> (дата звернення: 20.11.2023).
5. Алфьоров С.М. Адміністративно-правова діяльність щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ: монографія. Харків: Золота миля, 2011. 372 с.
6. Індекс верховенства права. 2014–2021. *Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії*. URL: <https://tinyurl.com/kfkv7sd2> (дата звернення: 20.11.2023).
7. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної Антикорупційної політики / за ред. А.В. Волошиної. Київ, 2015. 268 с.
8. Демьянчук Ю.В. Анализ действующих правовых основ противодействия коррупции в Украине. *Международный научно-практический правовой журнал «Leges si Viata»*. Республика Молдова, 2017. № 4 / 2 (304). С. 23–26.
9. Алфьоров С.М. Особливості адміністративно-правової відповідальності за корупційні правопорушення. *Форм права*. 2011. № 4. С. 9–14.
10. Із досліджень МВФ: Як Україні боротися з корупцією? *Україна кримінальна*. 2017. URL: <https://cripo.com.ua/processes/?p=229455> (дата звернення: 20.11.2023).
11. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. В.В. Коваленка. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
12. Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека й оборона*. Київ, 2009. № 7 (111). 84 с.
13. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році». *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ, 2016. 688 с.

14. Юридичний словник / за заг. ред.: Б.М. Бабій, Ф.Г. Бурчак, В.М. Корецький, В.В. Цветкова. Київ: Голвна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1983. 871 с.

References

1. Bodnarchuk, O.H. (2023). Shchodo problemy poperedzhennia koruptsii sered medychnykh pratsivnykiv systemy okhorony zdorovia derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Regarding the problem of prevention of corruption among medical workers of the health care system of the state criminal executive service of Ukraine]. *Pravovi problemy suchasnoi transformatsii okhorony zdorovia — Legal problems of modern healthcare transformation: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. Zaporizhzhia: ZDMFU*. (pp. 14–18). URL: <https://tinyurl.com/287e543w> [in Ukrainian].

2. 5 prychn, chomu v Ukraini poshyrena koruptsiia, i shcho z tsym robyty? [5 reasons why corruption is widespread in Ukraine, and what to do about it?]. (2013). *Antykoruptsiinyi portal*. URL: <https://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/articles/all/5-prichin-chomu-v-ukrayini-poshirena-korupcziya-i-shho-z-czim-robiti.html> [in Ukrainian].

3. Aktualni pytannia udoskonalennia Antykoruptsiinoho zakonodavstva shchodo profesiinoi etyky na publichnii sluzhbi ta zapobihannia konfliktu interesiv: zasidannia Kruhloho stolu [Topical issues of improving the Anti-Corruption Legislation on Professional Ethics in the Public Service and Preventing Conflicts of Interest: Round Table Meeting]. (2011). Kyiv: Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Combating Organized Crime and Corruption [in Ukrainian].

4. Vizualizatsiia danykh indeksu 2016 [Visualization of the index data 2016]. *Transparency International Ukraine: vebseit — Transparency International Ukraine: website*. URL: <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2016/scheme.html> [in Ukrainian].

5. Alferov, S.M. (2011). Administratyvno-pravova diialnist shchodo protydii koruptsii v orhanakh vnurishnikh sprav: monohrafiia [Administrative and legal activities to combat corruption in internal affairs: Monograph]. Kharkiv: Golden Mile [in Ukrainian].

6. Indeks verkhovenstva prava. 2014–2021 [Rule of law index. 2014–2021]. *Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii — Material from Wikipedia — the free encyclopedia*. URL: <https://tinyurl.com/kfkv7sd2> [in Ukrainian].

7. Voloshina, A.V. (2015). Alternatyvnyi zvit z otsinky efektyvnosti derzhavnoi Antykoruptsiinoi polityky [Alternative report to assess the effectiveness of state anti-corruption policy]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Demyanchuk, Yu. V. (2017). Analiz deystvuyushchikh pravovykh osnov protivodeystviya koruptsii v Ukraine [Analysis of the current legal framework for combating corruption in Ukraine]. *Mezhdunarodnyy nauchno-prakticheskiy pravovoy zhurnal «Legea si Viata» — International scientific and practical legal journal «Legea si Viata», 4 / 2 (304), 23–26* [in Russian].

9. Alferov, S.M. (2011). Osoblyvosti administratyvno-pravovoi vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia [Features of administrative liability for corruption offenses]. *Forum prava — Law Forum, 4, 9–14* [in Ukrainian].

10. Iz doslidzhen MVF: Yak Ukraini borotysia z koruptsiieiu? [From the IMF research: How can Ukraine fight corruption?]. (2017). *Ukraina kryminalna*. URL: <https://cripo.com.ua/processes/?p=229455> [in Ukrainian].

11. Kovalenko, V. V. (2012). Kurs administratyvnoho prava Ukrainy: pidruchnyk [Course of administrative law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

12. Analitychna dopovid Tsentru Razumkova [Analytical report of the Razumkov Center]. (2009). *Natsionalna bezpeka y oborona — Journal of National Security and Defense, 7 (111), 84* [in Ukrainian].

13. Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy u 2016 rotsi» [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Internal and External Situation of Ukraine in 2016»]. (2016). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen — National Institute for Strategic Studies*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Babiy, B.M., Burchak, F.G., Koretsky, V.M., & Tsvetkova, V.V. (1983). Iurydychnyi slovnyk [Legal Dictionary]. Kyiv: Main Edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia [in Ukrainian].

УДК 347.73(477)

Киценко Олександр Петрович

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри адміністративного та фінансового права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Kytsenko Oleksandr

Candidate of Legal Sciences,

Doctoral Student of the Department of Administrative and Financial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0009-0008-3503-2025

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9391

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

IMPROVEMENT OF THE PRINCIPLES OF STATE REGULATORY POLICY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINIAN ECONOMY

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання процесу здійснення державної регуляторної діяльності як важливої сфери публічного управління різними секторами національної економіки. Автором фокусується увага на необхідність удосконалення сучасних принципів державної регуляторної політики як базису регуляторного впливу на суб'єктів аграрного сектору та сприятимуть зміцненню потенціалу таких суб'єктів у період воєнного стану. У ході дослідження встановлено, що принципи здійснення державної регуляторної політики в аграрному секторі необхідно визначити як фундаментальні, науково обґрунтовані та законодавчо закріплені положення, які відображають відповідні існуючій формі держави об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між керівними публічними та не публічними суб'єктам. У результаті аналізу принципів державної регуляторної політики, закріплених у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», з метою зміщення акцентів нормативно-правового регулювання зазначеного типу суспільно-економічних відносин на користь господарюючих суб'єктів, запропоновано, розширити категоріальне наповнення існуючого в Законі принципу збалансованості та сформулювати його як принцип збалансованості, неупередженості органів публічного управління (адміністрування) та презумпції правомірності дій та вимог суб'єкта господарювання. Запропоновано доповнення Закону ст. 42 «Відсторонення посадової чи службової особи регуляторного органу від провадження заходів регуляторної діяльності» та сформульовано зміст такої статті. Перспективою подальших досліджень визначено необхідність законодавчого закріплення спеціальних принципів державної регуляторної політики в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: аграрний сектор, адміністративно-правовий забезпечення, державна регуляторна політика, нормативно-правовий акт, принципи, публічне управління, суб'єкт господарювання.

Summary. The article carries out a theoretical analysis of the current state of administrative and legal regulation of the process of state regulatory activity as an important area of public management of various sectors of the national economy. The author focuses attention on the need to improve the modern principles of state regulatory policy as the basis of regulatory influence on subjects of the agrarian sector and will contribute to strengthening the potential of such subjects during the period of martial law. In the course of the study, it was established that the principles of implementation of the state regulatory policy in the agricultural sector must be defined as fundamental, scientifically based and legally established provisions that reflect the objective, universal, and necessary regularities of relations between leading public and non-public entities corresponding to the existing form of the state. As a result of the analysis of the principles of state regulatory policy enshrined in the Law of Ukraine «On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity», with the aim of shifting the emphasis of regulatory and legal regulation of the specified type of socio-economic relations in favor of business entities, it is proposed to expand the categorical content of the principle of balance existing in the Law and to formulate it as a principle of balance, impartiality

of public management (administration) bodies and presumption of legality of actions and demands of the business entity. It is proposed to supplement the Law of Art. 42 «Suspension of an official or official of a regulatory body from carrying out measures of regulatory activity» and the content of this article is formulated. As a perspective of further research, the need for legislative consolidation of special principles of state regulatory policy in the agrarian sector of Ukraine's economy is determined.

Key words: agrarian sector, administrative and legal support, state regulatory policy, normative legal act, principles, public administration, business entity.

Постановка проблеми. Важливою складовою діяльності держави у сфері публічного управління різними секторами власної економіки є адміністративно-правове регулювання процесу здійснення регуляторної діяльності. Наразі вже сформований в нашій державі суспільно-правовий механізм організації та здійснення регуляторної діяльності, який можна представити сукупністю наступних елементів: 1) суспільні передумови необхідності прийняття регуляторних актів у різних сферах соціально-економічних відносин (громадське обговорення); 2) складові частини системи законодавчого регулювання такого типу відносин (процес безпосередньої підготовки регуляторного акту, його прийняття); 3) відстеження результативності дії регуляторного акту (необхідності перегляду з метою внесення змін та доповнень).

На сучасному етапі політико-економічного розвитку України, у структурі її економіки, аграрний сектор із усім потенціалом суб'єктів виробничо-господарської діяльності є ключовим сектором, у межах якого забезпечується виробництво та первинна переробка сільськогосподарської продукції для забезпечення продуктами харчування громадян нашої держави. Крім того, вітчизняні аграрні суб'єкти активно сприяють вирішенню світової продовольчої проблеми, незважаючи на активний та постійний мілітаристичний вплив країни-агресора на процес виробництва сільськогосподарської продукції, а також її експортних поставок до інших країн. Поряд з складнощами виробничо-господарської діяльності періоду воєнного стану на процес створення сільськогосподарської продукції не припинили негативного впливу значна кількість інших (постійних, періодичних, поодиноких) факторів, завдаючи шкоди результатам діяльності суб'єктів аграрного сектору.

Враховуючи викладені вище аргументи, вважаємо за доцільне у межах відносин правового регулювання публічного управління порушити проблему щодо зміни принципів такого управління, зокрема і у сфері відносин державної регуляторної політики у аграрному секторі економіки України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Слід зазначити, що наразі питанням державного управління та публічного адміністрування у аграрному та спорідненом з ним секторах присвячена значна кількість наукових статей, монографій та інших розвідок вітчизняними вченими-адміністративістами такими як: В. Амошин,

В. Галуцько, Т. Гуржій, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Кичилюк, Ю. Крегул, Є. Криницький, В. Курило, Р. Мельник, В. Мушенко, О. Рябченко, В. Савіцька, О. Світличний, В. Семчик, О. Ситніченко, В. Чернадчук, О. Чижевських, О. Хуторянский, В. Шкарупа, Є. Шульга та ін.

Зокрема, В. І. Курило виділив найважливіші на сучасному етапі розвитку сільськогосподарської галузі держави принципи державного управління нею: державний аграрний протекціонізм, цільова державна підтримка сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки, рівність усіх форм господарювання, поєднання економічних і соціальних цілей, правова захищеність аграрного підприємництва тощо [1, с. 127]. І. П. Сафонов серед основних принципів державного управління (підтримки) суб'єктів аграрного сектору виділяв наступні принципи: законності, гласності, узгодженості і взаємодоповнення, контролю, соціальної спрямованості, дотримання яких, на думку науковця, давало б можливість гнучко реагувати як на зміни зовнішнього середовища, так і на процеси, що відбуваються в суспільстві [2, с. 7]. В. В. Мушенко здійснив аналіз ряду теоретичних визначень та переліків принципів здійснення публічного управління аграрним сектором, а також запропонував перелік принципів правового регулювання державної фінансової підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва в Україні [3, с. 97]. Слід також звернути увагу на наукові праці О. П. Світличного, В. І. Курила, В. В. Мушенка, О. С. Риженка, Н. А. Лиско, О. П. Киценка [4–8] що містять дослідження принципів як основи філософії публічного управління різними секторами аграрного господарювання. Окремим інформаційним джерелом за проблематикою дослідження є нормативно-правові акти (інструкції, положення, розпорядження центральних органів виконавчої влади, неурядових організацій тощо [9–10]).

Незважаючи на наявність певної кількості наукових досліджень щодо визначення принципів публічного управління в цілому, безпосередньо виробничими галузями та, зокрема, аграрним сектором економіки України, до даного часу залишається необхідність удосконалення окремих галузевих принципів, на яких базується державна регуляторна політика в аграрному секторі економіки України. Необхідність окреслення таких принципів та їх нормативно-правове закріплення

зумовлює актуальність дослідження та спонукає до дослідницької діяльності.

Мета цієї статті полягає у дослідженні теоретичних питань, пов'язаних із основними засадами публічного управління у сфері державної регуляторної політики в аграрному секторі економіки України, і на цих засадах, на підставі аналізу загальних принципів зазначеної політики, сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення принципів (аграрно-галузевих) організації і здійснення державної регуляторної політики в сучасний період складної політико-економічної ситуації в Україні.

Виклад основного матеріалу. На початку обґрунтування авторської позиції щодо визначеної проблематики, слід зазначити, що державна регуляторна політика в аграрному секторі повинна здійснюватися за чітко визначеними і всебічно обґрунтованими принципами. Саме це дозволить покращувати умови виробничої діяльності таких суб'єктів в постійних нестабільних умовах функціонування аграрного сектору, до яких додано комплекс негативних тенденцій воєнного стану. Крім того, визначений вище стан умов функціонування аграрного виробничо-господарського середовища потребує нормативно-правового механізму оперативного та ефективного реагування на будь-які негативні зміни та на процеси, що відбуваються в міждержавному політико-економічному просторі.

Основою системи нормативно-правового забезпечення регуляторної діяльності є Конституція України [11], Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [12], інші нормативно-правові акти, які містять норми-пропозиції щодо здійснення регуляторними органами, фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, територіальними громадами в межах, у порядку та у спосіб, визначений законодавством визначає правові та організаційні засади реалізації у сфері господарської діяльності державної регуляторної політики.

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі реформування відносин у аграрному секторі, необхідні нові підходи до визначення принципів правового регулювання даного господарсько-виробничого сектору економіки нашої держави взагалі, а також оновлення принципів здійснення державної регуляторної політики в аграрному секторі. Для повного та об'єктивного формулювання зазначених основних принципів, звернемося до авторського теоретико-правового доробку щодо характеристики понять за проблематикою дослідження.

Отже, як нами встановлено у попередніх наукових дослідженнях, категорію «принципи управління» доцільно розуміти як «вихідні основоположні вимоги, якими керуються суб'єкти управління на практиці». Крім того, ефективно застосування принципів надає управлінській діяльності держави

цілеспрямованого характеру та передбачає досягнення узгодженості, цілеспрямованості, надійного зв'язку між підсистемами системи державного управління власною економікою [9, с. 19].

Принципи здійснення державної регуляторної політики в аграрному секторі економіки, на нашу думку, необхідно визначити як фундаментальні, науково обґрунтовані та законодавчо закріплені положення, які відображають відповідні існуючій формі держави об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між керівними суб'єктами публічного (адміністрування) та суб'єктами-представниками досліджуваного сектору економіки.

У вітчизняній науковій правовій доктрині принципи права характеризуються як «основні ідеї, вихідні положення, які закріплені у законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) і відображають суттєві положення права. Крім того, принципи права закріплюються прямо в законодавчих актах або ж випливають зі змісту конкретних правових норм. Принципи права відображають систему цінностей суспільства і мають чи повинні мати правову форму вираження і забезпечення [6, с. 57].

Виходячи з викладеного вище, зазначимо, що чинний Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» містить норми щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики (стаття 5) та принципи державної регуляторної політики (стаття 4) [2].

Звернемо увагу на той факт, що процедура забезпечення здійснення державної регуляторної політики в сфері усіх структурних елементів господарської діяльності (за Законом) включає: 1) встановлення єдиного підходу до підготовки аналізу регуляторного впливу та до здійснення відстежень результативності регуляторних актів; 2) підготовку аналізу регуляторного впливу; 3) планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів; 4) оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю; 5) відстеження результативності регуляторних актів; 6) перегляд регуляторних актів; 7) систематизацію регуляторних актів; 8) недопущення прийняття регуляторних актів, які є непослідовними або не узгоджуються чи дублюють діючі регуляторні акти; 9) викладення положень регуляторного акту у спосіб, який є доступним та однозначним для розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього регуляторного акта; 10) оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності (стаття 5) [2].

В цілому, такий підхід щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики в аграрному секторі можна вважати прийнятним, проте, на нашу думку, потребують уточнення критерії визначення принципів здійснення державної регуляторної політики в аграрному секторі економіки України.

З метою обґрунтування права на існування нашої позиції, здійснимо аналіз принципів державної регуляторної політики, які закріплені у статті 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Отже, до зазначених принципів законодавець відносить:

- 1) *доцільність* як обґрунтовану необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми;
- 2) *адекватність* як відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;
- 3) *ефективність* як забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;
- 4) *збалансованість* як забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;
- 5) *передбачуваність* як послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проєктів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;
- 6) *прозорість та врахування громадської думки* як відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності (стаття 4) [2].

Спираючись на існуючі наукові надбання за даною проблематикою, а також здійснюючи детальний аналіз зазначених вище принципів, нами пропонується наступне узагальнення. На нашу думку, сучасна регуляторна політика у сфері господарської діяльності в усіх секторах національної економіки (в т.ч. і в аграрному секторі) може базуватися на запропонованих Законом [2] принципах. Однак, законодавчо закріплений перелік принципів слід вважати загальними принципами здійс-

нення регуляторної діяльності в сфері аграрного виробництва. Крім того, на наше переконання, яке сформувалося у результаті проведеного дослідження, доцільно дещо удосконалити законодавчо закріплені принципи.

Отже, з метою зміщення акцентів нормативно-правового регулювання зазначеного типу суспільно-економічних відносин на користь господарюючих суб'єктів, доцільно розширити категоріально-інституційне наповнення існуючого принципу *збалансованості* та сформулювати його як *принцип збалансованості, неупередженості органів публічного управління (адміністрування) та презумпції правомірності дій та вимог суб'єкта господарювання*.

Деталізацію трактування запропонованих автором частин даного комплексного принципу доцільно запропонувати наступним чином:

- (у частині «*презумпції правомірності дій та вимог суб'єкта господарювання*») — визначити як стан правового регулювання суспільно-економічних відносин, при якому дії та вимоги такого суб'єкта вважаються правомірними, поки інше не буде доведено під час розгляду або здійсненого іншим належним чином вирішення спірного питання. Крім того, в ході такого вирішення, всі сумніви щодо правомірності діяльності суб'єкта господарювання, що виникають у наслідок неоднозначного (множинного) трактування прав і обов'язків такого суб'єкта мають тлумачитися на його користь;
- (у частині «*неупередженості органів публічного управління (адміністрування)*») — визначити як стан правового регулювання суспільно-економічних відносин, при якому у адміністративній процедурі вирішення спірних питань не може проявлятися неправомірна заінтересованість суб'єкта публічного адміністрування в результатах такого вирішення. Крім того, уповноважений суб'єкт регуляторної діяльності повинен не надавати жодної переваги будь-якому суб'єкту господарювання, не має виявляти неправомірної заінтересованості в процесі здійснення регуляторної діяльності та забезпечувати неправомірні результати.

На, нашу думку, додатковою гарантією реалізації запропонованого нами комплексного принципу збалансованості, неупередженості органів публічного управління (адміністрування) та презумпції правомірності дій та вимог суб'єкта господарювання може бути законодавче закріплення змін до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Зокрема, доповнення Розділу VIII «Відповідальність за порушення порядку регуляторної діяльності» статтею 42 «Відсторонення посадової чи службової особи регуляторного органу від провадження заходів регуляторної діяльності» наступного змісту.

Керівники регуляторних органів, посадові особи регуляторних органів, а також керівники структурних підрозділів регуляторних органів чи посадові особи регуляторних органів, на які покладено реалізацію окремих повноважень щодо здійснення регуляторної діяльності, повинні заявити самовідвід з метою відсторонення їх від процесу регуляторної діяльності, якщо така особа може мати особисту, пряму чи опосередковану (непряму) заінтересованість у результатах регуляторних заходів, «або за наявності інших обставин, які викликають або можуть викликати сумнів у неупередженості державного регуляторного органу» [13, с. 45].

Висновки. Отримані нами при здійсненні дослідження умовиводи та узагальнення щодо наявних законодавчо закріплених принципів державної регуляторної політики, а також аналіз наявного масиву наукових теоретико-правових досліджень підтверджують доцільність подальшого розроблення принципів, згідно яких відбуватиметься

здійснення державних заходів регуляторного впливу в аграрному секторі економіки України. Такі принципи необхідно пропонувати з метою забезпечення прав аграрних суб'єктів господарювання як суб'єктів державного регуляторного впливу та введення такого впливу у рамки європейського розуміння впливу (належного, доброго урядування) наглядових державних органів, особливо на господарську діяльність суб'єктів приватної, колективної та комунальної форм власності. Доцільно принципи державної регуляторної політики розподілити на загальні (верховенство права, законність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки) та спеціальні. Остання група принципів формування основних засад державної регуляторної політики в аграрному секторі не має належного дослідження та законодавчого закріплення, а тому є перспективною для подальших досліджень.

Література

1. Курило В.І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України: дис.д.ю.н.: 12.00.07 / Нац. аграр. ун-т. К., 2007. 419 с.
2. Сафонов І.П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2006. 14 арк.
3. Мушенко В.В. Принципи діяльності держави щодо фінансової підтримки сільського господарства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 7. С. 91–98.
4. Світличний О.П. Реалізація загальноприйнятих принципів права в управлінській діяльності земельними ресурсами. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 11. С. 53–58.
5. Мушенко В.В. Формування основних принципів державної податкової політики України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 5 (5). С. 30–34.
6. Курило В.І., Мушенко В.В., Риженко О.С. Податкові ризики сільськогосподарського виробництва України: фінансово-правова характеристика : монографія. Ніжин, НДУ ім. М.Гоголя, 2017. 191 с.
7. Лиско Н.А. Основні принципи державного фінансового контролю в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 5(119). С. 42–47.
8. Киценко О.П. Принципи здійснення державної фінансової підтримки лісового господарства. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2017. № 3 (3). С. 17–21.
9. Основні засади здійснення державного нагляду (контролю). *Комісія з регулювання азартних ігор і лотерей*. URL: <https://www.gc.gov.ua/ua/Pro-departament-nahliadu-kontroliu.html> (дата звернення: 20.11.2023).
10. Правові аспекти здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24659 (дата звернення: 20.11.2023).
11. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
12. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79.
13. Курило В.І., Гоцуляк Є.М., Мушенко В.В. Провадження по справах про адміністративну відповідальність за невиконання податкового обов'язку : монографія. Ніжин, 2015. 169 с.

References

1. Kurylo, V.I. (2007). *Administratyvni pravovidnosyny u silskomu hospodarstvi Ukrainy* [Administrative legal relations in the agriculture of Ukraine]. *Doctor's thesis*. K.: Nat. agran univ. [in Ukrainian].
2. Safonov, I.P. (2006). *Pravova rehlementatsiia derzhavnoi pidtrymky ahrarnykh tovarovyrobnykiv* [Legal regulation of state support for agricultural commodity producers]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kh.: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].

3. Mushenok, V.V. (2011). Pryntsypy diialnosti derzhavy shchodo finansovoi pidtrymky silskoho hospodarstva [Principles of state activity regarding financial support of agriculture]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy — Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 7, 91–98 [in Ukrainian].

4. Svitlichny, O.P. (2010). Realizatsiia zahalnopryiniatykh pryntsypiv prava v upravlinskii diialnosti zemelnymy resursamy [Implementation of generally accepted principles of law in the management of land resources]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy — Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 11, 53–58 [in Ukrainian].

5. Mushenok, V.V. (2017). Forming the main principles state tax policy of Ukraine [Formuvannya osnovnykh pryntsypiv derzhavnoyi podatkovoyi polityky Ukrayiny]. *International scientific journal «Internauka.» Series: «Juridical Sciences» — Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Internauka». Seriya «Yurydychni nauky», 5 (5), 30–34* [in Ukrainian].

6. Kurylo, V.I., Mushenok, V.V., & Ryzhenko, O.S. (2017). Podatkovi ryzyky silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukraini: finansovo-pravova kharakterystyka: monohrafiia [Tax risks of agricultural production in Ukraine: financial and legal characteristics: monograph]. Nizhyn: NSU named after M. Gogol [in Ukrainian].

7. Lysko, N.A. (2011). Osnovni pryntsypy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [Basic principles of state financial control in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky — Actual problems of the economy*, 5(119), 42–47 [in Ukrainian].

8. Kytsenko, O.P. (2017). Pryntsypy zdiisnennia derzhavnoi finansovoi pidtrymky lisovoho hospodarstva [Principles of state financial support for forestry]. *International scientific journal «Internauka.» Series: «Juridical Sciences» — Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Internauka». Seriya «Yurydychni nauky», 3, 17–21* [in Ukrainian].

9. Osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho nahliadu (kontroliu) [Basic principles of state supervision (control)]. *Komisiia z rehuliuвання азартных игор и лотереи — Gambling and Lottery Regulatory Commission*. URL: <https://www.gc.gov.ua/ua/Pro-departament-nahliadu-kontroliu.html> [in Ukrainian].

10. Pravovi aspekty zdiisnennia derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti [Legal aspects of state supervision (control) in the field of economic activity]. *Ministerstvo yustytzii Ukrainy — Ministry of Justice of Ukraine*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24659 [in Ukrainian].

11. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Basic Law dated 06/28/1996. No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 11.09.2003 № 1160-IV [On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity: Law of Ukraine dated September 11, 2003 No. 1160-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].

13. Kurylo, V.I., Hotsulyak, E.M., & Mushenok, V.V. (2015). Provadzhenia po spravakh pro administratyvnu vidpovidalnist za nevykonannia podatkovoho oboviazku: monohrafiia [Proceedings in cases of administrative responsibility for non-fulfillment of tax obligations: monograph]. Nizhyn [in Ukrainian].

УДК 336.2

Кобильнік Дмитро Анатолійович
*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри податкового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*
Kobylnik Dmytro
*Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tax Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Никонова Марія Романівна
*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Nykonova Mariia
*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9377

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ АКЦИЗНИМ ПОДАТКОМ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ В УМОВАХ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З НОРМАМИ ЄС

CURRENT CHALLENGES OF LEGAL REGULATION OF EXCISE TAXATION OF ALCOHOLIC BEVERAGES IN THE CONDITIONS OF HARMONIZATION OF NATIONAL LEGISLATION WITH EU NORMS

Анотація. Стаття присвячена здійсненню порівняльного аналізу окремих норм Податкового кодексу України, що регулюють загальні правила оподаткування акцизним податком алкогольних напоїв та спирту етилового, із приписами права, які вміщені в низці законодавчих актів Європейського Союзу, а саме Директиві Ради 92/83/ЄЕС і Директиві Ради 92/84/ЄЕС. В аспекті євроінтеграційних процесів наголошено на актуальних питаннях, пов'язаних із невідповідністю складу податкового законодавства деяким міжнародно-правовим стандартам. Роз'яснено думку про те, що акцизний податок в умовах сьогодення покликаний виконувати роль дієвого фіскального та регулюючого інструмента. Лише у разі стану збалансованості таких двох функцій податку можливим є виведення ринку підакцизних товарів, а саме виробництва алкогольних напоїв, із тіні. Досягнення такої мети для України є можливим завдяки побудові оновленої системи податкового регулювання акцизного податку на алкоголь, яка передусім буде враховувати європейський досвід справляння цього платежу. У ході проведеного дослідження з'ясовано, що деякі норми ПКУ підлягають вдосконаленню, що зумовлює необхідність внесення до них змін та доповнень. Відтак, встановлено, що для реалізації приписів Угоди про асоціацію з ЄС та в процесі виконання вимог *acquis communautaire* вітчизняний законодавець має зосередити увагу на вжитті наступних заходів: 1) усуненні недоліків понятійно-категоріального апарату сфери оподаткування алкогольних виробів шляхом зміни складу наявних в законодавстві категорій та додання нових; 2) оновленні переліку підакцизних товарів, пов'язаних з обігом алкогольних виробів; 3) наслідуванні нормам Директив щодо встановлення ставок до товарів кожної з категорій, з яких впливає, що акциз повинен справлятися з урахуванням такої мірної величини як гектолітр та через з'ясування фактичної алкогольної міцності у виробі; 4) впровадженні податкових механізмів податкових пільг для платників; 5) окресленні єдиного підходу до визначення бази оподаткування. Окремо висловлено думку про те, що Україною на шляху до імплементації європейських правових приписів були здійснені конкретні кроки, проте вони були пов'язані передусім із ростом ставок акцизного податку, що викликало загрозу збільшення ризиків тіньового товарообігу.

Ключові слова: акцизний податок, вступ до Європейського Союзу, алкогольні напої, правовий механізм податку, податкове законодавство.

Summary. The article is devoted to a comparative analysis of certain norms of the Tax Code of Ukraine, which regulate the general rules of excise tax on alcoholic beverages and ethyl alcohol, with legal provisions contained in a number of legislative acts of the European Union, namely Council Directive 92/83/EEC and Council Directive 92/84/EEC. In the aspect of European integration processes, urgent issues related to the non-compliance of the composition of tax legislation with some international legal standards are emphasized. The opinion that the excise tax in today's conditions is designed to perform the role of an effective fiscal and regulatory instrument is clarified. Only in the case of a balanced state of these two functions of the tax is it possible to bring the market of excise goods, namely the production of alcoholic beverages, out of the shadows. Achieving such a goal for Ukraine is possible thanks to the construction of an updated system of tax regulation of the excise tax on alcohol, which will first of all take into account the European experience of making this payment. In the course of the conducted research, it was found that some norms of the PKU are subject to improvement, which necessitates the introduction of changes and additions to them. Therefore, it was established that in order to implement the provisions of the Association Agreement with the EU and in the process of fulfilling the requirements of the *acquis communautaire*, the domestic legislator should focus on taking the following measures: 1) eliminating the shortcomings of the conceptual and categorical apparatus in the field of taxation of alcoholic products by changing the composition of the categories available in the legislation and adding new ones; 2) updating the list of excise goods related to the circulation of alcoholic products; 3) following the norms of the Directives regarding the establishment of rates for goods of each of the categories, from which it follows that the excise duty must be handled taking into account such a measurement value as a hectoliter and by clarifying the actual alcoholic strength of the product; 4) implementation of additional mechanisms of tax benefits for taxpayers; 5) outlining a unified approach to determining the tax base. Separately, the opinion was expressed that Ukraine took concrete steps on the way to the implementation of European legal prescriptions, but they were primarily related to the increase in excise tax rates, which caused the threat of increasing the risks of shadow trade.

Key words: excise tax, accession to the European Union, alcohol, legal tax mechanism, tax legislation.

Постановка проблеми. Формування основ існування держави та забезпечення ефективної реалізації її завдань та функцій залежить від наповненості бюджету. Одним із актуальних питань, яке сьогодні характеризується особливою динамічністю, є проблематика мобілізації публічно-грошових фондів, обсяги якої будуть достатніми для фінансових потреб держави на конкретному життєвому етапі. Значним внеском у державний бюджет України є акцизний податок, проте його неврегульованість на законодавчому рівні викликає низку проблем на шляху до вступу нашої держави до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: проблематика, на якій наголошено в цій науковій статті, була предметом розгляду таких вітчизняних науковців як: Роменська К. [1], Казацька М. [3], Озерчук О. [9], Коротун В [10], Новицька Н. [10], Хлебнікова І. [10], Монаєнко А. [13], Атаманчук Н. [13; 18], Євсєєва І. [16], Соколовська А. [17], Касьяненко Л. [18], Семенченко Н. [19], Рощина Н. [19], Борданова Л. [19]. В наукових працях ними було досліджено окремі проблемні та дискусійні питання правового регулювання оподаткування акцизним податком алкогольних напоїв. Окремого висвітлення наразі потребують додаткові проблематичні питання, які також призводять до неточностей в правозастосуванні в порівнянні із європейською системою права.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу окремих аспектів акцизного оподаткування алкогольних напоїв в Україні та законодавстві Європейського Союзу для з'ясування подальших напрямів ефективної податкової гармонізації в розглядуваній сфері та конкретизація заходів,

які має взяти законодавець задля реалізації вимог Угоди про асоціацію з ЄС.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням сучасних тенденцій можна сміливо казати про те, що вагому роль у процесі трансформації податкової системи України відіграють непрямі податки, які виступають важливим фінансовим інструментом державного регулювання багатьох соціально-економічних процесів. Яскравим прикладом непрямих податків є акцизний податок, яким оподатковуються специфічні групи товарів, зокрема, споживання яких є шкідливим та соціально небажаним та такі, що чинять негативний вплив на навколишнє природне середовище [1]. Одним із таких соціально-регулятивних важелів є оподаткування акцизним податком спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних виробів та пива. Ця категорія товарів не є товарами першої необхідності, ба більше надмірне споживання алкоголю призводить до виникнення ризиків для життя та здоров'я людини, а тому законодавець економічно обмежив можливість зловживання ним.

Як і будь-яким іншим податкам, акцизному податку притаманні дві функції: фискальна та регулююча, особливості вияву яких прослідковуються через механізм справляння акцизного податку та окреслення конкретного з видів товарів, що належить до підакцизних. За допомогою фискальної функції податку відбувається наповнення публічно-грошових фондів держави, а відтак і підтримання функціонування матеріальної основи суспільства, що означає те, що ця сутнісна функція наскрізно пронизує мету побудови податкової системи держави. Окрім цього процес підвищення ставок акцизного податку на алкоголь

свідчить про спрямованість податкового законодавства на компенсування фінансових витрат внаслідок тих негативних обставин, які виникають в результаті зловживання шкідливою для здоров'я людини продукцією. Специфічним в контексті розгляду акцизного оподаткування є те, що суми непрямого податку включаються до ціни товару та фактично є такими, що сплачуються кінцевим споживачем — покупцем конкретного товару. В свою чергу, регулятивний вплив акцизного податку має свій вияв на процес споживання окремих видів підакцизної продукції, які законодавець цілеспрямовано окреслив у статті 215 Податкового Кодексу України (далі — ПКУ) [2], зважаючи на скерованість на досягнення певних соціальних цілей [3]. Регулятивна функція акцизного податку на алкогольні вироби покликана зменшити споживання таких напоїв, що напряду впливає із тексту звіту «Тенденції податків на споживання» від 2022 року, опублікованого Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [4]. Проте, на практиці збільшення ставки акцизного податку на алкогольні вироби не скорочує їх споживання, а натомість навіть збільшує ризик тінізації виробництва на ринку алкогольних напоїв.

Вищезазначене зумовлює необхідність побудови такої виваженої політики акцизного оподаткування, що з одного боку зменшить негативний вплив від такої соціально шкідливої категорії підакцизної продукції, як алкогольні вироби, а з іншого боку — забезпечить високу фіскальну ефективність акцизного податку. Наразі законодавство України має визначений довгостроковий стратегічний орієнтир, яким є процес європейської інтеграції. Саме тому пріоритетним для нашої держави в питанні оподаткування акцизним податком алкогольних напоїв є наближення до європейської системи права. З огляду на це, особливо важливим є дослідження окресленої тематики в аспекті порівняння норм національного законодавства з приписами права Європейського Союзу (далі — ЄС) [5]. В 2014 році Україна взяла на себе зобов'язання наблизити вітчизняне правове регулювання щодо різних сфер суспільного життя до стандартів міжнародно-правових норм [6]. Отриманий у 2022 році кандидатський статус України на членство в ЄС тільки підтверджує проєвропейські прагнення нашої держави та зумовлює вжиття заходів, пов'язаних із широким спектром нормотворення для реалізації ефективної гармонізації законодавства України до норм ЄС. Однією із складових, що потребує якнайшвидшої імплементації міжнародно-правових положень, є правове регулювання оподаткування акцизним податком спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв та пива.

Для виконання вимог *acquis communautaire* Україні необхідно взяти до уваги приписи Угоди

про асоціацію України з ЄС та привести окремі положення ПКУ у відповідність до Директиви Ради 92/83/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року «Про гармонізацію структур акцизних податків на спирт та алкогольні напої» [7] та Директиви Ради 92/84/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року «Про наближення акцизних зборів на спирт та алкогольні напої» [8]. В зазначених законодавчих актах Європейського Союзу закріплені зобов'язання, які мають взяти на себе держави-члени ЄС для дотримання загальних правил окреслення основних категорій, пов'язаних із встановленням правового механізму акцизного податку на алкогольні вироби. Окрім цього, систематизацію переліку товарів, що застосовується під час проведення зовнішньої торгівлі державами-членами ЄС, а відтак і товарів, що належать до підакцизної продукції, викладено у Комбінованій номенклатурі (далі — КН) Європейського Союзу. Важливо зазначити, що під час встановлення правового регулювання оподаткування алкогольних напоїв країни мають користуватись КН в редакції від 19 жовтня 1992 року, тобто застосуванню підлягають не приписи останньої редакції КН, а саме тої, що була чинною на момент прийняття Радою ЄС Директив 92/83/ЄЕС та 92/84/ЄЕС [9]. Згідно зі статтю 14.1.145 ПКУ підакцизними товарами визнається продукція, яка має коди відповідно до УКТ ЗЕД та на яку Податковий Кодекс встановлює ставки акцизного податку. З цього визначення випливає, що ключовою ознакою підакцизних товарів за законодавством України є належність її до конкретного коду, що міститься в УКТ ЗЕД — Українській класифікації зовнішньоекономічної діяльності. Дана класифікація являє собою систематизовано розміщений перелік продукції, яка викладена в залежності від розділів, груп товарів, товарних позицій, найменувань та цифрових кодів — такі характеристики є уніфікованими до міжнародної номенклатури товарів, тобто Гармонізованої системи опису та кодування товарів, за якою також побудована і КН ЄС. Проте неузгодженим досі залишається питання приведення у відповідність норм ПКУ до КН ЄС в редакції від 19 жовтня 1992 року, що викликає виникнення проблем, пов'язаних із появою значних термінологічних та практичних неточностей, про які мова піде далі.

Директива Ради 92/83/ЄЕС при здійсненні класифікації розглядуваної в науковій статті груп підакцизних товарів визначає конкретні категорії алкогольних напоїв та спирту, застосовуючи певні дефініції, яким чинне законодавство нашої держави наразі не відповідає. Вітчизняними науковцями було висловлено ряд пропозицій стосовно перейменування чинного складу такої групи підакцизних товарів, що закріплена у статті 215.1. Податкового Кодексу України: наразі він визначений як «спирт етиловий та інші спиртові дистилати,

алкогольні напої, пиво (окрім квасу «живого» бродіння)», проте на виконання приписів Директиви зазначений перелік має складатися із пива; вина; ферментованих напоїв інших, ніж вино та пиво; проміжних продуктів та спирту етилового [10].

Перш за все слід окреслити, що вдосконалення потребують ті категорії, які вже містяться в Податковому Кодексі України, проте мають кардинальні відмінності з тим, як однорідні поняття викладені в законодавстві ЄС. Відтак, наразі пиво в статті 14.1.144 ПКУ визначено як алкогольний напій, що характеризується наявністю піни та насиченістю діоксидом вуглецю та має вміст спирту етилового від 0,5 відсотка об'ємних одиниць, отриманий під час бродіння охмеленого суслу за допомогою пивних дріжджів, що відноситься до групи товарів УКТ ЗЕД за кодом 2203. Окрім зазначеного товару Директива 92/83/ЄЕС розуміє під категорією «пиво» також і будь-які продукти із сумішшю пива з неалкогольними напоями, що відносяться до коду КН 2206, із вмістом спирту, що є більшим за 0,5%. До того ж, даний підакцизний товар в розумінні вищезазначеного законодавчого акту ЄС не потребує такої конкретизації, яку вміщає категорія «пиво», визначена в статті 14.1.144 ПКУ України, тобто норми ЄС прямо не закріплюють характеристики такого алкогольного напою, а визначають його як «продукт, що належить до коду КН 2203» (а також інші продукти, про які вище було згадано). За «європейським» підходом деталізація такого товару має впливати саме із Наказу Державної митної служби України від 14.12.2022 № 543 «Про затвердження Пояснень до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності» [11], а тому в законі, що є основним регулятором відносин, що виникають у сфері справляння податків і зборів, така деталізація (щодо наявності піни, способу бродіння алкогольного напою тощо) не є коректною.

Термінологічних неточностей зазнала і категорія «спирт етиловий». В розумінні статті 14.1.237 ПКУ спиртом етиловим є всі види ректифікованого та дистильованого спирту етилового, біоетанол, а також інші види спирту етилового, що належать до товарних кодів 2207 та 2208 відповідно до УКТ ЗЕД. В статті 20 Директиви 92/83/ЄЕС ця категорія охоплює значно більший перелік товарів: усю продукцію, що має фактичну алкогольну міцність вище 1,2% об'ємної частки спирту і належить до товарних позицій 2207 і 2208, навіть якщо такі товари складають частину продукту, що відноситься до інших розділів кодів; товари, що належать до кодів 2204, 2205 і 2206 та мають частку спирту вищу, аніж 22%; а також питні алкогольні вироби, в складі яких є спирт, в незалежності від того, чи виготовлялись вони як розчини [7].

Окрім цього, для уніфікації термінології, вміщеної в Податковому Кодексі, з нормами *acquis*

communautaire, вчені пропонують визначити в статті 14 ПКУ тлумачення таких понять як «вино»; «ферментовані напої, відмінні від вина та пива» та «проміжні продукти» [13]. Акцизний податок, зокрема на вино, регулюється в Директиві 92/83/ЄЕС в окремій секції в статтях з 7 по 10: тобто держави-члени Європейського Союзу обов'язково узгоджують питання оподаткування вина із приписами цієї Директиви. ПКУ оперує категорією «виноробна продукція», до якої належать згідно із статтею 14.1.26 ПКУ вина виноградні натуральні, вина натуральні кріплені, шампанські, ігристі, газовані, вермути, бренді, сусло виноградне та інші виноматеріали, коньяки, інші алкогольні вироби, виготовлені з винограду, плодів та ягід. В свою чергу, Директива йде шляхом віднесення категорії «вино» до двох основних дефініцій: «неігристе вино» та «ігристе вино», тобто в порівнянні з національним законодавством для цілі оподаткування проведена різна класифікація. Через опрацювання приписів Директиви під неігристим вином слід розуміти всю продукцію, що має коди КН 2204 та 2205 за виключенням тієї, що відноситься до ігристого вина, фактична алкогольна міцність якої перевищує 1,2%, але не є більшою за 15%, при додержанні умови про те, що спирт, який вміщує в себе готовий товар, має зброжене походження; або таку продукцію, фактична алкогольна міцність якої є більшою за 15%, але не перевищує 18%, проте такі товари були виготовлені без кріплення і кінцева продукція містить спирт, що має повністю зброжене походження. Для віднесення продукту до категорії «ігристе вино» за основу в даному контексті слід брати такі характеристики: 1) належність товару до конкретного коду з наступного переліку: коди КН 2204 10, 2204 21 06, 2204 21 07, 2204 21 08, 2204 21 09, 2204 29 10 та 2205; 2) спосіб розливання та упакування: розлив у пляшки, які є закоркованими спеціальними пробками для такої продукції типу «гриб» зі встановленням стяжок або застібок; або 3) наявність в пляшках надмірного тиску, що пов'язаний із вмістом діоксиду вуглецю в розчині, на рівні 3 бара. Також сюди належать товари за переліченими вище кодами, які зберігають таку фактичну алкогольну міцність, що є вищою за 1,2%, але меншою за 15% та у складі мають спирт ферментованого походження.

Деякі з перелічених товарів, що в українському законодавстві вважаються виноробною продукцією, за європейською системою права взагалі до категорії «вино» відносяться тільки за дотримання певних умов: роль тут відіграє об'ємна частка вмісту спирту та походження такого спирту в готовому продукті. Тобто, з урахуванням певних критеріїв конкретного виду виноробної продукції такі товари за європейською класифікацією можуть відноситись не до категорії «вино», а бути

складовими таких понять як «ферментовані напої, відмінні від вина та пива», «проміжні продукти», «спирт етиловий», що породжує певні протиріччя. Хоча ПКУ не містить визначення терміну «вино», тлумачення цієї категорії є можливим через аналіз приписів Закону України «Про виноград та виноградне вино» [12], які на жаль також не деталізують специфіку норм, встановлених Директивою. При внесенні змін до податкового законодавства має бути врахована специфіка складу категорії «вино» саме в ПКУ, а не спеціальному законі. Те саме стосується і необхідності визначення категорії «ферментовані напої, відмінні від вина та пива», виходячи із норм Директиви 92/83/ЄЕС, яка в окремій секції в статтях з 11 по 15 встановлює особливості оподаткування таких видів зброджених виробів, які в українському законодавстві взагалі не виділені в окрему групу товарів. В статті 12 Директиви детально окреслюється склад категорій «інші неігристі зброжені напої» та «інші ігристі зброжені напої», розмежування на які слід провести і на національному рівні. Іншою складовою підакцизних товарів за європейською системою є «проміжні продукти», тлумачення якої за аналогією на жаль також відсутня в ПКУ. Вважаємо, що цю дефініцію слід запозичити в статтю 14 ПКУ та додати до переліку підакцизної продукції для уникнення ситуацій віднесення товару до однієї та до іншої категорії акцизної продукції одночасно [13].

Окрім неоднорідного визначення складу відносин, що впорядковує термінологічне підґрунтя оподаткування акцизним податком алкогольних виробів, низка невідповідностей положень ПКУ спостерігається також і в контексті окреслення такого елемента правового механізму податку як ставка. Згідно зі статтею 4 Директиви 92/83/ЄЕС для держав-членів ЄС можливим є встановлення занижених ставок податку [14] до пива, звареного малими пивоварними заводами, в залежності від щорічного обсягу виробництва продукції пивоварними заводами. Проте, законодавство України не визначає статус «малих виробників пива» або «незалежних малих пивоварних заводів», детальне визначення якому міститься у Директиві. В Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» [15] чомусь закріплено визначення лише такої категорії як «малі виробництва виноробної продукції», що викликає питання до наповненості понятійно-категоріального апарату із зазначеної тематики в законодавстві нашої держави. А тому, до вітчизняних виробництв, що за європейським підходом належать до малих пивоварних заводів, не можуть та не застосовуються зменшені ставки податку.

При встановленні податку на всю продукцію, що оподатковується в складі «неігристого вина», за окремими виключеннями, держави-члени ЄС мають впроваджувати однакові ставки для всіх таких товарів, про що свідчить частина друга статті 9 Директиви 92/83/ЄЕС. За аналогією, до товарів, що належать до категорії «ігристе вино» держави-члени повинні застосовувати однакову ставку акцизного податку. З вищезазначеного аналізу випливає, що приписи про однакові ставки наразі не можуть встановлюватись через непроведення чіткого розмежування категорій «ігристе вино» та «неігристе вино». Закріплені у статті 215.3 ПКУ розміри ставок щодо різних видів продукції, яка підпадає під визначення складу поняття «вино», яке вміщує в себе Закон України «Про виноград та виноградне вино» підтверджують думку про неоднаковість розміру ставки податку за 1 литр виробу до тих продуктів, які за Директивою є «ігристим вином» або «неігристим вином». Окремого застереження потребує факт про те, що оподаткування вина за 0 ставкою в нормах, що утворює склад податкового законодавства, не передбачено всупереч статті 5 Директиви 92/84/ЄС в контексті встановлення мінімальних ставок акцизу на вино.

Надалі варто наголосити увагу на розбіжностях визначення інших елементів правового механізму акцизного податку, що на практиці створює не меншу правову проблему. Як відомо, об'єкт оподаткування підлягає виміру за допомогою одиниці оподаткування, тобто умовної одиниці, що є кількісним виразником бази оподаткування. Одиницею виміру при визначенні ставки податку за статтею 215.3 ПКУ визначається така мірна величина як 1 літр. В свою чергу, Директива 92/83/ЄЕС наголошує на необхідності застосування державами-членами ЄС такого підходу: акцизний податок щодо пива, вина, інших окрім них зброджених напоїв та проміжних продуктів встановлюється стосовно певної кількості гектолітрів готового продукту. Тобто маємо констатувати, що вітчизняна практика встановлення бази оподаткування на підакцизні товари не враховує при визначенні основної одиниці об'єму європейські вимоги і не використовує таку мірну величину як гектолітр. До того ж, при встановленні акцизного податку на пиво ПКУ не враховує обсяг концентрації етилового спирту, тобто упускає показник міцності кінцевого продукту. В статті 3 Директиви на відміну від цього йдеться про обов'язок держав-членів брати до уваги кількість градусів за шкалою Плато або кількість градусів фактичної алкогольної міцності відповідно до об'ємної частки спирту готового товару. Суперечності також виявляються при аналізі такої характеристики як «міцність» стосовно категорії «вино», тлумачення якої міститься у пункті 12 частини 1 статті

1 Закону України «Про виноград та виноградне вино»: діапазон міцності вин вимірюється від 9 до 20%. Таке розуміння не узгоджено з приписами Директиви 92/83/ЄЕС, де з урахуванням всіх критеріїв належності продукції до певної із двох категорій вин, склад яких було висвітлено вище, для неігристих вин встановлюється максимальна величина міцності 15% та 18%, а для ігристих — 15%. За європейським підходом до непрямого оподаткування вся продукція, яка має фактичну алкогольну міцність більшу, аніж вищевказана, відноситься до такої категорії як «проміжні продукти», об'ємна частка спирту щодо якої не може перевищувати 22% [16].

Однією з міжнародних тенденцій у сфері оподаткування алкогольних напоїв є застосування механізму повних або часткових звільнень платників від сплати акцизного податку по окремим категоріям товарів за дотримання певних унормованих приписів з метою послаблення податкового тягаря [17]. До прикладу, для держав-членів ЄС передбачена можливість застосування в повному обсязі пільг щодо пива, вина, інших зброджених напоїв за умови, що такі товари були виготовлені фізичною особою без комерційної мети, не продавались і були спожиті цією приватною особою або її родиною чи гостями. Було б доцільним передбачити і в рамках національної податкової гармонізації такий податковий механізм, бо така продукція в загальному розумінні не є об'єктом масового споживання, а тому справедливо може не оподатковуватись.

Незважаючи на низку невідповідностей правового механізму акцизного податку на таку підакцизну продукцію як алкогольні вироби, неправильним буде невілювати факт про те, що з 2014 року, тобто з часу укладення Угоди про асоціацію з ЄС, деякі заходи щодо адаптації національного законодавства по імплементації Директив Ради ЄС все ж були вжиті: проте більшою мірою такі кроки вітчизняного законодавця стосувались збільшення ставок на певні категорії товарів згідно з мінімальними розмірами, встановленими у праві ЄС [18]. Проте слід наголосити на тому, що будь-які зміни, внесені до податкового законодавства в аспекті особливостей оподаткування акцизним податком алкогольних виробів будуть дієвими лише в комплексі зі змінами, пов'язаними із гармонізацією правового механізму справляння податку та встановлення його основних елементів. Неприпустимим є автоматичне різке збільшення ставок податку внаслідок обумовленої євроінтеграцією

необхідності: процес наближення до міжнародних правових норм повинен бути поступовим та недосконалою закону мають бути виправлені винятково в комплексі.

Усунення розбіжностей в національному законодавстві, з одного боку, в деяких випадках матиме на меті збільшення ставок акцизного податку, що для платників неодмінно характеризуватиметься сприйняттям євроінтеграційних процесів в негативному розумінні. Проте, адаптація національного закону до європейських стандартів є однією із ключових умов вступу України до ЄС, що в довгостроковій перспективі дозволить нашій державі доотримувати ті податкові надходження, що внаслідок підсилення позиції тінювих структур не могли забезпечуватись в повному обсязі [19]. Саме тому нагальним наразі є упорядкування єдиного з європейським складу податкових правовідносин, що регулюють визначення окремих категорій підакцизних товарів та встановлення правового механізму акцизного податку.

Висновок. За результатами аналізу окремих положень Податкового кодексу України крізь призму приписів законодавчих актів Європейського Союзу доходимо висновку про те, що важливим питанням для вітчизняного законодавця залишається імплементація Директиви Ради 92/83/ЄЕС та Директиви Ради 92/84/ЄЕС, які регулюють загальні правила встановлення непрямого оподаткування такої групи підакцизних товарів як алкогольні напої. Критично важливим є окреслення в Податковому кодексі України однакових юридичних норм поряд з тими, що містяться у вищезазначених Директивах Ради Європейського Союзу. Євроінтеграційна взаємодія означає те, що Україна як держава, що отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі, має поступово вживати соціально-обґрунтованих заходів по впровадженню уніфікованих для держав-членів приписів в національне законодавство, здійснюючи податкову гармонізацію шляхом наслідування єдиному європейському підходу. З урахуванням тих складних умов, в яких перебуває наша держава на сьогоднішній день, включаючи збройну агресію РФ проти України та кризове становище економіки, українському законодавцю не вдалось вчасно виконати вимоги Угоди про асоціацію, а саме в п'ятирічний термін наблизити своє законодавство до Директив Ради ЄС. Проте наразі Україна стоїть на шляху вироблення оновленої податкової політики, створюючи власну потужну стратегію з урахуванням міжнародного досвіду в сфері оподаткування.

Література

1. Роменська К. Формування бюджетних потоків за результатами акцизного оподаткування в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31, № 3. С. 90–96.
2. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 3 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
3. Казаська М. Функції акцизного податку. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2017. Т. 1, № 46. С. 144–148.
4. Consumption Tax Trends 2022. *OECD iLibrary*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/consumption-tax-trends-2022_6525a942-en (дата звернення: 08.11.2023).
5. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості. За ред. акад. НАН України В. М. Гейця та чл.-кор. НААН України Т. О. Осташко. *Інститут економіки та прогнозування НАН України*. К., 2016. С. 150–155.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода Україна від 27.06.2014 р.: станом на 25 жовт. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 08.11.2023).
7. Про гармонізацію структур акцизних зборів на алкоголь та алкогольні напої: Директива Європ. екон. співтовариства від 19.10.1992 р. № 92/83/ЄЕС: станом на 1 січ. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_430#Text (дата звернення: 08.11.2023).
8. Про наближення акцизних зборів на спирт та алкогольні напої: Директива Європ. екон. співтовариства від 19.10.1992 р. № 92/84/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_431#Text (дата звернення: 08.11.2023).
9. Озерчук О. В. Напрями удосконалення акцизного оподаткування в Україні згідно вимог законодавства ЄС. *Ефективна економіка*. 2016. № 12.
10. Коротун В. І., Новицька Н. В., Хлебнікова І. І. Гармонізація класифікації спирту та алкогольних напоїв у контексті виконання вимог Угоди про асоціацію України з ЄС. *Бізнес Інформ*. 2018. № 7. С. 221–228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_7_33 (дата звернення: 08.11.2023).
11. Про затвердження Пояснень до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності: Наказ Державної митної служби України від 14.12.2022 р. № 543.
12. Про виноград та виноградне вино: Закон України від 16.06.2005 р. № 2662-IV: станом на 1 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-15#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
13. Монаєнко А. О., Атаманчук Н. І. Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави : монографія. Одеса, 2022. С. 276.
14. Аналіз ринку ферментованих алкогольних напоїв: зелена книга. *Офіс ефективного регулювання BRDO*. 2021. 177 с.
15. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального: Закон України від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР: станом на 1 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-vr#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
16. Євсєєва І. О. Напрями удосконалення акцизного оподаткування в контексті виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / І. О. Євсєєва, Н. М. Лисенька, І. О. Трубін. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2015. 58 с.
17. Соколовська А. М. Проблеми моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні. *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 45.
18. Касьяненко Л. М., Атаманчук Н. І. Гармонізація податкового законодавства України із законодавством Європейського Союзу про акцизне оподаткування. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 120–124.
19. Семенченко Н. В., Рощина Н. В., Борданова Л. С. Акцизний податок: сучасні тенденції та проблематика. *Агросвіт*. 2020. № 10. С. 16–23. doi: 10.32702/2306-6792.2020.10.16.

References

1. Romenska K. Formuvannia biudzhethnykh potokiv za rezultatamy aktsyznoho opodatkuvannia v Ukraini. *Ekonomicnyi analiz*. 2021. T. 31, № 3. S. 90–96.
2. Podatkovi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI: stanom na 3 veres. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of access: 08.11.2023).
3. Kazatska M. Funktsii aktsyznoho podatku. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo universytetu*. 2017. T. 1, № 46. S. 144–148.
4. Consumption Tax Trends 2022. *OECD iLibrary*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/consumption-tax-trends-2022_6525a942-en (date of access: 08.11.2023).

5. Implementatsiia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlyvosti. Za red akad. NAN Ukrainy V. M. Heitsia ta chl.-kor. NAAN Ukrainy T. O. Ostashko. *Instytut ekonomiky ta prohnozuvania NAN Ukrainy*. K., 2016. S. 150–155.

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda Ukraina vid 27.06.2014 r.: stanom na 25 zhovt. 2022 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (date of access: 08.11.2023).

7. Pro harmonizatsiiu struktur aktsyzykh zboriv na alkohol ta alkoholni napoi: Dyrektyva Yevrop. ekon. spivtovarystva vid 19.10.1992 r. № 92/83/IeES: stanom na 1 sich. 2022 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_430#Text (date of access: 08.11.2023).

8. Pro nablyzhennia aktsyzykh zboriv na spyrta ta alkoholni napoi: Dyrektyva Yevrop. ekon. spivtovarystva vid 19.10.1992 r. № 92/84/IeES. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_431#Text (date of access: 08.11.2023).

9. Ozerchuk O. V. Napriamy udoskonalennia aktsyzyznoho opodatkovannia v Ukraini zghidno vymoh zakonodavstva Ye S. *Efektivna ekonomika*. 2016. № 12.

10. Korotun V. I., Novytska N. V., Khliebnikova I. I. Harmonizatsiia klasyfikatsii spyrta ta alkoholnykh napoiv u konteksti vykonannia vymoh Uhody pro asotsiatsiiu Ukrainy z Ye S. *Biznes Inform.* 2018. № 7. S. 221–228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_7_33 (date of access: 08.11.2023).

11. Pro zatverdzhennia Poiasnen do Ukrainskoi klasyfikatsii tovariv zovnishnoekonomichnoi diialnosti: Nakaz Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy vid 14.12.2022 r. № 543.

12. Pro vynohrad ta vynohradne vyno: Zakon Ukrainy vid 16.06.2005 r. № 2662-IV: stanom na 1 zhovt. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-15#Text> (date of access: 08.11.2023).

13. Monaienko A. O., Atamanchuk N. I. Pravove rehuliuвання aktsyzyznoho opodatkovannia v umovakh suchasnykh vyklykiv ta tendentsii rozvytku pravovoi derzhavy: monohrafiia. Odesa, 2022. S. 276.

14. Analiz rynku fermentovanykh alkoholnykh napoiv: zelena knyha. *Ofis efektyvnoho rehuliuвання BRDO*. 2021. 177 s.

15. Pro derzhavne rehuliuвання vyrobnytstva i obihu spyrta etylovoho, koniachnoho i plodovoho, alkoholnykh napoiv, tiutiunovykh vyrobiv, ridyn, shcho vykorystovuiutsia v elektronnykh syharetakh, ta palnoho: Zakon Ukrainy vid 19.12.1995 r. № 481/95-VR: stanom na 1 zhovt. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-vr#-Text> (date of access: 08.11.2023).

16. Ievsieieva I. O. Napriamy udoskonalennia aktsyzyznoho opodatkovannia v konteksti vykonannia polozhen Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom / I. O. Yevsieieva, N. M. Lysenka, I. O. Trubin. Irpin: NDI finansovoho prava, 2015. 58 s.

17. Sokolovska A. M. Problemy monitorynhu efektyvnosti nadannia podatkovykh pilh v Ukraini. *Finansy Ukrainy*. 2011. № 3. S. 45.

18. Kasianenko L. M., Atamanchuk N. I. Harmonizatsiia podatkovoho zakonodavstva Ukrainy iz zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu pro aktsyzne opodatkovannia. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. Vernadskoho. Seriia «Iurydychni nauky»*. 2020. T. 31 (70). № 3. S. 120–124.

19. Semenchenko N. V., Roshchyna N. V., Bordanova L. S. Aktsyzyzni podatok: suchasni tendentsii ta problematika. *Ahrosvit*. 2020. № 10. S. 16–23. doi: 10.32702/2306-6792.2020.10.16.

УДК 330.8/342.95

Ковальчук Алла Юріївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та інших галузевих правових дисциплін
Київський університет права НАН України*

Kovalchuk Alla

*Doctor of Juridical Science, Professor,
Professor of the Department of International Law
and other specialized Legal Disciplines
Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4807-2436*

Чернявська Богдана Вадимівна

*PhD, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національна академія управління;
запрошений дослідник юридичного факультету
Вільний Університет Амстердам (Нідерланди)*

Cherniavska Bogdana

*PhD in Law, Associate Professor of the Department of
Theory and History of State and Law
National Academy of Management;
Guest Researcher at the Faculty of Law
Vrije Universiteit Amsterdam (The Netherlands)
ORCID: 0000-0001-8263-7483*

Ковальчук Максим Сергійович

*аспірант
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

Kovalchuk Maksym

*Graduate Student of the
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: 0009-0005-7761-7775*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9424

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ ЗДОБУТИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THEORETICAL AND LEGAL RECONSIDERATION OF THE THREAT OF MONEY LAUNDERING IN THE DIGITIZED ECONOMY OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті піднімаються проблеми забезпечення сталого економічного розвитку в воєнний і після-воєнний період. Визначається загроза у вигляді значної кількості злочинів у сфері економіки та фінансів. Серед протиправних посягань у сфері економіки виділяється легалізація (відмивання) коштів, здобутих злочинним шляхом. Наголошується на тому, що відсутність чітких державних заходів щодо подолання проблеми відмивання коштів незаконного походження, призводить до руйнування стабільності фінансової системи України. Частина невирішеної проблеми: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з кожним роком набуває ознак глобальної проблеми, оскільки все більше так званих схем відмивання грошей набувають транскордонного характеру та пов'язані з організованою злочинністю. Сучасний світ уже зробив перший крок до принципово нової технологічної реальності – цифровізація су-

часної економіки. Проте виклики, які стоять перед сучасними фінансовими взаємовідносинами теж набувають різноманітних проявів і збільшення масштабів. Мета статті виділити сучасні теоретико-правові підходи до можливих комбінацій легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в умовах цифровізації економіки України, з метою їх належного правового визначення та упередження. Методологічну базу дослідження складають загальнонаукові і спеціальні методи пізнання: системно-структурний, діалектичний метод пізнання, гносеологічний метод, метод наукової абстракції, формально-логічний. За допомогою яких автори досліджують процеси змін організаційних та правових важелів впливу з метою протидії легалізації коштів отриманих злочинним шляхом. Зазначається, що у зв'язку з активним розвитком банківської системи, спостерігається активізація діяльності злочинних транснаціональних організацій, які використовують світову банківську систему для фінансування тероризму та вкладення «брудних» коштів у світову економіку, що спричиняє виникнення системи загроз для фінансових ринків України. Авторами уточнюється той факт, що зміна глобального соціально-технологічного укладу, приносить повне переформатування звичних систем і формування нових соціальних та економічних стратегій. Цей процес прискорюється швидкими технологічними змінами, нові моделі управління, відповідно суспільні норми теж потребують змін. Висновки. У результаті робиться висновки, про множинність варіативності відмивання коштів здобутих злочинним шляхом і констатується, що особливо значення набуває подальша розробка комплексних заходів протидії визначеному злочину.

Ключові слова: державна безпека, доходи здобуті злочинним шляхом, злочин, економічні злочини, кіберзлочини, легалізація доходів, відмивання доходів, фінансування тероризму, цифрова економіка.

Summary. Introduction. The article addresses the challenges of ensuring sustainable economic development during wartime and post-war periods. It identifies the threat posed by a significant number of economic and financial crimes. Emphasis is placed on the lack of clear state measures to combat money laundering from illegal sources, which leads to various direct threats to Ukraine's national security and financial system stability. Additionally, the legalization (money laundering) of criminally acquired income is increasingly becoming a global issue, as more so-called money laundering schemes take on a transnational nature and are linked to organized crime. The contemporary world has already taken the first step towards a fundamentally new technological reality – the digitalization of the modern economy. The purpose of the article is to highlight modern approaches to possible combinations of legalization (laundering) of criminally obtained income in the conditions of digitalization of the economy of Ukraine, with the aim of their proper legal definition and crime prevention. However, the challenges facing modern relations come in various forms and scales. Currently, the global socio-technological landscape is changing, resulting in a complete reconfiguration of traditional systems and the formation of new social and economic strategies. This process is accelerated by rapid technological changes, new management models, and evolving societal norms that require adjustments. Since the full-scale invasion of the Russian Federation, the Ukrainian Parliament (Verkhovna Rada of Ukraine) adopted a package of laws aimed at deregulation and reducing taxation levels during the state of war. The tax service suspended nearly all business inspections. Conclusions. Simultaneously, due to the active development of the banking system and technological improvements in financial operations, there is evidence of the presence of criminal transnational organizations exploiting the global banking system to finance terrorism and inject «dirty» money into the world economy. This poses a threat to Ukraine's financial markets. The authors analyze these issues and conclude that it is necessary to align not only technological and reporting standards with European norms but also terminology. Comprehensive measures are proposed to combat money laundering obtained through criminal means.

Key words: national security, cybercrimes, money laundering, digitalization, criminally acquired income, crime, economic crimes, income legalization, terrorism financing, digital economy.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ уже зробив перший крок до впровадження у суспільне життя принципово нових цифрових технологій. Проте виклики, які стоять перед сучасними взаємовідносинами у сфері економіки, особливо в умовах цифровізації, важко переоцінити. Змінюється глобальний соціально-технологічний уклад, який у результаті приносить повне переформатування звичних систем і формує нові соціальні та економічні взаємовідносини. Цей процес прискорюється швидкими технологічними змінами, новітніми моделями управління, відповідно суспільні норми, теж потребують змін. Ми підтримуємо авторів дослідження, яке було проведено Центром Разумкова: «Цифрова економіка: тренди, ризики та

соціальні детермінанти» (2020) [1], які зазначають, що надшвидкі темпи розвитку й впровадження цифровізації усіх галузей економіки відбуваються швидше аніж формування юридичних норм, щодо захисту правовідносин у сфері економіки та фінансів. У наслідку, створюються умови які породжують різні види зловживань та фінансових махінацій. Одним з таких злочинів є легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, який набув глобального значення і є визнаною загрозою економічній і політичній безпеці суспільства. Особливо, це відчувається зараз, коли кошти здобути злочинним шляхом, все частіше залучаються до фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. З початку повномасштабного вторгнення російських військ Верховна Рада України ухвалила пакет законів, спрямованих

на дерегуляцію і зниження рівня оподаткування в період воєнного стану, а фіскальна служба призупинила майже всі перевірки підприємців, це частково сприяло негативним процесам й криміналізації економіки. Такий процес посилювався активізацією злочинної діяльності транснаціональних злочинних організацій, які використовують світову банківську систему для фінансування тероризму та вкладення «брудних» коштів у світову економіку. Ми підтримуємо Гулу Л. Ф., який зазначає: «Для України проблеми протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаним злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового ураження, протидії офшорному бізнесу є надзвичайно важливими, оскільки значна частина вітчизняного капіталу витікає з країни саме через банківську систему, а повертається вже у формі іноземних інвестицій із відповідними «пільговими» умовами [2]. Особливо, це негативно відображається у воєнний час на економіці України, її іміджі як суб'єкта геополітичних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми щодо протидії злочинам, пов'язаним з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаним злочинним шляхом, досліджували вітчизняні вчені та практики правоохоронних органів. О. Є. Користін зазначає, що саме легалізація, як результат злочинної діяльності, стає поштовхом до різкого соціального розшарування, призводить до зростання кількості випадків антисоціальної поведінки тощо [6, с. 157–158], Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом суттєво негативно впливає на економіку держави. Не можна не погодитись з колективом авторів монографії «Первинний фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів...» Комісаровим О. Г., Скрипником О. Ю., Собокарем А. О. з тим фактом, що легалізація є одним з основних напрямів діяльності організованих груп і злочинних організацій, які мають транснаціональний характер і спричиняють тяжкі наслідки для економіки будь-якої країни [6, с. 156]. А. Ю. Ковальчук аналізуючи різні підходи до легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом робить висновки: легалізація, комплексна дія, яка складається з законних та не визначених законом дій, які у своїй сукупності надають можливості ввести незаконно здобутий капітал у легальний сектор економіки. Пропозиції щодо амністії тіншового капіталу, відсутності контролю з боку держави фінансово-економічної діяльності можливо й дасть позитивний ефект, але лише за умови стабільної політико-економічної системи. Крім того, рівень недовіри до держави є достатньо високим не лише у населення, а й серед бізнесових фінансово-політичних груп, що у наслідку не сприяє ефективності протидії визначеного злочину.

Нажаль, швидкі темпи переходу до цифрової економіки не дали достатньо часу законотворцям адаптуватися і відповідно, чинне законодавство створило умови для різного роду зловживань й фінансових махінацій. Для вирішення таких проблем необхідне ґрунтовне дослідження можливих злочинних проявів легалізації коштів здобутих злочинним шляхом, з метою їх упередження.

Формулювання цілей статті (Виділити сучасні теоретико-правові підходи до можливих комбінацій легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в умовах цифровізації економіки України, з метою їх належного правового визначення та упередження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року [3] основними викликами та загрозами у сфері фінансової безпеки було визнано: високий рівень тінізації економіки; втрата доходів бюджету внаслідок поширених явищ «сірого» імпорту та контрабанди, схем ухилення від оподаткування, розмивання бази оподаткування шляхом використання «низькоподаткових» юрисдикцій; непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері; поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [3]. Вбачаючи такі загрози і разом з тим планування Національного банку України [4] у майбутньому отримати додаткових інвестицій майже \$50 млрд. за рік [5] необхідним вбачається виділення окремих складових виділених загроз, особливо легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Тому, що саме цей злочин, невід'ємно супроводжує будь які сумнівні операції з фінансовими ресурсами. Відповідно, й інвестори чекають на реальне правове опосередкування й захист їх інвестицій. Але, нами вже зазначалося, що процес нарощування потенціалу економіки супроводжується поширенням складних та небезпечних проявів транскордонної організованої злочинності зі стійкими корупційними зв'язками, діяльність яких невід'ємно супроводжується легалізацією коштів здобутих злочинним шляхом. Легалізація (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, є типовим конвенційним злочином, тобто діянням, криміналізація якого відбулась у зв'язку зі обранням України стратегічного напрямку розвитку й підписання відповідних міжнародно-правових документів [7]. Будучи учасником певної конвенції, Україна бере на себе зобов'язання встановити в національному законодавстві відповідальність за те чи інше діяння, яке носить міжнародний характер і для боротьби з яким потрібні узгоджені зусилля багатьох держав. Легалізація (відмивання) брудних грошей, носить високий рівень латентності. На жаль, такий ситуації сприяє інтеграція економічних систем багатьох держав, й виникнення нових

фінансових інструментів тощо [8]. Транснаціональний характер діяльності з відмивання «брудних» доходів зумовлює необхідність співробітництва різних держав у розробці різних механізмів протидії можливості легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом. Важливу роль у цьому відіграють нормативні акти міжнародного рівня та гармонізація з ними національних законодавств. Слід зазначити і те, що поштовхом для створення вітчизняного антилегалізаційного законодавства свого часу стали саме відповідні міжнародні законодавчі акти. Зараз необхідність перегляду механізмів упередження таких злочинів, обумовлена цифровізацією сучасної економіки в Україні. У липні 2023 р. відбулася зустріч представників Комітету Верховної Ради України з питань цифрової трансформації та посадовців Міністерства цифрової трансформації України із членами Комітету з питань внутрішнього ринку та захисту прав споживачів Європарламенту. У засіданні також брали участь представники країн-кандидатів на вступ до ЄС. Учасники обговорили можливості інтеграції для країн-кандидатів до Єдиного цифрового ринку ЄС. Зазначалося, що інтеграція до цього ринку є незмінним пріоритетом для України. Тому парламентарії України працюють над законодавчими та нормативними документами у рамках функціонування національного цифрового ринку. Так, було прийнято Закон України «Про електронні комунікації», триває робота над проектом Закону України «Про цифрові послуги та ринки». Він буде спрямований на імплементацію європейських підходів до регулювання цифрових ринків та гарантуватиме безпечне й надійне онлайн-середовище, конкурентні умови діяльності для всіх учасників ринків цифрових послуг, захист прав і законних інтересів користувачів [9]. Окрім того, важливим завданням є розроблення та запровадження цифрових інструментів з мінімізації корупційних ризиків, спрямованих на виконання заходів Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, що позитивно вплине на безпеку, результативність та ефективність роботи державних органів. Разом з тим, ми підтримуємо тезу колективу авторів навчального посібника «Політика і економіка», що «брудні» гроші не обов'язково повинні складатися з «грошей» як таких, подібним чином можуть створюватися і «брудні» запаси товарно-матеріальних цінностей. Засобом для досягнення цієї мети звичайно є заниження в інвентарних описах обсягів сировини, що надійшла, напівфабрикатів, готових продуктів або товарів, отриманих для реалізації, і прийом цих занижених обсягів на баланс. Тим самим занижуються також розміри майна і прибутку, отриманого в даному році [10]. Мета процесу відмивання грошей полягає в тому, щоб представити кошти, отримані, або пов'язані з незаконною діяльністю, як такі, що отримані на законних підставах. Відповідно, така

суть процесу лише створює поштовх для пошуку різноманітних комбінацій дій, що у результаті нададуть можливості відмити «брудні» кошти. Нами вже зазначалося на тісному зв'язку легалізації й корупції, слід також до цього додати махінації з гуманітарною допомогою. Так лише за півроку повномасштабної війни правоохоронними органами було відкрито майже 250 кримінальних проваджень щодо незаконних дій з гуманітарною допомогою, у тому числі її розкрадання [11]. Слід також зазначити, що легалізація коштів здобутих злочинним шляхом пов'язано з незаконною діяльністю з організації або проведення азартних ігор. У 2023 році було викрито масштабну схему легалізації грошей, одержаних від незаконного грального бізнесу, за допомогою підпільних онлайн-казино «відмити» майже 5 млрд. грн. Легалізація коштів, здобутих злочинним шляхом тісно пов'язана з кіберзлочинами. Кіберполіція викрила групу зловмисників у шахрайстві під виглядом інвестування у казино, обіцяючи надприбутки від інвестицій, фігуранти привласнили гроші понад 100 вкладників. До цього додалися ще операції з криптовалютою. За оцінкою керівників Європолу, 3–4% щорічних доходів від злочинності в Європі (це приблизно 4,2–5,6 млрд. дол США) відмиваються за допомогою криптовалюти, і ця тенденція буде збільшуватися. З вищевикладеного стає зрозумілим, що «брудні гроші» можна відмити різноманітними комбінаціями, обходячи будь-які правові конструкції і заборони. Зараз все частіше постає питання цифрового захисту фінансових операцій. Разом з тим, погляди вчених у цьому сенсі розділилися. «Наскільки цифрові інновації у фінансовому секторі: розвиток системи віддаленої ідентифікації BankID, створення платформи для краудфандингу та венчурного капіталу, а також регуляторних «пісочниць» за типом sandbox, запровадження нових технологій для платежів та переказів, розширення доступу учасників фінансових ринків до публічних реєстрів, розвиток big data, blockchain та хмарних технологій тощо [12] нададуть відкритості й прозорості фінансових потоків покаже лише час». Окрім того, не слід забувати, що технологічна різноманітність поширення процесів цифровізації привносять додаткову невизначеність впливу на всі складові фінансово-економічної безпеки. Все це зумовлює необхідність комплексного розв'язання наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічної парадигми фінансово-економічної безпеки в умовах цифровізації. Вкрай необхідним вбачається розробка відповідних механізмів, як економічних, фінансових, так і цифрових з метою забезпечення безпеки фінансової системи її стабільності та сталого економічного розвитку. Слід комплексно підійти до організації й впровадження новітніх технологій і правового визначення застосування цифрових

технологій (Big Data, блокчейн, Інтернету речей) в сфері управління державними фінансами і підвищення фінансово-економічної безпеки: такі технології стануть дієвим інструментом макроекономічного і бюджетного прогнозування, планування та аналізу виконання бюджету, оцінки впливу проєктів нормативно-правових і законодавчих актів на бюджет, ведення державних реєстрів, управління активами держави та державними інвестиціями, вдосконалення системи електронних закупівель тощо [13]. Але слід пам'ятати, що такі ж системи мають й вразливості, якими неодмінно можуть скористатися злочинці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, процеси цифровізації та впровадження фінансових інновацій на основі цифрових технологій є незворотнім процесом еволюційного розвитку. В умовах цифрової економіки і зростання значущості інформаційних і технологічних факторів для економічного розвитку трансформується система загроз й вразливостей. Водночас, змінюється специфіка впливів на фінансову безпеку та окремі її структурні складові, злочини набувають нових колаборацій. Необхідно зазначити, що однією із загроз забезпечення фінансової безпеки є діяльність «високотехнологічної» злочинності. Кіберзлочинці теж, приймають активну участь у вчиненні різних злочинів у сфері економіки,

у тому числі відмиванні коштів, отриманих злочинним шляхом, такої як: торгівля наркотиками, торгівля зброєю, шахрайство з платіжними картками тощо. Саме ними удосконалюється процес відмивання, **так, наприклад**, створена платформа, сприяла відмиванню загалом 152000 біткойнів, що дорівнює приблизно 2,73 мільярда євро [14]. Вищевизначене вказує на необхідності перегляду механізмів захисту різних галузей економіки, а саме потребує поглибленої оцінки, визначення обсягів і відповідного системного відображення [15], а також обов'язковою умовою є розробка заходів цифрового захисту фінансових взаємовідносин. Отже, за сучасних тенденцій й швидкого розвитку новітніх технологій процес формування механізму фінансової безпеки має бути комплексним й колективним. Забезпечення безпеки функціонування фінансових систем є спільною задачею для уряду, громадських організацій, науки, практики, населення та інвесторів і лише об'єднавши зусилля можливо знизити рівень злочинності у сфері економіки. Зокрема, потребують перегляду індикатори фінансової безпеки в частині банківської безпеки й небанківського фінансового ринку, боргової безпеки, бюджетної безпеки, валютної безпеки, грошово-кредитної безпеки з метою переоцінки граничних та допустимих значень субіндексів, індексів, індикаторів та показників для оцінки в умовах воєнного стану.

Література

1. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. *Центр Разумкова*. Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
2. Гула Л. Ф. Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняються організованими групами, як одна з форм економічної загрози фінансовому ринку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. 1. С. 103–111. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyku/nvse/01_2012/12glfzfr.pdf (дата звернення: 22.11.2023).
3. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України, затверджене Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> (дата звернення: 22.11.2023).
4. Прямі іноземні інвестиції в Україну за лютий перевищили \$200 мільйонів, — НБУ. *БізнесЦензор*. 2023. URL: https://biz.censor.net/news/3409830/pryami_inozemni_investytsiyi_v_ukrayinu_za_lyutyui_perevyschyly_200_milyoniv_nbu (дата звернення: 22.11.2023).
5. Україні для швидкого відновлення необхідно \$250 млрд. іноземного капіталу за п'ять років — ЄБРР. *Інтерфакс-Україна*. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/910421.html> (дата звернення: 22.11.2023).
6. Ковальчук А. Ю. Забезпечення фінансово-економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2017. 400 с.
7. Дудоров О. О. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 708 с.
8. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
9. Єдиний цифровий ринок та інші програми цифрового співробітництва з ЄС — Комітет з питань цифрової трансформації. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239177.html (дата звернення: 29.11.2023).

10. Карлін М.І., Івашко О.А. Політика і економіка: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 212 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12006/1/polityka_ekkonomika.pdf (дата звернення: 28.11.2023).
11. Денис Монастирський: Правоохоронці розслідують 247 кримінальних проваджень щодо розкрадання гуманітарної допомоги. *Урядовий портал*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-monastirskij-pravoohoronci-rozsliduyut-247-kriminalnih-provazhzen-shchodo-rozkradannya-gumanitarnoyi-dopomogi> (дата звернення: 28.11.2023).
12. Регулятори фінансового ринку затвердили Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року. *Національний банк України: вебсайт*. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/regulyatori-finansovogo-rinku-zatverdili-strategiyu-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku> (дата звернення: 29.11.2023).
13. Пантелеєва Н.М. Інноваційна технологія блокчейн у системі управління державними фінансами. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2018. Вип. 1 (51). С. 363–369.
14. Ізвозікова А. Влада Німеччини та США ліквідувала одну з найбільших мереж відмивання коштів на крипторинку. *Суспільне новини*. 2023. URL: <https://suspilne.media/416568-vlada-nimeccini-ta-ssa-likvidovala-odnu-z-najbilsih-merez-vidmivanna-kostiv-na-kriptorinku/> (дата звернення: 29.11.2023).
15. Тулуш Л.Д., Леонтович С.П., Радченко О.Д. Державне регулювання фінансової безпеки в умовах воєнного стану. *Publishing House “Baltija Publishing”*. 2022. С. 331–338. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6440/13293-1?inline=1> (дата звернення: 29.11.2023).

References

1. Pyshchulina O. Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty. Tsentr Razumkova. Kyiv, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf [in Ukrainian].
2. Hula L.F. Lehalizatsiia dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy, yak odna z form ekonomichnoi zahrozy finansovomu rynku. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2012. 1. S. 103–111. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyku/nvse/01_2012/12glfzfr.pdf [in Ukrainian].
3. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku: Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, zatverdzhene Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku № 347/2021. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> [in Ukrainian].
4. Priami inozemni investytsii v Ukrainu za liutyi perevyschely \$200 milioniv, — NBU. *BiznesTsenzor*. 2023. URL: https://biz.censor.net/news/3409830/pryami_inozemni_investytsiyi_v_ukrayinu_za_lyutyi_perevyschely_200_milyoniv_nbu [in Ukrainian].
5. Ukraini dlia shvydkoho vidnovlennia neobkhidno \$250 mlrd inozemnoho kapitalu za piat rokiv — YeBR R. *Interfaks-Ukraina*. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/910421.html> [in Ukrainian].
6. Kovalchuk A. Yu. Zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt: monohrafiia. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla», 2017. 400 s. [in Ukrainian].
7. Dudorov O.O. Lehalizatsiia (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. *Vybrani pratsi z kryminalnoho prava*. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 2010. 708 s. [in Ukrainian].
8. Dudorov O.O., Tertychenko T.M. Protydiia vidmyvanniu “brudnoho” maina: yevropeiski standarty ta Kryminalnyi kodeks Ukrainy: monohrafiia. K.: Vaite, 2015. 392 s. [in Ukrainian].
9. Iedyni tsyfrovyi rynek ta inshi prohramy tsyfrovoho spivrobotnytstva z YeS — Komitet z pytan tsyfrovoi transformatsii. *Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239177.html [in Ukrainian].
10. Karlin M.I., Ivashko O.A. Polityka i ekonomika: navch. posib. Lutsk: Vezha-Druk, 2015. 212 s. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12006/1/polityka_ekkonomika.pdf [in Ukrainian].
11. Denys Monastyrskiy: Pravoohorontsi rozsliduiut 247 kryminalnykh provadzhen shchodo rozkradannia humanitarnoi dopomohy. *Uriadovyi portal*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-monastirskij-pravoohoronci-rozsliduyut-247-kriminalnih-provazhzen-shchodo-rozkradannya-gumanitarnoyi-dopomogi> [in Ukrainian].
12. Rehulatory finansovoho rynku zatverdily Stratehiu rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku. *Natsionalnyi bank Ukrainy: vebсайт*. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/regulyatori-finansovogo-rinku-zatverdili-strategiyu-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku> [in Ukrainian].
13. Pantelieieva N.M. Innovatsiina tekhnolohiia blokchein u systemi upravlinnia derzhavnymy finansamy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia “Ekonomika”*. 2018. Vyp. 1 (51). S. 363–369. [in Ukrainian].
14. Izvoshchikova A. Vlada Nimechchyny ta SSHA likvidovala odnu z naibilshykh merezh vidmyvannia koshtiv na kryptorynku. *Suspilne novyny*. 2023. URL: <https://suspilne.media/416568-vlada-nimeccini-ta-ssa-likvidovala-odnu-z-najbilsih-merez-vidmivanna-kostiv-na-kriptorinku/> [in Ukrainian].
15. Tulush L.D., Leontovych S.P., Radchenko O.D. Derzhavne rehuliuвання finansovoi bezpeky v umovakh voєnnoho stanu. *Publishing House “Baltija Publishing”*. 2022. S. 331–338. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6440/13293-1?inline=1> [in Ukrainian].

Коропатнік Ігор Михайлович

*доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри правового забезпечення
військового факультету фінансів і права
Військового інституту*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Koropatnik Ihor

*Doctor of Law Sciences, Professor,
Head of the Department of Legal Support of the
Military Faculty of Finance and Law
Military Institute of*

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-0493-0710

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9426

ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

PRINCIPLES OF CORRUPTION PREVENTION IN MILITARY ADMINISTRATION BODIES

Анотація. Метою статті є визначення принципів запобігання корупції в органах військового управління в умовах правового режиму воєнного стану.

Принципи запобігання корупції в органах військового управління – це засадничі основи антикорупційної діяльності, використання яких дозволяє запобігти руйнівному впливу корупційних ризиків та підвищити рівень добросовісності військових посадових осіб. Такі принципи можуть бути розглянуті на трьох рівнях: загальноправові, міжгалузеві та спеціальні. Спеціальні принципи запобігання корупції в органах військового управління уявляють собою специфічні й характерні для військових формувань основні засади антикорупційної діяльності. До таких принципів належать: а) неприпустимість охорони імунітету, який ускладнює або унеможлиблює процедуру притягнення військової посадової особи до юридичної відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення; б) принцип прозорості, який під час правового режиму воєнного стану реалізується з певними застереженнями; в) принцип підзвітності, який охоплює обов'язок органів військового управління звітувати перед суспільством щодо своєї діяльності, що слугує запорукою існування зворотного зв'язку між суб'єктами військового і цивільного сектору й покликано забезпечувати належний рівень добросовісності в секторі безпеки та оборони; г) принцип залучення громадськості до антикорупційної діяльності, який передбачає створення спеціальних органів для надання консультативної допомоги громадянського суспільства органам військового управління.

Запобігання корупції в органах військового управління, порівняно з іншими управлінськими системами, ускладнюється деякими особливостями військового сектору, до яких належать: особливий режим поширення інформації, який передбачає більшу її закритість, ніж інші сфери суспільних відносин; принцип єдиноначальності та вертикальна військова ієрархія, яка може ускладнювати для підлеглих повідомлення про корупційну поведінку своїх командирів (начальників); масштабне надходження міжнародної допомоги та збільшення військових закупівель під час правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, принципи, органи військового управління, посадові особи, декларація, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, військові формування, правовий режим воєнного стану.

Summary. The purpose of the article is to determine the principles of preventing corruption in military administration bodies under the conditions of the legal regime of martial law.

It is proposed to understand the principles of corruption prevention in military administration bodies as the basic foundations of anti-corruption activities, the use of which allows preventing the destructive influence of corruption risks and increasing the level of integrity of military officials. Such principles can be considered at three levels: general, interdisciplinary and special. The special principles of preventing corruption in the military administration bodies represent the basic principles of anti-corruption.

tion activity specific and characteristic of military formations. Such principles include: a) the inadmissibility of the protection of immunity, which complicates or makes impossible the procedure of bringing a military official to legal responsibility for committing a corruption or corruption-related offense; b) the principle of transparency, which is implemented with certain reservations during the legal regime of martial law; c) the principle of accountability, which covers the duty of military administration bodies to report to society on their activities, which serves as a guarantee of the existence of feedback between the subjects of the military and civilian sectors and is designed to ensure the appropriate level of integrity in the security and defense sector; d) the principle of involving the public in anti-corruption activities, which provides for the creation of special bodies to provide advisory assistance of civil society to the military administration.

The article found that the prevention of corruption in military administration bodies, compared to other management systems, is complicated by some features of the military sector, which include: a special regime of information dissemination, which provides for greater secrecy than other spheres of public relations; the principle of unity of command and vertical military hierarchy, which can make it difficult for subordinates to report the corrupt behavior of their commanders (supervisors); large-scale inflow of international aid and increased military procurement during the legal regime of martial law.

Key words: corruption, prevention of corruption, principles, military management bodies, officials, declaration, Ministry of Defense of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, military formations, legal regime of martial law.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Забезпечення ефективної відсічі російській збройній агресії потребує якісного удосконалення системи запобігання корупції в нашій державі. На жаль, завдання створення добросовісного управлінського середовища ще не можна вважати вирішеним, отже, зменшення впливу корупційних ризиків має своєю передумовою оновлення методологічного підґрунтя управлінської діяльності. Особливо небезпечними є корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані із корупцією, вчинені військовими посадовими особами. Однак проблематика антикорупційної діяльності в секторі безпеки і оборони ще не набула свого повного висвітлення, що обумовлює необхідність більш детального розгляду деяких аспектів запобігання корупції в органах військового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані із запобіганням корупції в органах військового управління розглянули у своїх роботах О. Репіло і С. Тарасов, які, для формування уявлення про особливості корупційних загроз, які впливають на ефективність підготовки та застосування військових формувань у збройних конфліктах, запропонували такі загрози класифікувати за критеріями відповідних типів і категорій та звести їх сукупність у систему показників корупційних загроз, яка допоможе краще орієнтуватися у різних проблемах корупції та слугуватиме основою для здійснення власного аналізу [1]. І. Шопіна поняття запобігання корупції в органах військового управління визначила як складний багатокомпонентний вид діяльності великої кількості державних установ, неурядових організацій, засобів медіа, міжнародних організацій та іноземних установ, спрямований на створення інституційних та організаційних умов для ефективного функціонування Сил оборони, забезпечення ефективної відсічі російській зброй-

ній агресії та деокупації українських територій. Створення означених умов передбачає досягнення трьох основних цілей: зниження руйнівного впливу корупційних ризиків; зменшення кількості корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією; формування та підтримання високого рівня добросовісності у військовослужбовців; підтримку функціонування саморегулювальних механізмів запобігання корупції. Успішність діяльності у досліджуваній сфері справляє вплив на всі сфери життєдіяльності українського суспільства, проте найбільш важливими уявляються соціальна і безпекова сфери [2]. Однак принципи запобігання корупції в органах військового управління ще не були предметом окремих наукових досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення принципів запобігання корупції в органах військового управління в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Роль принципів в будь-якій соціальній діяльності у першу чергу полягає в тому, що вони виконують функції дороговказу під час глобальних реформувань державних структур. Принцип як основний орієнтир, базова засада, фундаментальна основа діяльності уявляє собою квінтесенцію позитивного досвіду функціонування певних соціальних систем, оптимальних дій персоналу у певних ситуаціях, найбільш ефективних варіантів управлінських дій тощо.

Вважається, що принципи, які існують в праві й визначають закономірності та особливості протікання правових феноменів і процесів, знаходять свій вияв на декількох рівнях. Перший рівень реалізації принципів охоплює найбільш глобальні з них, які належать до загальноправових і враховують закономірності існування правових явищ, фундаментальні положення Конституції України, міжнародних правових актів. До таких принципів,

зокрема, належать принципи верховенства права, демократизму, рівності, гуманізму тощо.

Другий рівень реалізації принципів має міжгалузевий характер, і включає основні засади антикорупційної діяльності, які є характерними як для військового, так і для інших галузей права. До таких принципів слід віднести принцип невідворотності покарання, транспарентності, індивідуалізації юридичної відповідальності.

Третій рівень реалізації принципів характерний саме для антикорупційної діяльності в органах військового управління, й відображає специфіку системи взаємодії військових посадових осіб. До таких принципів належать неприпустимість охорони імунітету, який ускладнює або унеможливує процедуру притягнення військової посадової особи до юридичної відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення. Цей принцип не можна плутати з принципом пріоритету бойового імунітету для осіб, які беруть безпосередню участь у відсічі збройній російській агресії. Як відомо, відповідно до змін, внесених до Закону України «Про оборону України», останній був доповнений визначенням бойового імунітету, під яким розуміється звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [3]. Отже, принцип бойового імунітету поширюється на діяння, вчинені під час відсічі збройної агресії, ліквідації збройного конфлікту або виконання оборонних завдань із застосуванням зброї (озброєння), що значно звужує коло видів діяльності, на які він поширюється. У даному випадку має місце конфлікт імунітетів. Принцип неприпустимості охорони імунітету, який ускладнює або унеможливує процедуру притягнення військової посадової особи до юридичної відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення,

реалізується з урахуванням первинності принципу бойового імунітету.

Принцип прозорості в системі антикорупційної діяльності в органах військового управління під час правового режиму воєнного стану також реалізується з певними застереженнями. Зокрема, це знаходить свій прояв у сфері фінансового контролю. За загальним правилом, не повинні подавати декларації визначені у пп. «г» п. 1 ч. 1 ст. 3, ч. 5, п. 3 ч. 7 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» особи, а саме: військовослужбовці військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період; військовослужбовці військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; військовослужбовці військової служби за призовом осіб офіцерського складу; військові посадові особи з числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб рядового складу; військові посадові особи з числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військовослужбовці молодшого офіцерського складу військової служби за контрактом осіб офіцерського складу; військовослужбовці строкової військової служби; курсанти вищих військових навчальних закладів; курсанти вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути; курсанти факультетів, кафедр та відділень військової підготовки; особи рядового складу підрозділів охорони територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Разом з тим, означене звільнення від виконання загальних вимог фінансового контролю не поширюється на осіб, які проходять військову службу на посадах міністрів, заступників міністрів, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади та їх заступників, на інших посадах в апаратах міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів системи правосуддя або які відряджені на такі посади; які входять до складу військово-лікарських комісій, лікарсько-льотних комісій або відряджені до них; які проходять службу у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки або відряджені до них (крім осіб рядового складу підрозділів охорони відповідних центрів); які здійснюють (беруть участь у здійсненні) підготовку, організацію, проведення закупівель товарів, робіт та послуг відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі», Закону України «Про публічні закупівлі» або інших актів законодавства у сфері публічних (оборонних) закупівель, укладення договорів (контрактів), контроль за якістю товарів, робіт та послуг оборонного призначення, а також на деякі інші категорії військових посадових осіб [4]. Означені вимоги стосуються декларування військових посадових осіб як осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а також моніторингу їх способу життя.

Принцип підзвітності охоплює обов'язок органів військового управління звітувати перед суспільством щодо своєї діяльності, що слугує запорукою існування зворотного зв'язку між суб'єктами військового і цивільного сектору й покликано забезпечувати належний рівень доброчесності в секторі безпеки та оборони. Така підзвітність має свої особливості, пов'язані із розподілом функцій між Міністерством оборони України та Збройними Силами України, а також іншими військовими формуваннями. Міністерство оборони України як орган виконавчої влади здійснює великий обсяг комунікаційної роботи з інститутами громадянського суспільства, у тому числі видає звітний документ особливої форми — «Білу книгу», підготовка якої передбачає опрацювання великих масивів даних про діяльність Збройних Сил України, з якими після оприлюднення можуть ознайомитися всі зацікавлені суб'єкти.

Принцип залучення громадськості до антикорупційної діяльності знаходить один із своїх проявів у створенні спеціальних структур, призначених для надання консультативної допомоги громадянського суспільства органам військового управління. Так, відповідно до Положення про Громадську антикорупційну раду при Міністерстві оборони України, затвердженого наказом Міністерства оборони України, означена структура є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом Міністерства оборони України, утвореним для участі громадськості у забезпеченні оцінки корупційних ризиків у Міноборони для формування відповідних антикорупційних заходів. До її завдань належать: забезпечення прозорості діяльності Міноборони та здійснення цивільного контролю; здійснення регулярного аналізу (моніторингу) корупційних ризиків та стану запобігання і протидії корупції у Міноборони; підготовка пропозицій щодо вдосконалення системи запобігання корупції у Міноборони та підвищення ефективності її функціонування тощо [5].

Запобігання корупції в органах військового управління, порівняно з іншими управлінськими системами, ускладнюється деякими особливостями військового сектору, до яких належать наступні. По-перше, це особливий режим поширення інформації, який передбачає більшу її закритість, ніж інші сфери суспільних відносин. У той же час підвищені таємність та конфіденційність відомостей та даних про функціонування суб'єктів військового управління утворюють корупційні ризики, а недостатність прозорості ускладнює виявлення та запобігання корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень [6]. По-друге, принцип єдиноначальності та вертикальна військова ієрархія створюють у військових формуваннях культуру підпорядкування, яка виступає запорукою

бойової злагожденості підрозділів та їх високої ефективності. Разом з тим це може ускладнювати для підлеглих повідомлення про корупційну поведінку своїх командирів (начальників). По-третє, масштабне надходження міжнародної допомоги та збільшення військових закупівель під час правового режиму воєнного стану утворюють нові корупційні ризики, радикальне подолання яких шляхом додаткових перевірок і заборон може призвести до зниження ефективності процесів комплектування військових частин необхідними озброєннями та військовою технікою.

Вирішення цих проблем вимагає багатогранного підходу. Це включає сприяння прозорості в тих сферах, які не потребують заходів захисту інформації, зміцнення механізмів підзвітності, удосконалення процесів військових закупівель, заохочення культури доброчесності військових посадових осіб та забезпечення адекватної системи преміювання військовослужбовців.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Принципи запобігання корупції в органах військового управління — це засадничі основи антикорупційної діяльності, використання яких дозволяє запобігти руйнівному впливу корупційних ризиків та підвищити рівень доброчесності військових посадових осіб. Такі принципи можуть бути розглянуті на трьох рівнях: загальноправові, міжгалузеві та спеціальні. Спеціальні принципи запобігання корупції в органах військового управління уявляють собою специфічні й характерні для військових формувань основні засади антикорупційної діяльності. До таких принципів належать: а) неприпустимість охорони імунітету, який ускладнює або унеможлиблює процедуру притягнення військової посадової особи до юридичної відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення; б) принцип прозорості, який під час правового режиму воєнного стану реалізується з певними застереженнями; в) принцип підзвітності, який охоплює обов'язок органів військового управління звітувати перед суспільством щодо своєї діяльності, що слугує запорукою існування зворотного зв'язку між суб'єктами військового і цивільного сектору й покликано забезпечувати належний рівень доброчесності в секторі безпеки та оборони; г) принцип залучення громадськості до антикорупційної діяльності, який передбачає створення спеціальних органів для надання консультативної допомоги громадянського суспільства органам військового управління.

Напрями подальших наукових досліджень мають включати визначення основних форм та методів антикорупційної діяльності в органах військового управління під час правового режиму воєнного стану.

Література

1. Репіло Ю., Тарасов С. Система показників впливу корупційних загроз на ефективність підготовки та застосування військових формувань у збройних конфліктах. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки*. 2016. № 3. С. 102–111.
2. Шопіна І. М. Запобігання корупції в органах військового управління як соціальна та безпекова проблема. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 3 (55). С. 57–61. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.57-61>.
3. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
4. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
5. Про Громадську антикорупційну раду при Міністерстві оборони України: Наказ Міністерства оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/Nakaz_2023_Antikaryup.pdf (дата звернення: 11.11.2023).
6. Zaitsev M., Shopina I., Khrystynchenko N., Koropatnik I., Khomiakov D. Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. № 11 (3). P.112–120. doi: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>.

References

1. Repilo, Yu., & Tarasov, S. (2016). Systema pokaznykiv vplyvu koruptsiinykh zahroz na efektyvnist pidgotovky ta zastosuvannya viiskovykh formuvan u zbroinykh konfliktakh [The system of indicators of the influence of corruption threats on the effectiveness of training and use of military formations in armed conflicts]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Viiskovi ta tekhnichni nauky — Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Ser.: Military and technical sciences*, 3, 102–111 [in Ukrainian].
2. Shopina, I. M. (2023). Zapobihannia koruptsii v orhanakh viiskovoho upravlinnia yak sotsialna ta bezpeko-va problema [Prevention of corruption in military administration bodies as a social and security problem]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky — Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military special sciences*, 3 (55), 57–61. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.57-61> [in Ukrainian].
3. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 1991 roku № 1932-XII [On the defense of Ukraine: Law of Ukraine of December 6, 1991 No. 1932-XII]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII [On prevention of corruption: Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1700-VII]. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
5. Pro Hromadsku antykoruptsiinu radu pry Ministerstvi oborony Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy [About the Public Anti-Corruption Council under the Ministry of Defense of Ukraine: Order of the Ministry of Defense of Ukraine]. URL: https://www.mil.gov.ua/content/Nakaz_2023_Antikaryup.pdf [in Ukrainian].
6. Zaitsev, M., Shopina, I., Khrystynchenko, N., Koropatnik, I., & Khomiakov, D. (2022). Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11 (3), 112–120. doi: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>.

Кравченко Оксана Юріївна

*аспірантка кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Kravchenko Oksana

*PhD Student of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0009-0000-4417-7359

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9347

ТЕОРЕТИКО-ПОНЯТІЙНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE STATE

Анотація. У статті проаналізовано компанії, діяльність яких є настільки значимою для економіки держави, що їх банкрутство може суттєво негативно вплинути на фінансову стабільність країни. Автором було здійснено всебічний, повний та глибокий аналіз терміну «Too Big to Fail» та запропоновано перекладний еквівалент «Занадто великий для краху». В процесі дослідження було проаналізовано різні підходи закордонних вчених до визначення компаній, які є занадто великими для краху. Автором було окреслено проблематику взаємопов'язаності між учасниками фінансового ринку, яка полягає у тому, що крах одної компанії може спричинити глобальні негативні наслідки для економіки всього світу. Досліджено бажання регуляторів тримати під контролем стабільність економіки шляхом надання допомоги компаніям, які перебувають на межі банкрутства та крах яких може глобально негативно вплинути на фінансову систему. З врахуванням проаналізованого матеріалу, автором запропоновано вдосконалити термінологію ЗВДК компанії та сформульовано власне визначення. У статті автор досліджує законодавче регулювання ЄС системно важливих фінансових установ. В процесі дослідження здійснено порівняльно-правовий аналіз термінів «системно важливий банк» та «Занадто Велика для Краху» компанія. Встановлено, що вказані терміни відрізняються по формі, але схожі по своїй суті. Понятійно терміни «системно важливий банк» та «Занадто Велика для Краху» компанія є досить схожими, оскільки вивчення, визначення та встановлення системно важливих банків та занадто великих для краху компаній переслідують одну мету – запобігти їх негативному глобальному впливу на фінансову та економічну системи окремої держави та світу в цілому.

Ключові слова: Занадто Великий для Краху, системно важливий банк, фінансова установа, фінансова стабільність, законодавство ЄС, держава, регулювання, світова фінансова криза.

Summary. The article analyzes companies whose activities are so significant for the state's economy that their bankruptcy can have a significant negative impact on the country's financial stability. The author provided a comprehensive, complete and deep analysis of the term "Too Big to Fail" and the Ukrainian equivalent "Too Big to Fail" is suggested. In the course of the research, different approaches of foreign scientists to the definition of companies that are too big to fail were analyzed. The author outlined the problem of interconnection between participants of the financial market, which consists in the fact that the collapse of one company can cause global negative consequences for the economy of the whole world. The desire of regulators to keep the stability of the economy under control by providing help to companies that are on the verge of bankruptcy and whose collapse could have a global negative impact on the financial system is studied. Taking into account the analyzed material, the author proposed to improve the terminology of the company's TBTF and proposed his own definition. In the article, the author examines the EU legal regulation of systemically important financial institutions. In the course of the research, a comparative legal analysis of the terms "systemically important bank" and "Too Big to Fail" company was made. It was established that the specified terms differ in form, but are similar in essence. Understandably, the terms "systemically important bank" and "too big to fail" company are quite similar, since the study, definition and establishment of systemically important banks and too big to fail companies pursue one goal – to prevent their negative global impact on the financial and economic systems of an individual state and the world as a whole.

Key words: Too Big to Fail, systemically important bank, financial institution, financial stability, EU legislation, state, regulation, global financial crisis.

Постановка проблеми. Перманентні виклики, з якими зіштовхується як світова економіка, так і економіка України зумовлюють необхідність глибокого аналізу чинників, які можуть забезпечити стабільність фінансової системи. В умовах все більшого посилення геополітичної напруги важливим аспектом недопущення чергової фінансової кризи є аналіз взаємозв'язку між діяльністю компаній та забезпеченням належного функціонування банківської системи держави. Вищеперераховане зумовлює необхідність визначення кола компаній, діяльність яких є настільки значимою для економіки держави, що їх банкрутство може суттєво негативно вплинути на фінансову стабільність країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти організації діяльності системно важливих банків в Україні належним чином досліджені та висвітлені в наукових джерелах в галузі юриспруденції та економіки, зокрема у працях Лавренюка В.В. [1], Драчевської О.О. [2, с. 53], Щуревич О.І. [3, с. 188], Лесик В.О. [4, с. 106–110], Трохименко В. [5, с. 65–69] та інших. В закордонних джерелах теорії «Too Big to Fail» були присвячені роботи Джеймса Р. Барта та Клеса Віглборґа [6, с. 2], Аллена Бергера та Ралуки Роман [7, с. 50], Чен Жоу, [8], Бена Бернанке [9], Джоржа Кауфмана [10, с. 23] та інших. В українській літературі фраза «Too Big to Fail» дотично висвітлювалась у роботах Лавренюка В. [1, с. 23–24], Приказюка Н. [11], Семіяра А. [12, с. 1], Ніконової М. [13, с. 254] та Гриджука Д. [14, с. 68]. Проте, у вітчизняних наукових працях відсутній єдиний підхід до вживання виразу «Too Big to Fail».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вищезазначене вказує на відсутність належного висвітлення феномену «Too Big to Fail» в українському просторі, а також, на необхідність його дослідження для правильного розуміння та однакового застосування в науці. Метою статті є дослідження терміну «Занадто великий для краху» та його співвідношення з визначенням «системно важливий банк».

Виклад основного матеріалу. Засновником теорії «Занадто Великий для Краху» (скорочено — ЗВДК, англ. «Too Big to Fail»), альтернативна форма написання «*too-big-to-fail*» скорочено — ТВТФ) вважається американський економіст, автор гіпотези фінансової нестабільності Гайман Філіп Мінський (англ. *Hyman Philip Minsky*), який виступав за активне макроекономічне та інституційне втручання держави в економіку [15, с. 131] та наголошував на позитивних наслідках створення великих банків за рахунок зменшення їх кількості. Так, Мінський зазначав, що відкриття можливостей для загальнонаціональних банківських відділень по всій країні надасть можливість меншим банкам об'єднатися у державні, регіональні та національні банки. Кожне таке об'єднання сприятиме збіль-

шенню капіталу та, як наслідок, підвищуватиме максимальний рівень кредитної лінії, яка може бути надана будь-якому клієнту. У праці 1994 року науковець наголошував на високій ймовірності формування банківської структури з невеликою кількістю банків, кожен з яких буде занадто великим для краху. [16, с. 23]

У вітчизняних засобах масової інформації часто вираз «Too Big to Fail» взагалі залишають без транслітерації [17; 18; 19], що додатково вказує на відсутність висвітлення даного феномену в українському просторі, а також, на необхідність його дослідження для правильного розуміння та однакового застосування як в науці, так і в публіцистичних матеріалах. На нашу думку, фраза «Too Big to Fail» заслуговує на український варіант перекладу, оскільки феномен ЗВДК притаманний, в тому числі й українським компаніям, зокрема, великим українським банкам. Якщо з першою частиною фрази «too big» всі науковці притримуються однієї лінії та перекладають її як «занадто великий», то фраза «to fail» саме в досліджуваному словосполученні перекладається по-різному. При цьому, слово «fail» означає «терпіти невдачу», «бути недостатнім», «слабнути», «зазнати невдачі» (дієслово) та «крах», «провал», «невдача», «поразка», «неспроможність» (іменник). Вважаємо, що у фразу «Too Big to Fail» доцільно перекладати як «Занадто Великий для Краху».

Інші варіанти перекладу теж можливі, але, на нашу думку, не повною мірою відображають сутність, закладену в оригінальному, англійському контексті.

Проаналізуємо підходи закордонних вчених до визначення стійкого виразу «Занадто Великий для Краху». Дослідники Джеймс Р. Барт та Клес Віглборґ вважають, що банк відноситься до «Занадто Великою для Краху» тоді, коли його потенційний крах та неспроможність виконувати свої зобов'язання генерує неприйнятний ризик для банківської системи та опосередковано здійснює негативний вплив на економіку в цілому. Банк як фінансовий інститут, зазвичай, має значні зобов'язання перед іншими банками через платіжну систему та інші фінансові зв'язки. Саме така взаємопов'язаність може стати причиною «зараження» у системі у разі банкрутства однієї фінансової установи [6, с. 2].

На думку Аллена Бергера та Ралуки Роман теорія «Занадто Великий для Краху» описує мотивацію регулюючих органів для спасіння ЗВДК банків та стимули, які створюються для банків та акціонерів в очікуванні допомоги. Рішення регулюючих органів про фінансову допомогу можуть бути мотивовані бажанням зменшити шкоду фінансовій системі. Банкрутство великого банку може поширитися на інші фінансові установи та збільшити ймовірність майбутніх фінансових криз. Висока ймовірність допомоги ЗВДК банкам у разі їхньої кризи є субсиді-

єю для великих банків в умовах фінансової скрути, оскільки менша ймовірність банкрутства дозволяє великим банкам збільшувати власний і позиковий капітал з меншими витратами [7, с. 50].

Багато науковців, серед яких і дослідник Чен Жоу, розкривають поняття ЗВДК через призму системного ризику. Дослідник визначає, що фінансова установа є Занадто Великою для Краху тоді, коли влада країни має стимул рятувати таку компанію, оскільки її банкрутство могло б спричинити значний ризик для фінансової системи, а отже, і для всієї економіки [8, с. 206].

У 2010 році Голова Федеральної резервної системи Сполучених Штатів Америки (2006–2014) Бен Шалом Бернанке визначив, що Занадто Великою для Краху є компанія, чий розмір, складність, взаємозв'язок і критичні функції є такими, що її несподівана ліквідація спровокує серйозні негативні наслідки для фінансової системи та всієї економіки [9].

Дослідник Джорж Кауфман вважає, що в літературі та на практиці підходи до визначення Занадто Великий для Краху різняться в залежності від того, які саме контрагенти ЗВДК банків можуть потребувати захисту, а також ким та з якої причини такий захист фінансується. Вищевикладене створює невизначеність щодо розуміння режиму врегулювання неплатоспроможності ЗВДК компаній. Такий режим застосовується до великих фінансових компаній чия неплатоспроможність сприймається як така, що матиме суттєвий негативний вплив на інші компанії та галузі у разі застосування стандартних процедур відновлення платоспроможності, оскільки, в такому разі контрагенти, ймовірніше за все, понесуть пропорційні збитки у грошовій формі [10, с. 23].

Пропонуємо вдосконалити термінологію ЗВДК компанії, сформулювавши власне визначення. Так, ЗВДК (Занадто Велика для Краху) компанія — це компанія, банкрутство якої буде недопущене урядом країни шляхом надання грошових коштів, оскільки крах такої компанії, завдяки її розміру, значимості, важливості, складності, системності та взаємопов'язаності з іншими гравцями ринку, матиме нищівні наслідки як для фінансової стабільності, так і для економіки в цілому внаслідок ланцюгової реакції, яка вражатиметься у каскаді одночасних банкрутств великої кількості юридичних осіб системи.

В українській літературі фраза «Too Big to Fail» має різні варіанти перекладів, зокрема, «занадто великий, щоб збанкрутувати» (Лавренюк В.) [1, с. 23–24], «занадто великий, щоб збанкрутіти» (Приказюк Н.) [11], «занадто великі, щоб могли зазнати краху», «занадто великі компанії» (Се-міряд А.) [12, с. 1], «занадто велика (важлива) фінансова установа аби збанкрутувати» (Ніконо-ва М.) [13, с. 254], «банки, котрі стали завеликими, аби збанкрутіти» (Гриджук Д.) [14, с. 68].

Вважаємо, переклад фрази «to fail» «щоб збанкрутіти» або «щоб збанкрутувати» звуженим, оскільки синоніми крах, провал, невдача, неспроможність є більш широкими поняттями, ніж термін банкрутство, оскільки термін банкрутство розкривається саме через поняття «неспроможність».

Звернімося до термінології, яку нам пропонує український законодавець. Відповідно до ч. 3 ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства банкрутство — це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури [20].

Дійсно, зрозумілим є бажання авторів використовувати термін «банкрутство» при перекладі фрази «Too Big to Fail», оскільки держави намагаються рятувати компанії, які знаходяться на межі банкрутства. Проте, з лінгвістичної точки зору, такий переклад є неточним, звуженим та може вводити в оману, наділяючи стійкий вираз характеристиками, які йому не притаманні.

Саме тому перекладним еквівалентом стійкої розмовної фрази «Too Big to Fail» (абр. ТВТФ — англ.) пропонуємо україномовний вираз «Занадто Великий для Краху», при цьому англкомовному акроніму «ТВТФ» відповідає україномовний варіант — «ЗВДК».

Фраза «Занадто Великий для Краху» є розмовним терміном, який тісно асоціюється зі спасінням великих компаній державами та, як правило, використовується у закордонних джерелах та іноземному медійному просторі.

В Україні ж на законодавчо закріпленому рівні регулюється діяльність так званих системно важливих банків.

На сайті Національного банку України вказано, що «системно важливий банк (СВБ) — це банк, діяльність якого впливає на стабільність усієї банківської системи» [21].

У міжнародному правовому полі використовується термін системно важлива фінансова установа (англ. systemically important financial institution (SIFI) [22; 23]. Відповідно до статті 3 Політики Заходів щодо Системно Важливих Фінансових Установ Рад з фінансової стабільності від 4 липня 2011 року системно важлива фінансова установа (СВФУ) — це фінансова установа, чия проблемність чи невпорядкований крах якої, через її розмір, складність та системний взаємозв'язок, може спричинити серйозні потрясіння більш широкої фінансової системи та економічної діяльності [24, с. 1]. Тобто, СВФУ складається не лише з системно важливих банків (systemically important banks (SIB), але й включає в себе інші фінансові установи. Залежно від рівня їх юридичного впливу

системно важливі фінансові установи поділяють на міжнародні (англ. *global*) та національні (англ. *national*), останні часто називають вітчизняні (*domestic*) або інші (*other*), які скорочено позначають «М-» (англ. «G-»), «Н-» (англ. «N-»), «В-», (англ. «D-») та «І-» (англ. «O-») відповідно (рис. 1).

Схожий підхід викладений у Директиві ЄС 2013/36/EU від 26 червня 2013 [25], відповідно до якої міжнародні системно важливі установи (М-СВУ, англ. *global systemically important institutions* (G-SIIs) визначаються на міжнародному рівні на консолідованій основі, а так звані інші системно важливі установи (І-СВУ, англ. *other systemically important institutions* (O-SIIs) визначаються країнами в межах своєї юрисдикції [25, стаття 131].

Теоретичні та практичні аспекти організації діяльності системно важливих банків в Україні належним чином досліджені та висвітлені в наукових джерелах в галузі юриспруденції та економіки, зокрема у працях Лавренюка В. В. [1], Драчевської О. О. [2, с. 53], Щуревич О. І. [3, с. 188], Лесик В. О. [4, с. 106–110], Трохименко В. [5, с. 65–69] та інших.

Однак, для уникнення плутанини, варто дослідити як співвідносяться поняття Занадто Великий для Краху та системно важливий банк, виділити спільні риси та охарактеризувати відмінності. Зокрема, доцільно порівняти законодавчу закріпленість понять, ступінь використання на світових та внутрішніх фінансових ринках, з'ясувати критерії їх визначення, спосіб закріплення переліку та надати характеристику об'єкту на який поширюється сфера регулювання (табл. 1).

В наукових джерелах нерідко зустрічається отождошення понять СВБ та ЗВДК [1, с. 19], проте з такою позицією погодитись важко з огляду на наступне. Як вже зазначалося, основною відмін-

ністю між вказаними термінами, є те, що вираз «Занадто Великий для Краху» є розмовним терміном, а його законодавче закріплення відсутнє. На протигагу терміну ЗВДК, діяльність системно важливих банків регулюється законом як в Україні так і на міжнародній арені.

Ще одна відмінність між СВБ та ЗВДК компанії полягає у різній методології їх визначення. Як в українському, так і в міжнародному правовому полі, критерії визначення системно важливих банків чітко закріплені в постановах, рекомендаціях, стандартах тощо. Так, на національному рівні методологія визначення СВБ регулюється Положенням про порядок визначення системно важливих банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25 грудня 2014 року № 863 (зі змінами та доповненнями, надалі — «Положення 863») [28]. На міжнародному рівні критерії визначення СВБ впорядковані стандартами методології Базельського Комітету з Питань Банківського Нагляду «Міжнародні системно важливі банки: методологія оцінки та вимога до здатності поглинати додаткові збитки» від 2011 [26], які було оновлено у 2013 [29], 2017 (консультативний документ) [30] та 2018 (застосовується з 2022 року) [31] роках та доповнено у 2012 році Регуляторними Вимогами по роботі з вітчизняними системно важливими банками [32] (консультативний документ). Вказані стандарти були інтегровані в консолідовані Базельські Регуляторні Вимоги [33]. Окрім того, 26 червня 2013 ЄС випустив Директиву 2013/36/EU [25], на основі якої Європейським Банківським Органом (ЄБО), незалежним органом Європейського Союзу з питань банківського сектору, було розроблено Рекомендації від 16 грудня 2014 року ЕВА/GL/2014/10 (англ. *Guidelines on criteria to*

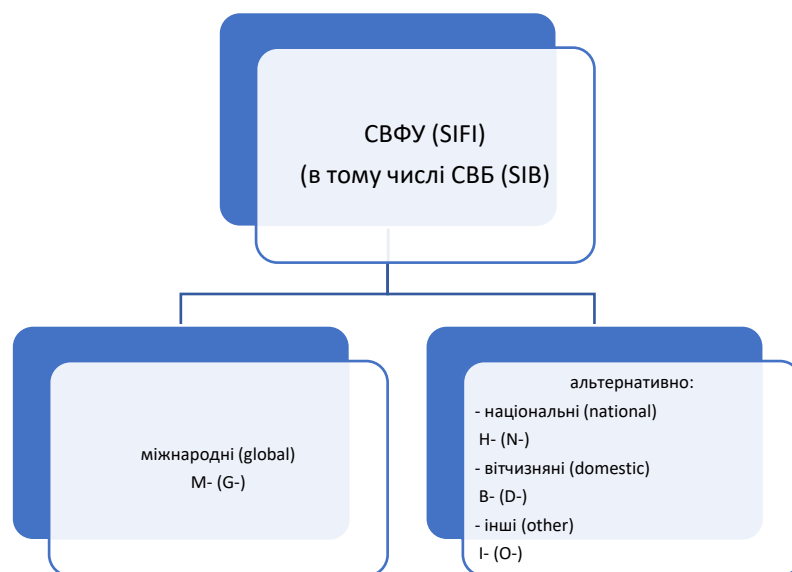

Рис. 1. Види СВФУ залежно від рівня юридичного впливу
Джерело: складено автором на основі [25; 26]

Таблиця 1

Порівняльна характеристика СВБ та ЗВДК

	СВБ	ЗВДК
Законодавча закріпленість	Регулювання на законодавчому рівні	Розмовний термін
Юрисдикція	Використовується в Україні та на міжнародному рівні	Використовується на міжнародному рівні
Об'єкт врегулювання	Фінансові установи	Будь-яка компанія
Наявність та періодичність визначення	Перелік визначається щорічно	Перелік відсутній
Критерії визначення	Використовуються законодавчо закріплені критерії розрахунку та моделі аналізу показника системної важливості банку	Відсутні чіткі законодавчо закріплені критерії щодо визначення, використовуються різні моделі аналізу

Джерело: складено автором на основі [25; 26; 27, с. 319–322]

assess other systemically important institutions (O-SIIs) [33] для визначення критеріїв оцінки інших системно важливих установ на національному рівні. Саме вказані Рекомендації ЄС були взяті за основу Національним банком України при розробці Положення 863.

На відміну від визначення системно важливих банків, методологія визначення ЗВДК компаній не закріплена на законодавчому рівні, натомість використовуються різноманітні моделі аналізу, такі як модель Мертона або модель Альтмана (альтернативна назва: індекс кредитоспроможності) [27, с. 319–322] тощо.

Ані в Україні, ані в світі нема чітко встановленого переліку ЗВДК компаній, так само як і регулярності їх визначення. Затвердження ж СВБ в Україні та на міжнародному рівні відбувається на щорічній основі, результатом чого є юридично закріплений перелік банків. Національний банк України щороку визначає системно важливі банки України за даними на 1 січня відповідно до Положення 863 [28].

Тобто, правильним буде вважати, що будь-який системно важливий банк є занадто великим для краху, при цьому не кожна ЗВДК компанія є СВБ.

Як вбачається і з українського, так і з міжнародного законодавства, об'єктом регулювання системно важливих банків (установ) може бути банк або фінансова установа, натомість Занадто Великою для Краху може бути будь-яка компанія, при цьому вона не обов'язково має бути фінансовою. Прикладами нефінансових занадто великих для краху компаній можуть вважатися, зокрема, німецький автомобільний концерн Фольксваген Груп (англ. Volkswagen Group) та транснаціональна нафтогазова корпорація Ройял Датч Шелл (англ. Royal Dutch Shell) [27, с. 329]. Вважаємо, що розмовну фразу ЗВДК найкраще відображає не поняття СВБ, як часто помилково вказується у літературі, а саме термін системно важливі установи, оскільки останні не обмежені об'єктом регулювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи вищевикладене та беручи до

уваги всі характеристики компаній-гігантів пропонуємо у якості перекладного еквіваленту стійкої англійської розмовної фрази «Too Big to Fail» українськомовний вираз «Занадто Великий для Краху».

Пропонуємо вдосконалити термінологію ЗВДК компанії, сформулювавши власне визначення. Так, ЗВДК (Занадто Велика для Краху) компанія — це компанія, банкрутство якої буде недопущене урядом країни шляхом надання грошових коштів, оскільки крах такої компанії, завдяки її розміру, значимості, важливості, складності, системності та взаємопов'язаності з іншими гравцями ринку, матиме нищівні наслідки як для фінансової стабільності, так і для економіки в цілому внаслідок ланцюгової реакції, яка вражатиметься у каскаді одночасних банкрутств великої кількості юридичних осіб системи. При цьому стійка фраза ЗВДК відображає характеристики юридичної особи та може застосовуватись як самостійно, так і у сполученні зі словом «компанія», «інститут», «банк», «корпорація» тощо.

При цьому, можна прийти до висновку, що термін «системно важливий банк» та «Занадто Велика для Краху» компанія, відрізняються по формі, але схожі по своїй суті. Понятійно дані терміни є досить схожими, оскільки вивчення, визначення та встановлення системно важливих банків та занадто великих для краху компаній переслідують одну мету — запобігти їх негативному глобальному впливу на фінансову та економічну системи окремої держави та світу в цілому. При цьому, ЗВДК, на відміну від СВБ, є розмовним терміном і має більш широке значення. Тобто, правильним буде вважати, що будь-який системно важливий банк є занадто великим для краху, при цьому не кожна ЗВДК компанія є СВБ.

Найбільш вагома різниця між ЗВДК компаніями та СВБ полягає у законодавчій закріпленості регулювання діяльності останнього як в українському, так і в міжнародному правовому полі, з чого випливають всі інші відмінності, такі як регулярність встановлення, закріплення критеріїв визначення, ступінь розповсюдження на світових та внутрішніх фінансових ринках тощо.

Література

1. Лавренюк В.В. Системно важливі банки та їх вплив на стабільність банківської системи: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». К., 2016. 280 с. URL: https://kneu.edu.ua/user-files/d-26.006.04/2016/dis_Lavreniuk_V_V_V.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
2. Драчевська О.О. Адміністративно-правове регулювання банківської системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2021. 205 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_drachevska.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
3. Щуревич О.І. Система банківського регулювання та нагляду в умовах відкритої економіки України: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Л., 2017. с. 250. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/dis_shchurevych.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
4. Лесик В.О. Моніторинг фінансової стабільності банківської системи: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. Харків, 2018. 364 с. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/Lesyk-V.O.-Disertaciya-Vchenna-rada-D-64.055.02-2019.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
5. Трохименко В. Сучасна практика регулювання системно важливих банків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. 11(164). С. 65–69. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/164_65-69.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
6. Barth J.R., Wihlborg C. Too Big to Fail and Too Big to Save: Dilemmas for Banking Reform. *National Institute Economic Review*. 2016. Vol. 235. P. R27-R39. doi: <https://doi.org/10.1177/002795011623500113>.
7. Berger A.N., Raluca A.R. TARP and other Bank Bailouts and Bail-ins around the World. *Connecting Wall Street, Main Street, and the Financial System*. 2020. P. 43–56. doi: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-813864-9.00002-1>.
8. Chen Zhou. Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. *International Journal of Central Banking*. 2010. Is. 23. P. 205–250. URL: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb10q4a10.htm> (дата звернення: 30.10.2023).
9. Bernanke B. Financial Reform to Address Systemic Risk. Speech at the Council on Foreign Relations, Washington, DC, March 10, 2009. URL: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20090310a.htm> (дата звернення: 30.10.2023).
10. Kaufman G.G. Too Big to Fail in Banking: What Does It mean. SPECIAL PAPER 222. *The Quarterly Review of Economics and Finance*. 2013. URL: <https://www.fmg.ac.uk/sites/default/files/2020-07/SP222.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
11. Приказюк Н. Компаративізм понять «системно важливі» та «системоутворюючі фінансові інститути». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. 5(194). С. 22–29. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/194_22-29.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
12. Семіряд А. Системно важливі фінансові установи: критерії, проблеми та регулювання. *Українське агентство фінансового розвитку: вебпортал*. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/drn/107.htm (дата звернення: 30.10.2023).
13. Ніконова М.В. Системно важливі банки: підходи до визначення. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір*. 2014. Вип. 1 (105). С. 254–261. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20141\(105\)/sep20141\(105\)_254_NikonovaMV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20141(105)/sep20141(105)_254_NikonovaMV.pdf) (дата звернення: 30.10.2023).
14. Гридчук Д.М. Управління банком в умовах глобалізації фінансових ринків. *VII МНПК «Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків» (18–19 жовтня 2012 р.): збірник тез*. Черкаси, 2012. С. 67–69.
15. Mehrling P. The Vision of Hyman P. Minsky. Stabilizing an Unstable Economy. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 1999. Vol. 39. P. 129–158. URL: <https://sites.bu.edu/perry/files/2019/04/The-Vision-of-Hyman-P.-Minsky.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
16. Minsky H.P. Financial Instability and the Decline (?) of Banking: Public Policy Implications. *Working Paper*. 1994. No. 127. 36 p. URL: <https://www.levyinstitute.org/pubs/wp127.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
17. Долінчук С. Too big to fail: як і чому все-таки руйнуються компанії-гіганти. *Mind*. 2021. URL: <https://mind.ua/publications/20222711-too-big-to-fail-yak-i-chomu-vse-taki-ruynuyutsya-kompaniyi-giganti> (дата звернення: 30.10.2023).
18. Бойко Т. Too big to fail або чому руйнуються потужні інституції. *LB.UA*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_boiko/549820_too_big_fail_abo_chomu_ruynuyutsya.html (дата звернення: 30.10.2023).
19. Давидова В. Too big to fail: чи націоналізувати найбільші банки, які опинились на межі дефолту? *Delo.ua*. 2015. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/too-big-to-fail-nacionalizirovat-li-krupnejshie-banki-okazavshi-295412/> (дата звернення: 30.10.2023).
20. Кодекс України з процедур банкрутства. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1753> (дата звернення: 30.10.2023).
21. Про системно важливі банки. *Національний банк України: вебсайт*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision/about/sib> (дата звернення: 30.10.2023).
22. Some banks will be disappointed not to be on the G-Sifi list for regulation. *The Guardian*. 2011. URL: <https://www.theguardian.com/business/2011/nov/06/banks-disappointed-not-on-g-sifi-list> (дата звернення: 30.10.2023).
23. Ending too-big-to-fail. *Financial Stability Board*. 2021. URL: <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/market-and-institutional-resilience/post-2008-financial-crisis-reforms/ending-too-big-to-fail/> (дата звернення: 30.10.2023).

24. Policy Measures to Address Systemically Important Financial Institutions. *Financial Stability Board*. 2011. URL: https://www.fsb.org/wp-content/uploads/r_111104bb.pdf?page_moved=1 (дата звернення: 30.10.2023).
25. Directive 2013/36/EU of the European parliament and of the council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. *Official Journal of the European Union*. 2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:176:0338:0436:En:PDF> (дата звернення: 30.10.2023).
26. Basel Committee on Banking Supervision. Global systemically important banks: Assessment methodology and the additional loss absorbency requirement. *Bank for International Settlements*. 2011. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs255.htm> (дата звернення: 30.10.2023).
27. Vuojela J., Rascon A. Too Big to Fail Applied to Non-Financial Companies. *Resilienz durch Organisationsentwicklung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 2022. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-658-36022-1_13.
28. Положення про порядок визначення системно важливих банків: затверджене постановою Правління Національного банку України від 25 грудня 2014 року № 863. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
29. Basel Committee on Banking Supervision. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement. *Bank for International Settlements*. 2013. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
30. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative document Global systemically important banks — revised assessment framework. *Bank for International Settlements*. 2017. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d402.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
31. Basel Committee on Banking Supervision. The Basel Framework. *Bank for International Settlements*. URL: https://www.bis.org/basel_framework/index.htm?export=pdf (дата звернення: 30.10.2023).
32. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative document A framework for dealing with domestic systemically important banks. *Bank for International Settlements*. 2012. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs224.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
33. Guidelines on the criteria to determine the conditions of application of Article 131(3) of Directive 2013/36/EU (CRD) in relation to the assessment of other systemically important institutions (O-SIIs). EBA/GL/2014/10. *The European Banking Authority*. 2014. URL: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/930752/964fa8c7-6f7c-431a-8c34-82d42d112d91/EBA-GL-2014-10%20%28Guidelines%20on%20O-SIIs%20Assessment%29.pdf?retry=1> (дата звернення: 30.10.2023).

References

1. Lavreniuk V. V. Systemno vazhlyvi banky ta yikh vplyv na stabilnist bankivskoi systemy: dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.08 «Hroshi, finansy i kredyt». K., 2016. 280 s. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.04/2016/dis_Lavreniuk_V_V_V.pdf (date of access: 30.10.2023).
2. Drachevska O. O. Administratyvno-pravove rehuliuвання bankivskoi systemy v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». K., 2021. 205 s. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_drachevska.pdf (date of access: 30.10.2023).
3. Shchurevych O. I. Systema bankivskoho rehuliuвання ta nahliadu v umovakh vidkrytoi ekonomiky Ukrainy: dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.08 «Hroshi, finansy i kredyt». L., 2017. s. 250. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/dis_shchurevych.pdf (date of access: 30.10.2023).
4. Lesyk V. O. Monitorynh finansovoi stabilnosti bankivskoi systemy: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08 / Kharkiv. nats. ekon. un-t im. Semena Kuznetsia. Kharkiv, 2018. 364 s. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/Lesyk-V.O.-Disertaciya-Vchenna-rada-D-64.055.02-2019.pdf> (date of access: 30.10.2023).
5. Trokhymenko V. Suchasna praktyka rehuliuвання systemno vazhlyvykh bankiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*. 2014. 11(164). S. 65–69. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/164_65-69.pdf (date of access: 30.10.2023).
6. Barth J. R., Wihlborg C. Too Big to Fail and Too Big to Save: Dilemmas for Banking Reform. *National Institute Economic Review*. 2016. Vol. 235. P. R27-R39. doi: <https://doi.org/10.1177/002795011623500113>.
7. Berger A. N., Raluca A. R. TARP and other Bank Bailouts and Bail-ins around the World. *Connecting Wall Street, Main Street, and the Financial System*. 2020. P. 43–56. doi: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-813864-9.00002-1>.
8. Chen Zhou. Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. *International Journal of Central Banking*. 2010. Is. 23. P. 205–250. URL: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb10q4a10.htm> (date of access: 30.10.2023).
9. Bernanke B. Financial Reform to Address Systemic Risk. *Speech at the Council on Foreign Relations*, Washington, DC, March 10, 2009. URL: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20090310a.htm> (date of access: 30.10.2023).
10. Kaufman G. G. Too Big to Fail in Banking: What Does It mean. SPECIAL PAPER 222. *The Quarterly Review of Economics and Finance*. 2013. URL: <https://www.fmg.ac.uk/sites/default/files/2020-07/SP222.pdf> (date of access: 30.10.2023).

11. Prykaziuk N. Komparatyvizm poniat «systemno vazhlyvi» ta «systemoutvoriuiuchi finansovi instytuty». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2017. 5(194). S. 22–29. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/194_22-29.pdf (date of access: 30.10.2023).
12. Semiriad A. Systemno vazhlyvi finansovi ustanovy: kryterii, problemy ta reholiuvannia. *Ukrainske ahentstvo finansovoho rozvytku: vebportal*. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/drn/107.htm (date of access: 30.10.2023)
13. Nikonova M.V. Systemno vazhlyvi banky: pidkhody do vyznachennia. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. *Problemy intehtratsii Ukrainy u svitovy finansovy prostir*. 2014. Vyp. 1 (105). S. 254–261. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20141\(105\)/sep20141\(105\)_254_NikonovaMV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20141(105)/sep20141(105)_254_NikonovaMV.pdf) (date of access: 30.10.2023).
14. Hrydzhuk D.M. Upravlinnia bankom v umovakh hlobalizatsii finansovykh rynkiv. *VII MNPК «Bankivska systema Ukrainy v umovakh hlobalizatsii finansovykh rynkiv»* (18–19 zhovtnia 2012 r.): zbirnyk tez. Cherkasy, 2012. S. 67–69.
15. Mehrling P. The Vision of Hyman P. Minsky. Stabilizing an Unstable Economy. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 1999. Vol. 39. P. 129–158. URL: <https://sites.bu.edu/perry/files/2019/04/The-Vision-of-Hyman-P.-Minsky.pdf> (date of access: 30.10.2023).
16. Minsky H.P. Financial Instability and the Decline (?) of Banking: Public Policy Implications. *Working Paper*. 1994. No. 127. 36 p. URL: <https://www.levyinstitute.org/pubs/wp127.pdf> (date of access: 30.10.2023).
17. Dolinchuk S. Too big to fail: yak i chomu vse-taky ruiniuetsia kompanii-hihanty. *Mind*. 2021. URL: <https://mind.ua/publications/20222711-too-big-to-fail-yak-i-chomu-vse-taki-rujnuyutsya-kompaniyi-giganti> (date of access: 30.10.2023).
18. Boiko T. Too big to fail abo chomu ruiniuetsia potuzhni instytutsii. *LB.UA*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_boiko/549820_too_big_fail_abo_chomu_ruynuyutsya.html (date of access: 30.10.2023).
19. Davydova V. Too big to fail: chy natsionalizuvat naibilshi banky, yaki opynylys na mezhi defoltu? *Delo.ua*. 2015. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/too-big-to-fail-nacionalizirovat-li-krupnejshie-banki-okazavshi-295412/> (date of access: 30.10.2023).
20. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2019. № 19. St. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1753> (date of access: 30.10.2023).
21. Pro systemno vazhlyvi banky. *Natsionalnyi bank Ukrainy: vebseit*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision/about/sib> (date of access: 30.10.2023).
22. Some banks will be disappointed not to be on the G-Sifi list for regulation. *The Guardian*. 2011. URL: <https://www.theguardian.com/business/2011/nov/06/banks-disappointed-not-on-g-sifi-list> (date of access: 30.10.2023).
23. Ending too-big-to-fail. *Financial Stability Board*. 2021. URL: <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/market-and-institutional-resilience/post-2008-financial-crisis-reforms/ending-too-big-to-fail/> (date of access: 30.10.2023).
24. Policy Measures to Address Systemically Important Financial Institutions. *Financial Stability Board*. 2011. URL: https://www.fsb.org/wp-content/uploads/r_111104bb.pdf?page_moved=1 (date of access: 30.10.2023).
25. Directive 2013/36/EU of the European parliament and of the council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. *Official Journal of the European Union*. 2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:176:0338:0436:En:PDF> (date of access: 30.10.2023).
26. Basel Committee on Banking Supervision. Global systemically important banks: Assessment methodology and the additional loss absorbency requirement. *Bank for International Settlements*. 2011. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs255.htm> (date of access: 30.10.2023).
27. Vuojela J., Rascon A. Too Big to Fail Applied to Non-Financial Companies. *Resilienz durch Organisation-entwicklung*. Springer Gabler, Wiesbaden, 2022. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-658-36022-1_13.
28. Polozhennia pro poriadok vyznachennia systemno vazhlyvykh bankiv: zatverdzhene postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 25 hrudnia 2014 roku № 863. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14#Text> (date of access: 30.10.2023).
29. Basel Committee on Banking Supervision. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement. *Bank for International Settlements*. 2013. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf> (date of access: 30.10.2023).
30. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative document Global systemically important banks — revised assessment framework. *Bank for International Settlements*. 2017. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d402.pdf> (date of access: 30.10.2023).
31. Basel Committee on Banking Supervision. The Basel Framework. *Bank for International Settlements*. URL: https://www.bis.org/basel_framework/index.htm?export=pdf (date of access: 30.10.2023).
32. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative document A framework for dealing with domestic systemically important banks. *Bank for International Settlements*. 2012. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs224.pdf> (date of access: 30.10.2023).
33. Guidelines on the criteria to determine the conditions of application of Article 131(3) of Directive 2013/36/EU (CRD) in relation to the assessment of other systemically important institutions (O-SIIs). EBA/GL/2014/10. *The European Banking Authority*. 2014. URL: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/930752/964fa8c7-6f7c-431a-8c34-82d42d112d91/EBA-GL-2014-10%20%28Guidelines%20on%20O-SIIs%20Assessment%29.pdf?retry=1> (date of access: 30.10.2023).

Лихова Софія Яківна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Національний авіаційний університет*

Lykhova Sofia

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Procedure
National Aviation University
ORCID: 0000-0003-4755-7474*

Расторгуєв Олександр Валерійович

*аспірант,
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Національний авіаційний університет*

Rastorhuiev Oleksandr

*Postgraduate,
Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Procedure
National Aviation University
ORCID: 0009-0003-9607-6869*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9390

СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ЗА КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

STANDARDS OF PROOF ACCORDING TO THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

Анотація. Вступ. Сьогодні в Україні відбувається трансформація суспільних відносин, якій необхідна відповідна систематизація адміністративного законодавства, внесення змін та прийняття нового Кодексу, так, як чинному законодавству притаманна велика кількість нормативно-правового матеріалу, яка не повною мірою співпадає із сучасними проблемами. Це стосується також однієї з найактуальніших складових адміністративного процесу України – частини доказів і доказування. На даному етапі це питання залишається доволі дискусійним, через значну варіативність підходів і відсутність єдиної концепції. Звертається увага на певні прогалини законодавства, які потребують нового осмислення та тлумачення.

Мета. Метою даної статті є аналіз та більш глибоке, всебічне дослідження даного питання, шляхом порівняння та співставлення адміністративного законодавства з особливостями кримінального, а також внесення пропозицій щодо доповнення КУпАП відповідними нормами. А саме імплементувати певні положення КПК до КУпАП в частині оцінки доказів, вимог, яким мають відповідати докази для належного здійснення правосуддя та для аналізу інформації про певні події, дії або стан. Адже у правозастосовній діяльності кожен доказ повинен мати певну сукупність ознак, завдяки чому він буде мати доказове значення. Для досягнення даної мети необхідне вивчення важливих проблем теорії та практики доказування, всебічне опрацювання та вдосконалення існуючих і розробка нових прийомів та засобів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження в даній статті є правові механізми, які регулюють окремий інститут – доказів та доказування, який є системою відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм. Методологічну основу дослідження склали узагальнюючий, порівняльний методи, які допомагають авторам розкрити проблемні питання та відшукати можливість їх вирішення.

Результати. У науковій статті висвітлено недоліки системи доказів та доказування за КУпАП. Здійснено аналіз певних положень КУпАП та визначено необхідність вдосконалити та конкретизувати їх. Запропоновані зміни усунуть недосконалість щодо оцінки доказів у процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення.

Перспективи. Тому автори пропонують задуматися над недосконалістю та обмеженістю чинних норм КУпАП. Обґрунтовано думку про необхідність уточнення норм КУпАП та їх відповідність закріпленим засадам та правилам чинного законодавства України, що в подальшому підвищить якість розгляду і вирішення адміністративних справ.

Ключові слова: докази, доказування, критерії оцінки доказів, належність, допустимість.

Summary. Introduction. Today, a transformation of social relations is taking place in Ukraine, which requires the appropriate systematization of administrative legislation, the introduction of changes and the adoption of a new Code, just as the current legislation is characterized by a large amount of normative and legal material that does not fully correspond to modern problems. This also applies to one of the most relevant components of the administrative process of Ukraine – the part of evidence and proof. At this stage, this issue remains quite debatable, due to the significant variability of approaches and the lack of a unified concept. Attention is drawn to certain gaps in the legislation that require new understanding and interpretation.

Purpose. The purpose of this article is an analysis and a more in-depth, comprehensive study of this issue, by comparing and contrasting administrative legislation with the specifics of criminal legislation, as well as making proposals for supplementing the Code of Administrative Offenses with relevant norms. Namely, to implement certain provisions of the Criminal Procedure Code to the Code of Administrative Offenses in terms of evaluating evidence, requirements that evidence must meet for the proper administration of justice and for the analysis of information about certain events, actions or conditions. After all, in law enforcement activities, each piece of evidence must have a certain set of features, thanks to which it will have probative value. To achieve this goal, it is necessary to study important problems of the theory and practice of proof, to comprehensively study and improve the existing and develop new methods and tools.

Materials and methods. The research materials in this article are legal mechanisms that regulate a separate institution of evidence and proof, which is a system of relatively separate and interconnected legal norms. The methodological basis of the research was made up of generalizing, comparative methods that help the authors to reveal problematic issues and find the possibility of their solution.

Results. The scientific article highlights the shortcomings of the system of evidence and proof under the Code of Criminal Procedure. An analysis of certain provisions of the Code of Administrative Offenses was carried out and the need to improve and specify them was determined. The proposed changes will eliminate imperfections in the assessment of evidence in the process of consideration of administrative offense cases.

Discussion. So the authors propose to reflect on the imperfection and limitation of the current norms of the Code of Administrative Offenses. The opinion about the need to clarify the norms of the Code of Administrative Offenses and their compliance with the established principles and rules of the current legislation of Ukraine is substantiated, which will further improve the quality of consideration and resolution of administrative cases.

Key words: evidence, proving, evidence evaluation criteria, propriety, admissibility.

Постановка проблеми. Недосконалість КУпАП, відсутність чітких критеріїв оцінки доказів, а саме належності, допустимості, достовірності та достатності виключають можливість здійснювати судочинство, не суперечивши при цьому загально-визнаним принципам права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нестача базових досліджень в області адміністративного процесу, сприяє зосередженню уваги на розширенні та вивченні інформації щодо проблемних питань. Наукових робіт на дану тему в галузі адміністративного права, на які можна було б опиратись у даному дослідженні, автори не виявили. Разом із тим, є декілька окремих досліджень за цим напрямком, у яких лише частково розглянуте дане питання. Тому за основу взято виключно судову практику із посиланням на відповідні норми нормативно-правових актів.

Метою статті є глибоке, всебічне дослідження норм КУпАП в частині оцінки доказів та їх критеріїв, шляхом порівняння та співставлення адміністративного законодавства з особливостями кримінального. Основне завдання дослідження полягає у тому, щоб донести думку про необхідність змін та вдосконалення конкретної частини КУпАП, що в подальшому посприяє ефективному та чітко обґрунтованому здійсненню правосуддя, а не тому, яке базується лише на особистих внутрішніх переконаннях.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження в даній статті є правові механізми, які регулюють окремий інститут — доказів та доказування, який є системою відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм. Методологічну основу дослідження склали узагальнюючий, порівняльний методи, які допомагають авторам розкрити проблемні питання та відшукати можливість їх вирішення.

Враховуючи те, що наукових робіт присвячених цій темі є досить таки небагато, автори вирішили поділитися своїми знаннями та поглядами щодо внесення нових положень у КУпАП. Аналіз практики свідчить про потребу в оновленні підходу до процесуального закріплення та оцінки доказової інформації в адміністративних справах.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи докази та доказування в судових процесах різних галузей процесуального права та можливості уніфікації, вважається, що підходи до визначення понять доказів та доказування, їх суб'єктів, процесу доказування в усіх процесуальних галузях права є ідентичними [5]. За своєю природою Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі — КУПАП) є досить обмеженим та надає мало інформації про систему доказів та доказування. Варто почати з того, що КУПАП на протигагу Кримінальному процесуальному кодексу України (далі — КПК) зовсім не містить чітких відповідних критеріїв щодо оцінки доказів.

Оцінка доказів є логічним процесом установлення відносності і допустимості доказів, наявності та характеру зв'язків між ними, визначення значення та шляхів використання доказів для встановлення істини у справі. Оцінити доказ означає прийти до обґрунтованого висновку про їх належність і допустимість та на цій основі зробити висновок про достовірність або недостовірність фактичних даних, що встановлюються цими даними, що мають значення для справи. Оцінці підлягає як кожний окремий доказ, так і всі докази зібрані в цілому. Оцінка доказів здійснюється під час всього провадження в справі про адміністративне правопорушення [7].

Аналізуючи положення КПК, ми бачимо, що визначені чинним законодавством суб'єкти за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Тобто автори зіставляючи КУпАП та КПК, відзначають, що другий зрозуміло встановлює критерії при визнанні відомостей доказами, а саме: належність, допустимість, достовірність та достатність [4].

В свою чергу КУпАП визначає, що орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю [2]. Здебільшого, поняття всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин, а також поняття правосвідомості та внутрішнього переконання є оціночними, так як їх адекватність та відповідність реаліям залежить саме від оцінки конкретних відомостей органом (посадовою особою), яка здійснює розгляд справи, а така оцінка завідомо має на меті лише суб'єктивний характер, оскільки об'єктивними можуть бути тільки обставини, але не люди та не закон як творіння виключно людських рук.

Звернемо увагу на те, що докази і засоби доказування повинні відповідати принципу допустимості, зміст якого полягає в тому, що зобов'язаний суб'єкт пізнання (суд) відбирає як доказ лише ту інформацію, яка міститься у формі, передбаченій законом. У разі недотримання такої форми інформація не може прийматися до уваги судом як доказ, про що вказується в мотивувальній частині судового рішення [1].

Тобто якими критеріями мають керуватися посадові особи, вирішуючи питання про те, яка інформація повинна бути присутня в провадженні у справі про адміністративне правопорушення, а яка ні. Основним завданням посадової особи, судді має бути перешкодження використанню

надлишкової інформації, яка може вплинути на одну з основних якостей провадження у справі про адміністративні правопорушення — його оперативність. Тому ми пропонуємо виправити ці дефекти, конкретизувавши дані норми відповідними положеннями.

Відповідно до статті 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права [3]. Суддя при здійсненні правосуддя також безумовно керується верховенством права. Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який між іншим передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, повинен характеризуватися якістю та визначеністю, щоб виключити ризик свавілля. Аналізуючи КУпАП, можна сказати, що відсутність певних положень підриває цей принцип. Оскільки який позитивний кінцевий результат можна очікувати від судових рішень, якщо кодекс ставить такі розмиті стандарти до оцінки доказів, що підривають швидко, повне та неупереджене судочинство. Тобто спираючись на це, у громадян можуть з'являтися сумніви з приводу об'єктивності судового розгляду.

Також необхідність оцінки доказів на предмет їх допустимості безпосередньо впливає із положень статті 62 Конституції України, згідно з якими обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях.

У справах про адміністративні правопорушення такі вимоги підлягають застосуванню в силу висновків, що викладені в рішенні Конституційного Суду України від 22.10.2010 № 23-рп/2010, а саме: адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні (пункт 4.1 рішення).

Судова влада користується цими критеріями при розгляді справ про адміністративні правопорушення, «запозичивши» їх з КПК, тому це знову ж таки свідчить про необхідність імплементації відповідних норм у КУпАП, завданням якого, є регламентація визначеного кола відносин. Тобто проаналізувавши вітчизняне законодавство, ми можемо побачити, що основою прийняття того чи іншого рішення під час доказування у справі про адміністративне правопорушення лежить внутрішнє переконання суб'єкта правозастосування. На нашу думку такий підхід не є правильним, оскільки передбачає заміну об'єктивного критерію доведення суб'єктивним. Наше основне завдання полягає в тому, щоб донести реальну необхідність змін у даному Кодексі.

Автори також зупиняються на проблемах та прогалинах такого доказу як протокол. В розумінні статті 251 КУпАП доказом у справі про

адміністративне правопорушення є протокол. Саме складання протоколу є процесуальною дією суб'єкта владних повноважень, яка спрямована на фіксацію адміністративного правопорушення та, в силу положень ст. 251 КУпАП, є предметом оцінки суду в якості доказу вчинення такого правопорушення при розгляді справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Проте це і є реальною проблемою, так як не можна оцінити протокол як доказ за чіткими критеріями, і зазвичай це призводить до повернення його на доопрацювання та виправлення наявних у ньому порушень, оскільки неналежним чином оформлений протокол створює перешкоди повного і об'єктивного з'ясування всіх обставин по справі та не може бути належним підтвердженням вчинення правопорушення. Тому такий протокол в певній мірі створює додаткові проблеми як для судів, так і для учасників справи. У вивченні справи виявлені дефекти, що допущені під час складання того чи іншого процесуального документа, можуть становити порушення закону. Всі ці елементи тісно взаємопов'язані між собою. Надання доказів на підтвердження викладених в протоколі відомостей, покладається на особу, яка має право складати відповідний протокол, та не може бути перекладено на суд. Суди неодноразово наголошують на тому, що всі описані у протоколі обставини правопорушення мають бути підтверджені доказами та надані суду одночасно з протоколом.

Ми посилаємося на практику суду, який неодноразово в своїй практиці звертав увагу на те, що по суті, таку ситуацію, в якій в підтвердження винуватості особи надано лише протокол про адміністративне правопорушення, в протизаконодавчому ставляться пояснення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, можна характеризувати як «показання на показання».

В такому випадку можна навести ситуацію, яка була на розгляді в Європейському Суді з прав людини у справі «Старков та Тищенко проти Росії» (рішення від 17 грудня 2019 року) [6]. Зокрема в пункті 26 Страсбурзький суд звернув увагу на те, що в цій справі єдиними доказами, на які посилалися суди при визнанні заявників винними, були протокол про адміністративне правопорушення та заяви співробітників поліції. Він вважає, що

нездатність національних судових органів отримати свідчення незалежних спостерігачів за оспорюваним подіям підірвала загальну справедливість судового розгляду.

Водночас у Постанові Московського районного суду м. Харкова у справі № N 643/682/23 від 31.01.2023 року також зазначається, що сам по собі протокол про адміністративне правопорушення, за відсутності інших об'єктивних доказів на підтвердження факту вчинення правопорушення, не може слугувати доказом винуватості у вчиненні адміністративного правопорушення [8].

Слід зазначити, що питання чіткого та структурованого регулювання процесу доказування в КУпАП взагалі відсутнє. На відміну від КПК, де міститься повний перелік обставин, які підлягають доказуванню та яким шляхом здійснюється збирання доказів. Тому ми пропонуємо доповнити Кодекс цією доцільною інформацією, адже, як нам відомо, доказовий процес має надзвичайно велике значення у зв'язку з його важливістю для вирішення кожної справи про адміністративне правопорушення та загальнообов'язковістю, оскільки без належного підтвердження необхідних обставин держава не може гарантувати особі додержання юрисдикційних гарантій захисту її прав, свобод та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна сказати про те, що процес доказування має бути органічною єдністю змісту і форми, процесуального способу виявлення доказів, їх представлення та аналізу. Доказування на стадії судового розгляду справи повинна виступати як цілісна система послідовно організованих у процесуальній формі доводів з використанням процесуальних засобів для формування у судді, який розглядає справу, переконання в істинності фактів щодо предмета доказування.

В перспективі запропоновані зміни усунуть недосконалість щодо оцінки доказів у процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення, а саме чітко зазначених її критеріїв, сформулюють єдину судову практику, яка в подальшому стане гарантом належного дотримання основних прав та основоположних свобод, закріплених у Конституції України та Європейської конвенції з прав людини.

Література

1. Калмикова Я.С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Документ 8073-Х, Редакція від 14.10.2023. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
3. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.11.2023).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Документ 4651-VI, Редакція від 24.08.2023. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
5. Курило М. П. Докази та доказування в судових процесах різних галузей процесуального права: можливості уніфікації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 119–125
6. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Рішення за період з 16.12.2019 по 20.12.2019 / Відпов. за вип.: О.Ю. Тарасенко, Д.П. Мордас, Р.Ш. Бабанли. Київ, 2019. Вип. 45. 27 с. С. 10.
7. Ярмакі Х.П. Докази в справах про адміністративні правопорушення та їх оцінка. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015 № 4. С. 119.
8. Постанова Московського районного суду м. Харкова у справі № N 643/682/23 від 31.01.2023 року. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/108680456> (дата звернення: 14.11.2023).

References

1. Kalmykova, Ya.S. (2013). Dokazy ta dokazuvannya v administratyvnomu sudochynstvi [Evidence and proof in administrative proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya [The Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
5. Kurylo, M.P. (2013). Dokazy ta dokazuvannya v sudovykh protsesakh riznykh haluzey protsesualnoho prava: mozhlyvosti unifikatsiy [Evidence and proof in court processes of various branches of procedural law: possibilities of unification]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy — Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 12, 119–125 [in Ukrainian].
6. Tarasenko, O.Yu., Mordas, D.P., & Babanly, R.Sh. (2019). Ohlyad rishen Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny [Review of decisions of the European Court of Human Rights]. Decision for the period from 16.12.2019 to 20.12.2019, 45, 10 [in Ukrainian].
7. Iarmaki, Kh.P. (2015). Dokazy v spravakh pro administratyvni pravoporushennia ta yikh otsinka [Evidence in cases of administrative offenses and their evaluation]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys — South Ukrainian legal journal*, 4, 119. [in Ukrainian].
8. Postanova Moskovskoho rayonnoho sudu m. Kharkova u spravi № N 643/682/23 [Resolution of the Moscow District Court of Kharkiv in case No. 643/682/23]. (2023). Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/108680456> [in Ukrainian].

УДК 340.142

Овчаренко Анастасія Сергіївна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Ovcharenko Anastasiia
PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Financial Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Іржавська Вероніка Євгенівна

*студентка факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Irzhavska Veronika
Student of the Faculty of Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9399

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ПОСИЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ON CERTAIN ISSUES OF STRENGTHENING FINANCIAL MONITORING OF POLITICALLY EXPOSED PERSONS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Анотація. В статті аналізуються різні підходи до визначення поняття «фінансовий моніторинг». Авторами звертається увага на зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо політично значущих осіб від 17.10.2023 [2]. Це стосується фінансового моніторингу політично значущих осіб та посилення відповідальності суб'єктів первинного фінансового моніторингу за необґрунтовану відмову клієнтам під час проведення фінансових операцій. Наразі це питання є актуальним, адже посилення фінансового моніторингу є важливим заходом для боротьби з різними видами фінансової злочинності й забезпечення безпеки фінансової системи.

Особливого резонансу у суспільстві викликали зміни у законодавстві щодо посилення фінансового моніторингу політично значущих осіб та осіб, пов'язаних з політично значущими особами, посиленої перевірки з боку суб'єкта первинного фінансового моніторингу, встановлення високих рівнів ризику щодо державних службовців.

Досліджено Рекомендації «Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення» Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (Financial Action Task Force on Money Laundering, галі-FATF), де визначені вимоги щодо політики фінансового моніторингу. Окрім цього, звертається увага на директиви, спрямовані на боротьбу з легалізацією незаконних доходів у державах-членах ЄС.

Проаналізувавши нормотворчі та практичні аспекти нововведень, були вироблені зазначені в статті рекомендації щодо шляхів розв'язання окремих проблем фінансового моніторингу чи покращення їх стану.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, суб'єкт первинного фінансового моніторингу, фінансові операції, фінансові послуги, запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, банк, політично значущі особи, суб'єкти первинного фінансового моніторингу.

Summary. The article analyzes various approaches to the definition of the concept of «financial monitoring». The authors draw attention to the amendments to the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds of Crime, Terrorist Financing and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction» regarding politically exposed persons» of 17.10.2023 [2]. This concerns financial monitoring of politically exposed persons and strengthening the responsibility of primary financial monitoring entities for unjustified refusal to clients during financial transactions. This issue is currently relevant, as strengthening financial monitoring is an important measure to

combat various types of financial crime and ensure the security of the financial system. The proceeds of crime should not be legalized. Persons conducting such financial transactions violate the law and general moral standards.

The changes in the legislation on strengthening the financial monitoring of politically exposed persons and persons associated with politically exposed persons, enhanced verification by the primary financial monitoring entity, and the establishment of high risk levels for civil servants caused a particular resonance in society.

The author analyzes the Recommendations «International Standards for Combating Money Laundering, Terrorist Financing and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction» of the Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF), which defines the requirements for financial monitoring policy. In addition, attention is drawn to directives aimed at combating money laundering in EU member states.

Having analyzed the regulatory and practical aspects of the innovations, the author has developed the recommendations outlined in the article on how to solve certain financial monitoring problems or improve their state.

Key words: financial monitoring, primary financial monitoring entity, financial transactions, financial services, prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, bank, politically exposed persons, primary financial monitoring entities.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Останнім часом посилення відповідальності у сфері протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом стало загальноєвропейським трендом в рамках політики глобалізації та євроінтеграції. Тому 17 жовтня Верховна Рада прийняла у другому читанні законопроект № 9296-д (далі — зміни до Закону від 17.10.23), яким посилила фінансовий моніторинг політично значущих осіб (Politically Exposed Persons, далі — PEPs). Зазначені зміни потребують уваги та дослідження, враховуючи необхідність посилення фінансового моніторингу в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається різні аспекти даної проблеми і на які спирається автор. Науковою основою даної статті стали праці таких українських науковців, як О. Балануца [3], Е. Дмитренко [4], М. Дубина [5], А. Хмелюк [6], І. Грицяк [8], І. Грабчук [11], Г. Жукель [11], В. Мазур [11], П. Колек [12], а також інших дослідників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідження значення фінансового моніторингу, нових змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 17.10.23, щодо посилення фінансового моніторингу політично значущих осіб та спеціальних законів, щодо фінансового моніторингу, прийнятих ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основним завданням фінансового моніторингу є запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та боротьби з фінансуванням тероризму. На думку Е. С. Дмитренко фінансовий моніторинг є «новою специфічною формою контролю, що охоплює систему організаційно-правових, інформаційних, кадрових та інших заходів уповноважених суб'єктів у сфе-

рі запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [4]. Вчена вважає, що у цій галузі є низка нормативних та організаційних чинників, які значно зменшують ефективність застосування цього інституту. Однак, неналежне правове регулювання та недосконалий механізм здійснення фінансового моніторингу не повною мірою сприяє мінімізації латентності легалізації злочинних доходів.

Питання застосування фінансового моніторингу потребує належного нормативного регулювання. За справедливим зауваженням А. А. Хмелюка наявна необхідність у теоретичному розумінні процесу створення у нашій країні системи державного фінансового контролю в цілому і теоретичних підходів, щодо фінансового моніторингу зокрема, направлених на узагальнення сутності такої системи, на обґрунтування взаємозв'язків між усіма її складовими (з урахуванням досягнень світової економічної думки) — для практичного застосування у сфері контрольної діяльності [6].

М. В. Дубина визначає фінансовий моніторинг як частину розвитку ринку фінансових послуг і загалом фінансової системи будь-якої країни, у межах якої спостерігається динамічний розвиток фінансових операцій. Вчений зазначає, що явище виникло як протидія процесам відмивання коштів, що отримані у результаті здійснення протиправної діяльності, до якої прийнято відносити операції у сфері наркоторгівлі, работоргівлі, міжнародного тероризму тощо [5].

Законодавче закріплення терміну міститься у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (надалі — Закон) у статті 1. Так, державний фінансовий моніторинг — сукупність заходів, що вживаються суб'єктами державного фінансового моніторингу і спрямовуються на виконання вимог цього Закону та іншого законодавства

у сфері запобігання та протидії [1]. Звісно, головним завданням фінансового моніторингу є забезпечення національної безпеки за допомогою здійснення певних заходів, щодо виявлення та запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Водночас, вищевказане створює передумови для утвердження міжнародної фінансової безпеки.

З іншої сторони, важливо розуміти, що доходи, одержані злочинним шляхом в жодному випадку не мають бути легалізовані. Особи, що здійснюють такі фінансові операції, порушують законодавство та загальні норми моралі, незаконно отримують дохід. В тому випадку, якщо суб'єкти первинного фінансового моніторингу (далі-СПФМ) виявляють ризикові або підозрілі платежі, то мають провести додаткову перевірку. Таку інформацію вони передають у Державну службу фінансового моніторингу (ДСФМ).

Посилення фінансового моніторингу є важливим заходом для боротьби з різними видами фінансової злочинності й забезпечення безпеки фінансової системи. Серед таких причин можна виділити:

- запобігання відмиванню грошей (моніторинг дозволяє виявляти незаконні операції та вживати заходів для запобігання відмиванню грошей);
- боротьба з фінансуванням тероризму та військової агресії (вдосконалення моніторингу допомагає виявляти та перешкоджати фінансуванню терористичних організацій, військових дій державами -агресорами);
- зменшення фінансового шахрайства (це допомагає виявляти шахрайські операції, які можуть завдати збитків інвесторам та клієнтам);
- забезпечення дотримання правил і законодавства (моніторинг допомагає фінансовим установам дотримуватися вимог регуляторів і законодавств);
- збільшення довіри до фінансової системи (ефективний моніторинг сприяє створенню довіри серед клієнтів та інвесторів);
- зниження ризику для фінансових установ (це допомагає уникнути фінансових втрат та шкідливих наслідків для фінансових установ).

Ось чому Зміни до Закону 17.10.23 про посилення фінансового моніторингу політично-значущих осіб, є доволі доречним, зважаючи на вищезгадані проблеми. Що більше зазначені зміни відповідають стандартам боротьби з відмиванням коштів і з тероризмом AML/CFT (Anti-Money Laundering/Combating the Financing of Terrorism).

Відповідно до зазначених змін, політично значущі особи відтепер матимуть свій статус не 3 роки, а, фактично, довічно. Окрім цього, посилено відповідальність суб'єктів первинного фінансового моніторингу за необґрунтовану відмову клієнтам під час проведення фінансових опера-

цій. До прийняття зазначених змін після спливу трирічного строку з дня припинення виконання визначних публічних функцій, всі такі політично значущі особи втрачають цей статус і суб'єкти первинного фінансового моніторингу, стосовно цих осіб, не зобов'язані були здійснювати певні заходи щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначене обмеження не відповідало міжнародним зобов'язанням, яких взяла Україна на шляху інтеграції до Європейського союзу щодо імплементації стандартів у сфері запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) і стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Європейським Союзом. Такі зобов'язання, закріплені в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [13].

Метою вказаних змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 17.10.23 є приведення у відповідність до міжнародних стандартів з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму термінології, що застосовується в вищевказаному Законі та удосконалення положень ризик-орієнтованого підходу, щодо ділових відносин з політично значущими особами. Зміни передбачають запровадження норм, за яких публічно значущі особи після припинення виконання визначних публічних функцій вважаються такими, що не несуть ризику, притаманного політично значущим особам. В таких випадках СПФМ не вживає, щодо такої політично значущої особи, членів її сім'ї та осіб, пов'язаних із нею, заходів, зокрема, щодо встановлення джерел статків та джерела коштів, здійснення на постійній основі поглибленого моніторингу ділових відносин [14].

На даний час в Україні налічується приблизно 10–15 тисяч політично-значущих осіб (національні публічні діячі, іноземні публічні діячі, публічні діячі міжнародних організацій). Але необхідно звернути увагу на те, що під моніторинг потраплять і особи, що пов'язані певними відносинами з такими особами. Так, згідно з пунктом 42 статті 1 особи, пов'язані з політично значущими особами — фізичні особи, які відповідають хоча б одному з таких критеріїв: відомо, що такі особи мають спільне з політично значущою особою, бенефіціарне володіння юридичною особою, трастом або іншим подібним правовим утворенням або ма-

ють будь-які інші тісні ділові зв'язки з політично значущими особами; є кінцевими бенефіціарними власниками юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення, про які відомо, що вони де-факто були утворені для вигоди політично значущих осіб [1]. Це своєю чергою, значно збільшує кількість осіб, які попадуть під додатковий фінансовий моніторинг. Проте родинні (окрім по лінії батьків-дітей) чи ділові зв'язки мають специфіку часто змінюватися протягом життя, що не враховано зазначеними змінами.

Необхідно зауважити, що FATF розробили Рекомендації «Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення», де було вказано, що «країни повинні визначати, здійснювати оцінку та розуміти ризики, пов'язані з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму для цієї країни, а також вживати заходів, включаючи визначення органу або механізму з метою координації дій з оцінки ризиків, та використовувати ресурси, спрямовані на забезпечення ефективного зниження ризиків. Ґрунтуючись на такій оцінці, країни повинні застосовувати підхід, що ґрунтується на оцінці ризиків, з метою забезпечення відповідності заходів із запобігання або протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму ступеня виявлених ризиків» [7]. Саме такий підхід має бути першочерговим для ефективного спрямування ресурсів в системі протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Тобто, якщо країни визначають високий рівень ризику, то вони повинні забезпечити, щоб їх режим з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму відповідним способом усував такі ризики. В тому разі, якщо країни визначають рівень ризику як невисокий, то вони можуть прийняти рішення, щодо застосування спрощених заходів в межах деяких Рекомендацій FATF за певних умов.

Починаючи з 1991 року Європейський Союз запровадив п'ять директив, спрямованих на боротьбу з легалізацією незаконних доходів у його державах-членах. Європейський Парламент та Рада на основі комплексного підходу до протидії відмиванню незаконних доходів постійно доповнювали директиви відповідними положеннями, бо розуміли взаємозв'язок між організованою злочинністю та тероризмом, а також взаємозалежність, між кримінальними та терористичними групами, що становить все більшу загрозу для безпеки ЄС. Так, 30 травня 2018 року Європейським Парламентом і Радою ЄС затверджено спільну Директиву [10], якою внесені зміни до Директиви (ЄС)2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/

ЄС і 2013/36/ЄС. Основною ціллю цієї Директиви (п'ятої) є не тільки виявляти та розслідувати відмивання грошей, а й застосувати превентивні заходи, щодо його виникнення.

ЄС має вживати подальших заходів для забезпечення більшої прозорості фінансових транзакцій корпоративних та інших юридичних осіб, задля вдосконалення запобіжної бази та більш дієвої протидії фінансуванню тероризму. Сьогодні ці правові акти є елементами досить потужної системи боротьби, що пов'язані з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму та мають бути імplementовані в законодавство нашої держави, особливо в умовах воєнного стану та у зв'язку із посиленням боротьби з корупцією.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Посилення фінансового моніторингу є вкрай важливим аспектом для реалізації політики щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Але певні аспекти мають бути більш врегульованими. По-перше, це стосується осіб, що пов'язані з політично значущими особами, адже родинні чи ділові зв'язки можуть часто змінюватися протягом життя. До того, необхідне врегулювання питання встановлення банком відповідності статусу особи, адже відсутні верифіковані реєстри політично-значущих осіб та подібна інформація є закритою під час воєнного часу. Це своєю чергою, може призвести до збільшення кількості осіб, які попадуть під додатковий фінансовий моніторинг.

Окрім цього, відповідно до вимог FATF, необхідно визначити чіткі критерії та запровадити ризик-орієнтований підхід до фінансового контролю публічних осіб. Це коли заходи контролю пропорційні рівню ризиків, що створюють публічні функції тієї чи іншої особи, яку уповноважила влада.

Прийняття зазначених змін, що набули чинності 29.10.23 року, забезпечує відповідність норм Закону № 361 стандартам FATF та вимогам Директиви (ЄС) 2015/849 з одночасним забезпеченням суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу застосування, щодо політично значущих осіб додаткових заходів належної перевірки на основі ризик-орієнтованого підходу, забезпечує визнання певних публічно значущих осіб такими, що не несуть ризику, притаманного політично значущим особам.

Окреслені зміни дозволять СПФМ оптимізувати проведення моніторингу. Крім того, потрібно впроваджувати директиви, які покладені в основу змін до Закону від 17.10.23. Однак таке впровадження має супроводжувати низка підзаконних актів, роз'яснень і рекомендацій за для уникнення додаткових невинуватих й непропорційних обтяження для РЕРів та членів їхніх родин.

Література

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Про внесення змін до Закону України «Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: Закон України. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3419-20#n2> (дата звернення: 01.11.2023).
3. Балануца О.О. Роль і місце фінансового моніторингу в Україні як основоположного чинника ефективної боротьби держави з легалізацією (відмиванням коштів) та фінансуванням тероризму. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби*. 2011. № 1. С. 35–42.
4. Дмитренко Е.С. Роль фінансового моніторингу у мінімізації латентності злочинів, передбачених статтями 209 та 209–1 Кримінального кодексу України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури*. 2014. № 1. С. 43–50. URL: <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/ua/pdf/1-2014/43-dmytrenko.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
5. Дубина М.В. Дослідження змісту дефініції «фінансовий моніторинг». *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 3. С. 253–258. URL: <https://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=102> (дата звернення: 01.11.2023).
6. Хмельюк А.А. Фінансовий моніторинг: суб'єкти та об'єкти в Україні. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. № 1 (64). С. 174–180.
7. Рекомендації FATF «Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення», 46 Пленарне засідання. Страсбург, 8–12 грудня 2014.
8. Грицяк І. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у європейському праві. *Публічне право*. 2021. № 3 (43). С. 113–119. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/43/pdf/12.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
9. Фінмонотренди в Україні: найбільші штрафи та найпоширеніші порушення фінустанов. *Юридична Газета*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/finmontrendi-v-ukrayini-naybilshi-shtrafi-ta-nayposhirenishi-porushennya-finustanov-.html> (дата звернення: 01.11.2023).
10. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_010-18#Text (дата звернення: 01.11.2023).
11. Kolek P. Financial Action Task Force (FATF) — koncert mocarstw finansowych? *Krakowskie Studia Międzynarodowe*. 2017. № 4. P. 131–147. URL: <http://hdl.handle.net/11315/19690> (дата звернення: 01.11.2023).
12. Грабчук І.Л., Кукель Г.С., Мазур В.Г. Участь FATF в міжнародно-правовому регулюванні протидії фінансуванню тероризму: оцінка можливостей для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. С. 10–15. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2022/52-2022/4.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. 2014. № 1678-VII. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 01.11.2023).
14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо політично значущих осіб. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1958316> (дата звернення: 01.11.2023).

References

1. Pro zapobihannia ta protydiuu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy [On Prevention and Counteraction to Legalisation (Laundering) of Criminal Proceeds, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Law of Ukraine]. (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, 171. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro protydiuu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy [On Amendments to the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction of Legalization (Laundering) of Criminal Proceeds, Financing of Terrorism, and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction” Regarding Politically Significant Persons: Law of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal* —

Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3419-20#n2> [in Ukrainian].

3. Balanutsa, O.O. (2011). Rol i mistse finansovoho monitorynhu v Ukraini yak osnovopolozhnoho chynnyka efektyvnoi borotby derzhavy z lehalizatsiieiu (vidmyvanniam koshtiv) ta finansuvanniam teroryzmu [The place and role of financial monitoring in Ukraine as a fundamental factor for effective control of the state legalization (laundering of funds) and terrorist financing]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby*, 1, 35–42 [in Ukrainian].

4. Dmytrenko, E.S. (2014). Rol finansovoho monitorynhu u minimizatsii latentnosti zlochyniv, peredbachenykh stattiamy 209 ta 209-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [A role of financial monitoring in minimization of crime latency foreseen by articles 209 and 209-1 of Criminal code of Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury*, 1, 43–50. Retrieved from <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2014/43-dmytrenko.pdf> [in Ukrainian].

5. Dubyna, M.V. (2015). Doslidzhennia zmistu definitsii “finansovyi monitorynh” [Study of definitions “financial monitoring”]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia — Problems and prospects of economics and management*, 3, 253–258. Retrieved from <https://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=102> [in Ukrainian].

6. Khmeliuk, A.A. (2014). Finansovyi monitorynh: subiekty ta obiekty v Ukraini [Financial monitoring: subjects and objects in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)*, 1 (64), 174–180 [in Ukrainian].

7. Rekomendatsii FATF “Mizhnarodni standarty borotby z vidmyvanniam koshtiv, finansuvanniam teroryzmu i rozpovsiudzhenniam zbroi masovoho znyshchennia” [FATF Recommendations “International Standards for Combating Money Laundering, Terrorist Financing and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction”]. (2014). 46 Plenarne zasidannia. Strasburh [in Ukrainian].

8. Hrytsiak, I. (2021). Borotba z lehalizatsiieiu (vidmyvanniam) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, u yevropeiskomu pravi [Combating the legalization (laundering) of proceeds from crime in European law]. *Publichne pravo — Public Law*, 3 (43), 113–119. Retrieved from <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/43/pdf/12.pdf> [in Ukrainian].

9. Finmontrendy v Ukraini: naibilshi shtrafy ta naiposhyrenishi porushennia finustanov [Financial trends in Ukraine: the largest fines and the most common violations of financial institutions]. (2023). *Yurydychna Haze-ta*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/finmontrendi-v-ukrayini-naybilshi-shtrafi-ta-nayposhirenishi-porushennya-finustanov-.html> [in Ukrainian].

10. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2018/843 vid 30 travnia 2018 roku pro vnesennia zmin do Dyrektyvy (IeS) 2015/849 pro zapobihannia vykorystanniu finansovoi systemy dlia tsilei vidmyvannia hroshei abo finansuvannia teroryzmu ta pro vnesennia zmin do dyrektyv 2009/138/IeS i 2013/36/IeS [Directive of the European Parliament and of the Council (EU) 2018/843 of May 30, 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on preventing the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing and amending Directive 2009/138/EU and 2013/36/EU]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_010-18#Text [in Ukrainian].

11. Kołek, P. (2017). Financial Action Task Force (FATF) — koncert mocarstw finansowych? *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 4, 131–147. Retrieved from <http://hdl.handle.net/11315/19690>.

12. Hrabchuk, I.L., Kukel, H.S., & Mazur, V.H. (2022). Uchast FATF v mizhnarodno-pravovomu rehuliuванні protydyi finansuvanniu teroryzmu: otsinka mozhlyvostei dlia Ukrainy [Participation of FATF in the international legal regulation of combating the financing of terrorism: assessment of opportunities for Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu — Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 10–15. Retrieved from <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2022/52-2022/4.pdf> [in Ukrainian].

13. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy [Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states]. (2014). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

14. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro zapobihannia ta protydyi lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia” shchodo politychno znachushchykh osib [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction of Legalization (Laundering) of Criminal Proceeds, Financing of Terrorism, and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction” regarding politically significant persons]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1958316> [in Ukrainian].

Пархоменко Павло Іванович
кандидат юридичних наук, суддя
Бахмацького районного суду Чернігівської області
Parkhomenko Pavlo
PhD, Judge of the
Bakhmatch District Court of Chernihiv region
ORCID: 0000-0002-0275-9120

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9378

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СУДДІ НА РОЗГЛЯДІ СПРАВ ЗА УЧАСТІ ДІТЕЙ: ДОСВІД ГРУЗІЇ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

JUDGE SPECIALIZATION IN CASES INVOLVING CHILDREN: THE EXPERIENCE OF GEORGIA AND ITS SIGNIFICANCE FOR UKRAINE

Анотація. В статті проведено аналіз досвіду Грузії щодо запровадження спеціалізації суддів на розгляді справ щодо дітей, оскільки дана країна, як і Україна, має пострадянський досвід, але одна із перших на території колишнього СРСР продемонструвала наміри і спроби по впровадженню ювенальної юстиції із виділенням спеціалізації суддів. Проведене узагальнення допоможе розробити рекомендації для запровадження сімейної спеціалізації суддів в Україні, забезпечити впровадження міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини та їх імплементацію в національне законодавство і правозастосовну практику.

Зроблено висновки, що досвід Грузії свідчить про запровадження спеціалізації суддів на розгляді судових справ за участі дітей, такій спеціалізації надається важливе значення і вона сприймається, як одним із ключових підходів в правосудді дружньому до дитини. Спеціалізація визначена на рівні загального та спеціального законодавства і перебуває під контролем органу суддівського врядування і найвищої судової інстанції.

Наголошено на тому, що проблема запровадження спеціалізації характеризувалась тим, що її правове регулювання було зосереджено лише на початковій профільній підготовці і не охоплювало інших основних елементів спеціалізації.

Пізніше Грузія прийняла Кодекс прав дитини, який запровадив усі основні елементи спеціалізації фахівців у сфері цивільного та адміністративного правосуддя, які працюють з дітьми і такий досвід є актуальним для України.

Запровадження сімейної спеціалізації суддів може стати позитивним кроком у сфері правосуддя дружнього до дитини, що буде ґрунтуватись на міжнародних стандартах і взятих Україною на себе зобов'язаннях за міжнародними договорами, це відповідатиме потребам національного правозастосування, що потребує подальших наукових розробок в цій сфері.

У порядку вдосконалення національної політики у сфері захисту прав дитини вбачається доцільним закріплення та конкретизація особливостей запровадження спеціалізації суддів на розгляді справ за участі дітей на законодавчому рівні.

Ключові слова: права дитини, спеціалізація суддів, якнайкращі інтереси дитини, правосуддя дружнє до дитини, досвід Грузії.

Summary. The article analyzes the experience of Georgia regarding the introduction of specialization of judges in the consideration of cases involving children, since this country, like Ukraine, has post-Soviet experience, but it was one of the first in the territory of the former USSR to demonstrate intentions and attempts to introduce juvenile justice with the selection of specialization of judges. The conducted generalization will help to develop recommendations for the introduction of family specialization of judges in Ukraine, to ensure the implementation of international standards of child-friendly justice and their implementation in national legislation and law enforcement practice.

It was concluded that the experience of Georgia testifies to the introduction of specialization of judges in the consideration of court cases with the participation of children, such specialization is given an important importance and is perceived as one of the key approaches in child-friendly justice. Specialization is determined at the level of general and special legislation and is under the control of the body of judicial governance and the highest judicial instance.

It was emphasized that the problem of introducing specialization was characterized by the fact that its legal regulation was focused only on initial professional training and did not cover other main elements of specialization.

Later, Georgia adopted the Code of Children's Rights, which introduced all the main elements of the specialization of specialists in the field of civil and administrative justice who work with children, and such experience is relevant for Ukraine.

The introduction of family specialization of judges can be a positive step in the field of child-friendly justice, which will be based on international standards and Ukraine's obligations under international treaties, it will meet the needs of national law enforcement, which requires further scientific developments in this area.

In order to improve the national policy in the field of protection of children's rights, it is considered appropriate to consolidate and specify the specifics of the introduction of specialization of judges in the consideration of cases with the participation of children at the legislative level.

Key words: children's rights, specialization of judges, best interests of the child, child-friendly justice, experience of Georgia.

Постановка проблеми. В Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини наголошується, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них [1].

Важливо, що Європейський парламент у своїй резолюції «Про захист прав дитини в цивільному, адміністративному та сімейному судочинстві» наголосив, що держави-члени повинні забезпечити, щоб дитячі та сімейні суди функціонували як найважливіша служба (пункт 12) [2].

Також і в політиці Європейського Союзу звернуто увагу на те, що діти стикаються з труднощами в доступі до правосуддя та в отриманні ефективних засобів правового захисту у разі порушення їхніх прав, у тому числі на європейському та міжнародному рівнях. Уразливі діти часто піддаються численним і пересічним формам дискримінації. Діти з обмеженими можливостями відчують труднощі через обмежену доступність систем правосуддя та судових процедур, а також відсутність доступної інформації про права та засоби захисту. Необхідно покращити збір даних про дітей, які беруть участь у судових процесах, у тому числі в рамках спеціалізованих судів (Розділ 4 Стратегії) [3].

Ми хочемо наголосити, що не останнє місце в системі правосуддя дружнього до дитини займає суд (суддя), який спеціалізується на розгляді справ за участі дітей, як складова судової системи, що в змозі забезпечити дотримання якнайкращих інтересів дитини, яка потрапляє в сферу дії правосуддя.

З іншої сторони в нашій державі напрямок державної політики у сфері правосуддя дружнього до дитини лише посилюється, що можна прослідкувати, наприклад із змісту Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, в якій зазначено, що одним із пріоритетних напрямків державної політики було створення системи правосуддя, дружнього до дитини [4].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну посилює потребу у зміцненні забезпечення найкращих інтересів дитини, які потрапляють у сферу дії правосуддя.

Враховуючи підходи, які сповідує міжнародна спільнота, необхідно розглянути можливості втілення в життя запровадження спеціалізації суддів на розгляді сімейних справ за участі дітей, що сприятиме дієвому захисту прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам спеціалізації суддів була присвячена увага багатьох правників, зокрема це прослідковується з робіт Білецької А. М. [5], Куйбіди Р. О. [6], Лоскутової М. С. [7], Нестерчук Л. П. [8], Саленко О. В. [9].

Досвід Грузії в питанні організації правосуддя досліджували у своїй спільній статті Качурінер В. Л. та Пахлевандзаде А. [10].

Використання досвіду Грузії в реформуванні прокуратури проаналізували Кимлик Н. В. та Попович А. С. [11].

Корнійченко А. О. дослідив особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Грузії [12].

Проте, відповідні дослідження у сфері спеціалізації суддів в більшій мірі стосувались загальних особливостей її запровадження. Аналіз досвіду Грузії був присвячений окремим темам реформування судової системи, прокуратури та реалізації прав дитини.

Не дослідженим залишився досвід Грузії щодо запровадження спеціалізації суддів на розгляді справ за участі дітей, який би міг стати в нагоді при запровадженні відповідних змін в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) обумовлені необхідністю проведення аналізу досвіду Грузії щодо запровадження спеціалізації суддів на розгляді справ щодо дітей, оскільки дана країна, як і Україна, має пострадянський досвід, але одна із перших на території колишнього СРСР продемонструвала наміри і спроби по впровадженню ювенальної юстиції із виділенням спеціалізації суддів. Проведене узагальнення допоможе розробити рекомендації для запровадження сімейної спеціалізації суддів в Україні, забезпечити

впровадження міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини та їх імплементацію в національне законодавство і правозастосовну практику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавство Грузії щодо спеціалізації суддів на розгляді справ за участі дітей є розгалуженим і досить чітким та включає норми, як загальноправового регулювання, так і містить окремі спеціальні норми щодо захисту прав дитини.

Проте питання запровадження спеціалізації суддів в Грузії не оминило дискусії між прихильниками та противниками відповідних кроків.

Коаліція «Незалежне та прозоре правосуддя» оцінюючи законопроекти четвертої хвилі судової реформи в Грузії висловила позицію про те, що запровадження механізму спеціалізації в апеляційних судах, як загальної норми є невиправданим і містить важіль, який створює суттєву загрозу незалежності суду. Проблемою в судовій системі завжди була вузька спеціалізація суддів. На практиці Вища рада юстиції здійснює настільки вузьку спеціалізацію суддів, що це ставить під загрозу незалежність окремого судді та часто втрачає сенс для роботи нової системи розподілу справ. Тут варто сказати, що створення спеціалізацій є прерогативою Ради, однак розподіл суддів за спеціалізаціями здійснюється виключно за рішенням голови суду, що ще більше збільшує ризики в цьому напрямку [13].

Американський суддя Пеггі Вокер, яка приїхала до Грузії в рамках програми USAID з верховенства права, поділилася своїми спостереженнями щодо грузинської судової системи. Перш за все вона зазначила, що наявність спеціалізованих судів дуже важлива, оскільки юрисдикція суду досить широка. Було б добре, щоб така спеціалізація також стосувалася сімейного права та питань розлучення з дітьми. Також було б добре, якби були спеціальні кімнати для зустрічей, пристосовані для неповнолітніх [14].

Ми можемо побачити, що окремі аспекти запровадження спеціалізації суддів були піддані критиці, але в цілому питання сімейної спеціалізації було прийнято як позитивний крок в реформування судової системи і є одним із надбань Грузії, що ми продемонструємо нижче.

На початку висловимо позицію, що правове регулювання Грузії є більш прогресивним ніж в Україні і являє собою дієвий механізм по втіленню ідей правосуддя дружнього до дитини.

В іншому дослідженні ми наголошували, що позитивним кроком у сфері правосуддя дружнього до дитини в Україні стало закріплення в статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII положення про можливість запровадження спеціалізації суддів з розгляду конкретних категорій справ, а також визначення спеціалізації суддів уповноважених

на розгляд кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Відповідна спеціалізація суддів по розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх знайшла втілення і в нормах Кримінального процесуального кодексу України [15, с. 176–182].

Порівняно з Грузією в нашій державі негативними моментами в питанні спеціалізації суддів є її обмеження лише кримінальними провадженнями, при цьому вона не розповсюджується на слідчих суддів, які вирішують питання щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, та суддів, які розглядають справи у яких потерпілою або свідком є дитина.

У грудні 2021 року Центр сімейного права ВША НААУ звернувся із запитом до судів загальної юрисдикції України з метою отримання інформації щодо існування в їх штаті суддів окремої спеціалізації, зокрема, із розгляду сімейних справ. Аналіз отриманих даних (з 348 отриманих відповідей від судів) свідчив про те, що лише 7 судів надали ствердну відповідь на питання про запровадження вищевказаної спеціалізації. Як одну з причин незапровадження спеціалізації суддів з розгляду сімейних справ суди зазначали те, що запровадження такої спеціалізації не являється обов'язковим згідно законодавства України, оскільки вимагається наявність лише двох суддівських спеціалізацій (в загальних судах): слідчих суддів та суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Також перешкодою для запровадження судами України спеціалізації суддів з розгляду сімейних справ є дефіцит суддівського корпусу [16].

Враховуючи такі недоліки для нашої системи правосуддя дружнього до дитини корисним є досвід прийняття в Грузії спеціального кодифікованого акту — Кодексу прав дитини [17]. Стаття 13 цього Кодексу закріплює право дитини на правосуддя і визначає, що дитина має право звернутися до суду та/або відповідного адміністративного органу за захистом своїх прав і скористатися системою правосуддя, яка є доступною для дитини, відповідає її віку, є легкою для розуміння. Судовий розгляд повинен бути швидким, справедливим, послідовним, пристосованим до її прав і потреб, поважати гідність дитини та виявляти повагу до приватного життя.

Кодекс прав дитини безпосередньо наголошує на спеціалізації фахівців (стаття 73) вказуючи, що держава повинна вживати заходів щодо забезпечення особистої та професійної відповідності осіб (фахівців), які працюють з дітьми, у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту, правової, правоохоронної діяльності, спорту, культури та відпочинку з метою уникнення ризиків та небезпеки будь-якої форми насильства над дітьми у відповідній сфері.

Особа, яка працює з дитиною (фахівець), має пройти необхідну міждисциплінарну підготовку

з питань прав дитини, потреб дітей різного віку та правосуддя, дружнього до дитини. Крім того, особа, яка працює з дитиною (спеціаліст), повинна бути навчена методам спілкування з дитиною будь-якого віку та рівня розвитку, особливо з дитиною, яка перебуває у суспільній небезпеці.

У будь-якому адміністративному провадженні, пов'язаному з правами дитини, усі особи, які беруть участь у розгляді цивільних та адміністративних справ у суді, повинні мати спеціалізацію відповідно до встановлених законом стандартів спеціалізації.

Інституційна система професійної спеціалізації включає відбір адвокатів, прокурорів, поліцейських, суддів, медіаторів, соціальних працівників, психологів та інших спеціалістів, які працюють з дітьми та займаються проблемами дітей, підготовчу та безперервну освіту, професійний розвиток та кар'єрне зростання, професійну спеціалізацію, контроль якості та етичні стандарти.

Загальні суди Грузії забезпечують здійснення кримінального, цивільного та адміністративного судочинства з питань прав дитини, враховуючи принципи доброзичливого правосуддя, які визнані міжнародними договорами про права дитини Грузії та встановлені цим Кодексом.

З метою координації процесу запровадження правосуддя, дружнього до дитини, у системі загальних судів Грузії, Вища рада юстиції Грузії здійснює різноманітні заходи, зокрема: розробляє відповідні пропозиції; забезпечує професійну підготовку суддів у сфері захисту прав дитини та встановлює стандарт спеціалізації суддів; керує створенням необхідної інфраструктури для здійснення правосуддя, дружнього до дитини, на всіх рівнях системи загальних судів Грузії; керує адаптацією судових форм, процедур звернення до суду та судових проваджень, необхідних для здійснення правосуддя, дружнього до дитини, на всіх рівнях системи загальних судів Грузії; координує надання інформаційно-консультаційних послуг, що сприяють повноцінній участі дитини у справі про права дитини в загальних судах Грузії та здійснення інших заходів.

Верховний суд Грузії сприяє запровадженню підходів правосуддя, дружнього до дітей, у загальних судах Грузії шляхом правової оцінки законодавства, що стосується прав дитини, шляхом сприяння встановленню єдиної судової практики та впровадження інших необхідних заходів, передбачених законодавством Грузії.

Загальні суди Грузії забезпечують запровадження інформаційно-консультаційних послуг, що сприяють повноцінній участі дитини у справі, що стосується прав дитини, та вжиття інших заходів відповідно до закону (стаття 95 Кодексу прав дитини).

Наступним позитивним прикладом законодавчого регулювання Грузії є норма статі 5–1 Ци-

вільного процесуального кодексу Грузії [18], яка стосується спеціалізації осіб, які беруть участь у процесі щодо захисту прав неповнолітніх. Зокрема, в ній підкреслюється, що у процесі захисту прав неповнолітнього беруть участь суддя, адвокат, соціальний працівник та/або інший відповідний спеціаліст, запрошений з урахуванням потреб неповнолітнього. Стандарт спеціалізації визначається постановою Уряду Грузії, а щодо судді — рішенням Вищої ради юстиції Грузії.

Для забезпечення стандарту спеціалізації Вища рада юстиції Грузії своєю постановою № 8 від 11 серпня 2020 року затвердила стандарт спеціалізації судді у сфері захисту прав дитини [19].

Цей стандарт визначає порядок спеціалізації суддів, які розглядають цивільні та адміністративні справи за участю дитини та/або пов'язані з дитиною, у загальних судах шляхом спеціальної підготовки.

Суддя, який розглядає цивільні та адміністративні справи, зобов'язаний пройти наступну підготовку:

- а) Кодекс прав дитини та відповідна правова база;
- б) міжнародні стандарти прав дитини;
- в) вікові особливості дитини;
- г) роль психолога в цивільному та адміністративному судочинстві та адміністративному судочинстві за участю дитини;
- г-1) насильство над дітьми та його вплив на розвиток дитини;
- д) роль соціального працівника в цивільному та адміністративному судочинстві та адміністративному провадженні за участю дитини та/або пов'язаному з ним;
- є) потреби дитини та фактори, пов'язані з батьківським/сімейним оточенням.

Вища школа юстиції забезпечує підготовку суддів, передбачену статтею 2 цього стандарту.

Після проходження стажувань судді видається сертифікат про проходження стажувань, передбачених цією постановою.

Підготовка, передбачена статтею 2 цього стандарту, є мінімальним стандартом спеціалізації суддів, які розглядають цивільні та адміністративні справи.

Вища школа правосуддя не рідше одного разу на рік забезпечує безперервне навчання спеціалізованих суддів з метою ознайомлення їх із останніми новинами та підходами у справах за участю дітей та/або пов'язаних з ними.

Наприкінці навчального курсу Вища школа юстиції готує звіт, у якому відображає інформацію про атестованих суддів, аналіз відгуків учасників навчання, результати відвідування учасниками, а також результати спостережень партнерів з реалізації програми, якщо такі є.

Звіт, підготовлений Вищою школою юстиції, буде подається до Вищої ради юстиції Грузії.

Поряд з цим і в нашій державі була спроба законодавчого вдосконалення спеціалізації суддів при розгляді цивільних справ, але відповідний законопроект був відкликаний. При цьому важливими є висновки авторів законопроекту, які в пояснювальній записці до нього звернули увагу, що чинне законодавство не містить обов'язкової спеціалізації суддів у справах дітей (за винятком кримінальної юрисдикції). Такі справи в більшості судів розподіляються в загальному порядку. Однак, більшість правових питань у сімейних правовідносинах підлягають детальному вивченню та потребують певних (спеціальних) знань та досвіду для правильного вирішення спору та застосування норм права [20].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином досвід Грузії свідчить про запровадження спеціалізації суддів на розгляді судових справ за участі дітей, такий спеціалізації надається важливе значення і вона сприймається, як одним із ключових підходів в правосудді дружньому до дитини. Спеціалізація визначена на рівні загального та спеціального законодавства і перебуває під контролем органу суддівського врядування і найвищої судової інстанції.

Проблема запровадження спеціалізації була в тому, що її правове регулювання було зосереджено лише на початковій профільній підготовці і не охоплювало інших основних елементів спеціалізації.

Пізніше Грузія прийняла Кодекс прав дитини, який запровадив усі основні елементи спеціалізації фахівців у сфері цивільного та адміністративного правосуддя, які працюють з дітьми і такий досвід з нашої точки зору є досить актуальним для України.

Без сумніву запровадження сімейної спеціалізації суддів може стати позитивним кроком у сфері правосуддя дружнього до дитини, що буде ґрунтуватись на міжнародних стандартах і взятих Україною на себе зобов'язаннях за міжнародними договорами, це відповідатиме потребам національного правозастосування, що потребує подальших наукових розробок в цій сфері.

У порядку вдосконалення національної політики у сфері захисту прав дитини вбачається доцільним закріплення та конкретизація особливостей запровадження спеціалізації суддів на розгляді справ за участі дітей на законодавчому рівні.

Література

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 15.11.2023).
2. Про захист прав дитини в цивільному, адміністративному та сімейному судочинстві: Резолюція Європейського парламенту від 5 квітня 2022 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2022:434:FULL&from=EN> (дата звернення: 15.11.2023).
3. EU strategy on the rights of the child, Brussels, 24.3.2021, COM(2021) 142 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142> (дата звернення: 15.11.2023).
4. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
5. Білецька А. М. Загальна характеристика принципу спеціалізації суддів. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 14–18. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/1_2016/part_1/5.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
6. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. К. : Атіка. 2004. 288 с.
7. Лоскутова М. С. Окремі питання спеціалізації суддів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. 2017. Т. 2. Вип. 45. С. 113–118. URL: <https://tinyurl.com/zxkxaz3> (дата звернення: 15.11.2023).
8. Нестерчук Л. П. Внутрішня спеціалізація суддів — необхідний елемент поліпшення ефективності правосуддя українськими судами. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 57. С. 10–121. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/57_2016/4.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
9. Саленко О. В. Принцип спеціалізації у національній системі судоустрою. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 94–101. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Salenko.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
10. Качурінер В. Л., Пахлеванзаде А. Аналіз Європейського досвіду та Європейських стандартів щодо організації судової влади в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 558–561. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/137.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
11. Кимлик Н. В., Попович А. С. Використання досвіду Грузії в реформуванні прокуратури України. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1. С. 193–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_1_33 (дата звернення: 15.11.2023).

12. Корнійченко А. О. Особливості адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Грузії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 234–237. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/58.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

13. Думки щодо законопроектів четвертої хвилі судової реформи. Коаліція «Незалежне та прозоре правосуддя» оцінює законопроекти четвертої хвилі судової реформи. URL: <https://isfed.ge/geo/news/mosazrebebi-sasamartlo-reformis-meotkhe-talghis-kanonproektebze> (дата звернення: 15.11.2023).

14. Американський суддя поділилася своїми спостереженнями щодо грузинської судової системи. *Інтерв'ю підготувало On.ge за підтримки Програми USAID «Верховенство права»*. URL: <https://tinyurl.com/3ef559nf> (дата звернення: 15.11.2023).

15. Пархоменко П. І. Пошук шляхів створення сімейного суду в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 176–182. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/26.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

16. Обґрунтування позиції Національної асоціації адвокатів України щодо підтримки проекту Закону України № 8416 від 03.02.2023 «Про внесення змін до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах». *Національна асоціація адвокатів України*: вебсайт. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%B7-%D1%82%208416.pdf> (дата звернення: 15.11.2023).

17. Кодекс прав дитини Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613854?publication=4> (дата звернення: 15.11.2023).

18. Цивільний процесуальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=160> (дата звернення: 15.11.2023).

19. Про затвердження стандарту спеціалізації судді у сфері захисту прав дитини : Постанова Вищою ради юстиції Грузії № 8 від 11 серпня 2020 року. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4962185?publication=0> (дата звернення: 15.11.2023).

20. Проект Закону про внесення змін до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41280> (дата звернення: 15.11.2023).

References

1. Kerivni pryntsypu Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, družnoho do dytyny i poiasnivalna zapyska: pryiniati Komitetom ministriv Rady Yevropy 17 lystopada 2010 roku. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (date of access: 15.11.2023).

2. Pro zakhyst prav dytyny v tsyvilnomu, administratyvnomu ta simeinomu sudochynstvi: Rezoliutsiia Yevropeiskoho parlamentu vid 5 kvitnia 2022 roku. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2022:434:FULL&from=EN> (date of access: 15.11.2023).

3. EU strategy on the rights of the child, Brussels, 24.3.2021, COM(2021) 142 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142> (date of access: 15.11.2023).

4. Derzhavna sotsialna prohrama “Natsionalnyi plan dii shchodo realizatsii Konventsii OON pro prava dytyny” na period do 2021 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 roku № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> (date of access: 15.11.2023).

5. Biletska A. M. Zahalna kharakterystyka pryntsypu spetsializatsii suddiv. *Pravo i suspilstvo*. 2016. № 1. S. 14–18. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/1_2016/part_1/5.pdf (date of access: 15.11.2023).

6. Kuibida R. O. Reformuvannya pravosuddia v Ukraini: stan i perspektyvy: monohrafiia. K.: Atika. 2004. 288 s.

7. Loskutova M. S. Okremi pytannia spetsializatsii suddiv u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu: seriia: Pravo*. 2017. T. 2. Vyp. 45. S. 113–118. URL: <https://tinyurl.com/zxkxazz3> (date of access: 15.11.2023).

8. Nesterchuk L. P. Vnutrishnia spetsializatsiia suddiv — neobkhidnyi element polipshennia efektyvnosti pravosuddia ukrainskymy sudamy. *Aktualni problemy polityky*. 2016. Vyp. 57. S. 10–121. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/57_2016/4.pdf (date of access: 15.11.2023).

9. Salenko O. V. Pryntsyp spetsializatsii u natsionalnii systemi sudoustroiu. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 2018. № 3. S. 94–101. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Salenko.pdf (date of access: 15.11.2023).

10. Kachuriner V. L., Pakhlevanzade A. Analiz Yevropeiskoho dosvidu ta Yevropeyskykh standartiv shchodo orhanizatsii sudovoi vlady v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 9. S. 558–561. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/137.pdf (date of access: 15.11.2023).

11. Kymlyk N. V., Popovych A. S. Vykorystannya dosvidu Hruzii v reformuvanni prokuratury Ukrainy. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. 2016. Vyp. 1. S. 193–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_1_33 (date of access: 15.11.2023).

12. Korniiuchenko A.O. Osoblyvosti administratyvno-pravovoho mekhanizmu zapobihannia bulinhu v Hruzii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. № 9. S. 234–237. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/58.pdf (date of access: 15.11.2023).

13. Dumky shchodo zakonoproektiv chetvertoi khvyli sudovoi reformy. Koalitsiia “Nezalezhne ta prozore pravosuddia” otsiniuie zakonoproekty chetvertoi khvyli sudovoi reformy. URL: <https://isfed.ge/geo/news/mosazrebebi-sasamartlo-reformis-meotkhe-talghis-kanonproektebze> (date of access: 15.11.2023).

14. Amerykanskyi suddia podilylasia svoimy sposterezheniamy shchodo hruzynskoi sudovoi systemy. *Interviu pidhotuvalo On.ge za pidtrymky Prohramy USAID “Verkhovenstvo prava”*. URL: <https://tinyurl.com/3ef559nf> (date of access: 15.11.2023).

15. Parkhomenko P.I. Poshuk shliakhiv stvorennia simeinoho sudu v Ukraini. *Pravo i suspilstvo*. 2022. № 5. S. 176–182. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/26.pdf(date of access: 15.11.2023).

16. Obgruntuvannia pozytsii Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy shchodo pidtrymky proektu Zakonu Ukrainy № 8416 vid 03.02.2023 “Pro vnesennia zmin do statyi 18 Zakonu Ukrainy “Pro sudoustrii i status suddiv” shchodo zaprovadzhennia oboviazkovoї spetsializatsii suddiv iz rozghliadu sprav, shcho vynykaiut iz simeinykh pravovidnosyn i stosuїtsia zakhystu prav ta zakonnykh interesiv ditei, u mistsevykh zahalnykh sudakh ta apeliatsiinykh sudakh”. *Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy: vebseit*. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%B7-%D1%82%208416.pdf> (date of access: 15.11.2023).

17. Kodeks prav dytyny Hruzii. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613854?publication=4> (date of access: 15.11.2023).

18. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Hruzii. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=160> (date of access: 15.11.2023).

19. Pro zatverdzhennia standartu spetsializatsii suddi u sferi zakhystu prav dytyny: Postanova Vyshchoiu rady yustytsii Hruzii № 8 vid 11 serpnia 2020 roku. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4962185?publication=0> (date of access: 15.11.2023).

20. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do statyi 18 Zakonu Ukrainy “Pro sudoustrii i status suddiv” shchodo zaprovadzhennia oboviazkovoї spetsializatsii suddiv iz rozghliadu sprav, shcho vynykaiut iz simeinykh pravovidnosyn i stosuїtsia zakhystu prav ta zakonnykh interesiv ditei, u mistsevykh zahalnykh sudakh ta apeliatsiinykh sudakh. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41280> (date of access: 15.11.2023).

Ткачук Наталія Андріївна

кандидат юридичних наук

*Апарат Ради національної безпеки і оборони України,
керівник служби з питань інформаційної безпеки та кібербезпеки,
секретар Національного координаційного центру кібербезпеки*

Tkachuk Nataliya

Candidate of Juridical Sciences

*Office of the National Security and Defense Council of Ukraine,
Head of Information and Cybersecurity Service,
Secretary of the National Cybersecurity Coordination Center*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9428

ДОСВІД США ЗІ СТВОРЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ КІБЕРКОМАНДУВАННЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

EXPERIENCE OF THE USA IN CREATING AND DEVELOPING CYBER COMMAND: LESSONS FOR UKRAINE

Анотація. У статті досліджено досвід США як країни, яка має найпотужніші кіберспроможності у світі зі створення, забезпечення функціонування та розвитку Кіберкомандування, у контексті можливості використання зазначеного досвіду Україною під час розбудови власних Кіберсил.

Встановлено, що за останні 14 років США вдалося створити та забезпечити ефективний розвиток структури, яка є ключовою у питанні кібероборони країни – USCYBERCOM, що пройшла трансформацію від виконання суто захисних функцій до проведення масштабних наступальних кібероперацій стратегічного рівня та надання допомоги (експортування свого досвіду та можливостей) іншим країнам, забезпечивши США статус кібер-наддержави.

Україна також має необхідний потенціал стати надпотужною кібердержавою шляхом створення кіберсил у структурі ЗСУ, які зможуть проводити наступальні кібероперації на кшталт США. Перевага України в унікальному досвіді, який ми вже маємо із протидії кіберагресії РФ.

У статті надано пропозиції та визначено концептуальні підходи щодо організаційно-правових засад створення та подальшого функціонування кіберсил України з урахуванням провідного досвіду Сполучених Штатів.

Обґрунтовано, що створення кіберсил, розбудова їх спроможностей та інтеграція кіберкомпонента у проведення військових операцій потенційно зможе стати альтернативою ядерного стримування, збільшить ефективність ЗСУ та підвищить авторитет України на міжнародній арені.

Аргументовано необхідність невідкладної розбудови національних кібероборонних спроможностей, зокрема проведення кіберсилами України наступальних кібероперацій, враховуючи стрімкий розвиток кібертехнологій та штучного інтелекту у військовій сфері, а також той факт, що кіберагресія з боку РФ проти України триватиме у гібридному форматі навіть після припинення повномасштабного військового вторгнення.

Ключові слова: кіберкомандування США, кіберсили України, кібервійська, кібероборона, кібероперації.

Summary. The article examines the experience of the United States, as a country with the most powerful cyber capabilities in the world, in creating, ensuring the operation and development of the Cybercommand, in the context of possibility of using this experience by Ukraine during the development of its own Cyber Forces.

It has been found that over the past 14 years, the United States managed to create and ensure the effective development of a structure that is key in the cyber defense of the country – USCYBERCOM, which has undergone a transformation from performing purely defensive functions to conducting large-scale offensive cyber operations of a strategic level and providing assistance (exporting its experience and capabilities) to other countries, providing the US with the status of a cyber-superpower.

Ukraine also has the necessary potential to become a cyber-superpower by creating cyber forces within the structure of the Armed Forces, which will be able to conduct offensive cyber operations similar to the United States. The advantage of Ukraine lies in the unique experience we already have in countering Russian cyber aggression.

The article provides proposals and defines conceptual approaches regarding the organizational and legal foundations of the creation and further functioning of cyber forces of Ukraine, taking into account the leading experience of the United States.

It is substantiated that the creation of cyber forces, the development of their capabilities and the integration of the cyber component into the conduct of military operations can potentially become an alternative to nuclear deterrence, increase the effectiveness of the Armed Forces and increase the authority of Ukraine in the international arena.

The need for the urgent development of national cyber defense capabilities, in particular the conduct of offensive cyber operations by cyber forces of Ukraine, is argued, taking into account the rapid development of cyber technologies and artificial intelligence in the military sphere, as well as the fact that cyber aggression by the Russian Federation against Ukraine will continue in a hybrid format even after the end of a full-scale military invasion.

Key words: US Cyber Command, Cyber Forces of Ukraine, cyber defense, cyber operations.

Постановка проблеми. Вже більше року Україна мужньо протистоїть повномасштабному військовому вторгненню Російської Федерації, одним із компонентів якого є агресія в кіберпросторі. Ця агресія розпочалася ще у 2014 році та зумовила розбудову кібербезпекових спроможностей України для забезпечення захисту та дієвої протидії. Держава продемонструвала стійкість Національної системи кібербезпеки та ефективність кіберзахисту, злагоджену роботу основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки, високий рівень державно-приватного партнерства та залучення громадянського суспільства в умовах воєнного стану. Водночас слід визнати, що питання системної розбудови організаційно-правових засад та спроможностей кібероборони на стратегічному та тактичному рівнях у розрізі діяльності Збройних сил України залишається невирішеним.

14 травня 2021 року було прийняте рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи з кібероборони держави», введене в дію Указом Президента України 26 серпня 2021 року № 446, спрямоване на невідкладне створення у системі Міністерства оборони України кібервійськ та набуття ними відповідних спроможностей [1]. Зазначене завдання було закріплене в новій Стратегії кібербезпеки України [2] як стратегічна ціль номер один, а також деталізоване у Плані її реалізації [3].

Натомість ще й досі не завершена робота над формуванням відповідної законодавчої бази для створення та діяльності кібервійськ (кіберсил), як окремого роду військ (сил), а також вироблення стратегічної концепції їх функціонування.

У цьому контексті є важливим вивчення досвіду провідних країн світу, насамперед ЄС та НАТО, які вже пройшли цей шлях, для врахування такого досвіду у розбудові вітчизняних кіберсил. Безумовно, досвід будь-якої країни не може бути скалькований нашою державою без урахування особливостей функціонування вітчизняної системи національної безпеки та кібербезпеки зокрема, правового поля та безпекового середовища. Вод-

ночас потребує обов'язкового дослідження досвід Сполучених Штатів Америки — однієї із небагатьох кібер-наддержав у світі, яка одна із перших розбудувала власні спроможності із кібероборони та ще у 2009 році створила Кіберкомандування (UACYBERCOM) — об'єднане бойове командування збройних сил США, яке на сьогодні вже набуло повної оперативної готовності.

Результати аналізу наукових публікацій. Дослідження функціонування Кіберкомандування США розглядалося у роботах іноземних та вітчизняних науковців: Д. Дубова [4], М. Сміта [5, 6], Е. Ракс [7], Дж. Пейн [8], Дешпа К. [9] та інших. Водночас, на сьогодні практично відсутні наукові публікації вітчизняних авторів, присвячені аналізу досвіду США зі створення та функціонування Кіберкомандування у контексті визначення кращих практик, які варто врахувати Україні в процесі розбудови власних спроможностей з кібероборони.

Метою статті є дослідження концептуальних засад діяльності, а також створення та розбудови Кіберкомандування США, для врахування досвіду Сполучених Штатів у ході створення українських кіберсил.

Виклад основного матеріалу. UACYBERCOM було створено у 2009 році як відповідь на російські кібератаки. Восени 2008 хакери РФ проникли у внутрішню таємну мережу Пентагону SIPRNet, в той час Міністерство оборони США навіть не мало спроможностей оцінити масштаби загрози, кількість скомпрометованих пристроїв, об'єми інформації, що була викрадена зловмисниками, а також куди ця інформація витекла. Операція з ліквідації наслідків (під кодовою назвою Buckshot Yankee) зайняла у США більше року [10].

Ця безпрецедентна кібератака та неготовність до протидії спричинили кардинальну зміну підходів до кібербезпеки в системі МО США — із питання, що було суто у компетенції системних адміністраторів МО, воно стало пріоритетом стратегічного рівня [11].

Кіберкомандування США було створено на базі Агентства національної безпеки (штаб-квартира

АНБ — Форт Джордж Мід (штат Меріленд) — ключовою технічною розвідкою країни. Ці дві структури розташовані в одній будівлі, використовують спільний технічний і кадровий ресурс та мають спільного керівника, який очолює ці дві структури [12].

Статус USCYBERCOM було підвищено у 2017 році до рівня Об'єднаного бойового командування шляхом виключення зі складу Об'єднаного стратегічного командування ЗС США [13].

Незважаючи на те, що Кіберкомандування США створювалося суто як структура із захисним мандатом — його основне завдання полягало у захисті військових систем США від ворожих дій в кіберпросторі — діяльність Кіберкомандування почала включати і наступальні операції, спрямовані на забезпечення національних інтересів.

Прикладом такої операції, інформація про яку наявна у відкритих джерелах (відбулася вже після загальновідомої операції STUXNET, у ході якої було виведено з ладу технологічні потужності зі збагачення урану ядерної програми Ірану), є операція «Nitro Zeus» під керівництвом генерала Пола Накасоне, який пізніше очолив Кіберкомандування.

Ця операція полягала у забезпеченні можливості знищити протиповітряну систему захисту Ірану, системи зв'язку та енергозабезпечення за допомогою кіберспроможностей. Для цього США глибоко проникло в іранські мережі і навіть системи управління терористичної організації — Корпусу вартів Ісламської революції. Це була надзвичайно масштабна кібероперація із залученням сотень військових і цивільних. Але день «X» так і не настав — дипломатичні заходи дозволили уникнути ескалації конфлікту шляхом підписання у 2015 році Ядерної угоди Ірану [14].

На думку автора, проведення наступальних операцій на кшталт згаданої вище — отримання прихованого контролю над військовими системами противника із можливістю їх знешкодження у разі ескалації загрози національній безпеці та обороні, а також знешкодження технічних спроможностей, які потенційно можуть використовуватися зловмисними акторами проти національних інтересів має стати одним із завдань кіберсил України.

Саме таку операцію зі знешкодження технічних спроможностей противника було у 2018 році санкціоновано президентом США Д. Трампом. 5 листопада 2018 року напередодні виборів у США. USCYBERCOM, діючи на основі наявних розвідданих щодо можливого втручання РФ у виборчий процес, на кілька днів повністю заблокувало роботу російської фабрики тролів — Агентства інтернет-досліджень, розташованого у Санкт-Петербурзі [15]. Крім цього, за словами очільника Кіберкомандування США П. Накасоне, демонстрація наступальних спроможностей з боку

США стала важелем стримування для супротивників. Так, у наступні роки рівень атак та спроб протиправного впливу на США під час виборчого процесу став набагато меншим [16].

Слід зазначити, що це була перша наступальна кібероперація, проведення та санкціонування якої відкрито визнало керівництво країни. Саме за часів президентства Д. Трампа було значно розширено мандат USCYBERCOM на проведення наступальних кібероперацій. Так, у 2018 році Трамп фактично легалізував та розширив повноваження Кіберкомандування щодо наступальних кібероперацій, надавши дозвіл на проведення підривної діяльності в кіберпросторі на межі військових дій та на випередження дій потенційних ворогів [17].

Саме впровадження принципів захисту на випередження та постійного залучення дозволило змінити позицію Міністерства оборони США та USCYBERCOM у кіберпросторі з реактивної на проактивну.

Принцип «захищатися на випередження» (defense forward) полягає в наступному — Сполучені Штати захищатимуться, щоб припинити зловмисну кіберактивність у її джерелі, включно з діяльністю, яка є нижчою за рівень збройного конфлікту. Це означає, що якщо пристрій, мережа, організація чи держава-супротивник визначені як загроза мережам і установам США чи активно атакують їх у кіберпросторі або через нього, вони можуть очікувати, що Сполучені Штати змусять їх за це заплатити [18].

Другий ключовий принцип діяльності Кіберкомандування США це «постійне залучення» (persistent engagement). Відповідно до нього кіберфахівці постійно працюють над виявленням і припиненням кіберзагроз, погіршенням можливостей і мереж противників, безперервним посиленням кібербезпеки інформаційної мережі Міністерства оборони США, яка також підтримує відповідні місії [19].

Керівництво Кіберкомандування проілюструвало застосування цього принципу в ході проведення наступальної операції проти російської «фабрики тролів» [16]. Цій операції передувала ретельна підготовка заздалегідь, наступним етапом був безпосередній вплив на мережі супротивника у визначений час і блокування їх роботи, після досягнення визначеної мети було вжито також інший компонент заходів заключного етапу та аналіз впливу операції на дії супротивника у подальшому. Тобто дії Кіберкомандування були системними та безперервними, склалися із різних етапів та були підпорядковані єдиному стратегічному задуму.

Ще одним із напрямів діяльності Кіберкомандування є операції hunt forward (полювання на випередження) — це суто захисні операції закордоном, які проводяться на запит партнерської країни, що приймає. Метою таких операцій є виявлення

ворожій активності в мережах країни — партнера у взаємодії із місцевими кібербезпековими органами. Така допомога є корисною і для США, адже аналітика кіберзагроз, що збирається фахівцями Кіберкомандування, зокрема нові методи, тактика та інструментарій ворожих акторів враховується у заходах із посилення кібербезпеки США [20].

Починаючи з 2018 року Кіберкомандування провело кілька десятків подібних операцій, спільно з такими країнами як Естонія, Литва [21], країни Латинської Америки [22] тощо. Одна з найбільших команд Хант Форвад була розгорнута в Україні, починаючи з 2021 року і до моменту повномасштабного військового вторгнення РФ. Спільно із українськими кіберіахівцями вживалися заходи із виявлення ворожій активності в українських системах та протидії масованим кібератакам з боку РФ, зокрема тим, які відбулися у середині січня 2022 року та передували вторгненню [23].

Враховуючи набутий Україною досвід у протистоянні кіберагресії РФ як елементу повномасштабного військового вторгнення, автор вважає, що проведення аналогічних кібероперацій українськими кіберсилами із надання підтримки дружнім країнам могло б стати суттєвим внеском у систему колективної кібербезпеки демократичного світу, а також сприяти ситуаційній обізнаності вітчизняних сил щодо новітніх загроз та механізмів їх реалізації. Базовою основою для взаємодії у цьому напрямі діяльності може слугувати приєднання у 2022 році України до Об'єднаного центру передових технологій з кібероборони НАТО та підписання відповідної Технічної угоди про співпрацю [24].

На сьогодні основними завданнями Кіберкомандування США є такі [25]:

1. Захист інформаційних систем Міністерства оборони від усіх кібератак і вторгнень.

2. Посилення здатності країни протистояти кібератакам і реагувати на них. Командування надає варіанти для політиків та використовує свої міжвідомчі та міжнародні зв'язки для виявлення та припинення зловмисної кіберактивності, перш ніж вона загрожуватиме критичній інфраструктурі та ключовим ресурсам країни.

3. Здійснення повного спектра операцій у кіберпросторі, щоб допомогти бойовим командирам і Об'єднаним силам у досягненні цілей їх місії в кіберпросторі та через нього. Кібероперації забезпечують безпеку мереж, даних і систем зброї по всьому світу, використовуючи свої повноваження, щоб погіршити, нейтралізувати та знищити можливості зловмисних кіберакторів та іноземних держав-супротивників.

Кібероперації здійснюються через різні компоненти USCYBERCOM. До них входять 133 команди Сил Національної Кібермісії (CMF), Штаб об'єднаних сил (JFHQ-DODIN), Сили Національної Кібермісії (CNMF), Об'єднана оперативна

група Ares та відповідні кіберкомпоненти видів збройних сил — Армійського кіберкомандування (ARCYBER), Кіберкомандування Корпусу морської піхоти (MARFORCYBER), Кіберкомандування флоту/Десятий флот (FCC/10F), Кіберкомандування ВПС/16-тої повітряної армії (AFCYBER) і Кіберкомандування берегової охорони (CGCYBER).

Команди Сил Національної Кібермісії є основою Кіберкомандування США, що залучене до проведення наступальних та оборонних операцій, їх загальна чисельність становить приблизно 5800 осіб. У 2024 році заплановане збільшення кількості команд до 147 [26].

Слід зазначити, що в США відсутній окремий закон, яким регулюється діяльність та організаційно-правові засади функціонування Кіберкомандування. Натомість у своїй діяльності Кіберкомандування керується: Національною кіберстратегією США [27] та Кіберстратегією міністерства оборони США [28], іншими нормативно-правовими актами, а також актами президента США та відомчими підзаконними нормативно-правовими актами міноборони США, зокрема закритого характеру. Проведення Кіберкомандуванням наступальних кібероперацій, що матимуть значний ефект та вплив на супротивника, має бути погоджене із керівництвом міноборони та президентом країни [29].

Ще однією особливістю діяльності USCYBERCOM є специфічний підхід до розуміння суверенітету у кіберпросторі. Фактично США вважає, що у разі загрози національним інтересам, Кіберкомандування може проводити операції в мережах (кіберпросторі) інших (третіх) країн, які використовуються зловмисними акторами для проведення кібератак на США. Водночас ці країни можуть бути сповіщені американською стороною про такі заходи з боку USCYBERCOMMAND, а можуть і ні. Також, США фактично не доєдналося до підходів, закріплених в Талліннській настанові щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права до проведення кібероперацій в умовах воєнного та мирного часу. Така позиція надає США більшої маневреності у захисті власних інтересів у кіберпросторі.

Характерним у діяльності USCYBERCOM є повна інтеграція спроможностей із АНБ — працівники Кіберкомандування та АНБ працюють разом в одному приміщенні та використовують єдину технічну інфраструктуру, що належить АНБ [30].

Цікаво, що ще з моменту створення Кіберкомандування неодноразово порушувалося питання розділення цих організацій, зокрема припинення їх перебування під керівництвом однієї й тієї ж військової особи. Основні аргументи були такі: ці дві посади передбачають дуже велику відповідальність, щоб з нею могла впоратися одна людина, Кіберкомандування США потребує власного лідера, щоб стати повноцінною бойовою силою,

а також ці дві організації мають принципово різні завдання та місії.

Так, місія Кіберкомандування полягає у виведенні з ладу та руйнуванні мереж противника, коли це необхідно, захист країни від кіберзагроз критично важливим системам, а також кіберзахист військових систем.

Незважаючи на те, що АНБ виконує теж окремі функції із кіберзахисту, зокрема систем, де циркулює інформація з обмеженим доступом, основна місія АНБ полягає у проведенні технічної (електронної) розвідки щодо закордонних цілей з метою збору розвідувальної інформації про ворога та іноземні держави [31].

Зокрема за впровадження таких змін активно взявся Б.Обама під час свого президенства. Він наголошував, що незважаючи на те, що колись подвійна посада була доцільна, щоб дати можливість новонародженому Кіберкомандуванню використовувати розширені можливості та досвід АНБ, зараз Кіберкомандування вже дозріло до такого рівня, коли йому потрібен власний лідер.

У 2013 році ця ініціатива щодо розділення посад була практично реалізована Обамою, але його відмовила від неї група високопосадовців на чолі із тодішнім керівником АНБ Кітом Александром, які наголошували, що ці дві структури повинні мати спільного керівника, щоб забезпечувати можливість використання Кіберкомандуванням ресурсів АНБ. Тож це питання було відкладене і мова почала йти про поступовий перехід, який би не завадив ефективності Кіберкомандування.

У серпні 2018 року новий керівник Кіберкомандування генерал Пол Накасоне також подав на розгляд президентові свої рекомендації щодо збереження наявної «подвійної» посади, наголошуючи, що Кіберкомандування все ще потребує розвідувальної підтримки з боку АНБ, адже для проведення кібероперацій Кіберкомандування спирається саме на розвідувальну інформацію, отриману від АНБ. Для розвитку власних розвідувальних спроможностей Накасоне створив у структурі Кіберкомандування підрозділ, який займається криптографією [32].

У 2022 році знову повернулися до перегляду цього питання на рівні вищого керівництва країни і було прийняте практично однозначне рішення, що розподіл посад є непотрібним, адже забезпечує ефективну роботу і Кіберкомандування і АНБ, зокрема у спільній роботі щодо протидії РФ у кіберпросторі.

Як до того наголошував П.Накасоне, це дає швидкість, спритність та злагодженість дій, а рішення, яке буде прийняте, має бути найкращим не для Кіберкомандування, не для АНБ чи розвідувальної спільноти, а для країни [33].

20 липня 2023 року під час виступу в Сенаті кандидат на посаду нового очільника Кібер-

командування та АНБ генерал повітряних сил США Тімоті Хоф, також наголосив на необхідності збереження єдиного керівництва для цих двох відомств, аргументуючи, що це дозволяє ще на початку планування кібероперацій розуміти як захистити джерела розвідданих і при цьому отримати той результат, який є необхідним [34].

Для забезпечення ще більшої координації та взаємодії у сфері кібероборони та проведення кібероперацій між Кіберкомандуванням та АНБ у травні 2023 року було створено Інтегрований кіберцентр, а також Об'єднаний центр операцій, на що було витрачено 500 мільйонів доларів [35].

Він став платформою, яка об'єднала військово та розвідувальну спільноту, інші федеральні агенції, а також міжнародних партнерів з метою кращої синхронізації, координації та деконфліктації кібероперацій. До цього і у АНБ і у Кіберкомандування були свої відомчі центри проведення кібероперацій, фактично «розділені дверима», але як зазначали фахівці цих відомств «насправді між ними був цілий світ». Раніше навіть фізично було неможливо розмістити разом фахівців усіх відомств через обмеження наявних приміщень. Але кібербезпека та проведення кібероперацій це виключно «командна гра», і саме цей принцип відображає створення Об'єданого кіберцентру, наголошував Чарльз Мур, колишній заступник командувача Кіберсил, який єдиний мав унікальний досвід керувати процесами і у старій, і в новій парадигмі на рівні J3 Кіберкомандування. «В епоху цифрової конвергенції ми зрозуміли, що всі державні структури мають працювати разом, спільно з нашими друзями та союзниками, а також приватним сектором, щоб ефективно боротися з багатьма зловмисниками, які загрожують країні», зазначив він у інтерв'ю виданню DefenseScoop у травні 2023 року [36].

До роботи в об'єданому центрі залучені представники ФБР, МВБ, країн, які є учасниками розвідувального союзу «5 очей» [37]. «Ці партнери не просто бачать інформацію Кіберкомандування та АНБ, вони мають прямі канали доступу до інформації, що надходить із їхніх систем, з їхніх організацій та країн. Це дозволяє обмінюватися даними в реальному часі та формує загальну єдність зусиль, що усуває велику кількість потенційної плутанини, дублювання зусиль, допомагає встановити чіткі ролі та обов'язки, а також дозволяє нам працювати швидко та гнучко», зазначив Мур. Також, перевагою створення Центру стала можливість застосувати інструменти, які дозволяють бачити дружні сили в кіберпросторі та їхню готовність, що значно оптимізує деконфліктацію в ході проведення кібероперацій.

За оцінкою фахівців, без переваг, властивих Інтегрованому кіберцентру, тобто дієвій координації всіх державних гравців, проведення спільних

кібероперацій та безперешкодній взаємодії та обміну даними як між ними, так і міжнародними партнерами, Кіберкомандування США просто не змогло б на такому рівні проводити всі кібероперації, здійснені протягом останніх 5 років [36].

Отже, серед основних висновків та уроків для України щодо аналізу досвіду США, можна виділити наступні:

Ключова перевага Кіберкомандування США полягає у забезпеченні можливості проводити не лише захисні, але й наступальні кібероперації, для чого було створене відповідне нормативно-правове поле, технічні та кадрові спроможності. Наступальні дії американського Кіберкомандування слугували демонстрацією сили та певною мірою є важелем стримування супротивників щодо кіберагресії проти США (наприклад, повне блокування кіберкомандуванням США роботи російської «фабрики тролів» для унеможливлення втручання в американські вибори).

Враховуючи, що кіберагресія РФ проти України триватиме і після завершення прямих воєнних дій на території України та реалізовуватиметься у формі гібридних операцій нижче порогу реагування з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права — ключовим завданням для України є забезпечення власних наступальних спроможностей на випередження для протидії потенційним загрозам та захисту національних інтересів. Тому окрім захисної функції під час створення Кіберкомандування в складі ЗСУ повинен обов'язково передбачатися компонент здійснення наступальних кібероперацій (заходів активної кібероборони).

Без інтеграції розвідувального компонента неможливо забезпечити ефективність кіберсил у частині проведення операцій. Не зважаючи на те, що США не стали створювати орган, який би мав широкі повноваження проводити як наступальні/оборонні кібероперації, так і здійснювати розвідувальну діяльність — організаційно-правові засади Кіберкомандування сформовані таким чином, що забезпечують повною мірою інтеграцію Кіберкомандування та потужного органу технічної розвідки — Агенства національної безпеки США. Зокрема, ці дві структури мають єдиного керівника, територіально розташовані в одному приміщенні. Кіберкомандування при плануванні та проведенні кібероперацій повною мірою використовує технічні та кадрові спроможності АНБ, як однієї із найпотужніших у світі електронних розвідок. І, незважаючи на тривалі дебати, щодо розділення цих структур, у результаті — розділення було визнане недоцільним, як таке, що значно знизить ефективність проведення США кібероперацій.

Таким чином, без отримання додаткових розвідувальних функцій (за прикладом Сил спеціальних операцій ЗС України) або інтеграцією з одним із розвідувальних органів (наприклад, ГУР МО

України), яка забезпечуватиме безперешкодною взаємодію як на стратегічному, так і тактичному рівнях, ефективність проведення кібероперацій українськими кіберсилами буде недостатньою.

Важливим завданням, яке має забезпечити кіберкомандування, є координація кібероперацій на міжвідомчому рівні, а також з міжнародними партнерами. Зокрема, в Кіберкомандуванні США для цього було створено Об'єднаний центр кібероперацій, до якого увійшли представники як державних структур (ФБР, МВБ тощо), так і міжнародних партнерів (країни розвідувального союзу «5 очей»). Водночас досвід США довів, що для забезпечення ефективності така координація має здійснюватися не лише формально, а шляхом створення спільного робочого простору (об'єднання фахівців відповідних органів у єдиному приміщенні) та забезпечення спільного доступу до закритих мереж та інформації один одного, зокрема з використанням технічних можливостей бачити спроможності та рівень готовності інших.

Одним із основних завдань українського кіберкомандування (органа управління Кіберсил) має обов'язково стати забезпечення координації проведення кібероперацій основними суб'єктами національної системи кібербезпеки (відповідно до їх компетенції), а також координації взаємодії із міжнародними партнерами та приватним сектором (зокрема, шляхом формування кіберрезерву та залучення кіберволонтерів на законних підставах). Це значно підвищить ефективність кібероперацій, сприятиме економії ресурсів, сил та засобів, а також забезпеченню законності, відповідальності та підзвітності щодо їх проведення.

В США не має окремого закону, який би визначав організаційно-правові засади створення та функціонування Кіберкомандування. Зокрема у своїй діяльності кіберкомандування керується законодавством у сфері безпеки і оборони, а також підзаконними нормативно-правовими актами. Цей досвід вважаємо за доцільне врахувати у формуванні правового поля щодо кіберсил України. Автор вважає що немає потреби у розробці окремого детального закону, присвяченого функціонуванню Кіберсил, адже більшість практичних питань повинно врегульовуватися підзаконними НПА, зокрема із закритим доступом. Натомість на законодавчому рівні достатньо внести точкові зміни у законодавство (закони України «Про Збройні сили України», «Про оборону України», «Про розвідку», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» тощо) для забезпечення основних правових засад функціонування кіберсил.

Слід враховувати, що правова системи США значно відрізняється від української, а також, що створення кіберсил, які матимуть змогу проводити наступальні кібероперації, потребуватиме з боку України прозорості, відповідальної поведінки, су-

ворого дотримання вимог не лише національного, але й міжнародного права, впровадження дієвого демократичного цивільного контролю (насамперед парламентського), а головне — визначення чіткого бачення цього процесу. Тому пропонується розробити та у подальшому затвердити Указом Президента України Концепцію створення кіберсил України, яка визначатиме основні етапи, цілі, завдання, принципи створення, функціонування, підзвітності й взаємодії кіберсил як окремого роду сил Збройних сил України, результати, які має досягнути України шляхом їх створення, а також визначатиме загальні засади щодо формування кіберрезерву та проведення кібероперацій.

Кіберкомандування США здійснює не лише наступальні кібероперації (або операції активної кібероборони), але й виконує функції кіберзахисту систем МО США. Більше того, наступальні функції кіберкомандування поступово трансформувалися з виконання саме захисних завдань. Навіть операції *hunt forward*, у ході яких Кіберкомандування надає підтримку партнерським країнам із виявлення зловмисників у мережі та локалізації кібератак — вважаються також суто захисними кіберопераціями. У цьому контексті виникає потреба чіткого концептуального визначення: чи буде компонент кіберзахисту, зокрема кіберзахисту ЗСУ, який зараз забезпечують війська зв'язку та кібербезпеки ЗСУ, входити до повноважень кіберсил як окремого роду сил ЗС України. У такому випадку існує потреба у переформатуванні також структури і функціональних завдань зазначеного роду військ. На нашу думку, це потребує додаткової наукової та експертної дискусії.

Кіберкомандування США має більш гнучку кадрову політику у порівнянні з іншими структурами ЗС США. По-перше, це стосується інших вимог до кандидатів на роботу до Кіберкомандування (фізична підготовка та стан здоров'я), по-друге — дозволена значна частина цивільного персоналу, і по-третє — впроваджено особливий механізм нарахування заробітної плати та інші бонуси для стимулювання роботи висококваліфі-

кованих фахівців у сфері кібербезпеки та ІТ-технологій [38–40]. Як показала практика та досвід України, без забезпечення цих елементів кадрової політики (і в першу чергу — це конкурентно спроможна заробітна плата) втримати гідного спеціаліста у державному секторі кібербезпеки, зокрема кібероборони, неможливо. Звичайно, воєнний стан змінив цю ситуацію шляхом застосування можливостей мобілізації кращих фахівців приватного сектору, але таке рішення може розглядатися лише як тимчасове. Формування кадрового потенціалу української кібероборони у стратегічній та довгостроковій перспективі має враховувати кон'юнктуру оплати праці на світовому ринку ІТ фахівців.

Висновки. Отже, за останні 14 років США вдалося створити та забезпечити ефективний розвиток структури, яка є ключовою у питанні кібероборони країни — USCYBERCOM, що пройшла трансформацію від виконання суто захисних функцій до проведення масштабних наступальних кібероперацій стратегічного рівня та надання допомоги (експортування свого досвіду та можливостей) іншим країнам, забезпечивши США статус кібернаддержави.

Україна також має необхідний потенціал стати надпотужною кібердержавою шляхом створення кіберсил у структурі ЗСУ, які зможуть проводити наступальні кібероперації на кшталт США. Перевага України в унікальному досвіді, який ми вже маємо із протидії кіберагресії РФ.

Створення кіберсил, розбудова їх спроможностей та інтеграція кіберкомпонента у проведення військових операцій потенційно зможе стати альтернативою ядерного стримування, збільшить ефективність ЗСУ та підвищить авторитет України на міжнародній арені. Враховуючи розвиток кібертехнологій та штучного інтелекту, а також того, що кіберагресія з боку РФ триватиме у гібридному форматі навіть після припинення повномасштабного військового вторгнення, держава не повинна зволікати із розбудовою національних кібероборонних спроможностей.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про невідкладні заходи з кібероборони держави»: Указ Президента України № 446/2021. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4462021-40009> (дата звернення: 20.08.2023).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 20.08.2023).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України»: Указ Президента України № 37/2022. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> (дата звернення: 20.08.2023).
4. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія. К.: НІСД, 2014. 328 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/Dubov_mon-89e8e.pdf (дата звернення: 20.08.2023).

5. Smeets M. No shortcuts. Why States Struggle to Develop a Military Cyber-Force. *Oxford University Press*. 2022. 296 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/no-shortcuts-9780197661628?cc=us&lang=en&> (дата звернення: 20.08.2023).
6. Smeets M., Lin H. An Outcome-Based Analysis of U.S. Cyber Strategy of Persistence and Defend Forward. *The Lawfare Institute*. 2018. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/outcome-based-analysis-us-cyber-strategy-persistence-defend-forward> (дата звернення: 20.08.2023).
7. Ruckes A. The Development of the U.S. Cyber Command. 2023. 27 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/370303871_Working_Paper_The_Development_of_the_US_Cyber_Command (дата звернення: 20.08.2023).
8. Pane J. Cyber Warfare and U.S. Cyber Command. *The Heritage Foundation*. 2022. URL: <https://www.heritage.org/military-strength/assessment-us-military-power/cyber-warfare-and-us-cyber-command> (дата звернення: 20.08.2023).
9. Deppa C.S. U.S. Cyber Command: An Overview. *American Intelligence Journal*. 2017. 34, No. 1. P. 12–15. URL: <https://www.jstor.org/stable/26497111> (дата звернення: 20.08.2023).
10. Healey J., Grindal K. A Fierce Domain: Conflict in Cyberspace, 1986 to 2012. Vienna: Atlantic Council, 2013. 356 p.
11. Shachtman N. Insiders Doubt 2008 Pentagon Hack Was Foreign Spy Attack. *WIRED*. 2010. URL: <https://www.wired.com/2010/08/insiders-doubt-2008-pentagon-hack-was-foreign-spy-attack/> (дата звернення: 20.08.2023).
12. Pane J. Should Cyber Command and the NSA Have Separate Leadership? How to Decide. *The Heritage Foundation*. 2019. URL: <https://www.heritage.org/defense/report/should-cyber-command-and-the-nsa-have-separate-leadership-how-decide> (дата звернення: 25.09.2023).
13. Our history. *US Cyber Command: official website*. URL: <https://www.cybercom.mil/About/History/> (дата звернення: 25.09.2023).
14. Sanger D. Pentagon Puts Cyberwarriors on the Offensive, Increasing the Risk of Conflict. *The New York Times*. 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/06/17/us/politics/cyber-command-trump.html> (дата звернення: 26.09.2023).
15. Sanger D. Trump Claims Credit for 2018 Cyberattack on Russia. *The New York Times*. 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/07/11/us/politics/trump-russia-cyber-attack.html> (дата звернення: 26.09.2023).
16. Matishak M. Cyber Command conducted offensive operations to protect midterm elections. *The Record*. 2022. URL: <https://therecord.media/cyber-command-conducted-offensive-operations-to-protect-midterm-elections> (дата звернення: 30.09.2023).
17. Sanger D. U.S. Escalates Online Attacks on Russia's Power Grid. *The New York Times*. 2019. URL: <https://www.nytimes.com/2019/06/15/us/politics/trump-cyber-russia-grid.html> (дата звернення: 30.09.2023).
18. Department of Defense Cyber Strategy. *U.S. Department of Defense: official website*. 2018. URL: https://media.defense.gov/2018/Sep/18/2002041658/-1/-1/1/CYBER_STRATEGY_SUMMARY_FINAL.PDF (дата звернення: 16.09.2023).
19. Defend Forward and Persistent Engagement. *US Cyber Command: official website*. 2022. URL: <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3198878/cyber-101-defend-forward-and-persistent-engagement/> (дата звернення: 16.09.2023).
20. Hunt Forward Operations. *US Cyber Command: official website*. 2022. URL: [https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3218642/cyber-101-hunt-forward-operations/#:~:text=Hunt%20Forward%20Operations%20\(HFOs\)%20are,the%20request%20of%20partner%20nations](https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3218642/cyber-101-hunt-forward-operations/#:~:text=Hunt%20Forward%20Operations%20(HFOs)%20are,the%20request%20of%20partner%20nations) (дата звернення: 16.09.2023).
21. Nieberg P. Hunt Forward cyber teams have deployed to 24 countries, including Ukraine. *Task & Purpose*. 2023. URL: <https://taskandpurpose.com/news/cyber-command-security-hunt-forward/> (дата звернення: 30.09.2023).
22. Obis A. Cyber Command Finishes its First 'Hunt Forward' Operation in Latin America. *GovCI O*. 2023. URL: <https://governmentciomedia.com/cyber-command-finishes-its-first-hunt-forward-operation-latin-america> (дата звернення: 16.09.2023).
23. Before the Invasion: Hunt Forward Operations in Ukraine. *US Cyber Command: official website*. 2022. URL: <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3229136/before-the-invasion-hunt-forward-operations-in-ukraine/> (дата звернення: 28.10.2023).
24. Україна офіційно приєдналася до центру кібероборони НАТО. *УНІАН*. 2023. URL: <https://www.unian.ua/politics/ukrajina-oficijno-prijednalasya-do-centru-kiberoboroni-nato-12258807.html> (дата звернення: 28.10.2023).
25. U.S. Cyber Command Mission. *US Cyber Command: official website*. 2022. URL: <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3192016/cyber-101-us-cyber-command-mission/> (дата звернення: 28.10.2023).
26. Matishak M. Cyber Command reshuffles force expansion due to Navy readiness woes. *The Record*. 2023. URL: <https://therecord.media/cyber-command-reshuffles-cyber-mission-force-due-to-navy-readiness-woes> (дата звернення: 25.10.2023).
27. National Cybersecurity Strategy 2023. *White House: official website*. 2023. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/03/National-Cybersecurity-Strategy-2023.pdf> (дата звернення: 25.10.2023).

28. 2023 Cyber Strategy of the Department of Defense. *U.S. Department of Defense: official website*. 2023. URL: https://media.defense.gov/2023/Sep/12/2003299076/-1/-1/1/2023_DOD_Cyber_Strategy_Summary.PDF (дата звернення: 10.09.2023).

29. Lin H. President Biden's Policy Changes for Offensive Cyber Operations. *Lawfare*. 2022. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/president-bidens-policy-changes-offensive-cyber-operations> (дата звернення: 10.09.2023).

30. Pomerleau M. Key lawmakers in favor of keeping 'dual hat' arrangement between Cybercom and NSA. *Defensescoop*. 2022. URL: <https://defensescoop.com/2022/11/17/two-key-lawmakers-in-favor-of-keeping-dual-hat-arrangement-between-cybercom-and-nsa/> (дата звернення: 10.09.2023).

31. Nakashima E. Obama moves to split cyberwarfare command from the NSA. *The Washington Post*. 2016. URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/obama-moves-to-split-cyberwarfare-command-from-the-nsa/2016/12/23/a7707fc4-c95b-11e6-8bee-54e800ef2a63_story.html (дата звернення: 10.09.2023).

32. Nakashima E. Trump gives the military more latitude to use offensive cyber tools against adversaries. *The Washington Post*. 2018. URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/trump-gives-the-military-more-latitude-to-use-offensive-cyber-tools-against-adversaries/2018/08/16/75f7a100-a160-11e8-8e87-c869fe70a721_story.html (дата звернення: 23.08.2023).

33. Nakashima E., Starks. T. NSA, Cyber Command should continue to share a leader, a key review suggests. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/12/22/nsa-cyber-command-should-continue-share-leader-key-review-suggests/> (дата звернення: 24.08.2023).

34. Gordon C. Air Force Nominee to Lead NSA and CYBERCOM Says They Should Keep Sharing One Leader. *Air and Space Forces Magazine*. 2023. URL: <https://www.airandspaceforces.com/air-force-nominee-nsa-and-cybercom-share-leader/> (дата звернення: 15.08.2023).

35. Pomerleau M. Cyber Command, NSA open new \$500 million operations center. *C4ISRNET*. 2018. URL: <https://www.c4isrnet.com/dod/cybercom/2018/05/07/cyber-command-nsa-open-new-500-million-operations-center/> (дата звернення: 15.08.2023).

36. Pomerleau M. Five years in, a look at how Cybercom and NSA's Integrated Cyber Center improved coordination of operations. *Defensescoop*. 2023. URL: <https://defensescoop.com/2023/05/31/five-years-in-a-look-at-how-cybercom-and-nsas-integrated-cyber-center-improved-coordination-of-operations/> (дата звернення: 15.08.2023).

37. Improved cyber coordination from Cyber Command, NSAs integrated center detailed. *SC Media*. 2023. URL: <https://www.scmagazine.com/brief/improved-cyber-coordination-from-cyber-command-nsas-integrated-center-detailed> (дата звернення: 15.08.2023).

38. U.S. Military Offers Special Pay to Retain Top Cyber Talent. *Public Sector HR Association*. 2023. URL: <https://pshra.org/u-s-military-offers-special-pay-to-retain-top-cyber-talent/> (дата звернення: 01.09.2023).

39. Benefits & Incentives: DoD Scholars as Federal Employees. *U.S. Army Cyber Command: official website*. 2020. URL: https://www.arcyber.army.mil/Portals/34/Fact%20Sheets/CEAD%20Fact%20Sheets/Benefits%20_Incentives%20-%20DoD%20Scholars%20as%20Federal%20Employees.pdf?ver=HdE-uWd2vR7e-DXvb6FJxg%3D%3D (дата звернення: 01.09.2023).

40. We win with people at U.S. Cyber Command. *US Cyber Command: Official website*. URL: <https://www.cybercom.mil/Employment-Opportunities/> (дата звернення: 01.09.2023).

References

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku "Pro nevidkladni zakhody z kiberoborony derzhavy": Ukaz Prezydenta Ukrainy № 446/2021. *Prezydent Ukrainy: ofitsiine internet-predstavnytstvo*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4462021-40009> [in Ukrainian].

2. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku "Pro stratehiiu kiber-bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy. *Prezydent Ukrainy: ofitsiine internet-predstavnytstvo*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> [in Ukrainian].

3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku "Pro Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy № 37/2022. *Prezydent Ukrainy: ofitsiine internet-predstavnytstvo*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> [in Ukrainian].

4. Dubov D. V. Kiberprostir yak novyi vymir heopolitychnoho supernytstva: monohrafiia. K.: NISD, 2014. 328 s. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/Dubov_mon-89e8e.pdf [in Ukrainian].

5. Smeets M. No shortcuts. Why States Struggle to Develop a Military Cyber-Force. *Oxford University Press*. 2022. 296 p. Retrieved from <https://global.oup.com/academic/product/no-shortcuts-9780197661628?cc=us&lang=en&>

6. Smeets M., Lin H. An Outcome-Based Analysis of U.S. Cyber Strategy of Persistence and Defend Forward. *The Lawfare Institute*. 2018. Retrieved from <https://www.lawfaremedia.org/article/outcome-based-analysis-us-cyber-strategy-persistence-defend-forward>

7. Ruckes A. The Development of the U.S. Cyber Command. 2023. 27 p. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/370303871_Working_Paper_The_Development_of_the_US_Cyber_Command

8. Pane J. Cyber Warfare and U.S. Cyber Command. *The Heritage Foundation*. 2022. Retrieved from <https://www.heritage.org/military-strength/assessment-us-military-power/cyber-warfare-and-us-cyber-command>
9. Deppa C.S. U.S. Cyber Command: An Overview. *American Intelligence Journal*. 2017. 34, No. 1. P. 12–15. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/26497111>
10. Healey J., Grindal K. *A Fierce Domain: Conflict in Cyberspace, 1986 to 2012*. Vienna: Atlantic Council, 2013. 356 p.
11. Shachtman N. Insiders Doubt 2008 Pentagon Hack Was Foreign Spy Attack. *WIRED*. 2010. Retrieved from <https://www.wired.com/2010/08/insiders-doubt-2008-pentagon-hack-was-foreign-spy-attack/>
12. Pane J. Should Cyber Command and the NSA Have Separate Leadership? How to Decide. *The Heritage Foundation*. 2019. Retrieved from <https://www.heritage.org/defense/report/should-cyber-command-and-the-nsa-have-separate-leadership-how-decide>
13. Our history. *US Cyber Command: official website*. Retrieved from <https://www.cybercom.mil/About/History/>
14. Sanger D. Pentagon Puts Cyberwarriors on the Offensive, Increasing the Risk of Conflict. *The New York Times*. 2018. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/06/17/us/politics/cyber-command-trump.html>
15. Sanger D. Trump Claims Credit for 2018 Cyberattack on Russia. *The New York Times*. 2020. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2020/07/11/us/politics/trump-russia-cyber-attack.html>
16. Matishak M. Cyber Command conducted offensive operations to protect midterm elections. *The Record*. 2022. Retrieved from <https://therecord.media/cyber-command-conducted-offensive-operations-to-protect-midterm-elections>
17. Sanger D. U.S. Escalates Online Attacks on Russia's Power Grid. *The New York Times*. 2019. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2019/06/15/us/politics/trump-cyber-russia-grid.html>
18. Department of Defense Cyber Strategy. *U.S. Department of Defense: official website*. 2018. Retrieved from https://media.defense.gov/2018/Sep/18/2002041658/-1/-1/1/CYBER_STRATEGY_SUMMARY_FINAL.PDF
19. Defend Forward and Persistent Engagement. *US Cyber Command: official website*. 2022. Retrieved from <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3198878/cyber-101-defend-forward-and-persistent-engagement/>
20. Hunt Forward Operations. *US Cyber Command: official website*. 2022. Retrieved from [https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3218642/cyber-101-hunt-forward-operations/#:~:text=Hunt%20Forward%20Operations%20\(HFOs\)%20are,the%20request%20of%20partner%20nations](https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3218642/cyber-101-hunt-forward-operations/#:~:text=Hunt%20Forward%20Operations%20(HFOs)%20are,the%20request%20of%20partner%20nations)
21. Nieberg P. Hunt Forward cyber teams have deployed to 24 countries, including Ukraine. *Task & Purpose*. 2023. Retrieved from <https://taskandpurpose.com/news/cyber-command-security-hunt-forward/>
22. Obis A. Cyber Command Finishes its First Hunt Forward Operation in Latin America. *GovCI O*. 2023. Retrieved from <https://governmentciomedia.com/cyber-command-finishes-its-first-hunt-forward-operation-latin-america>
23. Before the Invasion: Hunt Forward Operations in Ukraine. *US Cyber Command: official website*. 2022. Retrieved from <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3229136/before-the-invasion-hunt-forward-operations-in-ukraine/>
24. Ukraina ofitsiino pryiednalasia do tsentru kiberoborony NATO. *UNIAN*. 2023. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/ukrajina-oficiyno-priyednalasya-do-centru-kiberoboroni-nato-12258807.html> [in Ukrainian].
25. U.S. Cyber Command Mission. *US Cyber Command: official website*. 2022. Retrieved from <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3192016/cyber-101-us-cyber-command-mission/>
26. Matishak M. Cyber Command reshuffles force expansion due to Navy readiness woes. *The Record*. 2023. Retrieved from <https://therecord.media/cyber-command-reshuffles-cyber-mission-force-due-to-navy-readiness-woes>
27. National Cybersecurity Strategy 2023. *White House: official website*. 2023. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/03/National-Cybersecurity-Strategy-2023.pdf>
28. 2023 Cyber Strategy of the Department of Defense. *U.S. Department of Defense: official website*. 2023. Retrieved from https://media.defense.gov/2023/Sep/12/2003299076/-1/-1/1/2023_DOD_Cyber_Strategy_Summary.PDF
29. Lin H. President Bidens Policy Changes for Offensive Cyber Operations. *Lawfare*. 2022. Retrieved from <https://www.lawfaremedia.org/article/president-bidens-policy-changes-offensive-cyber-operations>
30. Pomerleau M. Key lawmakers in favor of keeping 'dual hat arrangement between Cybercom and NSA. *Defensescoop*. 2022. Retrieved from <https://defensescoop.com/2022/11/17/two-key-lawmakers-in-favor-of-keeping-dual-hat-arrangement-between-cybercom-and-nsa/>
31. Nakashima E. Obama moves to split cyberwarfare command from the NSA. *The Washington Post*. 2016. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/obama-moves-to-split-cyberwarfare-command-from-the-nsa/2016/12/23/a7707fc4-c95b-11e6-8bee-54e800ef2a63_story.html
32. Nakashima E. Trump gives the military more latitude to use offensive cyber tools against adversaries. *The Washington Post*. 2018. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/trump-gives-the-military-more-latitude-to-use-offensive-cyber-tools-against-adversaries/2018/08/16/75f7a100-a160-11e8-8e87-c869fe70a721_story.html
33. Nakashima E., Starks. T. NSA, Cyber Command should continue to share a leader, a key review suggests. *The Washington Post*. 2022. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/12/22/nsa-cyber-command-should-continue-share-leader-key-review-suggests/>

34. Gordon C. Air Force Nominee to Lead NSA and CYBERCOM Says They Should Keep Sharing One Leader. *Air and Space Forces Magazine*. 2023. Retrieved from <https://www.airandspaceforces.com/air-force-nominee-nsa-and-cybercom-share-leader/>

35. Pomerleau M. Cyber Command, NSA open new \$500 million operations center. *C4ISRNET*. 2018. Retrieved from <https://www.c4isrnet.com/dod/cybercom/2018/05/07/cyber-command-nsa-open-new-500-million-operations-center/>

36. Pomerleau M. Five years in, a look at how Cybercom and NSAs Integrated Cyber Center improved coordination of operations. *Defensescoop*. 2023. Retrieved from <https://defensescoop.com/2023/05/31/five-years-in-a-look-at-how-cybercom-and-nsas-integrated-cyber-center-improved-coordination-of-operations/>

37. Improved cyber coordination from Cyber Command, NSAs integrated center detailed. *SC Media*. 2023. Retrieved from <https://www.scmagazine.com/brief/improved-cyber-coordination-from-cyber-command-nsas-integrated-center-detailed>

38. U.S. Military Offers Special Pay to Retain Top Cyber Talent. *Public Sector HR Association*. 2023. Retrieved from <https://pshra.org/u-s-military-offers-special-pay-to-retain-top-cyber-talent/>

39. Benefits & Incentives: DoD Scholars as Federal Employees. *U.S. Army Cyber Command: official website*. 2020. Retrieved from https://www.arcyber.army.mil/Portals/34/Fact%20Sheets/CEAD%20Fact%20Sheets/Benefits%20_Incentives%20-%20DoD%20Scholars%20as%20Federal%20Employees.pdf?ver=HdE-uWd2vR7e-DXvb6FJxg%3D%3D

40. We win with people at U.S. Cyber Command. *US Cyber Command: Official website*. Retrieved from <https://www.cybercom.mil/Employment-Opportunities/>

Шопіна Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Shopina Iryna

*Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of Department of Administrative and Legal Disciplines
Institute of Law of
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9425

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КОНТРОЛЮ

CONCEPT OF ADMINISTRATIVE-JURISDICTION ACTIVITY OF CONTROL BODIES

Анотація. Метою статті є визначення поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності у сфері контролю та її ознак.

Сформульоване поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності в сфері контролю як сукупності дій наділених владними повноваженнями посадових осіб органів публічної влади, спрямованих на створення умов для дотримання об'єктами контролю правових приписів та притягнення до юридичної відповідальності винних у порушенні законодавства суб'єктів із відшкодуванням шкоди, спричиненої юридичним та фізичним особам.

Обґрунтовано, що ознаки адміністративно-юрисдикційної діяльності в сфері контролю в їх сучасному розумінні включають: а) професійний характер, наявність у суб'єктів діяльності відповідної управлінської, фахової та правової компетенції; б) спрямованість на досягнення завдання розвитку об'єкта контролю, максимального задоволення його потреб та інтересів за умов їх відповідності правовим приписам; в) перспективна направленість, яка обумовлює створення умов для добровільного виконання всіма суб'єктами публічних відносин їх встановлених законодавством обов'язків; г) зменшення частки примусово-каральних цілей порівняно з цілями вільного розвитку в умовах функціонування правової демократичної держави.

З'ясовано, що інститут адміністративно-юрисдикційної діяльності в сучасних умовах поступово трансформується, і провідними орієнтирами змін стають принципи людиноцентризму та верховенства права. Правовий режим воєнного стану накладає особливий відбиток на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією владних повноважень з елементами примусу, оскільки лише за умови добровільної участі більшості громадян в системі колективної відсічі російській збройній агресії така відсіч може бути ефективною. У сфері контролю спрямованість адміністративно-юрисдикційної діяльності має враховувати пріоритет цілей розвитку об'єктів контролю порівняно з цілями їх покарання, основні зусилля владних суб'єктів мають бути спрямовані на створення стану правової визначеності та усунення юридичних бар'єрів, які сприяють порушенням законодавства.

Ключові слова: адміністративно-юрисдикційна діяльність, юрисдикційні повноваження, адміністративне судочинство, адміністративний процес, правовий статус, контроль, фінансовий контроль, суб'єкти владних повноважень.

Summary. The purpose of the article is to define the concept of administrative-jurisdictional activity in the field of control and its features.

The concept of administrative-jurisdictional activity in the field of control is formulated as a set of actions of authorized officials of public authorities, aimed at creating conditions for the objects of control to comply with legal prescriptions and bring to justice those guilty of violating the law.

The article clarified that the signs of administrative-jurisdictional activity in the field of control include: a) professional nature, the presence of relevant managerial, professional and legal competence among the subjects of activity; b) focus on achieving the task of development of the object of control, maximum satisfaction of its needs and interests under the conditions

of their compliance with legal prescriptions; c) prospective orientation, which conditions the creation of conditions for the voluntary performance by all subjects of public relations of their duties established by law; d) reduction of the share of coercive and punitive goals compared to the goals of free development in the conditions of the functioning of a legal democratic state.

The rationale is that the institution of administrative-jurisdictional activity in modern conditions is gradually being transformed, and the principles of people-centeredness and the rule of law are becoming the leading guidelines for change. The legal regime of martial law leaves a special mark on social relations related to the exercise of power with elements of coercion, since only under the condition of the voluntary participation of the majority of citizens in the system of collective resistance to Russian armed aggression can such resistance be effective. In the field of control, the direction of administrative-jurisdictional activity should take into account the priority of the goals of the development of the objects of control compared to the goals of their punishment, the main efforts of the authorities should be aimed at creating a state of legal certainty and eliminating legal barriers that contribute to violations of the law.

Key words: administrative-jurisdictional activity, jurisdictional powers, administrative proceedings, administrative process, legal status, control, financial control, subjects of power.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Функціонування системи публічної влади України в умовах правового режиму воєнного стану поставило на порядок денний питання щодо меж і активності контролю у всіх сферах суспільних відносин. З одного боку, регулярний та системний контроль сприяє зменшенню порушень правових приписів, сприяє підвищенню рівня доброчесності представників влади. З іншого боку, за умов обмеженості часових, матеріальних та людських ресурсів об'єктів контролю активна контрольна діяльність відволікає їх від виконання своїх основних функцій — забезпечення сталого функціонування суспільства та захисту населення в умовах, коли противник постійно намагається знищити цивільну інфраструктуру, спричини максимальну фізичну, психологічну та економічну шкоду громадянам. Вказане обумовлює пошук стратегій оптимального проведення контрольних заходів в умовах викликів сучасності. У свою чергу, це потребує балансу у визначенні компетенції органів контролю, у тому числі їх адміністративно-юрисдикційних повноважень.

Однак слід пам'ятати, що пануюча нині в українській науці концепція адміністративно-юрисдикційної діяльності не є вітчизняним винаходом — сутність, поняття, ознаки, види, особливості реалізації означеної діяльності були розроблені російськими адміністративістами у 70-х роках минулого століття, розвинені ними після розпаду СРСР, і вже потім запозичені наукою адміністративного права України. З огляду на тоталітарні вектори розвитку радянської та російської державності, багато елементів теоретичного розуміння адміністративно-юрисдикційної діяльності порушують принципи демократизму та людиноцентризму, і українська наука адміністративного права має пройти свій шлях очищення від цих некритично запозичених положень. Вказане обумовлює необхідність визначення базових категорій адміністративно-юрисдикційної діяльності з урахуванням демократичних надбань і слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Понятійний ряд проблематики адміністративно-юрисдикційної діяльності активно досліджувався українськими вченими, які неодноразово намагалися сформулювати власне визначення цього феномену. Слід відзначити велику роль у напрацюванні термінологічного апарату у досліджуваній сфері Т. Кузьменко і В. Колпакова, якими було виокремлено три основні види адміністративної юрисдикції: адміністративно-регулятивна, тобто компетенція щодо вирішення адміністративних справ, що виникають за іншими, крім виникнення спору про право і вчинення адміністративного правопорушення, підставами (справи про видачу ліцензій, державну реєстрацію транспортних засобів тощо); адміністративно-деліктна, тобто компетенція щодо вирішення справ про адміністративні проступки, за здійснення яких передбачається накладання адміністративних стягнень; адміністративно-судочинна, тобто компетенція адміністративних судів щодо вирішення відповідних спорів [1, с. 50]. Такий широкий підхід дозволяв віднести до сфери адміністративно-юрисдикційної діяльності у тому числі й надання адміністративних послуг (у вигляді видачі ліцензій, реєстрації транспортних засобів тощо). Разом з тим питання щодо належності до адміністративно-юрисдикційної діяльності контрольних заходів залишалося відкритим — адже надзвичайно широкий характер категорії «компетенція щодо вирішення адміністративних справ, що виникають за іншими, крім виникнення спору про право і вчинення адміністративного правопорушення, підставами» [1, с. 50] не давав змоги відповісти на це питання однозначно. Втім, вказаний розподіл адміністративно-юрисдикційної діяльності на три види давав змогу системно підійти до її сутності, не ототожнюючи її із застосуванням засобів примусу.

Інші підходи, що склалися у науці адміністративного права та процесу, переважно містять розуміння досліджуваного виду діяльності у вузькому аспекті. Так, В. Бердник вважає, що

адміністративно-юрисдикційна діяльність — це діяльність компетентних органів щодо застосування заходів адміністративно-правового примусу у зв'язку з адміністративним публічним спором, а також у зв'язку із вчиненим адміністративним правопорушенням [2, с. 392], виділяючи як умови здійснення вказаної діяльності вчинення адміністративного делікту або наявність публічного спору. Л. Серватюк визначає адміністративно-юрисдикційну діяльність органів Державної прикордонної служби України як окрему, відносно самостійну, підзаконну, державно-владну діяльність, яка врегульована нормами адміністративного права та пов'язана з розглядом і вирішенням підвідомчих їм справ про адміністративні правопорушення з метою забезпечення належного правопорядку й необхідного режиму безпеки на кордоні та в державі, а також здійснення інших адміністративно-юрисдикційних повноважень забезпечуючого характеру відповідно до норм діючого законодавства [3]. Наявність такої підстави початку адміністративно-юрисдикційної діяльності, як спор про право, у даному визначенні не простежується, разом з тим слід звернути увагу на наявність «інших повноважень забезпечуючого характеру» [3], до яких, за певних умов, може бути віднесена й контрольна діяльність.

Б. Шведа вважає, що адміністративно-юрисдикційна діяльність — це урегульовані нормами адміністративно-процесуального права суспільні відносини, що виникають у межах розв'язання правового спору (конфлікту) під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, спорів публічно правового характеру між фізичними та юридичними особами та органами публічної влади щодо розгляду скарг громадян, дисциплінарні провадження, провадження у зв'язку із застосуванням заходів адміністративного примусу, зокрема адміністративного попередження й адміністративного припинення [4, с. 421].

С. Ф. Константинов визначає адміністративно-юрисдикційну діяльність поліції як визначений законом порядок здійснення процесуальної діяльності, пов'язаної з виявленням, припиненням правопорушення, порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням справ про адміністративні правопорушення, винесенням по них законних і об'єктивних постанов про адміністративну відповідальність та їх виконанням [5]. У теоретичних джерелах містяться й інші визначення адміністративно-юрисдикційної діяльності, однак відповідь на питання про сутність означеного виду діяльності у сфері контролю потребує окремих наукових розвідок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності у сфері контролю та її ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вирішення проблеми визначення сутності адміністративно-юрисдикційної діяльності має базуватися перш за все на з'ясуванні парадигми відносин між особистістю і державою. Існує декілька концепцій таких відносин, найбільш полярні з яких можна звести до двох основних. Відповідно до державницької концепції інтенції держави є первинними, особистість повинна завжди виконувати державну волю, навіть якщо це спричиняє шкоду її життю, здоров'ю та інтересам. Відповідно, важливим завданням держави є примушення людини до здійснення дій, які не охоплюються інтересами та бажаннями особистості, і найголовнішою складовою юрисдикційних повноважень органів публічної влади є державний примус у різноманітних формах. Саме державницька концепція, розвинута у роботах російських адміністративістів, була плідно використана для становлення інституту адміністративно-юрисдикційної діяльності у вітчизняній науці.

Людиноцентристська концепція передбачає вторинний характер держави та її органів у встановленні публічної безпеки і правопорядку у суспільстві. Такі безпека та правопорядок досягаються завдяки бажанню людини та громадянина добровільно виконувати правові приписи для забезпечення сталої життєдіяльності, розвитку, задоволення своїх потреб та інтересів. Відповідно, адміністративна юрисдикція органів публічної влади має своєю першочерговою метою сприяння добровільному додержанню населенням вимог правових актів, схвалення такої поведінки, створення позитивних стимулів для її розповсюдження. І лише у разі відмови окремих осіб додержуватися вимог закону, виникає потреба у застосуванні заходів примусу та настання юридичної відповідальності. Досить вдало такі відносини описані у роботах професора В. Венедиктова, присвяченим позитивній юридичній відповідальності у трудовому праві України [6]. Екстраполюючи їх на сферу адміністративно-правових відносин, зауважимо, що невід'ємним елементом адміністративно-юрисдикційної діяльності є стимулювання суб'єктами владних повноважень добровільного виконання громадянами своїх визначених у праві обов'язків. Як свідчить, зокрема, досвід мобілізації під час правового режиму воєнного стану, опора виключно на заходи примусу призводить до зниження ефективності діяльності держави, а також спричиняє зростання корупційних ризиків. Якщо згадати досить вдалих досвід добровільного комплектування 3 бригади оперативного призначення «Спартан» Національної гвардії України («Гвардія наступу»), можна наочно побачити відмінності у використанні юрисдикційних повноважень державницького та людиноцентристського типу.

Додамо, що досвід мобілізації 2022–2023 років сприяв затвердженню Міністерством оборони України Концепції військової кадрової політики до 2028 року, яка передбачає, що в Україні функціонуватиме дієва система рекрутингу Збройних Сил України професійним і вмотивованим особовим складом, а також людиноцентричний підхід до управління кар'єрою військовослужбовців з урахуванням їхньої освіти, професійного розвитку, гендерної рівності [7]. Відмінність між рекрутингом (як добровільним усвідомленим процесом вступу на військову службу) і мобілізацією (як процесом, який не залежить від волі призваних осіб) наочно демонструє діапазон можливого використання адміністративно-юрисдикційних повноважень.

Заслуговує на увагу, що пошук критеріїв, на підставі яких можна виокремити види юрисдикції, притаманні не лише українській правовій науці. Болгарська дослідниця С. Янкулова у своїй монографії «Адміністративна юрисдикція», виданій у 2021 році, розглядає два основні види адміністративної юрисдикції — правоохоронну, яка передбачає вирішення правових спорів, пов'язаних з правоохоронною діяльністю, і діяльність з адміністративного санкціонування, що має більш широкий характер і не передбачає застосування заходів примусу [8].

Слід також відзначити, що правова доктрина деяких держав сталої демократії передбачає, що концепція адміністративної юрисдикції має своїм центральним елементом судовий нагляд над державною владою, що передбачає у тому числі притягнення посадових осіб держави до відповідальності з відшкодуванням ними шкоди, спричиненої їх діями громадянам та юридичним особам приватного права, про що, із посиланнями на історичні джерела, досить переконливо пише М. Леванс [9, с. 23]. Досить цікавим уявляється співвіднесення цієї людиноцентристської західноєвропейської позиції з карально-примусовими конотаціями адміністративної юрисдикції по відношенню до власних громадян в українській науці адміністративного права і процесу. Вплив російської тоталітарної правової доктрини на розвиток вітчизняної науки не пройшов безслідно, і нині завдання дослідників полягають в очищенні науки адміністративного права і процесу від деструктивних інтросекцій «російського світу».

Українська правова доктрина нарешті відійшла від визнання гідними імплементації всіх позитивних елементів зарубіжного досвіду без моделювання наслідків такої імплементації в принципово відмінних політичних, економічних, безпекових та інших умовах. Напрацювання власного термінологічного апарату має базуватися на положеннях Конституції України та особливостях власних правової системи та системи права. Це дозволить уникнути правових колізій та непродуманих кро-

ків, що знижують, а не підвищують ефективність правового регулювання. Особливо наочно вказані тенденції простежуються у сфері фінансового контролю, ефективність якого визначає перспективи розвитку держави.

На підставі викладеного вище можна сформулювати поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності в сфері контролю як сукупності дій наділених владними повноваженнями посадових осіб органів публічної влади, спрямованих на створення умов для додержання об'єктами контролю правових приписів та притягнення до юридичної відповідальності винних у порушенні законодавства суб'єктів із відшкодуванням шкоди, спричиненої юридичним та фізичним особам.

На нашу думку, ознаки адміністративно-юрисдикційної діяльності в сфері контролю в їх сучасному розумінні включають: а) професійний характер, наявність у суб'єктів діяльності відповідної управлінської, фахової та правової компетенції; б) спрямованість на досягнення завдання розвитку об'єкта контролю, максимального задоволення його потреб та інтересів за умов їх відповідності правовим приписам; в) перспективна направленість, яка обумовлює створення умов для добровільного виконання всіма суб'єктами публічних відносин їх встановлених законодавством обов'язків; г) зменшення частки примусово-каральних цілей порівняно з цілями вільного розвитку в умовах функціонування правової демократичної держави.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інститут адміністративно-юрисдикційної діяльності в сучасних умовах поступово трансформується, і провідними орієнтирами змін стають принципи людиноцентризму та верховенства права. Правовий режим воєнного стану накладає особливий відбиток на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією владних повноважень з елементами примусу, оскільки лише за умови добровільної участі більшості громадян в системі колективної відсічі російській збройній агресії така відсіч може бути ефективною. Опора виключно на заходи примусу призводить до розколу українського суспільства та поширення настроїв абсентеїзму. У сфері контролю спрямованість адміністративно-юрисдикційної діяльності має враховувати пріоритет цілей розвитку об'єктів контролю порівняно з цілями їх покарання, основні зусилля владних суб'єктів мають бути спрямовані на створення стану правової визначеності та усунення юридичних бар'єрів, які сприяють порушенням законодавства.

Напрямами подальших наукових досліджень мають стати визначення сутності громадського нагляду як особливого феномену контрольних правовідносин, а також з'ясування комплексу власних та делегованих повноважень його суб'єктів.

Література

1. Кузьменко О. В. Адміністративна юстиція в Україні : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 167 с.
2. Бердник В. Юрисдикційна діяльність адміністративних комісій за адміністративно-деліктним законодавством України. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 391–395.
3. Серватюк Л. В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. юрид наук: 12.00.07. Київ, 2008. 212 с.
4. Шведа Б. В. Специфіка судового розсуду в адміністративно-юрисдикційному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 421–425.
5. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції : навчальний посібник. Константінов С. Ф., Братель С. Г. та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 336 с.
6. Венедиктов В. С. Юридична відповідальність працівників ОВС України : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 320 с.
7. Русем Умеров затвердив Концепцію військової кадрової політики Міністерства оборони до 2028 року. *Міністерство оборони України: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2023/11/05/rekruting-zamist-prizovu-rustem-umerov-zatverdiv-konceptziyu-vijskovo-kadrovoi-politiki-minoboroni/> (дата звернення: 16.11.2023).
8. Yankulova S. Administrative Jurisdictions. Sofia: Mont, 2021. 288 p.
9. Lewans M. Administrative Law and Judicial Deference. Oxford, 2016. 249 p.

References

1. Kuzmenko, O. V. (2007). *Administratyvna yustytsiia v Ukraini: navch. posib.* [Administrative justice in Ukraine: a study guide]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
2. Berdnyk, V. (2012). *Yurydyktsiina diialnist administratyvnykh komisii za administratyvno-deliktynm zakonodavstvom Ukrainy* [Jurisdictional activity of administrative commissions under the administrative and tort legislation of Ukraine]. *Publichne pravo — Public law*, 3 (7), 391–395 [in Ukrainian].
3. Servatiuk, L. V. (2008). *Administratyvno-yurydyktsiina diialnist orhaniv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Administrative and jurisdictional activities of the bodies of the State Border Service of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Shveda, B. V. (2023). *Spetsyfika sudovoho rozsudu v administratyvno-yurydyktsiinomu protsesi* [Specificity of judicial discretion in the administrative-jurisdictional process]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo — Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 421–425 [in Ukrainian].
5. Konstantinov, S. F., & Bratel, S. H. *Administratyvno-yurydyktsiina diialnist politsii: navchalnyi posibnyk* [Administrative and jurisdictional activities of the police: a study guide]. (2016). Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].
6. Venedyktov, V. S. (2003). *Yurydychna vidpovidalnist pratsivnykiv OVS Ukrainy: monohrafiia* [Legal responsibility of employees of the Ukrainian Armed Forces: a monograph]. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav [in Ukrainian].
7. Rustem Umierov zatverdyv Kontseptsiiu viiskovo-kadrovoi polityky Minoborony do 2028 roku [Rustem Umyerov approved the concept of military personnel policy of the Ministry of Defense until 2028]. (2023). *Ministerstvo oborony Ukrainy: vebсайт — Ministry of Defence of Ukraine: website*. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/news/2023/11/05/rekruting-zamist-prizovu-rustem-umerov-zatverdiv-konceptziyu-vijskovo-kadrovoi-politiki-minoboroni/> [in Ukrainian].
8. Yankulova, S. (2021). *Administrative Jurisdictions*. Sofia: Mont.
9. Lewans, M. (2016). *Administrative Law and Judicial Deference*. Oxford.

УДК 346.1/9

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Тищенко Юлія Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Tyshchenko Yuliia

*PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0002-3799-4227*

Букатова Діана Миколаївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Bukatova Diana

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0003-4361-3926*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9465

ДОГОВІР У ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

CONTRACT IN ECONOMIC AND TRADE ACTIVITY UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE

Анотація. У статті висвітлені питання визначення особливостей укладення, виконання, зміни та припинення договорів у господарсько-торговельній діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. Зазначено, що виклики, які постали перед суб'єктами господарювання, потребують належного правового регулювання у вигляді законодавчого забезпечення, що вказує на доцільність проведення аналітичних досліджень стану правового регулювання. Зроблено висновки, що суб'єкти господарювання у господарсько-торговельній діяльності мають вести обачну політику щодо походження товарів та послуг, співпраці з постачальниками та виконавцями робіт та послуг. Посилення санкційної політики України та держав – членів ЄС безпосередньо впливає на виконання договорів та припинення їх дії. У цьому напрямку відбувається розширення розуміння змісту публічного порядку.

Воєнний стан як форс-мажорна обставина є легальною підставою невиконання договору та звільнення від господарсько-правової відповідальності. Однак у 2023 році він уже не є форс-мажорною обставиною, оскільки є тривалою подією, яку можна передбачити.

Договір у господарсько-торговельній діяльності виступає як саморегульований засіб регулювання відносин. Численні елементи договору сприяють такому узгодженню воль контрагентів, за якої буде можливим досягти найбільш оптимальної згоди їх інтересів. За допомогою саморегулювання можна упорядкувати господарсько-торговельні відносини, коли держава не встигає їх законодавчо забезпечити. В умовах війни актуальними проблемами є зміна умов договору у господарсько-торговельній діяльності та його розірвання у разі неможливості його подальшого виконання. При чому зміни умов договору можуть стосуватися будь-яких елементів: починаючи від ціни, строків, умов виконання та завершуючи санкціями та способами врегулювання спорів.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, договір, господарсько-торговельна діяльність, господарська діяльність, саморегулювання, санкції, товари та послуги, застереження про публічний порядок, правовий режим воєнного стану, форс-мажор.

Summary. The article highlights the issues of determining the specifics of concluding, executing, changing and terminating contracts in economic and trade activities under the conditions of the legal regime of martial law. It is noted that the challenges faced by business entities require proper legal regulation in the form of legislative support, which indicates the expediency of conducting analytical studies of the state of legal regulation. It was concluded that business entities in economic and trade activities should conduct a prudent policy regarding the origin of goods and services, cooperation with suppliers and performers of works and services. The strengthening of the sanctions policy of Ukraine and EU member states directly affects the implementation of treaties and their termination. In this direction, the understanding of the content of public order is expanding.

Martial law as a force majeure circumstance is a legal ground for non-performance of a contract and exemption from commercial liability. However, in 2023, it will no longer be a force majeure circumstance, as it is a long-term event that can be foreseen.

A contract in business and trade acts as a self-regulating means of regulating relations. Numerous elements of a contract facilitate such a reconciliation of the wills of the counterparties that will allow them to achieve the most optimal agreement of their interests. Self-regulation can be used to regulate economic and trade relations when the state does not have time to provide them with legislation. In the conditions of war, changing the terms of the contract in economic and trade activities and in case of impossibility to «renegotiate» its termination are urgent problems. Moreover, changes to the terms of the contract may concern any elements: starting from the price, terms, terms of delivery, if it is a contract for the sale of goods, and ending with sanctions and methods of dispute settlement.

Key words: business entity, contract, economic and trade activity, economic activity, self-regulation, sanctions, goods and services, public order, legal regime of martial law, force majeure.

Постановка проблеми. Війна російської федерації проти України починаючи з 2014 року, а згодом і її новий етап — повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року, змінила життя усіх українців. Ці події відбилися і на договірній діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема, актуалізувалися питання визнання форс-мажорних обставин, етичності та виконання договорів, ланцюгів постачання, проблеми пов'язані із санкційною політикою тощо. Господарсько-торговельна діяльність в умовах війни залишилася однією з важливих складових економіки України завдяки задоволенню потреб кінцевих споживачів (забезпечення базових потреб громадян) та можливості швидкого переорієнтування. Багато питань щодо договірної діяльності у господарсько-торговельній діяльності були вирішені завдяки державному регулюванню, інші — за допомогою саморегулювання. Однак складними для розв'язання залишаються аспекти виконання договорів суб'єктами господарювання щодо яких застосовані санкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання договірної діяльності суб'єктів господарювання завжди є та залишатиметься актуальним для науковців-господарників. Свідченням цього є численні наукові дослідження: монографії, статті, дисертації тощо. Отож, дослідження щодо договірних відносин проводили: О. Гончаренко [1], Л. Нескороджена [12], В. Примаць [4], О. Лега [7], Л. Яловега [7] та інші. Однак у більшості праць викладена проблематика стосувалася мирного часу, тому і правові конструкції та висновки, які були викладені у роботах вчених не завжди належно відображають проблематику правового режиму воєнного стану. Виклики, які постали перед суб'єктами господарювання, потребують належного правового регулювання у вигляді законодавчого забезпечення, що вказує на доцільність проведення аналітичних

дослідження стану правового регулювання та необхідних змін, у разі виявлення прогалин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей укладення, виконання, зміни та припинення договорів у господарсько-торговельній діяльності в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Війна Росії проти України показали, що репутація, мораль, податки, економіка, соціальний фактор є одним полем бою за людські цінності [1, с. 151]. Така теза повною мірою стосується і договірної діяльності суб'єктів господарювання у господарсько-торговельній діяльності, адже зміна ланцюгів постачання, контрагентів, форс-мажорні обставини чи не найбільше зачіпає оптово-роздрібну торгівлю. Суб'єкти господарювання у цій галузі мають вести обачну політику щодо походження товарів та послуг, співпраці з постачальниками та виконавцями робіт та послуг. Поглиблення санкційної політики України та держав — членів ЄС напряму впливає на виконання договорів та припинення їх дії.

Необхідно вказати, що в умовах дії воєнного стану на території України економіка держави зазнає колосальних втрат. Органи державної влади змушені зосередити всі свої зусилля на захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Водночас основою функціонування економіки держави навіть у таких критичних умовах залишається діяльність суб'єктів господарювання, ефективне здійснення якої стає дедалі складнішим.

Науковці слушно зазначають: «Регуляторна політика є не лише завданням органів державної влади, а складається і ґрунтується на свідомій та активній участі громадян, суб'єктів господарювання та їх об'єднань. Відсутність навичок та знань органів державної влади щодо проведення регуляторної

політики або відсутність бажання та активності громадян брати участь у реалізації регуляторної політики призведе до перетворення цього інструменту на суто науково-теоретичний експеримент» [2, с. 9]. Отже, всі зацікавлені сторони процесу регулювання підприємницької діяльності мають бути її активними учасниками, а основи правового забезпечення належної діяльності суб'єктів господарювання мають бути визначені та гарантовані законом. Тому, підтримуємо думку Л. Пономарьової: «Законодавче закріплення засад державного регулювання, згідно з якими прийнятий регуляторний акт максимально відповідатиме потребам суспільства та буде підкріплений відповідними заходами державної підтримки, унеможливить створення адміністративних, економічних та організаційних перешкод для здійснення підприємницької діяльності» [3, с. 3].

Механізм правового регулювання договірних відносин в умовах воєнного часу зазнає масштабних змін, викликаних безперечним пріоритетом публічно-правового інтересу із забезпечення відсічі російській збройній агресії [4, с. 35]. Зокрема, у законодавство вносяться зміни, які стосуються регулювання договірної діяльності суб'єктів господарювання, які спрямовані на обмеження договірної свободи. Відповідно до п. 3–7 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» встановлено: «що на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених цим Законом, визначаються Кабінетом Міністрів України із забезпеченням захищеності таких замовників від воєнних загроз» [5].

Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 9 квітня 2022 р. № 426, відповідно до якої було заборонено ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з російської федерації. Крім того, у постанові «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації» від 27 вересня 2022 р. № 1076 прямо передбачено «Заборонити ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з Російської Федерації. Товари, переміщення яких територією Російської Федерації здійснено транзитом, та товари, ввезені з Російської Федерації, у тому числі товари походженням з третіх країн, можуть бути поміщені в митний режим імпорту, якщо їх ввезення в Україну здійснено до 24 лютого 2022 р. включно. У постанові Кабінету Міністрів «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської

Федерації» від 30 грудня 2015 р. № 1147 (втрата чинності відбудеться 01.01.2024 року), передбачено, що «У зв'язку з введенням Урядом Російської Федерації в дію рішення щодо заборони ввезення на митну територію Російської Федерації товарів сільськогосподарського призначення, продукції та сировини, що походять з України, що завдає значної шкоди та обмежує реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, та відповідно до частини одинадцятої статті 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Кабінет Міністрів України постановляє: заборонити до 31 грудня 2023 р. (включно) ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації, за переліком згідно з додатком».

Разом з цим відбувається посилення санкційного законодавства України та розширення розуміння змісту публічного порядку. Зокрема, у п. 66 Постанови КГС ВС від 21.06.2023 р. у справі № 910/2529/22 зазначено, що одним з нових аспектів публічного порядку в Україні є санкційне регулювання, яке з'явилося із прийняттям Закону України «Про санкції» внаслідок збройної агресії російської федерації щодо України. Аналогічний висновок викладений у постанові Верховного Суду від 30.03.2023 р. у справі № 910/13/21 [6]. Глобальна політика санкцій, яка наразі проводиться у зв'язку з вторгненням російської федерації в Україну, зачіпає велику кількість компаній і осіб. Необережні зв'язки з контрагентом, який підпадає під санкції, не тільки створюють небезпеку для виконання договору, але й несуть значні репутаційні ризики [7, с. 44].

В. Примак слушно зазначає, що пріоритет публічно правового інтересу «передбачає запровадження численних обмежень у дії принципу свободи договору. В умовах війни законодавчому коригуванню підлягають вияви усіх елементів механізму правового регулювання договірних відносин: джерельної бази правових приписів, включно з порядком і формою укладення окремих різновидів договорів; юридичних фактів — договорів як підстави виникнення договірних зобов'язань; договірних правовідносин у єдності їх суб'єктного складу, об'єкта і змісту; актів здійснення прав і виконання обов'язків у регулятивних і охоронних договірних правовідносинах» [4, с. 35].

Війна значно вплинула і на орендні відносини суб'єктів господарювання у господарсько-торговельній діяльності. Прикладом цього є постанова КГС ВС від 12.01.2022 у справі № 905/1436/20 у якій зазначено, що «У разі використання орендованої земельної ділянки у військових цілях, які унеможливають її використання на даний час у господарських потребах, до таких правовідносин підлягають застосуванню положень частини шостої статті 762 ЦК України, у зв'язку з чим

відсутні підстави для висновку про порушення умов договору оренди в частині несвоєчасної сплати орендної плати за користування такою земельною ділянкою» [8].

Воєнний стан як форс-мажорна обставина є легальною підставою невиконання договору та звільнення від господарсько-правової відповідальності. Звичайно після повномасштабного вторгнення кількість звернень до Торгово-промислової палати була численною, тому вона спростила процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) і задля позбавлення обов'язкового звернення до неї та з ціллю підготовки пакету документів у період дії введеного воєнного стану, представила загальний офіційний лист ТПП України стосовно засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [9]. О. Нікітін підсумовує, що «Слід зауважити, при виникненні спірних ситуацій між контрагентами щодо порушення виконання договірних зобов'язань ні сертифікат, ні загальний лист ТПП, що підтверджує форс-мажорні обставини — воєнний стан, у будь-якому судовому процесі не матимуть для суду «заздалегідь преюдиційного характеру», тому що оцінюватимуться усі докази надані сторонами в сукупності та з урахуванням фактичних обставин певної конкретної справи та виду спірних правовідносин» [10]. У 2023 році війна уже не є форс-мажорною обставиною, адже вона є тривалою подією, яку можна передбачити, коли ж війна не перешкоджає виконанню договору — то діє принцип *pacta sunt servanda*. Невиконання договору посиляючись на війну було можливе лише щодо договорів укладених до 24 лютого 2022 року. Наразі договори укладені під час дії правового режиму воєнного стану є звичайною підприємницькою діяльністю, яка має своєю ознакою ризиковість.

О. Гончаренко зазначає, що «В умовах війни державне регулювання та саморегулювання господарської діяльності також слід розглядати як невід'ємні явища. За цих умов негативні аспекти саморегулювання господарської діяльності мають бути враховані державою за допомогою прийняття ефективних заборонних норм» [1, с. 151]. Унікальність системи саморегулювання господарсько-торгівельної діяльності полягає в тому, що суб'єкти господарювання самі обирають правила поведінки без стороннього втручання і, використовуючи власні ресурси, впроваджують і дотримуються їх, покладаючись на добросовісність учасників і ділову репутацію.

Саме активна участь суб'єктів господарювання у забезпеченні належного правового регулювання господарської діяльності призвела до створення механізмів співрегулювання та саморегулювання у господарсько-торгівельній діяльності. Ефективне співрегулювання має бути корисним як для держави, яка представляє всіх громадян, так і для представників суб'єктів господарювання, тобто

співрегулювання є гнучким способом збалансування публічних і приватних інтересів. Для держави це в першу чергу означає зменшення регуляторних витрат, а для суб'єктів господарювання — зменшення обтяжливих адміністративних бар'єрів та підтримку конкуренції. Науковці зазначають: «Держава може зробити такий вибір з економічних причин, оскільки суб'єкти регулювання мають більший досвід у вирішенні принципів регулювання, передаючи функції регулювання представникам виробництва чи торгівлі, держава звільняється від витрат на регулювання. У виконанні цієї функції зацікавлені представники виробництва і торгівлі, оскільки завдяки цьому вони можуть уникнути ситуації надмірної, з їх точки зору, зарегульованості. Вони також можуть надавати переваги своїм представникам, встановлюючи вищі стандарти доступу на ринок, таким чином виключаючи конкурентів, і отримувати переваги для покращення своєї репутації» [11, с. 35–36].

За допомогою саморегулювання можна упорядкувати господарсько-торгівельні відносини, коли держава не встигає їх законодавчо забезпечити. Наприклад, з 2014 року громадяни України відмовлялися купувати російські товари, а оптові роздрібні мережі вказували, що цей товар походить з держави-агресора.

Договір у господарсько-торгівельній діяльності виступає також як саморегулювальний засіб регулювання відносин. Договір, незалежно від його форми, який заснований на свободі, рівності та автономії його учасників має ознаки саморегулювання, а саморегулювання у праві — це можливість суб'єктів, виявляючи певний творчий підхід, ініціативу, самостійність, створювати певні правила поведінки для себе, діяти на власний розсуд у визначених законодавством межах [12, с. 50]. Численні елементи договору сприяють такому узгодженню волі контрагентів, за якої буде можливим досягти найбільш оптимальної згоди інтересів. В умовах війни актуальними проблемами є зміна умов договору та, у разі неможливості подальшого виконання, його розірвання. При чому зміни умов договору можуть стосуватися будь-яких елементів договору починаючи від ціни, строків, умов поставки (у договорах купівлі-продажу), та завершуючи санкціями та способами врегулювання спорів.

В умовах війни усе більше активізується електронна торгівля (як форма укладення відповідних договорів) як найбільш безпечний та доступний спосіб отримання товарів та послуг. Однак «правове забезпечення здійснення роздрібною торгівлі особливо в мережі Інтернет є недосконалим. Більшість питань вирішується завдяки саморегулювальним засобам, застосування яких також належним чином не врегульоване» [13, с. 227]. Це призводить до поширення практики невиконання договорів у господарсько-торгівельній діяльності недобро-

чесними продавцями. Що призводить до неналежного захисту прав споживачів з боку відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Суб'єкти господарювання у господарсько-торговельній діяльності мають вести обачну політику щодо походження товарів та послуг, співпраці з постачальниками та виконавцями робіт та послуг.

Посилення санкційної політики України та держав-членів ЄС напругу впливає на виконання договорів та припинення їх дії. У цьому напрямку відбувається розширення розуміння змісту публічного порядку.

Війна як форс-мажорна обставина є легальною підставою невиконання договору та звільнення від господарсько-правової відповідальності. У 2023 році війна уже не є форс-мажорною обставиною.

Війна є тривалою подією, яку можна передбачити. Коли війна не перешкоджає виконанню договору, то діє принцип *pacta sunt servanda*. Невиконання договору посиляючись на війну було можливе лише щодо договорів укладених до 24 лютого 2022 року. Наразі договори укладені під час дії правового режиму воєнного стану є звичайною підприємницькою діяльністю, що включає ознаку ризиковості.

Договір у господарсько-торговельній діяльності виступає також як саморегулювний засіб регулювання відносин. В умовах війни актуальними проблемами є зміна умов договору у господарсько-торговельній діяльності та, у разі неможливості подальшого виконання, його розірвання. При чому зміни умов договору можуть стосуватися будь-яких елементів: починаючи від ціни, строків, умов виконання, та завершуючи санкціями та способами врегулювання спорів.

Література

1. Гончаренко О. Саморегулювання господарської діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Правове забезпечення ринкових відносин в умовах громадянського суспільства: збірник наукових праць* / За ред. В.І. Полюховича. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2022. Вип. 5. С. 115–155.
2. Нові можливості / за ред. К.Ляпіної. Київ : Ін-та конкурентного суспільства, 2014. 170 с.
3. Пономарьова Л.С. Бізнес-асоціації в Україні як суб'єкти регуляторної політики та самоорганізації підприємництва. *Державне будівництво*. 2007. № 1(1). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/15.pdf> (дата звернення 23.05.2023).
4. Примак В. Механізм правового регулювання договірних відносин в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. 129(4). Р. 28–38. doi: [https://doi.org/10.31617/3.2023\(129\)03](https://doi.org/10.31617/3.2023(129)03).
5. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану : Закон України від 16 серпня 2022 року № 2526-ІХ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20#Text>(дата звернення 22.04.2023).
6. Постанова КГС ВС від 21.06.2023 у справі № 910/2529/22. *LIGA360: вебсайт*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112369853?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 23.07.2023).
7. Лега О., Яловега Л., Прийдак Т. Договірна політика та податкові ризики в умовах невизначеності. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. 3(03). С. 41–46. doi: <https://doi.org/10.32782/dees.3-8>.
8. Постанова КГС ВС від 12.01.2022 у справі № 905/1436/20. *Верховний Суд: вебсайт*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/13_09_2023_Chumak_Biznes_viina.pdf (дата звернення 23.05.2023).
9. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. *Торгово-промислова палата України: вебсайт*. 2023. URL: <https://ucco.org.ua/press-center/ucco-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022> (дата звернення 23.05.2023).
10. Нікітін О. Особливості виконання договірних зобов'язань під час воєнного стану за відсутності в договорі положень про форс-мажор. *ID Legal Group: вебсайт*. 2022. URL: <https://id-legalgroup.com/blog/osobennosti-vipolneniya-dogovornih-obyazatelstv-vo-vremya-voennogo-polojeniya-pri-otsytstvii-v-dogovore-polojenii-o-fors-majore--oleg-nikitin-advokat-ID-Legal-Group> (дата звернення 23.05.2023).
11. Сімпсон Р., Синкова О.М. Регулювання послуг загального інтересу в ЄС : навч. посібник. Одеса : ОНЮА, 2004. С. 35–36.
12. Гончаренко О.М., Нескороджена Л.Л. Електронний договір (контракт) як інноваційна модель засобу саморегулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 49–55.
13. Бабаджанян Г. Саморегулювання роздрібною торгівлею в мережі Інтернет. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 224–228.

References

1. Honcharenko O. Samorehulivannia hospodarskoi diialnosti v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. Pravove zabezpechennia rynkovykh vidnosyn v umovakh hromadianskoho suspilstva: zbirnyk naukovykh prats / Za red. V.I. Poliukhovycha. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2022. Vyp. 5. S. 115–155.
2. Novi mozhlivosti / za red. K.Liapinoy. Kyiv: In-ta konkurentnoho suspilstva, 2014. 170 s.
3. Ponomarova L.S. Biznes-asotsiatsii v Ukraini yak subiekty rehuliatornoj polityky ta samoorhanizatsii pidpriemnytstva. *Derzhavne budivnytstvo*. 2007. № 1(1). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/15.pdf>
4. Prymak V. Mekhanizm pravovoho rehulivannia dohovirnykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2023. 129(4). P. 28–38. doi: [https://doi.org/10.31617/3.2023\(129\)03](https://doi.org/10.31617/3.2023(129)03).
5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro publichni zakupivli” ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zdiisnennia oboronnykh ta publichnykh zakupivel na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 16 serpnia 2022 roku № 2526-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20#Text>
6. Postanova KHS VS vid 21.06.2023 u spravi № 910/2529/22. *LIGA360: vebсайт*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112369853?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
7. Leha O., Yaloveha L., Pryidak T. Dohovirna polityka ta podatkovy ryzyky v umovakh nevyznachenosti. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*. 2022. 3(03). S. 41–46. doi: <https://doi.org/10.32782/dees.3-8>.
8. Postanova KHS VS vid 12.01.2022 u spravi № 905/1436/20. *Verkhovnyi Sud: vebсайт*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/13_09_2023_Chumak_Biznes_viina.pdf
9. Shchodo zasvidchennia fors-mazhorykh obstavyn. *Torhovo-promyslova palata Ukrainy: vebсайт*. 2023. URL: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhorykh-obstavyn-z-28-02-2022>
10. Nikitin O. Osoblyvosti vykonannia dohovirnykh zoboviazan pid chas voiennoho stanu za vidsutnosti v dohovori polozhen pro fors-mazhor. *ID Legal Group: vebсайт*. 2022. URL: <https://id-legalgroup.com/blog/osobnosti-vipolneniya-dogovornih-obyazatelstv-vo-vremya-voennogo-polojeniya-pri-otsytsyvii-v-dogovore-polojenii-o-fors-majore-oleg-nikitin-advokat-ID-Legal-Group>
11. Simpson R., Synkova O.M. Rehulivannia posluh zahalnoho interesu v YeS: navch. posibnyk. Odesa: ONIUA, 2004. S. 35–36.
12. Honcharenko O.M., Neskorozhena L.L. Elektronnyi dohovir (kontrakt) yak innovatsiina model zasobu samorehulivannia. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2022. Vyp. 5. S. 49–55.
13. Babadzhanian H. Samorehulivannia rozdribnoi torhivli v merezhi Internet. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 224–228.

УДК 349.414

Потапенко Сергій Анатолійович

*доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри цивільного, господарського та трудового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму;
адвокат*

Potapenko Serhii

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Civil, Economic and Labor Law
Academy of Labour, Social Relations and Tourism;
Lawyer*

ORCID: 0000-0003-3447-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9427

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

НОВЕЛИ ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

SHORT STORIES OF DECISION SEPARATE QUESTIONS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DEVICE OF UKRAINE

Анотація. В статті проаналізований новий порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України, а також окремих засад функціонування територіальних одиниць України, який буде запроваджений на початку 2024 року. Наголошено на тому, що новий порядок не передбачає внесення змін до Конституції України, він лише забезпечить осучаснення правового регулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою України, певною мірою, з врахуванням українських реалій введеного воєнного стану. Розглянуті нові процедури утворення (ліквідації) адміністративно-територіальних одиниць, порядок їх найменування (перейменування), встановлення (зміни) їхніх меж, визначення та зміни адміністративних центрів районів, віднесення населених пунктів до іншої категорії, включення поселень до населених пунктів. Констатовано, що новим порядком визначені критерії класифікації населених пунктів, уведений правовий режим «поселення». Обґрунтовано, що планування та забудова нових населених пунктів повинні здійснюватися шляхом розроблення генеральних планів населених пунктів. Наголошено, що закріплення за сільськими, селищними радами повноважень щодо встановлення (зміни) меж сіл, селищ прискорить у часі процедуру фіксації їх меж та усуне певні бюрократичні перешкоди. Розглянуто, що новим порядком уніфікований перелік документів, які необхідно подавати до компетентних органів для вирішення питань адміністративно-територіального устрою України. На основі проведеного аналізу сформульовані пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових актів, які регулюють порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України.

Ключові слова: адміністративно-територіальна одиниця, встановлення (зміна) меж адміністративно-територіальної одиниці, адміністративний центр, населений пункт, поселення.

Summary. The article analyzes the new procedure for solving certain issues of the administrative-territorial system of Ukraine, as well as certain principles of the functioning of territorial units of Ukraine, which will be implemented at the beginning of 2024. It was emphasized that the new order does not provide for the introduction of changes to the Constitution of Ukraine, it will only ensure the modernization of legal regulation of certain issues of the administrative and territorial system of Ukraine, to a certain extent, taking into account the Ukrainian realities of the introduced martial law. New procedures for the formation (liquidation) of administrative-territorial units, the procedure for naming (renaming) them, establishing (changing) their borders, determining and changing the administrative centers of districts, assigning settlements to another category, including settlements in settlements were considered. It was established that the new order defined criteria for the classification of settlements,

introduced the legal regime of «settlement». It is justified that the planning and development of new settlements should be carried out by developing general plans of settlements. It was emphasized that the establishment of village and settlement councils' powers to establish (change) the boundaries of villages and settlements will speed up the procedure for fixing their boundaries and eliminate certain bureaucratic obstacles. It was considered that the new order unified the list of documents that must be submitted to the competent authorities to resolve issues of the administrative-territorial system of Ukraine. On the basis of the conducted analysis, proposals were formulated regarding the improvement of normative and legal acts that regulate the procedure for solving issues of the administrative and territorial system of Ukraine.

Key words: administrative-territorial unit, establishment (change) of boundaries of administrative-territorial unit, administrative center, settlement, residential area.

Постановка проблеми. Затверджена у 2014 році Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (далі — Концепція), визначила основні напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні з метою становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад (далі — ТГ), а також надання високоякісних та доступних публічних послуг [1]. У контексті реформи децентралізації влади в Україні 12.06.2020 року Кабінетом Міністрів України (далі КМУ або уряд) по всій країні визначені адміністративні центри та затверджені території 1469 ТГ площею 553818,0 км², у складі 27833 населених пунктів [2], які стали основою для нового районування, проведеного Верховною Радою України (далі — ВРУ) 19.07.2020 року, шляхом утворення 136 нових укрупнених районів у складі територій сільських, селищних, міських ТГ [3]. Надалі, 25.10.2020 року на новій територіальній основі пройшли чергові місцеві вибори.

Разом з тим, реформування чинної системи адміністративно-територіального устрою України з врахуванням Європейського досвіду досі триває. Спроби вирішення цього питання ВРУ шляхом розгляду проектів Законів України: «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» № 2217а від 01.07.2015 року (відкликаний Президентом України 29.08.2019 року) [4], «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» № 2598 від 13.12.2019 року (відкликаний Президентом України 17.01.2020 року) [5], «Про засади адміністративно-територіального устрою України» № 2804 від 24.01.2020 року (відкликаний урядом 04.03.2020 року) [6] та «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» № 4664 від 28.01.2021 року (переданий на повторне перше читання 16.02.2022 року) не дали позитивних результатів [7]. В сучасних умовах порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України визначений Конституцією України [8], Земельним кодексом України (далі — ЗК України) [9] та іншими

нормативно-правовими актами, в тому числі колишньої Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі — УРСР).

Уведений з 24.02.2022 року в нашій країні воєнний стан внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії проти України обумовив нові виклики у проведенні реформи територіальної організації влади в Україні. В умовах війни проміжним етапом реформування адміністративно-територіального устрою України став прийнятий ВРУ Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» від 28.07.2023 р. № 3285-IX (далі — Закон № 3285-IX), який (крім п. 7 Розділу III «Прикінцеві та перехідні положення») набере чинності з 26.01.2024 року [10]. До речі, проект Закону України № 8263 від 05.12.2022 року спочатку мав назву: «Про дерадянізацію порядку вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», але за результатами доопрацювання до другого читання отримав нову назву [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань реформування системи адміністративно-територіального устрою України присвячена велика кількість наукових праць фахівців різних галузей права, а саме І. Кресіної, А. Коваленка, К. Вітмана, О. Скрипнюка, Є. Перегуди, О. Стойко, О. Кучабського, В. А. Явіра [12], Р. Габуня [13], А. Гетьмана [14], Я. Верменич, О. Андрощука [15] та інших. Питання встановлення (зміни) меж населених пунктів та інших адміністративно-територіальних одиниць були предметом дослідження таких науковців, як А. Мартин [16], А. Ріпенко [17], А. Третяк, В. Третяк, Р. Третяк [18] та інших. Таким чином, питання осучаснення законодавчого забезпечення засад адміністративно-територіального устрою України є актуальним. Але, новели дерадянізованого порядку вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України, який буде запроваджений з 26.01.2024 року, ще не став предметом активних теоретико-правових досліджень. Дана публікація є однією із небагатьох робіт на дану проблематику у вітчизняній юридичній літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз нового порядку вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України, виявлення в ньому

колізій та прогалин у праві, а також формулювання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення його положень.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабний збройний напад Росії проти України призвів до великої кількості загиблих та поранених серед цивільного населення та військових, під тимчасовою окупацією опинилися Автономна Республіка Крим, частини Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України, а на інших частинах території нашої країни тривають бойові дії. В результаті вторгнення «руський мир» стер з землі цілі села, селища та міста України, а на їхньому місці залишилися лише руїни, а деякі з них вже не відбудовуватимуть. Повністю зруйновані такі міста як Маріуполь, Рубіжне, Сєверодонецьк, Лиман, Щастя, Соледар, Попасна, Мар'янка, Вугледар, Волноваха, Бахмут і Лисичанськ Донецької області; на 80% зруйнований Ізюм у Харківській області, на 40% — Херсон, на 70% — Ірпінь і на 30 — Буча у Київській області та інші населені пункти [19]. Це обумовлює потребу не лише у відбудові окремих будинків, а й у комплексній забудові нових населених пунктів та розробленні містобудівної документації, у зв'язку з чим на порядок денний постало нагальне питання планування та забудови нових населених пунктів у повоєнний період для відродження постраждалих територій. Крім проблем фінансово-економічного розрахунку для забезпечення планування та забудови нових населених пунктів і пошуку джерел їх фінансування, війна в Україні також активізувала проблеми містобудівної сфери, зокрема пов'язані із правовим регулюванням планування нових населених пунктів. Наведене обумовлює потребу формування в Україні нової системи стратегічного управління розвитком держави, її регіонів і ТГ з урахуванням актуальних потреб воєнного часу [20].

Вочевидь, що збройна агресія Росії проти України поставила нові виклики та загрози в усіх сферах суспільного життя. Зокрема, з'явилися прифронтові ТГ, які постійно перебувають під обстрілом ворожої артилерії та ракетних атак, збільшилась кількість тимчасово окупованих територій, зростає кількість зруйнованих населених пунктів, розташованих на лініях зіткнення збройного конфлікту, що обумовлює необхідність їх відбудови.

Утім введений воєнний стан не може бути причиною відмови від запланованої загальної стратегії реформування територіальної організації влади в Україні, змінюється лише тактика проведення цієї реформи. Зокрема, до запровадження передбаченого Концепцією [1] трьохрівневого адміністративно-територіального устрою України (базовий — у складі громад; районний — у складі районів; регіональний — Автономна Республіка Крим, області, міста Київ і Севастополь) шляхом внесення змін до ст.ст. 132, 133 Конститу-

ції України [8] та прийняття Закону України, який визначить правові засади адміністративно-територіального устрою в Україні, 28.07.2023 року ВРУ прийнятий проміжний Закон № 3285-IX [10], ключові новели якого полягають у наступному.

1. *Утворення (ліквідація) адміністративно-територіальних одиниць, встановлення (зміна) їхніх меж, визначення та зміна адміністративних центрів районів, віднесення населених пунктів до іншої категорії, включення поселень до населених пунктів.* Порядок утворення (ліквідації) району та району у місті, фіксація їх меж та визначення адміністративного центру району ст.ст. 3, 4, 9 Закону № 3285-IX [10] залишений без змін.

З дня набрання чинності Закону № 3285-IX [10] категорії міст республіканського, обласного та районного значення втрачають чинність. Також, наведеним законодавчим актом не передбачений, а відтак ліквідується, статус «селище міського типу» (яких станом на 01.07.2023 року в Україні нараховується 881 [21]), а також окрім міста (загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тисяч), селища (не менш як 5 тисяч жителів) та села (менше як 5 тисяч жителів), закріпленій правовий режим «поселення», як компактного місця проживання людей за межами населеного пункту, яке не має сталого складу населення, не віднесено до категорії населеного пункту та яке може бути основою для утворення нових населених пунктів [10, ст. 1]. На практиці ми маємо такі поселення на території садових товариств, а наразі актуальним є унормування в правовому полі поселень в «мобільних» забудовах для внутрішньо переміщених осіб, що постраждали від російської агресії. Тож, дана новела Закону № 3285-IX [10] є вчасною та позитивною.

Також даним законодавчим актом встановлена можливість віднесення:

- 1) селищ, сіл до категорії міст (згідно постанови ВРУ за поданням КМУ на підставі звернення сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташоване відповідне селище, село) [10, ст. 10];
- 2) сіл до категорії селищ (згідно постанови КМУ на підставі подання сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташоване відповідне село) [10, ст. 11];
- 3) міст до категорії селищ, сіл (згідно постанови ВРУ за поданням КМУ на підставі звернення сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташоване відповідне місто) [10, ст. 12].

Правовий режим «поселення» передбачає можливість його включення:

- 1) до складу міста (здійснюється ВРУ за поданням уряду шляхом затвердження проекту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж міста у порядку, визначеному законодавством;

2) до складу селища, села (здійснюється сільською, селищною, міською радою, в межах території ТГ якої розташоване відповідне селище, село, шляхом затвердження проекту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж селища, села; а якщо таке включення поселення призводить до зміни меж території ТГ, то воно здійснюється КМУ на підставі подання сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташоване відповідне поселення) [10, ст. 8].

Повноваження щодо утворення або ліквідації населеного пункту від ВРУ передаються уряду, який їх здійснює на підставі подання сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташований відповідний населений пункт (поселення). При цьому рішення КМУ про утворення населеного пункту набирає чинності одночасно з набранням чинності рішенням ВРУ про найменування відповідного нового населеного пункту [10, ст. 5], чим знімається раніше наявна суперечність між часом найменування населеного пункту та датою його фактичного планування і забудови.

Законом № 3285-IX встановлено, що до подання сільської, селищної, міської ради про утворення населеного пункту додаються:

- «1) техніко-економічне обґрунтування доцільності утворення населеного пункту, склад та зміст якого визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування;
- 2) пропозиція щодо назви населеного пункту та обґрунтування запропонованої назви з посиланням на історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, етнічні, культурні умови місцевості;
- 3) відомості про чисельність жителів відповідного поселення;
- 4) карта-схема місцевості із зазначенням місця розташування відповідного поселення» [10, ст. 5].

Але в цьому контексті слід звернути увагу на те, що чинне законодавство, як і Закон № 3285-IX [10], не містить положень про вид містобудівної документації, на підставі якої може плануватися будова нового населеного пункту. Адже в ст. 17 Закону України «Про регулювання містобудівної документації» [22], в Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації, затвердженого постановою КМУ від 01.09.2021 № 926 (далі — Порядок № 926) [23] та Державних будівельних норм України (далі — ДБН) Б.2.2-12:2019 «Планування та будова територій» [24] передбачено лише розроблення генеральних планів щодо реконструкції вже наявних населених пунктів, а не нових населених пунктів як приміром, це було прямо визначено в п. 1.1. ДБН 360-92** «Містобудування. Планування і будова міських і сільських поселень» (втратили чинність з 23.04.2018) [25].

Завданням генерального плану населеного пункту повинно стати визначення планувальної структури нового населеного пункту на розрахунковий період, а також вирішення питання про можливість його подальшого розвитку в цілому та його окремих компонентів. Проектування нових населених пунктів слід здійснювати з врахуванням ієрархії мережі центральних міст та зон їх впливу, тобто параметри системи розселення [26, с. 83].

Частиною 7 ст. 5 Закону № 3285-IX встановлено, що населений пункт може бути ліквідований КМУ за поданням сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташований відповідний населений пункт, або подання Ради міністрів Автономної Республіки Крим, відповідної обласної державної адміністрації з врахуванням історичних, географічних, соціально-економічних, природних, екологічних, етнічних, культурних умов місцевості; ефективності та якості управління територією, демографічної ситуації, транспортної доступності та комунікації; наслідків стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій, у разі:

- 1) відсутності в ньому зареєстрованих (задекларованих) місць проживання (перебування) фізичних осіб, за умови що з моменту зняття з реєстрації місця проживання (виключення інформації про задеклароване місце проживання) останньої фізичної особи минуло не менше 3-х років;
- 2) включення всієї території населеного пункту до складу іншого населеного пункту (інших населених пунктів) [10, ст. 5].

Водночас, дані положення не в повній мірі враховують українські реалії, кількість загинлих, тимчасово переміщених осіб, стан зруйнованих населених пунктів та територій ТГ. Вочевидь, що повністю знищені внаслідок воєнних дій з боку Росії населені пункти вже не підлягають відновленню або включенню до складу іншого населеного пункту, це деградовані території, які потребують розмінування та проведення на них комплексних заходів природоохоронного характеру, а можливо, також і ліквідації, і це є неминучим. Тож, уважаємо, що слухним видається потреба більш чіткого визначення в Законі № 3285-IX [10] процедури ліквідації населеного пункту та змісту відповідного подання сільської, селищної, міської ради про ліквідацію населеного пункту. Крім того, ст.ст. 3, 4, 5 цього Закону не містять положень про передачу або включення території ліквідованого району, району у місті, населеного пункту (або їх частин) до інших адміністративно-територіальних одиниць (крім випадків ліквідації населеного пункту у зв'язку із включенням всієї його території до складу іншого населеного пункту) [10]. Тож положення Закону № 3285-IX [10] в цій частині потребують удосконалення.

Законом № 3285-IX [10] також передбачено передачу повноважень щодо встановлення (зміни)

меж села та селища від районних рад до відповідних сільських та селищних рад, а в умовах воєнного стану також до військових адміністрацій [27]. Дані положення є позитивними, оскільки вони прискорять у часі процедуру фіксації меж селищ та сіл, усунуть певні бюрократичні перешкоди тощо. Також даним законом уніфікований перелік документів, які необхідно додавати до проекту рішення компетентного органу державної влади або органу місцевого самоврядування про встановлення (зміну) меж адміністративно-територіальних одиниць, а саме: 1) обґрунтування доцільності встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальної одиниці; 2) відомості про проект землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальної одиниці; 3) карта-схема встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальної одиниці; 4) інші документи (відомості), передбачені законодавством.

2. Порядок найменування (перейменування) адміністративно-територіальних одиниць. Закон № 3285 не змінює положень чинного законодавства, яке регулює порядок найменування (перейменування) районів, міст, районів у місті, селищ, сіл, а лише певною мірою їх деталізує [10]. Утім, ст.ст. 14 і 15 цього Закону не містять положень про необхідність внесення відомостей про найменування (перейменування) адміністративно-територіальних одиниць до Кодифікатору адміністративно-територіальних одиниць та територій ТГ.

3. Громадське обговорення при прийнятті окремих рішень з питань адміністративно-територіального устрою. Статтею 16 Закону № 3285-ІХ встановлені випадки при яких проведення громадського обговорення при вирішенні окремих питань адміністративно-територіального устрою України є обов'язковим (але даний перелік не є вичерпним), а також строки його проведення [10].

4. Прикінцеві та перехідні положення. При розробленні проекту нормативно-правового акту мають враховуватися правила нормотворчої техніки, щодо ув'язування та забезпечення логічної несуперечності між нормативно-правовими актами, що видаються з чинними нормативно-правовими актами. У цьому зв'язку констатуємо, що оперативні норми Закону № 3285-ІХ [10] передбачають внесення змін та /або доповнень лише до незначної кількості законодавчих актів з метою приведення їх у відповідність із цим Законом.

Закон № 3285-ІХ [10], нарешті, визнав таким, що з 26.01.2024 року, втратить чинність Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 р. № 1654-Х «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» [28], який містить застарілі нормативні положення, що суперечать Конституції та законам України.

Хоча в Законі № 3285-ІХ [10] досить часто застосовується правова конструкція «територія ТГ», в межах якої розташований населений пункт або поселення (ст.ст. 5–13), але разом з тим не врахована реальна кількість встановлених меж територій ТГ в Україні, відомості про які внесені у Державний земельний кадастр. Виходячи з позицій правового позитивізму законодавцем ігнорується факт виконання територіями ТГ функцій базової адміністративно-територіальної одиниці до запровадження нової системи адміністративно-територіального устрою України, у зв'язку з чим Закон № 3285-ІХ [10] не містить положень про порядок утворення, розформування об'єднаних ТГ, їх найменування (перейменування), визначення їх адміністративного центру, встановлення їх меж тощо. Оскільки, території сільських, селищних, міських ТГ є основою нового районування в Україні, то норми про їх правовий режим нарешті повинні отримати «прописку» у відповідних законодавчих актах, які регулюють порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою в нашій країні. Крім того, поза увагою законодавця залишено положення про те, що просторовою основою діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування також є межі адміністративно-територіальних одиниць, які не можуть бути змінені при встановленні меж території ТГ [29, ст. 46–1].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. З проведеного аналізу Закону № 3285-ІХ слідує, що предметом його правового регулювання є окремі питання адміністративно-територіального устрою України. Тож положення інших нормативно-правових актів, які визначають процедури вирішення питань адміністративно-територіального устрою, які не змінені або скасовані Законом № 3285-ІХ застосовуються на загальних підставах.

З вищенаведених підстав та міркувань, з метою удосконалення вирішення питань адміністративно-територіального устрою України нами сформульовані пропозиції щодо внесення змін до наступних нормативно-правових актів, а саме:

- доповнити ст. 17 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», пп. 17, 26 Порядку № 926 положеннями про те, що генеральний план населеного пункту також призначений для планування та забудови нових населених пунктів та що підставою для прийняття рішення щодо розроблення генерального плану населеного пункту є потреба у плануванні та забудові нового населеного пункту [30];
- доповнити ч. 7 ст. 5 Закону № 3285-ІХ новим абзацом, яким передбачити можливість ліквідації населеного пункту також в результаті його руйнування внаслідок військових дій або надзвичайних ситуацій;

- доповнити ч. 3 ст. 5 Закону № 3285-IX новим абзацом, яким деталізувати процедуру ліквідації населеного пункту та визначити зміст відповідного подання сільської, селищної, міської ради про ліквідацію населеного пункту;
- доповнити ст.ст. 3, 4, 5 Закону № 3285-IX положеннями про передачу або включення території ліквідованого району, району у місті, населеного пункту (або їх частин) до інших адміністративно-територіальних одиниць (крім випадків ліквідації населеного пункту у зв'язку із включенням всієї його території до складу іншого населеного пункту);
- доповнити Закон № 3285-IX новими статтями, які уніфікують порядок утворення, розформування об'єднаних ТГ, їх найменування (перейменування), визначення їх адміністративного центру, встановлення їх меж, які наразі розпорочені по різних нормативно-правових актах;
- доповнити ст.ст. 14 і 15 Закону № 3285-IX положеннями про необхідність внесення відомостей про найменування (перейменування) адміністративно-територіальних одиниць до Кодифікатору адміністративно-територіальних одиниць та територій ТГ;
- доповнити ДБН Б.2.2-12:2019 положеннями про те, що нові населені пункти також можуть створюватися у разі їх руйнування внаслідок проведення воєнних дій та пов'язаного з цим відселення населення.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
2. Територіальні громади. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 28.11.2023).
3. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 33. Ст. 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): Проект Закону України від 01.07.2015 р. № 2217а. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 28.11.2023).
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): Проект Закону України від 13.12.2019 р. № 2598. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 (дата звернення: 28.11.2023).
6. Про засади адміністративно-територіального устрою України : Проект Закону України від 24.01.2020 р. № 2804. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986 (дата звернення: 28.11.2023).
7. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України : Проект Закону України від 28.01.2021 р. № 4664. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 (дата звернення: 28.11.2023).
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.11.2023).
9. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 28.11.2023).
10. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України : Закон України від 28.07.2023 р. № 3285-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
11. Про дерадянізацію порядку вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Проект Закону України від 05.12.2020 р. № 8263. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40976> (дата звернення: 28.11.2023).
12. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми : Монографія. І. О. Кресіна, А. А. Коваленко, К. М. Вітман, О. В. Скрипнюк, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко, О. Г. Кучабський, В. А. Явір. За ред. І. О. Кресіної. К. : Логос, 2009. 480 с.
13. Губань Р. В. Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою України в ХХ — на початку ХХІ століття (історико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Р. В. Губань. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ, 2018. 601 с.
14. Гетьман А. Б. Принципи адміністративно-територіального устрою України. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 49–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_12 (дата звернення: 28.11.2023).
15. Верменич Я. В., Андросук О. В. Зміни адміністративно-територіального устрою України ХХ–ХХІ ст. Відп. ред. Г. В. Боряк. НАН України. Київ : Інститут історії України, 2014. 182 с.

16. Мартин А. Г. Встановлення меж адміністративно-територіальних утворень: проблеми та напрями їх вирішення. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 4. С. 17–23.
17. Ріпенко А. І. Деякі проблемні питання правового забезпечення зміни меж міст в Україні. *Земельне право України: теорія і практика*. 2010. № 7. С. 8–16.
18. Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Р. А. Землевпорядне проектування: розроблення проектів землеустрою щодо встановлення (відновлення) та зміни меж населених пунктів. Навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. 180 с.
19. Туди прийшов «руський мир»: які міста України були повністю або частково зруйновані під час війни. *Слово і Діло: аналітичний портал*. 03.02.2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryjshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny> (дата звернення: 28.11.2023).
20. Борщевський В. В., Василиця О. Б., Матвеев С. Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони*. 2022. № 2 (76). С. 30–35.
21. В Україні ліквідували селища міського типу: що ще передбачає новий закон про населені пункти. *delo.ua*. 29.07.2023. URL: <https://delo.ua/politics/v-ukrayini-likvidovali-selishha-miskogo-tipu-shho-shhe-peredbacaje-novii-zakon-pro-naseleni-punkti-421795/> (дата звернення: 28.11.2023).
22. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
23. Порядок розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.09.2021 р. № 926. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2021-%D0%BF#top> (дата звернення: 28.11.2023).
24. Планування та забудова територій ДБН Б.2.2-12:2019: Наказ Мінрегіонбуду України від 26.04.2019 р. № 104. *Інформаційний бюлетень*. 2019. URL: <https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2019/07/DBN-B22-12-2019.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).
25. ДБН 360-92** «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень, затверджених наказом Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 17.04.1992 № 44». URL: <https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2018/08/DBN-360-92.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).
26. Білоконь Ю. М. Регіональне планування (теорія і практика). За ред. І. О. Фоміна. К.: Логос, 2003. С. 246.
27. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
28. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 р. № 1654-X. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10> (дата звернення: 28.11.2023).
29. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 28.11.2023).
30. Потапенко С. А. Правове регулювання планування нових населених пунктів на території України у повоєнний період. *Економіка та право*. 2023. № 1. С. 62–70.

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Terytorialni hromady. Detsentralizatsiia. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (data zvernennia: 28.11.2023).
3. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 r. № 807-IKh. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2020. № 33. St. 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady): Proekt Zakonu Ukrainy vid 01.07.2015 r. № 2217a. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady): Proekt Zakonu Ukrainy vid 13.12.2019 r. № 2598. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 [in Ukrainian].
6. Pro zasady administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Proekt Zakonu Ukrainy vid 24.01.2020 r. № 2804. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986 [in Ukrainian].
7. Pro poriadok vyrishennia pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Proekt Zakonu Ukrainy vid 28.01.2021 r. № 4664. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
9. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. № 2768-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 3–4. St. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
10. Pro poriadok vyrishennia okremykh pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.07.2023 r. № 3285-IKh. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text> [in Ukrainian].
11. Pro deradianizatsiiu poriadku vyrishennia okremykh pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Proekt Zakonu Ukrainy vid 05.12.2020 r. № 8263. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40976> [in Ukrainian].
12. Administratyvno-terytorialna reforma v Ukraini: polityko-pravovi problemy: Monohrafiia. I. O. Kresina, A. A. Kovalenko, K. M. Vitman, O. V. Skrypniuk, Ye. V. Perehuda, O. M. Stoiko, O. H. Kuchabskyi, V. A. Yavir. Za red. I. O. Kresinoi. K.: Lohos, 2009. 480 s. [in Ukrainian].
13. Huban R. V. Stanovlennia ta rozvytok administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy v KhKh — na pochatku KhKhI stolittia (istoryko-pravove doslidzhennia): dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.01. R. V. Huban. Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Kyiv, 2018. 601 s. [in Ukrainian].
14. Hetman A. B. Pryntsypy administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy. Universytetski naukovy zapysky. 2008. № 3. S. 49–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_12 [in Ukrainian].
15. Vermenych Ya. V., Androshchuk O. V. Zminy administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy KhKh — KhKhI st. Vidp. red. H. V. Boriak. NAN Ukrainy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2014. 182 s. [in Ukrainian].
16. Martyn A. H. Vstanovlennia mezh administratyvno-terytorialnykh utvoren: problemy ta napriamy yikh vyrishennia. Zemlevporiadnyi visnyk. 2012. № 4. S. 17–23. [in Ukrainian].
17. Ripenko A. I. Deiaki problemni pytannia pravovoho zabezpechennia zminy mezh mist v Ukraini. Zemelne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka. 2010. № 7. S. 8–16. [in Ukrainian].
18. Tretiak A. M., Tretiak V. M., Tretiak R. A. Zemlevporiadne proektuvannia: rozroblennia proektiv zemleustroiu shchodo vstanovlennia (vidnovlennia) ta zminy mezh naselenykh punktiv. Navch. posib. Kherson: OLDI-PLIuS, 2017. 180 s. [in Ukrainian].
19. Tudy pryshov “ruskyi myr”: yaki mista Ukrainy byly povnistiu abo chastkovo zruinovani pid chas viiny. Slovo i Dilo: analitychnyi portal. 03.02.2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zruinovani-vijny> [in Ukrainian].
20. Borshchevskyi V. V., Vasylytsia O. B., Matvieiev Ye. E. Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehichne planuvannia ta mekhanizmy rozvytku. Derzhava ta rehiony. 2022. № 2 (76). S. 30–35. [in Ukrainian].
21. V Ukraini likviduvaly selyshcha miskoho typu: shcho shche peredbachaie novyi zakon pro naseleni punkty. delo.ua. 29.07.2023. URL: <https://delo.ua/politics/v-ukrayini-likviduvali-selishha-miskogo-tipu-shho-shhe-peredbacajevonii-zakon-pro-naseleni-punkty-421795/> [in Ukrainian].
22. Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17.02.2011 r. № 3038-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 34. St. 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].
23. Poriadok rozroblennia, onovlennia, vnesennia zmin ta zatverdzhennia mistobudivnoi dokumentatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.09.2021 r. № 926. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2021-%D0%BF#top> [in Ukrainian].
24. Planuvannia ta zabudova terytorii DBN B.2.2–12:2019: Nakaz Minrehionbudu Ukrainy vid 26.04.2019 r. № 104. Informatsiyni biuletен. 2019. URL: <https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2019/07/DBN-B22-12-2019.pdf> [in Ukrainian].
25. DBN 360-92** “Mistobuduvannia. Planuvannia i zabudova miskykh i silskykh poselen, zatverdzhenykh nakazom Derzhavnogo komitetom Ukrainy u spravakh mistobuduvannia i arkhitektury vid 17.04.1992 № 44”. URL: <https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2018/08/DBN-360-92.pdf> [in Ukrainian].
26. Bilokon Yu. M. Rehionalne planuvannia (teoriia i praktyka). Za red. I. O. Fomina. K.: Lohos, 2003. S. 246. [in Ukrainian].
27. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 28. St. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
28. Pro poriadok vyrishennia pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainiskoi RSR: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSS vid 12.03.1981 r. № 1654-Kh. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10> [in Ukrainian].
29. Pro zemleustrii: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. № 858-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 36. St. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> [in Ukrainian].
30. Potapenko S. A. Pravove rehuliuвання planuvannia novykh naselenykh punktiv na terytorii Ukrainy u povoiennyi period. Ekonomika ta pravo. 2023. № 1. S. 62–70. [in Ukrainian].

УДК 342.1:342.7:37.01

Карпінський Борис Андрійович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Karpinsky Borys

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Business Management
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-5996-7724*

Карпінська Олена Борисівна

*кандидат юридичних наук, адвокат
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Karpinska Olena

*PhD in Law, Lawyer
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-7698-8404*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9350

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІОЛОГІЙ ЛІДЕРСТВА Й АГРЕСИВНОСТІ: КОНЦЕПТ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В МИРНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

LEGAL BASIS OF LEADERSHIP AND AGGRESSION STRATEGYOLOGYES: THE CONCEPT OF STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION IN PEACE AND WAR TIMES

Анотація. Синтезовано, що лідерство – це владно-управлінське вміння відчувати потребу й впливати на інших членів суспільства (індивідуумів, громаду, підрозділу, колективу, держави чи груп держав); бути ефективнішим в очах інших, через свою переконливу здатність впливати на них з метою реалізації ним ініційованих управлінських рішень. Водночас, стратегіологія лідерства полягає в розробці й реалізації конкретної програми, плану чи стратегії для досягнення успіху в лідерській діяльності, тобто забезпечуючи через неї ефективність прийнятих управлінських рішень в правовому полі.

Виділено, що агресивність – це ситуативний (вибухопроявний) стан, який характеризується афективними загостреннями (тобто спалахами гніву, злоби) і проявляється через імпульсивну поведінку, яка спрямована на об'єкт, що її обумовив, або його стосується.

Обґрунтовано, що спільною правовою ознакою стратегіологій лідерства та агресивності з концепту державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану виступає значна акцентуація на нарощування патріотизму нації через активізацію почуття єдності, гордості за свою країну та бажання захищати її інтереси, навіть на полі бою. Обидві стратегіології також обумовлюють мобілізацію різнопланових ресурсів та згуртування нації (підтримка влади, волонтерська діяльність, служіння і спільні зусилля для захисту держави).

Доведено, що принциповою суперечністю глобалізаційних процесів, на яку практично не звертають увагу, стає вихід на перші позиції у державотворенні ідеології агресивності та її загрозлива концентрація під впливом ринкових трансформацій. Виділено, що раніше дана агресивність відчутно стримувалась відстанями та часовими просторами то нині, за рахунок стрімкого прискорення темпів науково-технічного прогресу та комунікаційних зв'язків, вона стає все більш активною і руйнівною силою, підкріплюючись й військовим забарвленням та насильством. За умови, що така агресивність стає визначальною політикою наддержавних утворень та транснаціональних компаній, тоді втрачається перспектива економічного зростання для менш розвинених держав. Обґрунтовано, що агресія може агрегуватись та призводити до фінансово обтяжливих і небажаних наслідків, особливо в епоху гонки технологічних переваг й продукування суперозброєнь.

Зазначено, що правовими відмінностями у мотивному механізмі цих стратегіологій виступають цілі та завдання. Зокрема, у стратегіології лідерства, головною метою може бути підтримка миру, стабільності та співпраця в міжнародному товаристві, тоді як у стратегіології агресивності цілі можуть бути спрямовані на розширення владних повноважень, території чи досягнення конкретних політичних вигод. Окрім того, в стратегіології агресивності використовуються агресивні військові засоби та методи, включаючи війну й агресію, тоді як у стратегіології лідерства наголошується на дипломатії, співпраці та мирних засобах досягнення цілей.

Ключові слова: правовий підхід, стратегіологія лідерства, стратегіологія агресивності, державотворчий патріотизм нації, права людини, пріоритет, управлінські рішення, воєнний стан.

Summary. It is synthesized that leadership is a power-management skill to feel the need and influence other members of society (individuals, community, unit, collective, state or group of states); to be more effective in the eyes of others, due to his persuasive ability to influence them in order to implement management decisions initiated by him. At the same time, the leadership strategology is brought to the development and implementation of a specific program, plan or strategy for achieving success in leadership activities, that is, ensuring through it the effectiveness of the management decisions made in the legal field.

It is highlighted that aggressiveness is a situational (explosive) state characterized by affective exacerbations (i.e. outbursts of anger, malice) and manifests itself through impulsive behavior that is directed at the object that caused it or concerns it.

It is substantiated that a common legal feature of the strategologies of leadership and aggressiveness from the concept of state-creating patriotism of nation in the conditions of martial law is a significant emphasis on increasing the patriotism of the nation through the activation of a sense of unity, pride for one's country and the desire to protect its interests, even on the battlefield. Both strategologies also condition the mobilization of diverse resources and the unity of the nation (support of the authorities, volunteer activities, service and joint efforts to protect the state).

It has been proven that a fundamental contradiction of globalization processes, which is practically not paid attention to, is the rise to the first positions in the state-building of the ideology of aggressiveness and its threatening concentration under the influence of market transformations. It was highlighted that earlier this aggressiveness was noticeably restrained by distances and time spaces, but now, due to the rapid acceleration of the pace of scientific and technical progress and communication links, it is becoming an increasingly active and destructive force, reinforced by military colors and violence. Provided that such aggressiveness becomes the defining policy of supranational entities and transnational companies, then the prospect of economic growth for less developed states is lost. It is well-founded that aggression can aggregate and lead to financially burdensome and undesirable consequences, especially in the era of the race for technological advantages and the production of super-weapons.

It is noted that the legal differences in the motivational mechanism of these strategologies are goals and objectives. In particular, in the strategology of leadership, the main goal can be the maintenance of peace, stability and cooperation in the international society, while in the strategology of aggression, the goals can be aimed at expanding power, territory or achieving specific political benefits. In addition, the strategology of aggression uses aggressive military means and methods, including war and aggression, while the strategology of leadership emphasizes diplomacy, cooperation, and peaceful means of achieving goals.

Key words: legal approach, leadership strategology, aggression strategology, state-creative patriotism of nation, human rights, priority, management decisions, martial law.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, які однак супроводжують кожну державу на етапах становлення, ставлять логічні питання щодо раціонального використання ресурсної бази (тобто зниження втрат на шляху досягнення цілей та подальшого розвитку). Доцільно також підкреслити, що природа таких викликів у значній мірі є суб'єктивною і залежить від людини, а отже підпадає під функціонування правового поля. Виходячи з цього, для забезпечення лідируючих позицій, держава через свій правничий та управлінський апарат прагне формувати й цілеспрямовано виховувати в громадян високий рівень патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до Батьківщини, готовності до чесного виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, які б відповідали загальним правовим цінностям світового прогресу. Не є виключенням з цього динамічного процесу й Україна, оскільки вона є важливою складовою глобального

економічного простору, а тому лідерські якості та здорова агресія вкрай необхідні на її різних рівнях.

Властиво через означене, увага до національно-виховного процесу, використання котрого може реально забезпечити сталий розвиток держави у сучасному ринковому середовищі та сприяти посиленню її рейтингових позицій на належному рівні, обумовлює й потребу в цілеспрямованій реалізації заходів із проблематики стратегіології розвитку. Закономірно, що така стратегіологія повинна враховувати динаміку внутрішніх й зовнішніх трансформацій та базуватись на інноваційних засадничих положеннях, тобто у своїй фундаментальній основі передбачати ефективність використання різнотипних ресурсів з врахуванням мотивних інтересів громадянина-споживача, забезпечуючи його життєвий простір відповідною законодавчо-нормативною базою. Об'єктивно, що для України пріоритетне місце в ній має відводитись правовим умовам воєнного стану та заходам

активного забезпечення територіальної цілісності й обороноздатності в умовах повномасштабної війни з державою-анексором [1–5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значимо, що у сучасній науковій літературі часто порушуються питання, які стосуються тих чи інших аспектів стратегіології розвитку держави та ціннісного виховання особистості із своїми лідерськими проявами. Так, у працях як вітчизняних науковців, серед яких — Д. Белов, Ю. Бисага, Г. Головач, С. Головатий, В. Кобко-Одарій, Д. Кобильнік, О. Кузьмін, В. Лемак, Л. Луць, Р. Майданик, О. Макаренков, С. Максимов, В. Мельник, О. Оверчук, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Різник, М. Савчин, О. Святоцький, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, так і зарубіжних — R. Bird, G. Dent, D. Doran, R. Dubey, M. Giannakis, R. Gropas, P. Iglesias-Rodriguez, L. Lopucki, D. Mee, S. Park, A. Triandafyllidou, W. Weurauch та ін., представлено організаційно-правову сутність стратегії розвитку світу й господарства, їх конституційно-національні й регіональні відмінності та генеральну узгодженість із стратегією держави; розглянуто характерні чинники, які формують й впливають на прийняття рішення щодо вибору стратегії для конкретних виробничих ситуацій [1–4; 6–13].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнений підхід до процесу лідерства й агресивності та системного поєднання правового забезпечення і врахування патріотизму громадян в умовах воєнного стану для досягнення державотворчих цілей, що стало передумовою для розгляду.

Мега статті: на основі систематизації особливостей прояву державотворчих якостей синтезувати правові засади стратегіологій лідерства й агресивності, виходячи з концепту державотворчого патріотизму нації за умов мирного та воєнного періодів.

Виклад основного матеріалу. Підкреслимо, що лідерство — це владно-управлінське вміння відчувати потребу й впливати на інших членів суспільства (індивідуумів, громаду, підрозділу, колективу, держави чи груп держав); бути ефективнішим в очах інших, через свою переконливу здатність впливати на них з метою реалізації ним ініційованих управлінських рішень. Лідерство може виступати також як мистецтво у випадку, якщо відбувається у ненав'язливій спонукальній формі, із логічною згодою на таке домінування виконавців прийнятих лідером рішень.

На певну протизагу лідерству, виступає агресивність, де в основу прийняття рішень закладається спалаховий механізм, який базується на люті чи гніві. Можливо зазначити, що агресивність — це ситуативний (часто вибухопроявний) стан, який характеризується афективними загостреннями (тобто спалахами гніву, злоби)

і проявляється через імпульсивну поведінку, яка спрямована на об'єкт, що її обумовив, або його стосується. Агресивність може виступати також і як стратегія по відношенню до опонента, але вже на середньо- чи довготривалому періоді часу.

У правовому полі як лідерство, так і агресивність можуть активно проявлятися у залежності від специфіки та ситуативних умов ведення правового процесу й особливостей обраної стратегії поведінки сторін. Так, правові основи лідерства та агресивності все ж визначаються в різних контекстах й можуть акцентно змінюватись в залежності від держави й системи права. Зокрема, агресивність може тлумачитись по-різному, а значить й будуть різні правові наслідки за її прояву в конкретних державах.

Хоча, в загальному випадку підкреслимо, що правові основи лідерства базуються на визначених юридичних наголосах, які включають: конституція й закони, тобто через них кожна країна унормовує свій напрям й порядок функціонування і місце лідерів у керівництві державою (тобто правові акти визначають повноваження та обов'язки як влади, так і лідерів); вибори й виборча система, в цьому контексті формуються правові положення щодо легітимного обрання лідерів та представників влади (виборчі правила, фінансування виборчого процесу, підрахунок результатів тощо); громадянські права і свободи, тобто через правові акти забезпечується дотримання прав і свобод (зокрема, свобода слова та об'єднання громадян, право на мирні демонстрації тощо).

До правових основ щодо агресивності можливо віднести: через формування кримінального законодавства кожна країна конкретизує й визначає, що конкретно вважається агресивними чи злочинними діями (зокрема, фізична агресія, злочини проти особистості і майна тощо); за допомогою міжнародного права регулюються агресивні потуги між державами (зокрема, Статут Римського Суду визначає злочин агресії та відповідальність за нього тощо); громадський порядок ґрунтується на законах щодо дотримання й забезпечення порядку та безпеки в громадських місцях чи суспільних заходах, тобто створюється правова система цілеспрямованого контролю за правовим дотриманням норм і уникнення проявів агресивної поведінки громадян.

Окрім того, виходячи з засадничих положень стратегіології можливо стверджувати, що: *стратегіологія лідерства* полягає в розробці й реалізації конкретної програми, плану чи стратегії для досягнення успіху в лідерській діяльності, тобто забезпечуючи через неї ефективність прийнятих управлінських рішень. Загалом дана стратегіологія передбачає визначення чітких цілей, способів досягнення цих цілей та методів взаємодії з іншими людьми, щоб безпосередньо впливати

на них і досягти спільних результатів з проявом синергічного ефекту.

Базові положення стратегіології лідерства включають:

- візія, тобто справжній лідер має чітку візію того, куди він або вона хоче дійти, та які цілі бажає досягти. Властиво візія визначає напрямок та мету діяльності лідера;
- планування, лідерство вимагає ретельного планування, оскільки лідер повинен розробити стратегію для досягнення своєї візії, визначити конкретні кроки та ресурси, які необхідні для реалізації цієї стратегії в означений період;
- комунікація, властиво лідер повинен вміти ефективно комунікувати в контексті просування своєї візії та планів з іншими людьми. За своїм наповненням він повинен бути здатний надихати, мотивувати та впливати на інших, щоб вони приєднувалися до його зусиль, забезпечуючи тим спільну результативність;
- здатність до прийняття рішень, тобто лідер повинен бути готовим приймати важливі рішення, іноді в умовах невизначеності й тиску. Однак, він також повинен бути відповідальним за результати власних рішень та бути готовим оперативно вчитися на помилках;
- розвиток команди, властиво лідерство не обмежується лише індивідуальними зусиллями. Саме лідер повинен будувати ефективну команду, надавати можливість іншим розвиватися, досягаючи при цьому власних потенційних вершин;
- адаптація до змін, тобто лідер повинен бути готовим адаптуватися як до реальних змін у навколишньому просторі, так і до внутрішніх потреб організації або команди;
- етика та цінності, властиво справжній лідер керується власними цінностями та дотримується відповідних етичних норм у своїй діяльності.

Загальна сутність стратегіології лідерства полягає в реальній здатності лідера визначати мету, формувати й розвивати програму чи план для досягнення цілей цієї мети, взаємодіяти з іншими людьми та вчасно приймати пріоритетно важливі управлінські рішення для досягнення успіху як в особистому, так і в професійному житті.

На відміну від стратегіології лідерства, сутність *стратегіології агресивності* полягає в тому, що організація чи особа приймає активні, енергійні та сміливі дії для досягнення власних цілей. Саме ця стратегія часто використовується в бізнесі та і в інших сферах діяльності для здобуття конкурентної переваги, ринкової домінантності чи забезпечення успіху в надзвичайно динамічному конкурентному просторі.

Базові положення стратегіології агресивності включають:

- захоплення ринку, практично організації, які обирають саме агресивну стратегію, часто праг-

нуть завоювати більшу частку ринку, навіть за рахунок своїх конкурентів. У цьому контексті, такі організаційні структури можуть впроваджувати нові продукти або послуги, використовувати акції та знижки для залучення клієнтів та активно виходити на нові ринки;

- інновації, властиво агресивні стратегії часто включають наголос на інноваціях та постійному вдосконаленні продукту. Організації, які обирають цей метод, цілеспрямовано вкладають значні ресурсні зусилля у розробку нових технологій, продуктів або процесів;
- захист від конкурентів, тобто підходи до агресивності також можуть включати заходи для захисту від конкурентів, зокрема, судові позови, патенти чи поглинання конкуруючих структур;
- стосунки з клієнтами, за них агресивна стратегія може передбачати активне залучення та збереження клієнтів шляхом надання високоякісних продуктів або послуг, відмінного обслуговування й конкурентоспроможних цін;
- співпраця і стратегічні партнерства, у цьому контексті деякі організації обирають агресивну стратегію через укладення стратегічних партнерств і співпрацю з іншими фірмами, маючи на увазі спільні потуги у розвитку ринку чи поділу ресурсів;
- виживання в кризових ситуаціях, тобто агресивна стратегія може бути використана для подолання складних економічних чи організаційних викликів, включаючи фінансові кризи й трансформації у ринкових умовах.

Можливо стверджувати, що сутність стратегіології агресивності в навколишньому просторі полягає в активних та сміливих діях з метою досягнення цілей (незважаючи на обмеження та перепони, зокрема, і правові) й створення конкурентних переваг. Однак практичне застосування такого методу може призвести до загострення ризиків та вимагає коректного аналізу й планування.

Доцільно зазначити, що стратегіології лідерства й агресивності базуються на низці принципів й завдань, які визначають як їх особливості сутнісного наповнення, так і логічну спрямованість (табл. 1–2).

Так, у стратегіології лідерства в контексті аналізу внутрішнього середовища організації оцінювальні методи дозволяють лідерам оцінити власні ресурси, можливості та обмеження. Означене дозволяє розробити стратегію, яка враховує сильні і слабкі сторони організації.

Через аналіз зовнішнього середовища (економічні, політичні, соціокультурні та технологічні фактори) ідентифікуються можливості та загрози, які супроводжують організацію на ринку. Оцінювальне визначення стратегічних цілей і пріоритетів допомагає лідерам виділити стратегічні цілі й ринкові ніші, де лідерство забезпечує успіх.

Таблиця 1

Базові принципи і завдання стратегіології лідерства

Принцип	Характерне проявне відображення	Завдання	Характерне проявне відображення
Візія й напрямок	Лідерство передбачає розробку прогресивної візії та визначення напрямку руху, яким лідер та його команда повинні слідувати. Візія агрегує цілісність та мету діяльності	Визначення цілей та стратегії	Лідер має визначити конкретні цілі та розробити стратегію для їх досягнення
Розвиток спільної мети	Лідер повинен вміти об'єднати команду навколо спільних цілей та переконати у пріоритеті цих цілей	Розвиток спільної культури	Лідер повинен сприяти формуванню та підтримці корпоративної культури, яка відповідає цінностям й цілям організації
Приклад й взірець	Лідер повинен бути прикладом для інших своїми власними діями, цінностями та етикою, тобто забезпечувати високий стандарт професіоналізму й поведінки	Управління ризиками	Лідер повинен бути готовим управляти ризиками та самостійно приймати важливі рішення в реальних умовах невизначеності
Підтримка й розвиток команди	Лідер повинен вкладати зусилля в розвиток та підтримку команди, розбудовуючи процес взаємодопомоги й співпраці	Співпраця і взаємодія	Лідер повинен створювати умови для співпраці та командної взаємодії, сприяючи побудові довіри та партнерства
Адаптація та інновації	Лідер повинен бути готовим до змін та інновацій, шукати нові можливості й вміло адаптувати стратегію	Розвиток власного лідерства	Лідер повинен постійно розвивати власні лідерські навички та вміння.
Вплив і комунікація	Лідер повинен вміти результативно впливати на оточуючих і провадити прозору та ефективну комунікацію з командою й іншими сторонами.		

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 2

Базові принципи і завдання стратегіології агресивності

Принцип	Характерне проявне відображення	Завдання	Характерне проявне відображення
Захоплення ринку	Одним із пріоритетних принципів виступає спрямованість на завоювання більшої частки ринку. Так, організація або особа, що обирає агресивну стратегію, ставить завдання стати лідером у галузі, розширити свою клієнтську базу та наростити обсяги продаж	Розширення ринкової присутності	Одним із пріоритетних завдань агресивної стратегії в сучасних умовах стає активне розширення присутності на ринку, тобто цілеспрямоване й наступальне завоювання нових збутових сегментів або ринків збуту продукції чи послуг
Інновації	Агресивні стратегії часто роблять акцент на інноваціях і реалізації нових продуктів, послуг або технологій на ринку. Означене допомагає створити конкурентну перевагу і забезпечити ринкове домінування	Захист від конкурентів	Агресивна стратегія може включати правові заходи для захисту від конкурентів, зокрема, судові позови, патенти чи поглинання конкурентів
Конкурентний тиск	Агресивні лідери активно змагаються з конкурентами, намагаючись витіснити їх з ринку, зокрема, через активне використання тактики конкурентної агресії (знижки, маркетингові кампанії або навіть судові процеси)	Підвищення конкурентоспроможності	Забезпечується через зусилля щодо підвищення конкурентоспроможності, зокрема, оптимізація виробництва або зниження витрат на шляху до споживача
Акції й розвиток	Часто агресивні стратегії включають у себе акції, знижки та інші додаткові стимули для залучення нових клієнтів і розширення бізнесу	Створення значного впливу	Агресивні лідери намагаються сформувати вагомий вплив на ринку, галузь або суспільство загалом
Реакція на зміни	Агресивні лідери оперативно реагують на зміни у ринкових умовах, змінюючи свої стратегії відповідно до ситуації.	Розширення інновацій	Агресивні стратегії можуть включати конкретні зусилля щодо розвитку нових продуктів, послуг або технологій.

Джерело: сформовано авторами

Водночас, використання після розробки стратегії ще моніторингу й контролю обумовлює гнучкість у роботі та корективах, забезпечуючи тим досягнення поставлених цілей.

Окрім того, оцінювальні методи в стратегіології агресивності дозволяють виділити природу й розуміння масштабів потенційних загроз (зокрема, можливі дії конкурентів, терористичних груп, кіберзлочинців тощо). Означене дозволяє розробити превентивні стратегії, запобігаючи агресивним актам. Оцінювання також може бути використано для реагування на кризові ситуації та відновлення після агресивних подій, надаючи додаткову інформацію для прийняття управлінських рішень та реагування на події. Через оцінювальні методи, зокрема щодо моніторингу та контролю, визначаються агресивні тенденції, аналізуються наслідки, що додатково допомагає удосконалювати стратегії протидії, підвищуючи ефективність рішень й правового характеру.

Зазначимо також, що оцінювальні методи в правових засадах щодо стратегіології лідерства використовуються з метою визначення легітимності та відповідності дій лідерів чинному законодавству та конституції. Означене важливе для забезпечення засадничих положень демократії та правопорядку. Вже через належний контроль за владою вдається запобігти зловживанню владою та корупційним проявам. Характерно, що оцінювальні методи допомагають забезпечити виконання прав і свобод громадян та відстоювати їхні інтереси в контексті лідерства.

Водночас, оцінювальні методи в правових засадах щодо стратегіології агресивності, в контексті запобігання конфліктам і агресії використовуються для коректного аналізу потенційних джерел конфліктів та агресії, щоб обґрунтовано приймати заходи для їхнього запобігання.

В сучасних умовах, коли глобальні загрози та виклики зростають й потребують адекватного реагування, важливість оцінювальних методів у стратегіології лідерства та стратегіології агресивності підвищується, оскільки вони допомагають суб'єктам приймати обґрунтовані рішення та діяти відповідно до ситуативних умов.

Властиво рівень як лідерства, так і агресивності може бути оцінений за різними показниками та методами (табл. 3).

Доцільно також наголосити, що рівень лідерства та агресивності — це складні та багатогранні характеристики, а тому оцінка цих рис в індивідуума може бути суб'єктивною та залежить від контексту. Виходячи з зазначеного, щоб отримати більш об'єктивну оцінку, варто використовувати комбінацію різних методів та джерел інформації за конкретних умов.

Відчутно зміщуються пріоритетні кроки в стратегіології лідерства та стратегіології агресивності в концепті державотворчого патріотизму нації за умов воєнного стану, оскільки вони відмінні за своєю спрямованістю і підходом (табл. 4).

Практично стратегіологія лідерства в концепті державотворчого патріотизму нації за умов воєнного стану орієнтується на забезпечення єдності

Таблиця 3

Оцінювання рівня лідерства та агресивності за показниками

Показник	Оцінювання рівня	
	<i>лідерство</i>	<i>агресивність</i>
Спостереження та поведінка	Спостереження за тим, як людина взаємодіє з іншими в групі або команді. Лідери часто проявляють власну ініціативу, впливають на інших, намагаються керувати ситуацією	Агресивна поведінка може бути виявлена через конфлікти, фізичну або вербальну агресію
Самооцінка та оцінка інших	Оцінка самого себе щодо рівня впливу на інших та здатності керувати ситуацією може бути важливою складовою лідерського потенціалу	Запитання для інших про вашу лідерську здатність та агресивність також може допомогти отримати об'єктивну оцінку
Здатність до комунікації	Лідери зазвичай володіють відмінними навичками комунікації. Вони вміють ефективно висловлювати свої думки, слухати інших і впливати на них	Агресивність може виявлятися через неадекватну комунікацію, неповагу до думок інших або намагання використовувати агресію для досягнення своїх цілей
Результати та досягнення	Лідери часто мають вплив на досягнення групи або організації. Їхні досягнення та успіхи можуть бути показником їхнього лідерства	Агресивність може також виявлятися через результати, особливо якщо це досягнуто за рахунок конфліктів чи недобррозичливих методів
Здатність до співпраці	Лідери часто вміють співпрацювати з іншими і вирішувати конфлікти конструктивно.	Агресивність може виявлятися в неспроможності співпрацювати та розв'язувати конфлікти мирним шляхом.

Джерело: сформовано авторами

й моральної впевненості громадян, що спонукає націю до активної взаємо підтримки один одного. Лідери виступають синтезаторами духовного духу й патріотизму серед населення в складний період, забезпечуючи тим свідому віру в перемогу та пріоритетність єдності нації. Через дипломатію й міжнародну співпрацю акцентується увага на мирному вирішенні конфліктів, забезпечується міжнародна підтримка й партнерство. Вибір лідерами стратегії підтримки національних цінностей та ідентичності акцентує увагу на збереження й підтримці своїх ціннісних орієнтирів з властивою культурною ідентичністю. В цій стратегії пріоритетом стає забезпечення дотримання прав людини та гідності навіть в умовах воєнного стану. За стратегії лідерства у цьому жорсткому воєнному процесі проходить активізація об'єднанню різних соціальних та політичних груп щодо національного єднання і досягнення спільних цілей державотворення.

На відміну від означеного стратегіологія агресивності в концепті державотворчого патріотизму нації за умов воєнного стану спрямована більше на жорсткість щодо захисту та відстоювання національних інтересів, навіть якщо це вимагає проведення військових дій. Дана стратегія може включати активне використання силових методів, ведення війни та військових операцій для досягнення поставлених цілей.

Загалом, правовий вибір між стратегіологією лідерства та стратегіологією агресивності в умовах воєнного стану визначається метою й цілями лідерів, а також загальною національною стратегіологією. У цьому контексті важливо розуміти перспективи та усвідомлювати наслідки від правового вибору цих стратегій з врахуванням їх реального впливу на національну ідентичність й міжнародні відносини.

Підкреслимо, що дещо трансформується увага в оцінці рівнів лідерства та агресивності з концепту державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану, оскільки вираженим пріоритетом стає готовність лідера приймати рішення та відповідати за їх наслідки. Так, воєнний лідер повинен бути здатним приймати як важливі рішення, так і брати на себе відповідальність за безпеку та захист нації. Окрім того, лідери повинні бути здатними мобілізувати ресурси, включаючи військові, економічні та людські ресурси, для забезпечення оборони нації й територіальної цілісності держави. Воєнні лідери повинні володіти стратегічним мисленням, тобто вміти розробляти ефективні військові стратегії та тактики, спрямовані на захист національних інтересів. Дані лідери мають мати здатність встановлювати дипломатичні відносини та співпрацювати з іншими країнами для забезпечення міжнародної підтримки та обміну

Таблиця 4

Пріоритетні акценти в стратегіологіях лідерства та агресивності в концепті державотворчого патріотизму нації за умов воєнного стану

Пріоритет	Стратегіологічна мета	
	<i>лідерство</i>	<i>агресивність</i>
Спрямованість	Базовою метою стратегії лідерства стає збереження та підвищення єдності й моральної впевненості нації. Тому лідери, які забезпечують стратегію лідерства у війну, намагаються активізувати почуття надії й довіри в націю, спонукати до співробітництва та підтримувати національну ідентичність	Стратегія агресивності може бути спрямована на захист національних інтересів будь-якою ціною, зокрема, через ведення активних військових операцій. Ця стратегія може включати агресивні дії проти інших держав з метою досягнення своїх цілей
Підхід	Вона цілеспрямована на спонукання нації до об'єднання і спільної боротьби. Лідери, що обирають цю стратегію, можуть намагатися зберегти мир та стабільність, залучаючи громадян до необхідних завдань, таких як гуманітарна допомога й післявоєнна відбудова	Вона може включати агресивні дії, ведення війни та використання силових методів для досягнення власних цілей. Ця стратегія може вимагати силового підходу до вирішення загроз та обумовлювати проведення військових операцій
Співпраця й дипломатія	Лідери, які реалізують стратегії лідерства, можуть акцентувати увагу на міжнародній співпраці, дипломатії й мирному вирішенні конфліктів. Вони намагаються вести перемовини та формувати партнерські відносини з іншими державами	Як правило включає акцент на використанні сили й агресії для досягнення своїх цілей. Дипломатія може бути використана як додатковий інструмент, але не завжди є базовим засобом щодо досягнення цілей
Суспільна підтримка	Зазвичай потребує наростаючої підтримки та легітимності серед населення. Лідери, які вибирають цю стратегію, повинні мати підтримку громадян для успішної реалізації своїх рішень.	Може призвести до поділу суспільства, а також ризику втрати підтримки громадян через жертви та негативні наслідки воєнних дій.

Джерело: сформовано авторами

інформацією, яка може бути ключовою. Водночас, лідери в умовах воєнного стану повинні активно підтримували та пропагували національні цінності та ідентичність для збереження єдності нації. Вони ж мають забезпечити дотримання прав людини та гідності навіть в умовах війни з відповідністю нормам міжнародного права, тобто дотриманням міжнародних норм у рамках військових дій. Достатньо конкретизованим показником лідерства в умовах воєнного стану стає й здатність вести перемовини та досягати мирного вирішення воєнної загрози. Властиво, щоб цілеспрямовано забезпечити виконання цих оціночних напрямів лідери повинні мати підтримку та легітимність серед населення для ефективного управління в умовах воєнного стану.

Правовий підхід в стратегіологіях лідерства та агресивності з концепту державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану не зважаючи на свою принципову спрямованість має й певні відмінності, які в лідерстві більше мають демократичний характер, то в агресивності проявляється домінування жорсткості, хоча кінцеві цілі можуть бути однакові. Так, в стратегіології лідерства за означених умов виділяється наголос на захист прав і свобод людини. Він може включати дотримання міжнародних конвенцій (зокрема, Женевських), які регулюють поведінку з військовополоненими та цивільними особами під час військових конфліктів. Окрім того, правовий підхід повинен спрямовуватися на збереження правопорядку в умовах воєнного стану, оскільки забезпечення безпеки громадян та інфраструктури може ставати досить пріоритетним аспектом лідерства. В цих умовах характерно забезпечити гуманітарну допомогу і захист вразливих груп населення, таких як діти, жінки, літні жителі та внутрішньо переміщені особи. Якщо війна має міжнародний характер, то правовий підхід також повинен враховувати міжнародні закони й норми (зокрема, правила ведення війни та міжнародні договори). Оскільки лідерство має легітимну підставу, підтримувану законами та конституцією, то і воєнний стан повинен застосовуватися в межах правового порядку та з дотриманням конституційних принципів. Фундаментальним аспектом за цих умов є захист державного суверенітету з врахуванням доктринальних положень державотворчого патріотизму нації.

Доцільно також наголосити, що дотримання правового підходу у стратегіології агресивності, особливо в умовах воєнного стану, є складним завданням, оскільки вимагає балансування між поняттями державотворчого патріотизму нації і правового порядку. У цьому контексті доцільно розуміти, що агресивні дії та військова агресія порушують міжнародне право, а це може призвести до серйозних наслідків для держави. Виходячи

з означеного та для уникнення відповідних санкцій потрібно за цих умов дотримуватись міжнародного права, зокрема, правил ведення війни. Окрім того, незважаючи на жорсткість ситуації права і свободи громадян повинні бути захищені, і будь-які дії, що порушують ці права, повинні бути обмежені настільки, наскільки це можливо. За цих умов додатково проявляється гуманітарна політика держави, оскільки вона повинна бути готовою до забезпечення гуманітарної допомоги і захисту вразливих груп населення, які можуть постраждати внаслідок агресивних дій. Паралельно з цим необхідно враховувати міжнародні реакції та наслідки агресивних дій, оскільки порушення міжнародного права може призвести до санкцій та жорсткій ізоляції на міжнародній арені. Пріоритетом є й те, що в окреслених мовах держава повинна дотримуватися власних конституційних норм та юридичних процедур

Однак, агресивність і воєнна агресія не завжди сумісні з правовим підходом, оскільки вони часто суперечать міжнародному праву та правам людини. Водночас, дотримання правових норм і принципів надзвичайно важливо для збереження міжнародного миру та безпеки, навіть в умовах загострення конфлікту чи впровадження правового воєнного стану.

Узагальнену структуру взаємозв'язків правового підходу в стратегіологіях лідерства та агресивності з позиції державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану наведено на рис. 1.

Зазначимо, що правовий підхід має як спільні, так і відмінні ознаки в стратегіологіях лідерства та агресивності за означених умов. Так, до спільних ознак можливо віднести: збереження прав людини, міжнародне право та збереження державотворчого патріотизму нації.

Підкреслимо, що збереження прав людини в правовому підході, як в стратегіології лідерства, так і стратегіології агресивності з концепту державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану базується на декількох ключових засадах. Так, незважаючи на специфіку обох стратегіологій, дотримання прав людини є фундаментальним принципом в обох випадках.

Зокрема, засадничі положення, які забезпечують збереження прав людини в цих стратегіологіях зводяться до наступного: в контексті універсальності прав людини це означає, що ці права повинні захищатися для всіх людей, незалежно від їхньої національності, релігії, статі тощо (тобто ця засада повинна залишатися незмінною, навіть в умовах воєнного стану). За іншим правовим положенням, яке також незмінне: за жодними обставинами не допускається піддавання жорстокостям або катуванню осіб, навіть в умовах воєнного стану. Окрім того, навіть в умовах воєнного стану зберігаються правова засада справедливості

та права на справедливий судовий процес для всіх осіб, які підпадають під юрисдикцію. Забороняється й дискримінація, тобто ніхто ніхто не повинен піддаватися їй на будь-якій підставі, включаючи расову, національну, релігійну чи гендерну приналежність. За засадою непорушності особистості та приватності забороняється несанкціонована перевірка особистих речей та приватності осіб, відповідно має дотримуватись й гуманне поводження без піддавання тортурам й іншому жорсткому поводженню.

Властиво ці засадничі положення є важливими навіть в умовах воєнного стану, а значить лідери

та держави мають дотримуватись юридичних основ, приймаючи рішення в гармонії завдань означених стратегіологій, забезпечуючи при цьому захист прав та гідність людей.

Важливі засадничі положення щодо обох стратегіологій в правовому підході відносяться й до міжнародного права. Так, згідно нього, суверенітет кожної держави повинен бути дотриманим, тобто жодна інша держава не має права втручатися у внутрішні справи і обмежувати територіальну цілісність іншої держави без її згоди. Збереження міжнародного миру й безпеки проходить через засаду заборону агресії, тобто незаконного

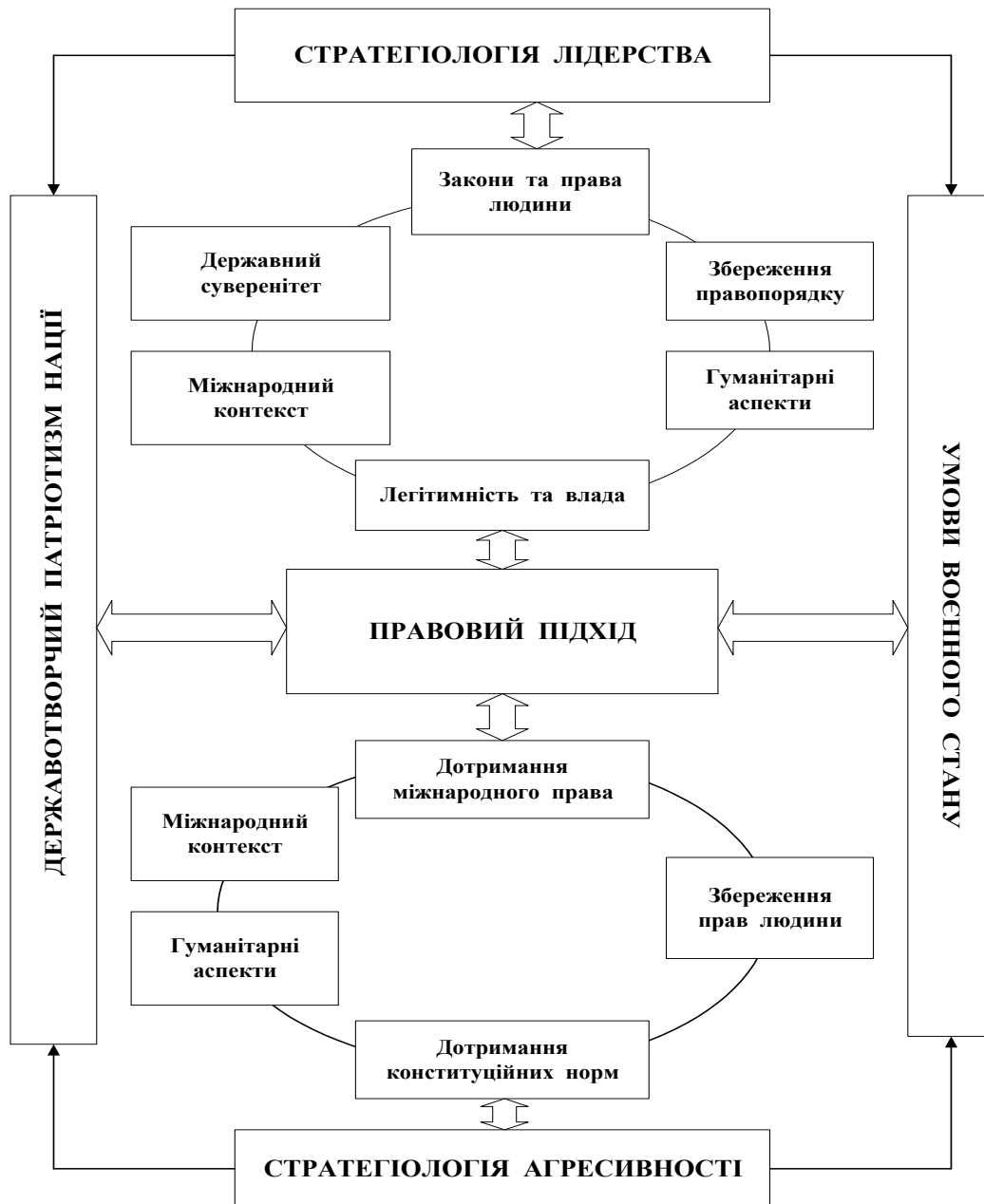

Рис. 1. Правовий підхід в стратегіологіях лідерства та агресивності з концепту державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Джерело: власна розробка

використання сили або загрози її застосування. Міжнародне право функціонує на дотриманні усіх міжнародних договорів та угод, які держави уклали. Властиво право на захист прав людини і заборона порушення цих прав є фундаментальними принципами міжнародного права, які мають застосовуватися навіть в умовах воєнного стану. Держави мають зобов'язання перед міжнародним співтовариством і мають право на захист своїх інтересів шляхом діалогу та співпраці.

Практично у стратегіології лідерства, зазвичай, більший акцент робиться на дотриманні цих засад для зміцнення співпраці, збереження миру й підтримання стабільності у міжнародних відносинах. На відміну від цього у стратегіології агресивності, виникають конфліктні ситуації за цими засадничими положеннями, оскільки порушення суверенітету, агресія та порушення прав людини можуть призвести до відчутних міжнародних конфліктів і санкцій. Хоча, незалежно від обраного стратегіологічного варіанту, міжнародне право має за мету забезпечувати порядок та справедливість у міжнародних відносинах навіть в умовах воєнного стану.

Забезпечення й активізація мотивного механізму державотворчого патріотизму нації у правовому підході щодо стратегіологій лідерства та агресивності в умовах воєнного стану має певні спільні ознаки. Так, політичні лідери можуть використовувати своє лідерство для мотивації громадян та підтримки патріотичних цілей через активізацію національних цінностей, відзначення героїчних подвигів та створення патріотичного настрою серед нації. Властиво й засоби масової інформації можуть бути використані для підсилення національного патріотизму та підтримки національних цілей, зокрема, через розповсюдження патріотичних повідомлень, героїчних історій і символіки. Окрім того, держави можуть заохочувати громадян до служіння та патріотичних дій через нагородження та визнання, зокрема, вищі звання, нагороди, грошові винагороди, або інші переваги для тих, хто вносить вагомий внесок у справу національного державотворчого патріотизму й становлення. Особливе місце в такому порівняльному стратегіологічному процесі відводиться освіті й історії, оскільки через них, тобто через науку й свідоме розуміння власної історії, культури та досягнень нації може підсилюватись почуття державотворчого патріотизму серед населення. Загалом, створення об'єднаного фронту та залучення спільних зусиль для захисту країни дозволяє зміцнювати патріотичний дух населення та служити активним мотивуючим фактором, забезпечуючи перемогу над агресором.

Властиво ці механізми можуть використовуватися як у стратегіології лідерства (спрямована на співпрацю та зміцнення нації), так і у стратегіології агресивності (спрямована на досягнення певних цілей через використання жорсткої сили). Однак,

важливо розуміти, що найважливішим пріоритетом правового підходу навіть в умовах воєнного стану залишається дотримання прав людини та міжнародних стандартів.

Загалом мотивний механізм державотворчого патріотизму нації в правовому підході може відрізнитися в залежності від конкретного контексту і цілей, проте спільні ознаки та відмінності в правовому підході до стратегіологій лідерства та стратегіологій агресивності в умовах воєнного стану зберігаються. Так, до спільної ознаки обох стратегіологій відноситься значна акцентуація на нарощування патріотизму нації через активізацію почуття єдності, гордості за свою країну та бажання захищати її інтереси, навіть на полі бою. Обидві стратегіології також обумовлюють мобілізацію різнопланових ресурсів та згуртування нації (підтримка влади, волонтерська діяльність, служіння та спільні зусилля для захисту держави).

Водночас, відмінностями у мотивному механізмі щодо означеного виступають цілі та завдання. Зокрема, у стратегіології лідерства, головною метою може бути підтримка миру, стабільності та співпраці в міжнародному товаристві, тоді як у стратегіології агресивності цілі можуть бути спрямовані на розширення владних повноважень, території чи досягнення конкретних політичних вигод. Окрім того, в стратегіології агресивності використовуються агресивні військові засоби та методи, включаючи війну та агресію, тоді як у стратегіології лідерства наголошується на дипломатії, співпраці й мирних засобах досягнення цілей. Свої особливості в умовах воєнного стану мають ознаки, що стосуються міжнародних відносин, оскільки в стратегіології лідерства ставиться базовий акцент на співпрацю та підтримку міжнародних норм й стандартів, тоді як стратегіологія агресивності призводить до міжнародного реагування, включаючи санкції й ізоляцію.

Що ж до відмінностей в правовому підході відносно обох стратегіологій в таких умовах то вони також мають характерні ознаки. Зокрема, за напрямом ціль та природа: якщо у стратегіології лідерства базовою метою є формування й зміцнення національних взаємовідносин та гармонії в суспільстві, то у стратегіології агресивності, навпаки, ціль може полягати в захопленні влади або території на шкоду іншим державам. За напрямом сприйняття на міжнародному рівні: стратегіологія агресивності може призвести до нарощування міжнародних санкцій та ізоляції, в той час як стратегіологія лідерства може призвести до дієвої підтримки і співпраці на міжнародному рівні. Окрім того, у стратегіології агресивності може бути використано агресивні військові засоби, тоді як стратегіологія лідерства може активно використовувати дипломатію, співпрацю та мирні засоби для досягнення цілей. Відмінністю є й те, що у стратегіології агресивності може бути більше

негативних наслідків для міжнародних відносин та довіря, порівняно з стратегіологією лідерства, яка спрямована на позитивні ознаки: єдність й мирне співіснування.

Загалом, правовий підхід у цих стратегіологіях може мати спільні принципи, такі як дотримання конституційних прав людини та міжнародного права, але має різну мету, сприйняття на міжнародному рівні та й методи впливу, обумовлюючи їхні суттєві відмінності.

Висновки. Правові засади стратегіологій лідерства та агресивності з концепту державотворчого патріотизму нації мають як спільні, так і відмінні ознаки, насамперед в контексті мети і використання сили. Зокрема, в контексті спільності прагнення до досягнення мети то державотворчий патріотизм нації виступає активним мотиватором, забезпечуючи результуючу позитивність. Окрім того, обидві стратегіології включають і використання сили, щоб досягати своїх цілей. В контексті відмінних ознак то способи досягнення мети, міжнародні й ідеологічні особливості також мають місце. Зокрема, у стратегіології лідерства підкреслюється важливість ведення діалогу, дипломатії та співпраці для досягнення цілей. Лідери часто намагаються впливати на інших через демократичний приклад і аргументи. З іншого боку, стратегіологія агресивності може включати в себе насильство, вторгнення і загрози для забезпечення своїх інтересів.

З загальних положень стратегіології, загострення агресивності державотворення, національних поглядів і конфліктів може бути ще більш руйнівним та виявитись значно раніше за загрозу світову динаміку вичерпання природно-сировинних ресурсів, зміну клімату (ймовірний потоп), загальним порушенням концептуальних засад сталого розвитку.

Зазначимо, що у правовому підході щодо стратегіології лідерства вагомий акцент зазвичай ро-

биться на інтеграційній співпраці, дотриманні міжнародних стандартів і зобов'язань, а також на підтримці міжнародного співробітництва. У цьому ж підході щодо стратегіології агресивності, навпаки, може існувати агресивне ставлення до інших країн та націй, конфлікти і суперечки. Окрім того, лідерство може активізувати ідеологію єдності, тоді як агресивні стратегії можуть ґрунтуватися на ідеологіях конфронтації чи націоналістичних проявах.

Відчутно зміщуються акценти в правовому підході щодо спільності та відмінності ознак у стратегіологіях лідерства й агресивності за концепту державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану. Так, означене проявляється щодо спільності патріотизму, як об'єднуючий чинник обох стратегіологій. Застосування концепту державотворчого патріотизму нації як засобу для мобілізації громадян до захисту суверенності держави та отримання їхньої підтримки, включаючи військові дії й економічні зусилля, обумовлює єднання їх прагнень, а значить переможний результат.

У відмінних ознаках щодо стратегіології лідерства зазвичай наголошується на дотриманні міжнародного права та гуманітарних стандартів, зокрема, уникненні цивільних жертв і застосування дипломатичних шляхів для вирішення військових загроз. В умовах воєнного стану стратегіологія агресивності активізує та включає в себе агресивні й злочинні методи, зокрема, напади на цивільних осіб, катування та інші злочини щодо людяності, приватної власності й дотримання вимог міжнародного права.

Загалом, хоча обидві стратегіології й використовують в правовому підході базові засади державотворчого патріотизму для мобілізації нації в умовах воєнного стану, але їхні конкретні методи та засоби можуть бути суттєво відмінні, включаючи як способи ведення війни, так і дотримання міжнародних правових актів.

Література

1. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання : монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія «Держава і стратегіологія»).
2. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 6–15. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.
3. Карпінський Б. А. Агресивність як управлінська проблема у стратегіології розвитку підприємництва. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., 30 листоп. 2018 р. / Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2018. С. 421–423. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/dspace/handle/123456789/12999> (дата звернення: 02.11.2023).
4. Макаренко О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6>.
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.10.2023).

6. Юридична енциклопедія: в 6 томах / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998–2003.
7. Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London: Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.
8. Bird R. C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*. 2011. 131. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131 (дата звернення: 17.10.2023).
9. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. 2003. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249 (дата звернення: 16.10.2023).
10. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Is. 20. doi: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>.
11. Masson A., Shariff M. J. Legal Strategies. Verlag Berlin Heidelberg. 2009. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>.
12. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. P. 1405–1486. doi: <https://doi.org/10.2307/1373051>.
13. Park S. K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Is. 4. P. 711–749. DOI: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>.

References

1. Karpinskyi, B. A. (2018). Derzhavotvorchyy patriotyzm natsiyi: podatkova dominanta investytsiynoho zrostan-nya [State-creative patriotism of nation: tax dominant of investment growth]. L'viv: Kolir PRO (Seriya "Derzhava i stratehiolohiya") [in Ukrainian].
2. Karpinskyi, B. A., & Karpinska, O. B. (2023). Motyv yak upravlinska osnova derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii z pozytsii stratehiolohii rozvytku derzhavy [Motive as a Managerial Basis of the State-Creating Patriotism of the Nation from the Standpoint of the State Development Strategiology]. *Biznes Inform — Business Inform*, 2, 6–15. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15> [in Ukrainian].
3. Karpinskyi, B. A. (2018). Ahresyvnist yak upravlinska problema u stratehiolohii rozvytku pidpriemnytstva [Aggressiveness as a management problem in the strategiology of entrepreneurship development]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva — Problems and prospects of entrepreneurship development*. Materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 30 lystop. 2018 r. / Kharkiv. nats. avtomob.-dor. un-t. (pp. 421–423). Retrieved from <https://dSPACE.khadi.kharkov.ua/dSPACE/handle/123456789/12999> [in Ukrainian].
4. Makarenkov, O. L. (2023). Pravova vyznachenist dobrykh chesnot v obrazi ukraintsiv yak umova yikhnoi in-tehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu [Legal determination of good virtues in the image of Ukrainians as a condition for their integration into the European Union]. *Pravo i suspilstvo — Law and society*, 3, 40–48. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6> [in Ukrainian].
5. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#-Text> [in Ukrainian].
6. Iurydychna entsyklopediia: v 6 tomakh [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. (1998–2003). / Redcol.: Yu. S. Shemshuchenko (rep. ed.) and others. K.: "Ukrainian Encyclopedia" named after M. P. Bazhana [in Ukrainian].
7. Iglesias-Rodriguez, P., Triandafyllidou, A., & Gropas, R. (2016). After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London: Palgrave Macmillan. 365 p.
8. Bird, R. C. (2011). Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*, 131. Retrieved from https://opencommons.uconn.edu/law_review/131.
9. Dent, G. W. (2003). The Role of Lawyers in Strategic Alliances. Retrieved from https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249.
10. Giannakis, M., Doran, D., Mee, D., & Dubey, R. (2018). The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*, 56(20). doi: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>.
11. Masson, A., & Shariff, M. J. (2009). Legal Strategies. Verlag Berlin Heidelberg. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>.
12. Lopucki, L. M., & Weyrauch, W. O. (2020). A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*, 49(6). 1405–1486. doi: <https://doi.org/10.2307/1373051>.
13. Park, S. K. (2021). Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal*, 58(4). 711–749. doi: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>.

Неофіта Дмитро Богданович

аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Neofita Dmytro

Postgraduate Student of the Department of Legal Theory and Constitutionalism
Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0001-8412-3654

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9423

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ПУБЛІЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

THE PROCEDURE OF CONDUCTING PUBLIC CONSULTATIONS IN UKRAINE AND EU COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS

Анотація. Стаття поглиблено аналізує процедуру проведення публічних консультацій в Україні, порівнюючи її з практиками країн Європейського Союзу. Значна увага приділяється детальному вивченню нормативно-правових основ та інституційних механізмів, що регулюють цей процес. Автори розкривають важливість залучення громадськості до формування політики, наголошуючи на важливості рівного доступу до консультацій для всіх верств населення, включаючи маргіналізовані групи.

Стаття також зосереджується на ролі цифрових технологій у процесі публічних консультацій, висвітлюючи як можливості, так і виклики, пов'язані з їх використанням. Особливо підкреслюється потреба в балансі між інноваціями та захистом конфіденційності та безпеки даних. В статті висвітлено різноманітні підходи до публічних консультацій, які використовуються в Європі, та надано порівняльний аналіз їх ефективності.

На основі аналізу надані комплексні рекомендації щодо удосконалення процедур публічних консультацій в Україні. Підкреслюється, що успішне впровадження цих практик може значно підвищити якість та легітимність політичних рішень в країні, а також сприяти зміцненню демократичних процесів та відкритості урядування.

У заключних висновках статті підкреслюється, що впровадження ефективних практик публічних консультацій в Україні вимагає комплексного підходу, який включає не тільки правові та інституційні реформи, але й культурні зміни у сприйнятті участі громадян у політичному процесі. Це передбачає відповідність міжнародним стандартам та залучення широкого спектру соціальних груп для забезпечення інклюзивності та представництва у процесі прийняття рішень. На основі дослідження, стаття пропонує шляхи інтеграції кращих практик ЄС в український контекст, а також вказує на необхідність подальшого аналізу та вдосконалення цих процедур в умовах постійно змінюваного суспільного та політичного середовища.

Ключові слова: публічні консультації, електронні публічні консультації, Європейський Союз, легітимність урядових рішень.

Summary. This article provides an in-depth analysis of the procedure for conducting public consultations in Ukraine, comparing it with the practices of European Union countries. Significant attention is given to the detailed study of the legal foundations and institutional mechanisms regulating this process. The authors highlight the importance of public involvement in policy formation, emphasizing the necessity of equal access to consultations for all segments of the population, including marginalized groups.

The article also focuses on the role of digital technologies in the public consultation process, shedding light on both the opportunities and challenges associated with their use. A particular emphasis is placed on the need to balance innovation with the protection of privacy and data security. Various approaches to public consultations used in Europe are presented, along with a comparative analysis of their effectiveness.

Based on this analysis, comprehensive recommendations are provided for improving the procedures of public consultations in Ukraine. It is underscored that the successful implementation of these practices could significantly enhance the quality and legitimacy of political decisions in the country, as well as contribute to the strengthening of democratic processes and governmental transparency.

In the concluding remarks, the article emphasizes that the implementation of effective public consultation practices in Ukraine requires a comprehensive approach, which includes not only legal and institutional reforms but also cultural changes in the perception of citizen participation in the political process. This entails compliance with international standards and the engagement of a wide spectrum of social groups to ensure inclusivity and representation in the decision-making process. Based on the research, the article proposes ways to integrate the best practices of the EU into the Ukrainian context, and points out the necessity for further analysis and improvement of these procedures in the constantly changing social and political environment.

Key words: public consultations, electronic public consultations, European Union, legitimacy of government decisions.

Постановка проблеми. Публічні консультації відіграють ключову роль у формуванні демократичного суспільства, забезпечуючи відкритість та прозорість у процесі прийняття рішень. В Україні, як і в багатьох країнах Європейського Союзу, процедура публічних консультацій є важливим інструментом взаємодії влади та громадянського суспільства. Проте, необхідно відмітити, що в Україні ця процедура перебуває на етапі розвитку та адаптації до європейських стандартів, в той час як в країнах ЄС вона має більш усталені традиції та практики.

Ця стаття має на меті розглянути основні аспекти проведення публічних консультацій в Україні та порівняти їх з процедурами, що застосовуються в країнах Європейського Союзу. Особлива увага приділяється аналізу правових рамок, механізмів залучення громадськості, а також ефективності цих процесів у контексті забезпечення відкритості та підзвітності влади.

З огляду на ці аспекти, ключовими питаннями для дослідження є: які особливості має процедура публічних консультацій в Україні в порівнянні з країнами ЄС? Які виклики та можливості виникають у процесі її впровадження та адаптації до європейських стандартів? Як забезпечити ефективність та прозорість публічних консультацій, що є важливим чинником демократизації суспільства та підвищення довіри громадян до влади?

Вирішення цих питань має велике значення для подальшого розвитку демократичних процесів в Україні та зближення її законодавчих та інституційних структур до європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень. У сфері публічних консультацій важливу роль відіграє залучення громадськості до політичного процесу. У цьому контексті, В. П. Беглиця і В. М. Ярошенко [1, с. 64–70] акцентують увагу на необхідності публічних консультацій для забезпечення прозорості у прийнятті рішень. Вони аналізують, як ці консультації можуть сприяти збалансованому врахуванню різних інтересів у суспільстві. М. С. Високий і Т. Л. Нагорняк [3, с. 160–162] зосереджуються на взаємодії місцевого самоврядування з громадськістю в Україні. Вони детально розглядають практики та виклики, з якими стикаються місцеві органи влади, і як це впливає на ефективність публічного діалогу.

П. С. Городницький [4, с. 83–85] наголошує на перевагах та викликах електронних публіч-

них консультацій. Він висвітлює, як цифровізація може розширити можливості для участі громадян, одночасно вказуючи на потребу забезпечення доступності та ефективності цих процесів. А. В. Гуржій [5, с. 74–81] досліджує правові аспекти та проблеми, які стоять перед публічними консультаціями. Він підкреслює значення правового поля у створенні ефективного механізму для залучення громадськості та вирішення конфліктів.

О. Бойко [2, с. 32–34] надає узагальнений огляд правового регулювання публічних консультацій в Україні. Її дослідження відкриває перспективи для покращення наявних нормативів та практик, забезпечуючи ефективнішу участь громадянського суспільства.

У своєму дослідженні В. М. Кравчук [6, с. 15–19] аналізує, як консультації з громадськістю можуть служити ефективним інструментом народовладдя. Він підкреслює, що активна участь громадян не лише сприяє легітимності політичних рішень, але й підвищує довіру до органів влади.

Н. Кривокульська та Ю. Богач [7, с. 60–66] у своєму дослідженні розглядають різні форми участі громадськості у місцевому самоврядуванні. Вони демонструють, як різноманітність підходів може впливати на ефективність громадської участі та на розробку політичних рішень. Б. Н. Николаїшин [8, с. 220–226] у своїй статті фокусується на вдосконаленні практик публічних консультацій в Україні. Він аналізує наявні методики та пропонує шляхи підвищення ефективності цих процесів, особливо в контексті розвитку громадянського суспільства.

П. В. Присяжнюк [9, с. 69–75] звертає увагу на проект закону про публічні консультації, який відіграє важливу роль у модернізації правового забезпечення взаємодії між суспільством та державою. Він розглядає цей законопроект як ключовий крок у зміцненні демократичних процесів. М. М. Русинюк [10, с. 123–127] обговорює актуальні виклики та перспективи в контексті правового регулювання публічних консультацій. Вона вказує на необхідність подальшого розвитку законодавчої бази для забезпечення ефективності та прозорості цих процесів.

Л. М. Усаченко [11] досліджує публічні консультації як ключовий формат взаємодії між урядовими та громадськими структурами. Вона надає порівняльний аналіз міжнародного та українського досвіду в цій галузі. А. В. Чуб [12, с. 147–152]

розглядає електронні консультації з громадськістю як новітню форму реалізації публічних прав. Його робота вказує на потенціал цифрових технологій у залученні громадян до управлінських процесів.

О. Ярош [13, с. 154–158] вивчає використання публічних консультацій як інструменту громадського лобювання, з особливим акцентом на досвіді Волинського регіону.

На основі проведеного аналізу літератури можна визначити кілька ключових аспектів публічних консультацій, які досі не знайшли повного відображення у наукових дослідженнях і які наша стаття прагне дослідити. Зокрема, актуальним залишається питання інтеграції цифрових технологій у процес публічних консультацій. Хоча П. С. Городницький та А. В. Чуб звертали увагу на потенціал електронних консультацій, все ж існує потреба у більш детальному вивченні способів їх ефективного застосування, особливо в українському контексті.

Крім того, важливим аспектом, який потребує подальшого дослідження, є розвиток інституційної та правової основи публічних консультацій в Україні. Роботи А. В. Гуржія, К. Ковриженка та інших дали певне розуміння наявних нормативних рамок, але для забезпечення більшої ефективності та прозорості публічних консультацій необхідно детальніше вивчити можливості їх удосконалення та адаптації до міжнародних стандартів.

Також значним є питання залучення широкого кола громадськості до процесу консультацій. В. М. Кравчук, Н. Кривокульська та Ю. Богач наголошували на важливості активної участі громадян, проте залишається відкритим питання, як забезпечити рівний доступ до процесу консультацій для всіх верств населення, враховуючи різноманітність інтересів та потреб.

Нарешті, існує потреба у більш глибокому дослідженні впливу публічних консультацій на якість та легітимність політичних рішень. Це стосується не лише внутрішнього українського контексту, але й міжнародного досвіду, який може бути корисним для розробки ефективних стратегій залучення громадськості до політичного процесу.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є комплексне дослідження процедури публічних консультацій в Україні, з акцентом на виявлення ключових викликів та можливостей для їх удосконалення в контексті адаптації до європейських стандартів. Основна увага буде зосереджена на аналізі інтеграції цифрових технологій у процес публічних консультацій, розвитку правової та інституційної основи, забезпеченні рівного доступу до консультацій для різних верств населення, а також оцінці впливу цих консультацій на якість та легітимність політичних рішень в Україні. Ця стаття прагне заповнити наявні прогалини у науковому розумінні цієї теми та внести свій вклад у розви-

ток ефективних практик публічних консультацій в українському контексті.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі цифрові технології набувають все більшої ролі в різних сферах життя, включаючи процес публічних консультацій. Цифровізація відкриває нові можливості для залучення громадськості, поліпшення доступності та ефективності консультаційних процедур.

Використання цифрових платформ та інструментів може значно розширити досяжність публічних консультацій, дозволяючи залучити більш широке коло учасників. Онлайн-платформи, соціальні мережі, мобільні додатки та інші цифрові засоби можуть використовуватися для інформування громадян, збору їхніх відгуків та пропозицій, а також для забезпечення прозорості процедур консультацій.

Однак існують певні виклики, пов'язані з цифровізацією процесів публічних консультацій. Перш за все, це стосується питань кібербезпеки та захисту персональних даних учасників. Також важливим є забезпечення доступності цифрових платформ для всіх верств населення, включаючи людей старшого віку та тих, хто мешкає у віддалених або малонаселених районах.

Іншим важливим аспектом є розвиток компетенцій користувачів у сфері цифрових технологій. Навчання та підвищення обізнаності громадян з питань використання цифрових інструментів є ключовим для забезпечення їх активної участі у процесі консультацій.

З огляду на вищезазначене, розвиток інтеграції цифрових технологій у процес публічних консультацій має великий потенціал у контексті збільшення зацікавленості, поліпшення доступності та підвищення ефективності цих процесів. Важливим є також пошук балансу між інноваціями та безпекою, доступністю та компетентністю користувачів.

Окрім цього, звернімо увагу на деякі інші аспекти досліджуваної проблематики. Так, в національному законодавстві також потрібно встановити принципи та етапи проведення публічних консультацій. В цьому випадку потрібно проаналізувати та використати досвід Австрії. У 2008 році Радою Міністрів Австрії було ухвалено «Стандарти участі громадськості», які містять керівні принципи різних етапів консультаційного процесу для всіх сфер публічного управління.

Перший етап «Повідомлення про консультацію» містить підготовчу роботу, а саме обрання цільової групи й активне спілкування із зацікавленою громадськістю електронною поштою.

Другий етап «Складання матеріалу для учасників» має містити:

- 1) зрозумілий та стислий виклад теми, який надає можливості громадськості прийняти рішення про участь в обговоренні;

- 2) пояснення потреби проведення консультації;
- 3) перелік учасників дискусії;
- 4) окреслення конкретних питань для обговорення;
- 5) визначення способів надання коментарів (інтернет-сторінка, факс, телефон, особисто тощо);
- 6) дані контактної особи, відповідальної за технічну підтримку проекту тощо.

Третій етап «Запрошення надавати коментарі» має гарантувати рівні умови надання коментарів для різних цільових груп.

На останніх етапах відбувається публікація та скринування отриманих коментарів, а також інформування громадськості про рішення із вказівкою джерела оприлюднення та публікації звіту та пояснень [14].

На Мальті з метою підвищення ефективності, прозорості та залучення громадськості у процеси реалізації проектів, прийняття законів та розроблення нових стратегій також була розроблена ініціатива е-органів державної влади. Ініціатива включає в себе надання електронних послуг органами державної влади. Онлайн консультації поділено на чотири етапи:

- 1) відкриті консультації;
- 2) закриті консультації;
- 3) публікація зворотного зв'язку;
- 4) результати консультацій.

Організовано безкоштовні базові курси інформаційно-комп'ютерних технологій для ознайомлення громадян з принципами використання інструменту [15].

Варто звернути увагу на ту обставину, що розвиток правової та інституційної основи публічних консультацій, а також забезпечення рівного доступу до них для різних верств населення, є важливими елементами ефективного демократичного управління. Європейський Союз та його країни-учасниці демонструють значний прогрес у цьому напрямку, встановлюючи стандарти та практики, які можуть служити прикладом для України.

У країнах ЄС значна увага приділяється розробці та вдосконаленню законодавчих рамок, які регулюють проведення публічних консультацій. Це включає створення прозорих механізмів участі громадян, забезпечення доступу до інформації та врахування відгуків громадськості у процесі прийняття рішень. Такі підходи сприяють зростанню довіри до уряду та підвищенню якості державного управління.

Забезпечення рівного доступу до консультацій для всіх верств населення є ще одним ключовим аспектом. В ЄС активно працюють над впровадженням інклюзивних практик, що дозволяють залучати до діалогу маргіналізовані групи, забезпечуючи рівність участі та врахування різноманітних точок зору. Це включає використання різних форматів консультацій, доступних як онлайн, так і офлайн, для гарантування участі якомога ширшого кола громадян.

Інтегруючи цей досвід у свої практики, Україна може значно покращити ефективність та прозорість процесів публічних консультацій, а також забезпечити більшу відкритість та відповідальність влади перед громадянами.

Зазначимо, що вплив публічних консультацій на якість і легітимність політичних рішень в Україні може бути значно підвищений за допомогою використання позитивного досвіду держав-учасниць Європейського Союзу. ЄС демонструє, що активна участь громадськості в політичному процесі забезпечує більш глибоке та різнобічне розуміння проблематики, що, у свою чергу, покращує якість прийнятих рішень. Це також сприяє створенню більш відповідального та прозорого урядування.

У контексті України, інтеграція принципів публічних консультацій може сприяти підвищенню довіри до державних інституцій та поліпшенню взаємодії між урядом та громадянами. Це також може вплинути на зменшення соціального напруження та конфліктності в суспільстві, оскільки залучення до дискусії дозволяє краще враховувати різні точки зору та інтереси.

Забезпечення рівного доступу до публічних консультацій для всіх груп населення, включаючи маргіналізовані та вразливі верстви, є важливим аспектом для України. Це дозволить створити більш інклюзивний політичний процес, який буде відображати різноманітність українського суспільства. Європейський досвід показує, що такий підхід може значно покращити якість політичного діалогу та прийняття рішень.

Таким чином, усвідомлене впровадження ефективних механізмів публічних консультацій з урахуванням європейського досвіду може стати ключовим фактором у покращенні політичного процесу в Україні, підвищуючи якість ухвалених рішень та їх легітимність у очах громадськості.

У контексті публічних консультацій в Україні існує низка дискусійних питань, які потребують глибокого аналізу та вивчення. Перш за все, це стосується розробки та впровадження ефективних механізмів залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Актуальним є питання створення прозорих та доступних каналів комунікації між урядом та громадянами, а також механізмів врахування їх думок і пропозицій.

Іншою дискусійною проблемою є забезпечення рівного доступу до публічних консультацій для різних груп населення, включаючи маргіналізовані верстви. Це включає в себе як вирішення питань доступності інформації, так і розробку інклюзивних форматів участі.

Крім того, важливим аспектом є визначення ступеня впливу публічних консультацій на якість та легітимність політичних рішень. Дискусія в цій сфері зосереджується на оцінці ефективності наявних практик та шукає шляхи їх удосконалення.

Останнім, але не менш важливим, є питання інтеграції цифрових технологій у процес публічних консультацій. Використання цифрових платформ може значно розширити можливості для участі громадян, але водночас порушує питання безпеки даних та цифрового розриву.

Ці та інші дискусійні аспекти вимагають уваги та детального вивчення для розробки ефективної та інклюзивної системи публічних консультацій в Україні.

У контексті публічних консультацій в Україні, ключовим аспектом є розвиток та удосконалення законодавчої та нормативної бази. Це включає створення чітких, прозорих та дієвих нормативних актів, які регулюють процес залучення громадськості, забезпечуючи широкий доступ до інформації та ефективно врахування громадської думки у прийнятті рішень.

Також важливо зосередитись на розвитку інституційної структури, що підтримує публічні консультації. Це передбачає створення спеціалізованих органів або підрозділів у державних інституціях, які б відповідали за організацію, координацію та моніторинг процесів залучення громадськості.

Забезпечення рівного доступу до публічних консультацій для всіх верств населення також є критичним. Необхідно вжити заходів для включення маргіналізованих груп, зокрема через розвиток інклюзивних підходів та форматів участі.

На завершення, необхідно акцентувати на інтеграції цифрових технологій у процес публічних консультацій. Це передбачає розробку безпечних, доступних та ефективних онлайн платформ для залучення громадян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Висновки з дослідження процесу публічних консультацій в Україні відображають глибокий потенціал для розвитку демократичних практик та вдосконалення взаємодії між державою та громадянами. Цей процес не лише забезпечує ширше залучення громадськості до управлінських рішень, але й сприяє підвищенню їх якості та прозорості. Ефективне впровадження публічних консультацій потребує ретельного розроблення правових та інституційних рамок, а також впровадження сучасних технологій для забезпечення ширшої участі.

Важливим аспектом є розвиток інклюзивних методів залучення, які враховують потреби різних соціальних груп. Це сприятиме формуванню більш гармонійного та справедливого суспільства, де кожен голос має значення. З іншого боку, важливо забезпечити, щоб цифровізація не створювала бар'єрів для участі окремих груп населення, особливо в контексті цифрового розриву.

Останнім, але не менш важливим, є визнання того, що публічні консультації можуть істотно впливати на легітимність політичних рішень. Залучаючи громадян до обговорення та формування політики, уряди не лише збільшують довіру до своїх рішень, але й сприяють створенню більш стійких та відповідальних управлінських рішень.

Таким чином, публічні консультації є ключовим елементом сучасного управління, який вимагає уваги, інновацій та постійного вдосконалення для забезпечення відкритості, прозорості та ефективності у процесах прийняття рішень.

Література

1. Беглиця В. П., Ярошенко В. М. Місце публічних консультацій у прийнятті політичних рішень. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Політологія.* 2014. № 248(236). С. 64–70.
2. Бойко О. П. Правове регулювання публічних консультацій в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Державне управління. 2021. Том 32 (71), № 2. С. 32–36.
3. Високий М. С., Нагорняк Т. Л. Взаємодія органів місцевого самоврядування з громадськістю в Україні. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Вінниця, 26 листопада 2021). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса. 2021. 205 с. С. 160–162.
4. Городницький П. С. Електронні публічні консультації. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції* (Київ, 26 листопада 2020). 2020. С. 83–85.
5. Гуржій А. В. Публічні консультації: актуальні проблеми та перспективи правового регулювання. *Правові горизонти.* 2017. Вип. 5(18). С. 74–81.
6. Кравчук В. М. Ефективність консультацій з громадськістю як інструменту народовладдя. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 2. С. 15–19.
7. Кривокульська Н., Богач Ю. Аналіз форм участі громадськості у місцевому самоврядуванні. *Економічний аналіз.* 2020. Том 30, № 4. С. 60–66.
8. Николаїшин Б. Н. Публічні консультації в Україні: практика застосування та шляхи підвищення ефективності. *Ефективність державного управління.* 2013. Вип. 35. С. 220–226.
9. Присяжнюк П. В. Проект закону про публічні консультації в контексті модернізації правового забезпечення комунікації між суспільством та державою. *Аспекти публічного управління.* 2019. № 7(8). С. 69–75.
10. Русинюк М. М. Публічні консультації: актуальні проблеми та перспективи правового регулювання. *Право та державне управління.* 2018. № 3(32). С. 123–127.

11. Усаченко Л. М. Публічні консультації як базовий формат відносин урядових та громадських структур: світовий та український досвід. *Державне будівництво*. 2008. № 2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2008_2_73.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
12. Чуб А. В. Електронні консультації з громадськістю як форма реалізації суб'єктивних публічних прав. *Право і суспільство*. 2020. № 6–2. С. 147–152.
13. Ярош О. Публічні консультації як інструмент громадського лобіювання: Волинський регіон. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С. 154–158.
14. Comparative Overview of European Standards and Practices in Regulating Public Participation. *The International Center for Not-for-Profit Law (ICNL)*. URL: <https://www.icnl.org/wp-content/uploads/ECNL-Comparative-Overview-Participation-in-Law-Making.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).
15. Latest Public Consultations. *Publicconsultation.gov.mt: government services and information*. URL: <https://www.gov.mt/en/publicconsultation/pages/default.aspx> (дата звернення: 14.11.2023).

References

1. Behlytsia, V. P., & Yaroshenko, V. M. (2014). Mistse publichnykh konsultatsii u pryiniatti politychnykh rishen [Site of public consultation in policy decisions]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]*. Seriya: Politolohiia, 248(236), 64–70 [in Ukrainian].
2. Boiko, O. P. (2021). Pravove rehuliuвання publichnykh konsultatsii v Ukraini [Legal regulation of public consultations in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Seriya: Derzhavne upravlinnia, 32 (71), 2, 32–36 [in Ukrainian].
3. Vysoky, M. S., Nahorniak, T. L. (2021). Vzaiemodiia orhaniv mistsevoho samovriaduvannya z hromadskistiu v Ukraini [Interaction of local self-government bodies with the public in Ukraine]. *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystsyplinarynykh doslidzhen: materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. (pp. 160–162). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian].
4. Horodnytskyi, P. S. (2020). Elektronni publichni konsultatsii [Electronic public consultations]. *Filosofski, metodolohichni ta psykholohichni problemy prava: materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-teoretychnoi konferentsii* (pp. 83–85). [in Ukrainian].
5. Hurzhii, A. V. (2017). Publichni konsultatsii: aktualni problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання [Public consultations: topical issues and prospects of legal regulation]. *Pravovi horyzonty*, 5(18), 74–81 [in Ukrainian].
6. Kravchuk, V. M. (2015). Efektyvnist konsultatsii z hromadskistiu yak instrumentu narodovladdia [The effectiveness of public consultation as a tool for democracy]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 15–19 [in Ukrainian].
7. Kryvokulska, N., & Bohach, Yu. (2020). Analiz form uchasti hromadskosti u mistsevomu samovriaduvanni [Analysis of forms of public participation in local government]. *Ekonomichniy analiz*, 30 (4), 60–66 [in Ukrainian].
8. Nikolaishyn, B. N. (2013). Publichni konsultatsii v Ukraini: praktyka zastosuvannya ta shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti [Public consultations in Ukraine: practice of application and ways of efficiency increasing]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia*, 35, 220–226 [in Ukrainian].
9. Prysiazhniuk, P. V. (2019). Proekt zakonu pro publichni konsultatsii v konteksti modernizatsii pravovoho zabezpechennia komunikatsii mizh suspilstvom ta derzhavoiu [Draft bill on public consultation in the context of the modernization of legal provision of communication between the society and the state]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 7(8), 69–75 [in Ukrainian].
10. Rusyniuk, M. M. (2018). Publichni konsultatsii: aktualni problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання [Public consultations: actual problems and prospects for legal regulation]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 3(32), 123–127 [in Ukrainian].
11. Usachenko, L. M. (2008). Publichni konsultatsii yak bazovi format vidnosyn uriadovykh ta hromadskykh struktur: svitovyi ta ukrainskyi dosvid [Public consultations as base format of relations of governmental and public structures: world and Ukrainian experience]. *Derzhavne budivnytstvo*, 2, Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2008_2_73.pdf [in Ukrainian].
12. Chub, A. V. (2020). Elektronni konsultatsii z hromadskistiu yak forma realizatsii subiektyvnykh publichnykh prav [Electronic consultations with the public as a form of realization of subjective public rights]. *Pravo i suspilstvo*, 6–2, 147–152 [in Ukrainian].
13. Yarosh, O. (2008). Publichni konsultatsii yak instrument hromadskoho lobiuvannya: Volynskiy rehion [Public consultations as a tool of public lobbying: Volyn region]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 20, 154–158 [in Ukrainian].
14. Comparative Overview of European Standards and Practices in Regulating Public Participation. *The International Center for Not-for-Profit Law (ICNL)*. Retrieved from <https://www.icnl.org/wp-content/uploads/ECNL-Comparative-Overview-Participation-in-Law-Making.pdf>.
15. Latest Public Consultations. *Publicconsultation.gov.mt: government services and information*. Retrieved from <https://www.gov.mt/en/publicconsultation/pages/default.aspx>.

УДК 343.9

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Пазій Богдан Андрійович

аспірант відділу кримінологічних досліджень

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України

Pazii Bohdan

PhD Student at the Department of Criminological Studies

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems

National Academy of Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0009-0001-2205-1672

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9431

ОБ'ЄКТ ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

OBJECT OF INFLUENCE IN THE CONTEXT OF PREVENTING THEFTS COMMITTED UNDER MARTIAL LAW OR A STATE OF EMERGENCY

Анотація. У статті описуються головні риси об'єкту запобіжного впливу у контексті запобігання крадіжкам, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану. Діяльність у сфері протидії злочинності вже давно набула системних якостей, реалізуючись принаймні у двох основних площинах, одна з яких пов'язується із застосуванням до осіб, винних у вчиненні кримінально караних правопорушень, диференційованих покарань, а друга – із реалізацією цілого комплексу заходів, метою якого насамперед є недопущення вчинення протиправного діяння.

Опрацювання будь-яких стратегій стримування злочинності на певному рівні має базуватися на загальній теорії запобігання злочинності, на усталених категоріях, якими визначається сутність реалізації тих завдань, що постають перед теоретиками і практиками під час цілеспрямованого впливу на аналізоване соціальне явище негативного характеру.

Поряд із детермінантами соціально-економічного, ідеологічного, політико-правового, морально-психологічного, та ін. характеру все ж таки окремо потрібно принаймні виділяти: а) особу правопорушника або тих, поведінка, погляди, ідеологія яких свідчить про вірогідність відступу від імперативів кримінального закону; б) оточення з усіма його стереотипами взаємодії, традиціями, звичками та ін., що формує таку особу (осіб) та в якому перебуває людина.

Об'єкт запобіжного впливу в контексті запобігання крадіжкам, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану характеризується наявністю у детермінаційному комплексі наскрізного за своїм характером явища війни, темпоральністю, розширенням кількості суб'єктів запобіжного впливу та ін.

Військова агресія РФ значно вплинула на стан злочинності. Такого явища, як повномасштабна війна на території України за часів її незалежності не було, але зараз це системний об'єкт запобіжного впливу, від якого залежить «образ» і сучасної, і навіть майбутньої злочинності.

Серед темпоральних об'єктів особливо необхідно виокремити обстановку, в якій перебуває пересічна людина, «локації», в яких відбуваються крадіжки тощо.

Поруч із правоохоронними органами окрему роль почали відігравати Збройні Сили України та Сили територіальної оборони Збройних Сил України.

Ключові слова: корислива злочинність, запобігання злочинності, крадіжки, воєнний стан, надзвичайний стан, об'єкт запобіжного впливу.

Summary. The main features of the object of preventive influence in the context of preventing thefts committed under martial law or a state of emergency have been described in the article. Activities in the field of crime prevention have long acquired systemic qualities, being implemented in at least two main areas, one of which is associated with the application of

differentiated punishments to persons guilty of criminal offences, and the other – with the implementation of a whole range of measures aimed primarily at preventing the commission of an unlawful act.

The development of any crime deterrence strategies at a certain level should be based on the general theory of crime prevention, on the established categories that define the essence of the tasks faced by theorists and practitioners in the course of targeted impact on the analysed social phenomenon of a negative nature.

Along with the determinants of socio-economic, ideological, political and legal, moral and psychological, etc. nature, it is still necessary to at least separately distinguish: a) the personality of the offender or those whose behaviour, views, ideology indicate the likelihood of deviation from the imperatives of criminal law; b) the environment with all its stereotypes of interaction, traditions, habits, etc. that forms such a person (persons) and in which a person lives.

The object of preventive influence in the context of preventing thefts committed under martial law or a state of emergency is characterised by the presence in the deterministic complex of the cross-cutting phenomenon of war, temporality, expansion of the number of subjects of preventive influence, etc.

The military aggression of the Russian Federation has significantly affected the state of crime. There was no such phenomenon as a full-scale war on the territory of Ukraine during the time of its independence, but now it is a systemic object of preventive influence, on which the «image» of both modern and even future crime depends.

Among the temporal objects, it is especially necessary to distinguish the environment in which an ordinary person lives, the «locations» where thefts occur, etc.

Alongside law enforcement agencies, the Armed Forces of Ukraine and the Territorial Defence Forces of the Armed Forces of Ukraine have begun to play a separate role.

Key words: mercenary crime, crime prevention, theft, martial law, state of emergency, object of preventive action.

Постановка проблеми. У криминологічному знанні розробці заходів запобігання злочинності в цілому та окремим правопорушенням, зокрема, завжди відводилося і відводиться чільне місце. Пояснення цьому слід шукати в одвічному бажанні людини убезпечити себе та оточуюче її середовище від протиправних ексцесів, історія яких, мабуть, за тривалістю не поступається історії самого людства у форматі його цивілізованої фази. Навіть більше — феномен шкідливості певних діянь для соціуму виник задовго до того моменту, як було створено відомі важелі соціально-правового регулювання певних відносин у суспільстві та механізми захисту останніх від деструктивної людської поведінки.

Російська збройна агресія, додавши імпульсу новим криминологічним розвідкам щодо будь-якого виду злочинних проявів, разом із тим змушує криминологів ретельно опрацьовувати питання запобігання корисливим діянням, оскільки відомо, що ситуація хаосу в суспільстві, якою супроводжується будь-яка війна, створює ще більше умов для вчинення правопорушень корисливої і корисливо-насильницької спрямованості. Адже в умовах збройної агресії РФ захист власності від злочинних посягань поставлено під посилену загрозу. Розграбовування загарбником населених пунктів, що потрапили під ворожу окупацію, викрадення майна зі зруйнованих будівель, крадіжки документів, грошей та цінностей у громадян, що прямують в евакуацію — лише невелика кількість прикладів типових ситуацій, зумовлених воєнним станом в нашій державі. Тому розроблення теоретичних основ практики запобігання крадіжок в подібних умовах має особливо гостру актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові та криминологічні питання

корисливої злочинності розробляються вченими вже багато років. Теоретичну основу нашого дослідження складають переважно роботи українських науковців. Зокрема, це наукові здобутки В.С. Батиргареєвої, яка ґрунтовно дослідила криминологічні питання розбоїв, поєднаних з проникненням у житло, а також рецидивної злочинності в Україні (значну частку якої складає корисливий та корисливо-насильницький сегменти). Особливостям корисливої насильницької злочинності в Україні, як явища і характеристиці корисливості як такої, детермінації та запобігання цього виду злочинності присвячено роботи Б.М. Головкина, найбільш комплексною з яких є монографія «Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання» [3].

Теоретичні й законодавчі проблеми доктринального визначення, змісту та сутності явища власності як об'єкта кримінально-правової охорони розкриваються у науковому доробку Ю.А. Дорохіної [4].

Криминологічні напрацювання щодо запобігання такого виду корисливих злочинів, як крадіжки, висвітлено у публікаціях К.О. Павлишин, зокрема у монографії авторки «Крадіжки, вчинені неповнолітніми: криминологічний аналіз» [5].

Результати вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони власності, у тому числі й у порівняльно-правовому вимірі, а також із урахуванням сучасної суспільно-політичної обстановки в Україні, що склалася ще з 2014 року і наразі особливо загострилася, відбиваються у публікаціях І.В. Самокиш [6], А.М. Соловйової [7], М.О. Семенишина [8] та ін. Проте особливості криминологічної характеристики, детермінації і запобігання крадіжкам, що вчиняються в умовах воєнно-

го або надзвичайного стану, потребують окремого вивчення у своєму взаємозв'язку. Кримінологічній розвідці проблеми наукового осмислення, головним рисам вказаних крадіжок та їх класифікації присвячені попередні публікації автора [9; 10].

Для розв'язання проблеми запобігання крадіжкам, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану, ґрунтовне значення мають також роботи В.В. Голіни [11] й А.П. Закалюка [12], яких впевнено можна назвати одними із головних розробників теоретичних основ практики запобігання злочинності загалом та її окремим видам зокрема на теренах незалежної України.

Метою статті є опис об'єкту запобіжного впливу в контексті запобігання крадіжкам, що вчиняються в Україні в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Діяльність у сфері протидії злочинності вже давно набула системних якостей, реалізуючись принаймні у двох основних площинах, одна з яких пов'язується із застосуванням до осіб, винних у вчиненні кримінально караних правопорушень, диференційованих покарань, а друга — із реалізацією цілого комплексу заходів, метою якого насамперед є недопущення вчинення протиправного діяння.

Із початком пізнання сутності того чи іншого протиправного явища, виникає необхідність запропонувати логічний, а головне — реальний «набір» рекомендацій, що буде якомога дієвим принаймні щодо обмеження шкідливих для людини соціальних проявів деструктивної поведінки.

Під час теоретичного осмислення діяльності із запобігання злочинним проявам останній надають часом характеру стратегічного зауваження, стверджуючи, що заключним етапом кримінологічного вивчення будь-якого криміногенного явища, що становить предмет відповідної науки кримінально-правового циклу, є запропонування стратегії запобігання цьому явищу [13, с. 181]. Слід підкреслити, що хоча стратегічне мислення — порівняно новий для кримінологічного знання напрям, однак концептуалізація знання, свідченням якої якраз й є намагання побудувати стратегії, набуває все більше і більше прихильників серед фахівців відповідної галузі юридичної науки. Питання стратегічного підходу до організації й управління процесами запобігання злочинності підіймалися у роботах В.С. Батиргареевої [14], О.М. Бандурки [15], В.В. Голіни, М.Г. Колодяжного, С.С. Шрамко і А.В. Калініної [16; 17] та ін. Розвиток наукової думки в цьому напрямі досить влучно передає С.О. Філіппов. Він, зокрема, пише: «Політика як напрям діяльності, сукупність інструментів та засобів реалізації стратегічних інтересів у сфері протидії злочинності реалізується через стратегії» [18, с. 244].

У свою чергу, опрацювання будь-яких стратегій стримування злочинності на певному рівні

має базуватися на загальній теорії запобігання злочинності, на ustalених категоріях, якими визначається сутність реалізації тих завдань, що постають перед теоретиками і практиками під час цілеспрямованого впливу на аналізоване соціальне явище негативного характеру. Тут нагадаємо, що поряд із традиційними завданнями, що зумовлюють сутність проблеми запобігання корисливої злочинності як такої і крадіжок у тому числі (значна поширеність, «резистентність» ідеології крадігів до запобіжних заходів, суспільні негаразди як потужний чинник їх існування тощо), з'явилися ще й ті завдання, що ускладнюють процес їх вирішення у теперішній, воєнний, час. Серед таких можна підкреслити: симбіоз особливостей воєнного стану, в якому перебуває українське суспільство, і закономірностей відтворення злочинності, динамічність внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів, нова філософія правопорушників, поява раніше невідомих «локацій» вчинення крадіжок і нових категорій правопорушників, велике навантаження і виникнення додаткових завдань у суб'єктів запобігання тощо. Вищенаведене, без сумніву, зумовлює як визначення об'єктів запобіжного впливу, так і специфіку логіки і системи заходів запобіжного впливу.

Наголошуючи на тому, що практика має засновуватися на теорії та озброюватися нею, не можна не підтримати, знову ж таки, точку зору С.О. Філіппова, про те, що надзвичайна «теоретизованість», надмірна стилістична перевантаженість мови кінцевого продукту наукової діяльності складною (іноді — псевдонауковою) термінологією та величезні обсяги масиву наукової інформації, що публікуються, зменшує можливості практичного застосування цієї інформації [18, с. 245]. Одна з таких ситуацій якраз і склалася навколо різноманіття синонімів, якими позначається діяльність щодо стримування злочинності на певному рівні (запобігання, боротьба, протидія, опір, профілактика, попередження, нейтралізація та ін.). Зрозуміло, що ця теоретична дискусія може бути поширена й на сферу запобігання крадіжкам.

Підготовку теоретичного підґрунтя запобігання кримінальним правопорушенням доцільно почати з визначення об'єктів запобіжного впливу, відповідних саме цьому виду діянь. Будь-який вчений, опрацьовуючи чи то систему, чи то стратегію запобігання тим чи іншим видам правопорушень, наводить власну модель відповідних явищ і процесів, що визнаються об'єктами, впливаючи на які стає можливим більш-менш стабілізувати безпекову ситуацію. Проте загальні підходи до цієї проблематики тривалий час залишалися майже не змінними. При цьому значний внесок у теорію запобігання у цьому ракурсі належить відомому українському кримінологу — професору В.В. Голіні. Зокрема, під об'єктом запобіжного

діяння він розуміє окремі негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального і духовного характеру (або їх сукупність), різні за генезою, сферою, формами та інтенсивністю проявів, які, взаємодіючи з властивостями особистості, призводять до виникнення кримінальної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочину та його реалізацію [11, с. 49]. У свою чергу О. М. Литвинов акцентує увагу на тому, що об'єкт запобігання злочинності — це те, на що безпосередньо впливають суб'єкти з тим, щоб зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реально можливому злочину, попередити його або припинити його вчення [19, с. 80–81].

Найчастіше між об'єктами запобіжного впливу, які в літературі називають ще криминогенними об'єктами, та детермінаційними чинниками у криминології ставлять знак рівності, оскільки вважають, що вплив на ці чинники дає можливість покращити безпекову ситуацію. Так, наприклад, А. П. Закалюк прямо вказував, що об'єктами діяльності із запобігання злочинності є детермінанти злочинності та її проявів, передусім причини й умови останніх [12, с. 332]. Однак В. В. Голіна слушно підкреслює, що без вчення про об'єкт запобіжного впливу, вміння виокремити його з множини детермінант злочинності, знайти в об'єкті «точки уразливості» не може предметно і повноцінно розвиватися як теорія, так і вдосконалюватися практика запобігання злочинності, яка здатна діяти більш-менш результативно, коли перед її суб'єктами виступають не абстрактні «причини й умови», «причинно-наслідкові комплекси» тощо, а реальні матеріальні і духовні фрагменти буття і свідомості [20, с. 281–282].

У цілому заперечень проти такого підходу немає. Водночас поряд із детермінантами соціально-економічного, ідеологічного, політико-правового, морально-психологічного, та ін. характеру все ж таки окремо потрібно принаймні виділяти:

а) особу правопорушника або тих, поведінка, погляди, ідеологія яких свідчить про вірогідність відступу від імперативів кримінального закону;

б) оточення з усіма його стереотипами взаємодії, традиціями, звичками та ін., що формує таку особу (осіб) та в якому перебуває людина.

Зауважимо, що таке уявлення про об'єкти запобіжного впливу, властиве, так би мовити, парадигмі мирного життя. Власне про такий підхід свідчить система кримінальної юстиції, яка у процесі виправлення особи під час відбування покарання наголос робить на психо-корекційній роботі із засудженим. До того ж саме покарання у вигляді арешту, позбавлення або обмеження волі, яке передбачає ізоляцію правопорушника на час його відбування, обмежує засудженого у спілкуванні з його оточенням, перебування в якому сприяло б продовженню дії тих чинників, котрі

продовжували б культивувати в особі негативні традиції, звички, моделі поведінки під час розв'язання життєвих проблем.

Таким чином, з усього різноманіття суспільних феноменів, що в будь-який спосіб сприяють існуванню та відтворенню корисливої злочинності під час воєнного або надзвичайного стану, у тому числі крадіжок, слід виокремити ті з них, на які потрібно впливати у першу чергу, щоб відповідні правопорушення не перетворилися на нову ідеологію криміналітету, в якій останній паразитує на війні. Ними, зокрема, є:

- особа з її звичками, мотиваціями, переконаннями, вадами у вихованні тощо;
- місця концентрації злочинного елементу, зокрема й в інформаційному просторі (наприклад, на різних Інтернет-платформах, маркетплейсах, в соціальних мережах, месенджерах та ін.);
- різні негативні явища (залежність від алкоголю, наркотичних засобів) як фон всіх соціальних негараздів та ін.

Із 24 лютого 2022 року парадигма життя українців зазнала докорінних змін, відлуння яких буде існувати в нашому суспільстві ще довгі роки. Військова агресія РФ значно вплинула на стан злочинності. Такого явища, як повномасштабна війна на території України за часів її незалежності не було, але зараз це системний об'єкт запобіжного впливу, від якого залежить «образ» і сучасної, і навіть майбутньої злочинності. До того ж наявність у детермінаційному комплексі такого об'єкта, наскрізного за своїм характером, складає системну особливість як явища крадіжок, так і будь-якого іншого виду сучасної злочинності. Система заходів впливу на цей об'єкт — це окрема сторінка криминологічної історії, криминології як науки.

Ще однією особливістю об'єктів запобіжного впливу у контексті протидії крадіжкам, що вчиняються в Україні в умовах воєнного або надзвичайного стану, є темпоральність деяких із них, що в першу чергу обумовлено війною. Серед темпоральних об'єктів особливо необхідно виокремити обстановку, в якій перебуває пересічна людина (евакуація та зміна звичного місця проживання, щоденні, навіть щогодинні повітряні тривоги, «мобільність» лінії фронту, в цілому емоційно-психологічна обстановка та ін.), «локації», в яких відбуваються крадіжки (руїни, покинуте житло, інші приміщення, гаражі, автівки тощо).

Ще одна особливість запобігання розглядуваних правопорушень характеризує суб'єктів цієї діяльності. Час вніс свої непередбачувані корективи, і лише силами «традиційних» суб'єктів (таких як законодавчі органи, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і судової влади, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, відомств,

фірм, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні установи та приватні розшукові агенції, спеціалізовані фонди, сім'я, громадяни (за В.В. Голіною) [9, с. 62–63]) цю проблему розв'язати не можна. Поруч із правоохоронними органами окрему роль почали відігравати Збройні Сили України та Сили територіальної оборони Збройних Сил України. На особливому підйомі наразі можна констатувати участь громадськості у підтриманні правопорядку.

Нарешті, ще одна особливість запобіжної діяльності — визначення пріоритетності завдань. Зараз цей принцип спостерігається у будь-чому. Стосовно аналізованого виду злочинності — максимально зберегти те, що не знищив ворог. Тобто всіляко сприяти охороні власності громадян, щоб забезпечити їм хоча б мінімальні умови, придатні для життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, з усього різноманіття суспільних феноменів, що в будь-який спосіб сприяють існуванню та відтворенню корисливої злочинності

під час воєнного або надзвичайного стану, у тому числі крадіжок, слід виокремити ті з них, на які потрібно впливати у першу чергу: особу правопорушника або тих, поведінка, погляди, ідеологія яких свідчить про вірогідність відступу від імперативів кримінального закону та оточення з усіма його стереотипами взаємодії, традиціями, звичками та ін., що формує таку особу (осіб) та в якому перебуває людина.

Об'єкт запобіжного впливу в контексті запобігання крадіжкам, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану характеризується наявністю у детермінаційному комплексі наскрізного за своїм характером явища війни, темпоральністю, розширенням кількості суб'єктів запобіжного впливу та ін.

Перспективами подальших наукових розвідок у цій сфері можна визначити розроблення спеціально-кримінологічних заходів запобігання крадіжкам в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також у післявоєнний час, у період відбудови та розвитку України.

Література

1. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : монографія. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.
2. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
3. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.
4. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
5. Павлишин К.О. Крадіжки, вчинені неповнолітніми: кримінологічний аналіз : монографія / за наук. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2019. 272 с.
6. Самокиш І.В. Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи: дис. ... ступеня д-ра філософії: 081 — Право / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 227 с. URL: <https://tinyurl.com/3akj4tsm> (дата звернення: 23.11.2023).
7. Соловйова А.М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження : монографія. Вінниця : Вінницька газета, 2018. 459 с.
8. Семенишин М.О. Теорія та практика запобігання корисливонасильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Донецький юрид. ін-т МВС України; Державний науково-дослідний інститут МВС України, Київ, 2020. 623 с.
9. Пазій Б.А. Крадіжки, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану: кримінологічна розвідка проблеми. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 140–149. doi: 10.31359/2079-6242-2022-44-140.
10. Пазій Б.А. Кримінологічні особливості та класифікація крадіжок в Україні, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2023. Вип. 45. С. 142–148. doi: 10.31359/2079-6242-2022-45-142.
11. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
12. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
13. Усатова Т.І. Кримінологічна характеристика та запобігання створенню або утриманню місць розпусти і звідництву в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 330 с.
14. Батиргареева В.С. Щодо необхідності розробки та запровадження у місті Харкові стратегії зменшення практичних можливостей вчинення злочинів. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної*

академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 березня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 82–86.

15. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : Ніка Нова, 2012. 318 с.

16. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія / За заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2020. 287 с.

17. Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: криминологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія / за наук. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2019. 304 с. URL: <https://tinyurl.com/4h86bb4z> (дата звернення: 23.11.2023).

18. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 452 с.

19. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 446 с.

20. Голіна В. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2020. 592 с.

References

1. Batorygareieva, V.S. (2003). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronyknenniam u zhytlo: monohrafiia [Criminological characteristics and prevention of robberies combined with breaking and entering: a monograph]. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].

2. Batorygareieva, V.S. (2009). Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problem: monohrafiia [Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems: a monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Holovkin, B.M. (2011). Koryslyva nasylnytska zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia: monohrafiia [Selfish violent crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention: a monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Dorokhina, Y.A. (2016). Zlochyny proty vlasnosti. Teoretyko-pravove doslidzhennia: monohrafiia [Crimes against property. A theoretical and legal study: a monograph]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].

5. Pavlyshyn, K.O. (2019). Kradizhky, vchyneni nepovnolitnymi: kryminolohichni analiz: monohrafiia [Thefts committed by minors: criminological analysis: a monograph]. V.V. Holina (Ed). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Samokysh, I.V. (2021). Kryminalno-pravova okhrona vlasnosti za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Skhidnoi Yevropy [Criminal and legal protection of property under the legislation of Ukraine and Eastern European countries]. *PhD thesis*. Odesa: National University "Odesa Law Academy". Retrieved from: <https://tinyurl.com/3akj4tsm> [in Ukrainian].

7. Solovyova, A.M. (2018). Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv proty vlasnosti: porivnialno-pravove doslidzhennia: monohrafiia [Criminal and legal characteristics of crimes against property: a comparative legal study: a monograph]. Vinnytsia: Vinnytsia newspaper [in Ukrainian].

8. Semenyshyn, M.O. (2020). Teoriia ta praktyka zapobihannia koryslyvonasylnytskym zlochynam orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy (za materialamy operatsii Obiednanykh syl) [Theory and practice of preventing mercenary violent crimes by the bodies and units of the National Police of Ukraine (based on the materials of the Joint Forces Operation)]. *PhD thesis*. Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

9. Pazii, B.A. (2022). Kradizhky, shcho vchyniautsia pid chas voiennoho або nadzvychainoho stanu: kryminolohichna rozvidka problemy [Theft committed during times of war or state of emergency: a criminological exploration of the problem]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu — Issues of Crime Prevention*, 44, 140–149. doi: 10.31359/2079-6242-2022-44-140 [in Ukrainian].

10. Pazii, B.A. (2023). Kryminolohichni osoblyvosti ta klasyfikatsiia kradizhok v Ukraini, shcho vchyniautsia v umovakh voiennoho або nadzvychainoho stanu [Criminological features and classification of thefts in Ukraine committed under conditions of war or state of emergency]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu — Issues of Crime Prevention*, 45, 142–148. doi: 10.31359/2079-6242-2022-45-142 [in Ukrainian].

11. Holina, V.V. (2011). Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka): navch. posib. [Prevention of crime (theory and practice): textbook]. Kharkiv: National Law [in Ukrainian].

12. Zakaliuk, A.P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky [Course of Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice: in 3 books. Book 1: Theoretical Foundations and History of Ukrainian Criminological Science]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

13. Usatova, T.I. (2018). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia stvorenniu або utrymanniu mistu rozputy i zvidnytstvu v Ukraini [Criminological characteristics and prevention of establishment or operation of brothels and procuring in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

14. Batyrgareieva, V.S. (2019). Shchodo neobkhidnosti rozrobky ta zaprovadzhennia u misti Kharkovi stratehii zmenshennia praktychnykh mozhlyvostei vchynennia zlochyniv [On the need to develop and implement a strategy to reduce the practical possibilities of committing crimes in Kharkiv]. *Materialy naukovoï konferentsii za rezultatamy roboty fakhivtsiv Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V.V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy za fundamentalnymy temamy u 2018 r. — Proceedings of a scientific conference based on the results of the work of specialists of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine on fundamental topics in 2018*. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Bandurka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2012). *Stratehii i taktyka protydii zlochynnosti: monohrafiia* [Strategy and tactics for combating crime: a monograph]. Kharkiv: Nika Nova [in Ukrainian].
16. *Zmenshennia mozhlyvostei vchynennia zlochyniv: stratehichniy pidkhid: monohrafiia* [Reducing opportunities for committing crimes: a strategic approach: a monograph]. (2020). V. V. Holina (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
17. Kalinina, A.V. (2019). *Zlochynnist inozentsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini: kryminolohichna kharakterystyka i stratehii zapobihannia: monohrafiia* [Crime of foreigners and stateless persons in Ukraine: criminological characteristics and prevention strategy: a monograph]. Kharkiv: Pravo. Retrieved from <https://tinyurl.com/4h86b-b4z> [in Ukrainian].
18. Filippov, S.O. (2019). *Protydiia transkordonnii zlochynnosti: hlobalnyi kontekst i realii Ukrainy: monohrafiia* [Counteracting cross-border crime: global context and realities of Ukraine: a monograph]. Odesa: Phoenix [in Ukrainian].
19. Lytvynov, O.M. (2008). *Sotsialno-pravovyi mekhanizm protydii zlochynnosti v Ukraini: monohrafiia* [Social and legal mechanism of combating crime in Ukraine: a monograph]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
20. Holina, V.V. (2020). *Vybrani pratsi* [Selected works]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 343.2

Таволжанська Юлія Сергіївна

*кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Tavolzhanska Yuliia

*PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0000-0003-0643-059X

Крикун Анастасія Володимирівна

студентка Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Krykun Anastasiia

Student of the Faculty of the Prosecutor's Office

Yaroslav Mudryi National Law University

Росомаха Злата Романівна

студентка Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Rosomakha Zlata

Student of the Faculty of the Prosecutor's Office

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9358

ЗАБОРОНА ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАННЯ ЯК НЕГАТИВНА ОЗНАКА ОБСТАВИНИ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

PROHIBITION OF TORTURE: A NEGATIVE SIGN OF THE CIRCUMSTANCE OF FULFILLING THE DUTY REGARDING THE PROTECTION OF THE FATHERLAND, INDEPENDENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена аналізу заборони катування як негативної ознаки обставини виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Шляхом критичного осмислення ідей утилітаризму у роботі висвітлено соціальну обумовленість положень із заборони катування за ч. 1 ст. 43-1 КК України.

Задля досягнення мети дослідження – визначення змісту заборони катування, як умови застосування ч. 1 ст. 43-1 КК України, проаналізовано положення ст. 127 КК України, ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ст. 3 Європейської конвенції з прав людини.

Тезово окреслено світову полеміку щодо конститутивних ознак катування. Наголошено на порозумінні у визнанні того, що катування є діянням, що спрямовано на заподіяння сильного болю та (чи) страждань. Відзначено, що питання обов'язковості спеціального суб'єкта та спеціальної мети катування залишається дискусійним і впливає на дефінітивне закріплення заборони катування як злочину проти людяності та воєнного злочину.

За допомогою системного аналізу положень ч. 1 ст. 43-1 КК України сформульовано висновок щодо закріплення заборони на вчинення катування саме як воєнного злочину. З огляду на положення ч. 2 ст. 43-1 КК України відзначено недопустимість жорстокої прив'язки у визначенні ознак катування до вимоги наявності спеціального суб'єкта. Зазначе-

но, що ознака спеціальної мети, яка є обов'язковою для катування як воєнного злочину, не має вирішального значення для завдань ч. 1 ст. 43-1 КК України.

Резюмовано, що визначальним для констатації відсутності ознак катування, як можливості застосування ч. 1 ст. 43-1 КК України, є відсутність об'єктивованого прагнення приватної особи із заподіяння сильного болю та страждань як способу відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни проти України.

Ключові слова: катування, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Summary. The article is devoted to the analysis of the prohibition of torture as a negative sign of the circumstances of fulfilling the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine. From the standpoint of a critical understanding of the ideas of utilitarianism, the work highlights the social conditioning of the provisions of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine related to the prohibition of torture.

In order to achieve the goal of the study – to determine the content of the prohibition of torture, as a condition for the application of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, the provisions of Art. 127 of the Criminal Code of Ukraine, Art. 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 1 of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Art. 3 of the European Convention on Human Rights.

The global polemic regarding the constitutive features of torture is outlined in the article. There is an emphasis on understanding in recognizing that torture constitutes an act that is intended to cause severe pain and/or suffering. It was noted that the issue of the obligation of a special subject and a special purpose of torture remains debatable and affects the definitive formalization of the prohibition of torture as a crime against humanity and a war crime.

With the help of a systematic analysis of the provisions of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, a conclusion was made regarding the establishment of the ban on torture as a war crime. Considering the provisions of Part 2 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine noted the inadmissibility of cruel attachment in determining the signs of torture to the requirement of the presence of a special subject. It is noted that the feature of a special purpose, which is mandatory for torture as a war crime, is not decisive for the purposes of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is summarized that what is decisive for ascertaining the absence of signs of torture, as the possibility of applying Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, there is no realized desire of a private person to cause severe pain and suffering as a way of repelling and deterring the armed aggression of the Russian Federation or the aggression of another country against Ukraine.

Key words: torture, circumstances that exclude the criminal illegality of the act, fulfilling the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2014 році, обумовила внесення низки змін у законодавство України про кримінальну відповідальність. Зокрема, у відповідь на необхідність посилення спроможності захисту Вітчизни [11] та у розвиток права брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та (або) інших держав (ст. 1 Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 року № 2114-IX [13]) було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2124-IX [12]. Останнім було доповнено розділ VIII Загальної частини Кримінального кодексу України (далі — КК України) статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України».

Положення ч. 1 ст. 43-1 КК України визначають, що не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту

та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Одразу за внесенням змін до КК наука запропонувала осмислення наведених новацій. Публікації Г. Андрусак, О. Кваші [2], В. Кузнецова, Л. Кузнецової [7], М. Сийплові [8], Ю. Пономаренка [10], Є. Прейс [14], Д. Птащенко [15], О. Чебан [17], О. Шармар [18] та ін. повністю чи серед іншого були присвячені аналізу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння відповідно до ст. 43-1 КК України. При цьому вивчення негативної ознаки названої обставини пропонувалось у тезовому форматі, що і обумовлює необхідність самостійного розроблення цього питання. Визначення змісту заборони на застосування катування як негативної ознаки обставини виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності

та територіальної цілісності України становитиме мету дослідження.

Виклад основного матеріалу почнемо із соціальної обумовленості закріплення у ч. 1 ст. 43-1 КК України недопустимості катувань. Чому захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України виключає можливість цього різновиду жорстокого поводження? Адже може йтися про випадки, які загрожують самій державності. На жаль, світ дотепер практикує катування на догоду публічним інтересам. Тій же в'язниці Гуантанамо широко відомі тортури у зв'язку з політикою запобігання терористичним актам.

Відповідь на питання криється в абсолютній слабкості концепції утилітаризму [9]. Міркування її прихильників зводяться до міркувань переваги публічних інтересів над приватними. Методи, які зазвичай є неприпустимими у цивілізованому суспільстві, тим не менше, можуть бути дозволені, якщо існує переконливий урядовий інтерес, який переважає над правами особи. Для надзвичайних випадків морально виправданими стають будь-які дії, що спрямовані на максимізацію загального щастя. Останнє стає правилом. Проте саме воно заводить утилітаристів у «глухий кут». Збереження цілісності цього правила переважає над будь-якими перевагами, отриманими від порушення заборон у виняткових обставинах. Маючи справу із певною моральною дилемою, утилітаристи вирішують її шляхом застосування правила, не вдаючись до утилітарних розрахунків перед кожною дією. Абсурдною стає гонитва за чистими витратами від дозволу заборонених діянь, коли перші переважають над чистою вигодою від вчинення цих діянь. Саме тому серед прихильників утилітаризму знаходимо тих, хто апелює до необхідності загальної заборони катувань і виправданості виключень із цього для екстремальних випадків, за умови переконливості того, що виключення із заборони призведе до максимізації загального щастя. «Якщо загальний результат врятованих життів позитивний, то будь-яка поведінка є морально виправданою для екстремальної ситуації», — резюмують вони [1, с. 1590]. Проте і в цій частині їх позиція не витримує критики. Адже в моменті нереально передбачити, чи буде досягнуто бажаний результат від дотримання виключення із заборони (тортури не гарантують розкриття терористом інформації щодо місця закладення вибухівки з метою масового вбивства людей). Тож в чому ж виправданість утилітарних ідей, яку так відстоюють прихильники цього напрямку?

Проте це лише технічна сторона аналізу утилітаризму. Її ж сутнісна складова зводиться до розуміння абсолютної важливості прав і свобод кожної людини. Людство пройшло настільки довгий і складний шлях до визнання необхідності гарантування прав і свобод і продовжує вбачати

перспективність цього вектору роботи, що чимось дивним стало б навіть подумки припускати виправданість жорстокого поводження.

При розкритті питання щодо змісту заборони на застосування катування в межах обставини з виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності необхідно вирішити, за якими ознаками слід визначати катування. Поза будь-якою дискусією є порозуміння у тому, що катування — це діяння, що спричиняє сильний біль та (чи) страждання. Далі осмислення природи цього злочину веде до варіативних висновків законодавства, практики, науки щодо конститутивності ознак спеціального суб'єкта та спеціальної мети катування. Від вирішення саме цих питань, як правило, залежить визначення родового об'єкту катування та обрання шляху криміналізації цього діяння — як загальнокримінального правопорушення чи злочину у сфері службової діяльності. Полеміка щодо суб'єктивних ознак катування відображається і на баченні системи ознак цього правопорушення як злочину проти людяності та воєнного злочину.

Беручи викладене до уваги, слід визначити, заборону катування як якого злочину передбачено ст. 43-1 КК України. У межах частини 1 зазначеної статті вказівка законодавця на відсутність ознак катування разом зі встановленням заборони на «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни», що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»; контекстний зміст обставини, формалізованої ст. 43-1 КК України (захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності за обставин агресії іноземної держави проти України) обумовлюють висновок про те, що негативна ознака розглядуваної обставини пов'язана із заборною катування як воєнного злочину. Зважаючи на це, положення ст. 127 КК України, які у розвиток положень розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України мали б закріплювати заборону катування саме як загальнокримінального правопорушення, відповідно мали б становити мало користі для з'ясування змісту негативної ознаки «відсутності ознак катування як воєнного злочину». Проте за рішенням законодавця частина 3 згаданої статті разом із приміткою до неї формалізують відлуння ідеї встановлення відповідальності за катування як воєнний злочин. У той же час розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України не містить прямої заборони катування. Відповідно і визначення цього кримінального правопорушення теж не передбачено цим розділом.

В силу заяв, поданих Україною за процедурою ч. 3 ст. 12 Римського статуту Міжнародного кри-

мінального суду 1998 р. [16] (далі — Римський статут), положення цього міжнародного договору мають юридичну силу для нашої держави. Тому при встановленні ознак катування як воєнного злочину маємо враховувати ст. 8 «Воєнні злочини» Римського статуту. Положення цієї статті не містять дефініції катування, у визначенні елементів цього злочину відсилають до положень ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р. [5] (далі — Конвенція 1984 р.).

Згідно зі ст. 1 Конвенції 1984 р. термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди [5].

З огляду на викладене у межах загальної дискусії щодо ознак катування варто відзначити, що серед обов'язкових ознак цього правопорушення як воєнного злочину — мета та спеціальний суб'єкт.

Примітно, що в проєкті КК України при формалізації обставини захисту України від збройної агресії як такої, що виключає протиправність діяння, у ч. 4 ст. 2.9.3 виключення правомірності спричинення шкоди пов'язано з ширшим колом діянь — вчиненням злочинів проти людяності, злочину геноциду та воєнного злочину [6]. У частині заборони воєнних злочинів законодавча техніка ч. 4 ст. 2.9.3 «Захист України від збройної агресії» проєкту КК, вочевидь, є більш вдалою у порівнянні з тією технікою, що використана у ч. 1 ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» КК України.

При цьому ст. 11.4.5 «Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру» проєкту КК [6], встановлюючи переслідування за вчинення катувань, не розкриває дефініцію цього діяння. Для встановлення ознак катування за ст. 11.4.5 ми звертаємось до ст. 9.4.3 проєкту КК (так само, як в контексті положень ст. 8 Римського статуту витоки розуміння катування шукаємо в ст. 1 Конвенції 1984 р.).

Так, відповідно до статті 9.4.3 «Катування» проєкту КК публічна службова особа або інша особа, що виступає як офіційна, або особа, що

діє з підбурювання офіційної особи, з її відома чи за її мовчазної згоди, яка спричинила потерпілій людині сильний біль або фізичне чи моральне страждання шляхом застосування насильства або погрози з метою: 1) примусити потерпілу чи іншу людину вчинити дії, що суперечать їх волі, 2) отримати від потерпілої чи іншої людини відомості або зізнання, 3) покарати потерпілу чи іншу людину за дії, скоєні нею чи іншою людиною або в скоєнні яких потерпіла чи інша людина підозрюється, або 4) залякати чи дискримінувати потерпілу чи іншу людину, — вчинила катування, злочин 3 ступеня [6].

За ідеєю, що закладена законодавцем у ч. 1 ст. 43-1 КК України, при роботі з негативною ознакою катування у визначенні ознак цього злочину ми мали б орієнтуватися на положення ч. 3 ст. 127 КК України, ст. 8 Римського статуту, ст. 1 Конвенції 1984 р. та практику судових та квазісудових інституцій, що працюють із питаннями порушення міжнародного гуманітарного права.

Водночас положення ст. 43-1 КК України кореспондують особам, на яких не покладено спеціальний обов'язок щодо захисту України. Що за логікою виключає жорстку прив'язку ознак катування до вимоги наявності спеціального суб'єкта. За цим одразу постає питання щодо обов'язковості мети, яка історично пов'язана саме зі спеціальним суб'єктом [4]. Таким чином, ми знов опиняємось у ситуації дискусії щодо розуміння природи цього злочину.

До того ж не можна серйозно заперечувати проти того, що права людини, які ґрунтуються на універсальній та невід'ємній людській гідності, втрачаються лише тому, що держави перебувають у воєнному стані. Жодна агресія не зупиняє дію права прав людини. Положення тієї ж Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [3] (далі — Євроконвенція) залишаються актуальними і для обставин агресії. Стаття 3 Євроконвенції закріплює заборону катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання. Зміст цього стандарту визначається практикою ЄСПЛ. Визначаючи ознаки катування, Суд, з одного боку, посиляється на ст. 1 Конвенції 1984 р., з другого — незв'язаний її положеннями. У низці своїх рішень Суд робить акцент на те, що визначальним для катування є спрямування зусиль винного до спричинення сильного болю та страждань. Між рядками видимою є перспектива розуміння катування як діяння, що не обмежене метою та спеціальним суб'єктом. Це відкриває шлях до розуміння катування як будь-якого діяння, що спрямовано на заподіяння сильного болю та страждань безвідносно того, яким суб'єктом та з якою метою чи з якої причини це вчинено (хоча заради справедливості зауважимо, що з відмовою від обов'язковості мети катування не все так просто).

З огляду на приписи ч. 1 ст. 43–1 КК України («за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України») та частини 2 цієї ж статті («Кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України») маємо вдатися до правової еквілібристики у вирішенні питання щодо суб'єкта катування. Насамперед, зважаючи на те, що аналізована обставина адресована приватним особам, і вже далі — з урахуванням того, що міжнародні стандарти та положення ч. 1 ст. 127 КК України охоплюють неприпустимість катування з боку пересічних осіб, виправдано вести мову про те, що ознака спеціального суб'єкта, як це передбачено для катування як воєнного злочину, не має вирішального значення для цілей ч. 1 ст. 43-1 КК України.

Самостійної уваги потребує осмислення у світлі положень ч. 1 ст. 43-1 КК України питання щодо мети катування. Беручи до уваги те, що як ч. 3 ст. 127 КК, так і ст. 8 Римського Статуту, ст. 1 Конвенції 1984 р. визнають мету конститутивною ознакою катування, ми мали б дійти висновку про можливість застосування ч. 1 ст. 43-1 КК України лише за відсутності цієї суб'єктивної ознаки катування. Проте, не вдаючись до аналізу кожної з альтернативних цілей аналізованого злочину, змодельюємо ситуацію, за якою особа примушуватиме вчинити дії з припинення акту агресії, що суперечитиме волі адресата, і вдаватиметься до цього задля досягнення своєї кінцевої мети —

відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни. Хіба наявність проміжної мети примусу свідчитиме на користь суспільної шкідливості вчиненого особою?

Видається, визначальним у забороні катування за ст. 43-1 КК України є акцент не на відсутність спеціального суб'єкта катування та мети, що лежить за межами об'єктивної сторони цього злочину, а апелювання до недопустимості спрямування зусиль особи до заподіяння сильного болю та страждань, як способу досягнення мети — відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни проти України. Таке об'єктивоване спрямування зусиль (яке для всіх випадків катування є визначальним для природи цього правопорушення; й, до слова, саме тому воно часто переживає цілі, що лежать за межами об'єктивної сторони катування [9, с. 143]) виключає правомірність поведінки особи. Саме тут ми повертаємось до фундаментального розуміння того, що прямоумисне спричинення болю та страждань є кричущим проявом нелюдської поведінки, що не може бути виправдано жодним аргументом цивілізованого часу.

Підсумовуючи викладене, зробимо **загальний висновок** про те, що негативна ознака обставини виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України у частині заборони застосування катувань вимагає урахувати положення ст. 127 КК України, ст. 8 Римського статуту, ст. 1 Конвенції 1984 р. та ст. 3 Євроконвенції. Визначальним для констатації відсутності ознак катування, як можливості застосування ч. 1 ст. 43–1 КК України, є відсутність об'єктивованого прагнення приватної особи із заподіяння сильного болю та страждань як способу відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни проти України.

Література

1. Cohan J.A. Torture and the Necessity Doctrine. 41 Val. U.L. Rev. 2007. P. 1587–1632. URL: <https://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1196&context=vulr> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Андрусак Г.М., Кваша О.О. Дії, спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації, у контексті природного права на необхідну оборону. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 73–79. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanac-of-law.-volume-13-2022_.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
3. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.10.2023).
4. Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини — заборона катування. *Case law*. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_3_UKR (дата звернення: 15.10.2023).
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 10.10.2023).
6. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту станом на 14.10.2023 р. *Новий Кримінальний Кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).
7. Кузнецов В.В., Кузнецова Л.О. Умови виключення відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за вчинення діяння в умовах воєнного стану. *Нове українське*

право. 2023. Вип. 4. С. 175–184. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/528/479> (дата звернення: 10.10.2023).

8. Кузнецов В.В., Сийплови М.В. Кримінально-правова характеристика виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 4. С. 256–263. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/76.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

9. Марадіна Ю.С. Катування: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 276 с.

10. Пономаренко Ю.А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 1–23.

11. Пояснювальна записка до законопроекту від 13.03.2022 № 7145. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245192> (дата звернення: 10.10.2023).

12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2124-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 10.10.2023).

13. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 3 березня 2022 року № 2114-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

14. Преїс Є.В. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як новела українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 520–532. URL: http://lsej.org.ua/4_2023/125.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

15. Птащенко Д.С. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (стаття 43-1 Кримінального кодексу України): окремі особливості законодавчої регламентації. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2022. С. 1261–1267.

16. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.10.2023).

17. Чебан О.М. Аналіз окремих законодавчих змін до Кримінального кодексу України у зв'язку із збройною агресією РФ. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 4. С. 321–325.

18. Шармар О.М. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 24–35.

References

1. Cohan J.A. Torture and the Necessity Doctrine. 41 Val. U.L. Rev. 2007. P. 1587–1632. URL: <https://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1196&context=vulr> (date of access: 10.10.2023).

2. Andrusiak H.M., Kvasha O.O. Dii, spriamovani na vidsich ta strymuvannya zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii, u konteksti pryrodnoho prava na neobkhidnu oboronu. *Almanakh prava*. 2022. Vyp. 13. S. 73–79. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanac-of-law.-volume-13-2022_.pdf (date of access: 10.10.2023).

3. Ievropeiska konventsiia z prav liudyny vid 4 lystopada 1950 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of access: 10.10.2023).

4. Kerivnytstvo iz zastosuvannya statti 3 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny — zaborona katuvannya. *Case law*. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_3_UKR (date of access: 15.10.2023).

5. Konventsiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 10 hrudnia 1984 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (date of access: 10.10.2023).

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu stanom na 14.10.2023 r. *Novyi Kryminalnyi Kodeks*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (date of access: 15.10.2023).

7. Kuznetsov V.V., Kuznetsova L.O. Umovy vykliuchennia vidpovidalnosti osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannya za vchynennia diiannia v umovakh voiennoho stanu. *Nove ukrainske pravo*. 2023. Vyp. 4. S. 175–184. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/528/479> (date of access: 10.10.2023).

8. Kuznetsov V.V., Syiploki M.V. Kryminalno-pravova kharakterystyka vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitshyzy, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. Vyp. 4. S. 256–263. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/76.pdf (date of access: 10.10.2023).

9. Maradina Yu.S. Katuvannia: sotsialna obumovenist i sklad zlochyynu: dys. ... k-ta yur. nauk: 12.00.08 / Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2018. 276 s.

10. Ponomarenko Yu.A. Novelizatsiia polozhen KK shchodo obstavyn, yaki vykliuchaiut kryminalne pravoporushennia, v umovakh voiennoho stanu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2022. № 1(17). S. 1–23.

11. Poiasniuvalna zapyska do zakonoproiektu vid 13.03.2022 № 7145. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245192> (date of access: 10.10.2023).
12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznachennia obstavyn, shcho vykliuchaiut kryminalnu protypravnist diiannia ta zabezpechuiut boiovyi imunitet v umovakh dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 roku № 2124-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (date of access: 10.10.2023).
13. Pro zabezpechennia uchasti tsyvilnykh osib u zakhysti Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 2022 roku № 2114-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (date of access: 10.10.2023).
14. Preis Ye.V. Vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy yak novela ukrainskoho zakonodavstva. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 4. S. 520–532. URL: http://lsey.org.ua/4_2023/125.pdf (date of access: 10.10.2023).
15. Ptashchenko D.S. Vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy (stattia 43-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): okremi osoblyvosti zakonodavchoi rehlamentatsii. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2022. S. 1261–1267.
16. Rymnyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu vid 17 lypnia 1998 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (date of access: 10.10.2023).
17. Cheban O.M. Analiz okremykh zakonodavchykh zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy u zviazku iz zbroinoiu ahresiieiu rf. *Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo"*. 2022. № 4. S. 321–325.
18. Sharmar O.M. Vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy yak obstavyna, shcho vykliuchaie kryminalnu protypravnist diiannia. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2022. № 1(17). S. 24–35.

УДК 343.14

Марочкін Олексій Іванович

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України*

Marochkin Oleksii

PhD in Law, Senior Researcher

Department of Research Problems of Criminal Procedure and Judicial System

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems

ORCID: 0000-0002-0397-5036

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9348

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ЦИФРОВЕ ПРАВОСУДДЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ ОСОБИ, ПІДДАНОЇ ТЕСТУВАННЮ НА ПОЛІГРАФІ

DIGITAL JUSTICE: ISSUES OF ENSURING THE RIGHT TO PRIVACY OF THE INDIVIDUAL, SUBJECTED TO POLYGRAPH TESTING

Анотація. Недоторканність приватного життя особи поряд з її безпекою в Україні за Конституцією є найвищими соціальними цінностями. Такий підхід узгоджується із існуючими міжнародними та європейськими стандартами у сфері визнання і захисту фундаментальних прав людини, які в свою чергу, уособлюють повагу до людської гідності.

Досягнення науково-технічного прогресу, які призвели до цифровізації досудового та судового проваджень, у тому числі й шляхом залучення комп'ютерного технічного пристрою – поліграфа для виявлення брехні з боку таких зацікавлених учасників кримінального судочинства, як підозрюваний, обвинувачений, потерпілий тощо. Інформація, отримана від таких осіб за результатами тестування на поліграфі, є конфіденційною, оскільки містить відомості, які свідчать про втручання у приватне життя особи. Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дає підстави зробити висновок про неоднотипні підходи до оцінки інформації, отриманої за результатами застосування поліграфа.

У статті розглянуті окремі питання забезпечення права на приватність особи, підданої тестуванню на поліграфі. Наголошується, що прагнення до достовірності доказів у кримінальному провадженні призвело до залучення технічних засобів на досудовому і судовому провадженнях як засобів виявлення брехні з боку зацікавлених учасників кримінального судочинства. Йдеться про комп'ютерно-технічний пристрій – поліграф, який за спеціальною методикою впливу на психофізіологічний стан людини (подих, кров'яний тиск, біоструми мозку тощо) у вигляді певних психологічних стимулів (подрозників) інформаційного характеру реєструє відповідні реакції людини. В подальшому інформація перетворюється з аналогових сигналів на цифрові і фахівець – поліграфолог, розшифровує результати опитування особи й представляє їх для потреб практичної діяльності.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики застосування поліграфа у сфері кримінального процесу свідчить, що його використовують для виконання завдань у межах досудового та судового проваджень. Втім, відсутність положень закону, який би врегулював зазначені питання, тобто визначав процедуру застосування поліграфа у зазначених сферах, використання поліграфа як засобу збирання й оцінки інформації на досудовому та судовому провадженні – викликає неодностайні підходи до сприйняття отриманої інформації. З іншого боку, актуальними також залишаються питання дотримання прав особи на захист конфіденційної інформації про її приватне життя. Адже беззаперечним є те, що тестування на поліграфі є втручанням у приватне життя особи (фізична недоторканність, інформаційна недоторканність) з метою отримання конфіденційної інформації як про фізіологічні процеси, що відбуваються в її організмі, так і її персональних даних.

Зазначено, що доступ до інформації про приватне життя особи обумовлений її вільною згодою як суб'єкта персональних даних. Така згода є добровільним волевиявленням фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди.

Тож з аналізу положень ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» випливає, що слідчий, прокурор і суд в процесі своєї діяльності мають забезпечувати, зокрема, такі права суб'єкта персональних даних: 1) знати про джерела збирання, місцезнаходження своїх персональних даних, мету їх обробки; 2) отримувати інформацію про умови надання доступу до персональних даних, зокрема, інформацію про третіх осіб, яким передаються його персональні дані; 3) на доступ до своїх персональних даних ... 11) відкликати згоду на обробку персональних даних; 12) знати механізм автоматичної обробки персональних даних; 13) на захист від такого автоматизованого рішення, яке має для нього правові наслідки.

Стаття 15 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) в якості гарантії принципу невтручання у приватне (особисте, сімейне) життя забороняє збирання, зберігання, використання та поширення інформації про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

На нашу думку найважливішим та найскладнішим є «вписування» нормативних засад щодо забезпечення права особи на приватність в інформаційній сфері шляхом запровадження в КПК чіткої процедури отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на доступ до його персональних даних під час проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Зокрема, виникає питання про момент отримання такої згоди – чи під час винесення постанови про призначення такої експертизи, перед допитом такої особи в суді тощо. Втім, маємо враховувати, що в будь-який момент носій персональних даних може відмовитися від участі у проведенні такого дослідження, а також відкликати свою згоду. У будь-якому випадку про застосування примусових заходів до особи з метою проведення її дослідження за допомогою поліграфа не може бути й мови.

За відсутності нормативних засад використання поліграфа у сфері кримінального судочинства, а також конкретних положень КПК перевірки на поліграфі проводяться у формі психологічних експертиз. Так, з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. Предметом такого опитування є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

Слід констатувати, що суди відкидали інформацію, одержану за результатами застосування поліграфа, через: а) порушення вимог закону щодо процедури її отримання (відсутність вільної згоди особи на тестування); б) відсутність статусу експерта у особи, яка проводила дослідження з використанням поліграфа, та недотримання форми такого дослідження; в) те, що опитування з використанням поліграфа, не є процесуальним джерелом доказів; г) використання поліграфа як джерела вірогідної інформації про особу можливе лише у вузькому професійному колі; д) порушення принципу безпосередності дослідження інформації (ст. 23 КПК) (неможливість використання як засобу доказування результатів психофізіологічної експертизи через отримання за її результатами орієнтовної інформації; достовірність показань особи є предметом оцінки виключно суду тощо).

Сформульовані у статті пропозиції та висновки спрямовані на подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення права на приватність особи, підданої тестуванню на поліграфі.

Ключові слова: цифровізація кримінального провадження, поліграф, тестування на поліграфі, електронні докази, право на приватність.

Summary. According to the Constitution, the inviolability of a person's private life along with his/her security in Ukraine are the highest social values. This approach is consistent with existing international and European standards in the field of recognition and protection of fundamental human rights, which, in turn, embody respect for human dignity.

Achievements of scientific and technological progress that have led to the digitalization of pre-trial and court proceedings, including through the use of a computer technical device – a polygraph to detect lies on the part of such interested participants in criminal proceedings as the suspect, accused, victim, etc. Information obtained from such persons as a result of polygraph testing is confidential, as it contains information that indicates interference in the private life of a person. Analysis of the materials of investigative and judicial practice gives grounds to conclude that there are non-uniform approaches to the assessment of information obtained as a result of the use of the polygraph.

The article discusses some issues of ensuring the right to privacy of a person subjected to polygraph testing. It is noted that the desire for the reliability of evidence in criminal proceedings has led to the use of technical means in pre-trial and trial proceedings as a means of detecting lies on the part of interested participants in criminal proceedings. We are talking about a computer-technical device – a polygraph, which, according to a special method of influencing the psychophysiological state of a person (breathing, blood pressure, brain bio currents, etc.) in the form of certain psychological stimulus of an informational nature, registers the corresponding reactions of a person. In the future, the information is converted from analog signals to digital ones, and a polygraph examiner deciphers the results of the person's interview and presents them for the needs of practical activities.

An analysis of the materials of investigative and judicial practice of using a polygraph in the field of criminal procedure shows that it is used to perform tasks within pre-trial and judicial proceedings. However, the absence of provisions of the law that would regulate these issues, that is, determine the procedure for using the polygraph in these areas, the use of the polygraph as a means of collecting and evaluating information in pre-trial and judicial proceedings, causes unanimous approaches to the perception of the received information. On the other hand, the issues of observance of the rights of a person to protect confidential information about his or her private life also remain relevant. After all, it is indisputable that polygraph testing is an interference in the private life of a person (physical inviolability, information inviolability) in order to obtain confidential information about both the physiological processes taking place in his body and his personal data. It is noted that access to information about a person's private life is due to his or her free consent as a subject of personal data. Such consent is a voluntary expression of the will of an individual (provided that he/she is informed) to grant permission for the processing of his/her personal data in accordance with the formulated purpose of their processing, expressed in writing or in a form that makes it possible to conclude that consent has been granted.

Therefore, from the analysis of the provisions of Art. 8 of the Law of Ukraine «On Personal Data Protection» it follows that the investigator, prosecutor and court in the course of their activities must ensure, in particular, the following rights of the subject of personal data: 1) know about the sources of collection, location of their personal data, the purpose of their processing; 2) receive information about the conditions for granting access to personal data, in particular, information about third parties to whom his personal data is transferred; 3) to access their personal data ... 11) withdraw consent to the processing of personal data; 12) know the mechanism of automatic processing of personal data; 13) to be protected from such an automated decision that has legal consequences for him.

Article 15 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as a guarantee of the principle of non-interference in private (personal, family) life, prohibits the collection, storage, use and dissemination of information about the private life of a person without his/her consent, except in cases provided for by this Code.

In our opinion, the most important and difficult thing is to «fit» the normative principles for ensuring a person's right to privacy in the information sphere by introducing a clear procedure for obtaining the consent of the suspect or accused to access his personal data during a psychological examination with the use of a polygraph. In particular, the question arises about the moment of obtaining such consent – whether during the issuance of a decision on the appointment of such an examination, before the interrogation of such a person in court, etc. However, we must take into account that at any time the personal data carrier may refuse to participate in such a study, as well as withdraw his consent. In any case, the use of coercive measures against a person in order to conduct his examination with the help of a polygraph is out of the question.

In the absence of normative principles for the use of the polygraph in the field of criminal justice, as well as specific provisions of the CPC, polygraph tests are carried out in the form of psychological examinations. Thus, in order to obtain indicative information, surveys can be conducted using a special technical means – a computer polygraph. The subject of such a survey is to obtain indicative information regarding: the degree of probability of the information provided by the interviewee; completeness of the information provided by the interviewee; sources of information received by the interviewee; the respondent's perceptions of a particular event; other indicative information necessary for constructing versions of the investigation of certain events.

It should be noted that the courts rejected the information obtained as a result of the use of the polygraph due to: a) violation of the requirements of the law regarding the procedure for obtaining it (lack of free consent of the person to testing); b) lack of expert status of the person who conducted the polygraph research and non-compliance with the form of such research; c) that a polygraph interview is not a procedural source of evidence; d) the use of a polygraph as a source of reliable information about a person is possible only in a narrow professional circle; e) violation of the principle of immediacy of information research (Article 23 of the CPC) (impossibility to use as a means of proving the results of psychophysiological examination by obtaining approximate information based on its results; the reliability of a person's testimony is the subject of assessment exclusively by the court, etc.).

The proposals and conclusions formulated in the article are aimed at further improvement of the criminal procedural legislation on ensuring the right to privacy of a person subjected to polygraph testing.

Key words: digitalization of criminal proceedings, polygraph, polygraph testing, electronic evidence, the right to privacy.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 8 Конституції про захист прав людини і основоположних свобод кожному гарантується право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції. Частина 2 ст. 28, частина 2 ст. 32 Конституції України забороняють втручання у приватне життя особи, крім випадків вільної згоди особи — суб'єкта персональних даних. Звідси випливає, що недоторканість приватного життя особи поряд з її безпекою в Україні за Конституцією є

найважливішими соціальними цінностями. Такий підхід узгоджується із існуючими міжнародними та європейськими стандартами у сфері визнання і захисту фундаментальних прав людини, які в свою чергу, уособлюють повагу до людської гідності.

Досягнення науково-технічного прогресу, які призвели до цифровізації досудового та судового провадження, у тому числі й шляхом залучення комп'ютерного технічного пристрою — поліграфа, для виявлення брехні з боку таких зацікавлених

учасників кримінального судочинства, як підозрюваний, обвинувачений, потерпілий тощо. Інформація, отримана внаслідок тестування особи на поліграфі, є конфіденційною, а тому доступ до неї може бути лише за згодою суб'єкта персональних даних, тобто за його добровільним волевиявленням (за умови його поінформованості) щодо надання дозволу на обробку його персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловленої у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання такої згоди.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики щодо застосування поліграфа у сфері кримінального процесу свідчить, що його використовують для виконання завдань у межах розшукового, досудового та судового провадження. Втім, за відсутності положень закону, які б врегульовували зазначені питання, тобто визначали би процедуру застосування поліграфа у зазначених сферах, як засобу збирання й оцінки інформації на досудовому та у судовому провадженні — викликає неоднозначні підходи до сприйняття отриманої інформації. З іншого боку, актуальними також залишаються питання дотримання прав особи на захист конфіденційної інформації про її приватне життя. Беззаперечним є те, що тестування на поліграфі є втручанням у приватне життя особи (фізична недоторканність, інформаційна недоторканність) з метою отримання конфіденційної інформації як про фізіологічні процеси, що відбуваються в її організмі, так і її персональних даних. Тому правові вимоги до використання детектора брехні, перш за все, впливають зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції, як одного з фундаментальних прав людини.

Як вже зазначалося, інформація, отримана внаслідок тестування особи на поліграфі, є конфіденційною, а тому доступ до неї може бути лише за згодою суб'єкта персональних даних, тобто за його добровільним волевиявленням (за умови його поінформованості) щодо надання дозволу на обробку його персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловленим у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання такої згоди.

З аналізу положень ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» випливає, що слідчий, прокурор і суд в процесі своєї діяльності мають забезпечувати, зокрема, такі права суб'єкта персональних даних: 1) знати про джерела збирання, місцезнаходження своїх персональних даних, мету їх обробки; 2) отримувати інформацію про умови надання доступу до персональних даних, зокрема, інформацію про третіх осіб, яким передаються його персональні дані; 3) на доступ до своїх персональних даних ... 11) відкликати згоду на обробку персональних даних; 12) знати меха-

нізм автоматичної обробки персональних даних (надання особі достовірної інформації про логіку, значимість та передбачувані наслідки такого опрацювання для суб'єкта даних); 13) на захист від такого автоматизованого рішення, яке має для нього правові наслідки.

Стаття 15 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) в якості гарантії принципу невтручання у приватне (особисте, сімейне) життя забороняє збирання, зберігання, використання та поширення інформації про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом. На нашу думку, найважливішою та найскладнішою проблемою у досліджуваній сфері є «вписування» зазначених та інших нормативних засад щодо забезпечення права особи на приватність в інформаційній сфері. Йдеться про запровадження в КПК чіткої процедури отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на доступ до його персональних даних під час проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Зокрема, виникає питання про момент отримання такої згоди — під час винесення постанови про призначення такої експертизи чи перед допитом особи в суді. Втім, маємо враховувати, що в будь-який момент носій персональних даних може відмовитися від участі у проведенні такого дослідження, а також відкликати свою згоду. Тож про застосування примусових заходів до особи, яка тестується на поліграфі, не може бути й мови.

Суттєвою гарантією забезпечення права особи на приватність життя є поновлення як попереднього, так і наступного судового контролю за законністю рішень слідчого, прокурора про призначення психологічної експертизи з використанням поліграфа.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На даний час роботи, присвячені забезпеченню права на приватність особи, піддані дослідженню на поліграфі, є нечисленними. Разом з тим, свого часу зазначені питання забезпечення права на приватність особи, як складника поваги до людської гідності, досліджувалися у філософсько-правових розробках Д. Бентама [1], В. Брюггера [2], О.В. Грищук [3], Дж. Дворкіна [4], В.В. Кожана [5], П.М. Рабіновича [6], Є.С. Шишкіної [7] та ін.

Окресленню різних проблем забезпечення поваги до людської гідності присвячені праці таких вчених в галузі кримінального процесу, як О.О. Варченко [8], Л.М. Гуртієва [9], Н.В. Марущак [10], О.С. Мельник [11] та ін.

Незважаючи на те, що отримані наукові здобутки стали вагомим внеском у розвиток сучасної доктрини забезпечення поваги до людської гідності, у тому числі й у кримінальній процесуальній діяльності, деякі питання залишаються не дослідженими, а їх правильне вирішення має як теоретичне, так і прикладне значення.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження актуальних питань забезпечення права на приватність особи, піддані тестуванню на поліграфі.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології міцно увійшли в усі сфери суспільного життя, в тому числі й у сферу правосуддя, через низку факторів. До них можна, перш за все, віднести економічний (бюджетний) складник (заощадження часу, персоналу, коштів тощо). Другий значний вплив цифрових технологій на судочинство стосується процедур, пов'язаних з доказами, а саме з їх достовірністю. У захваті від ідеї делегування повноважень цифровим технологіям у цій сфері, Ювал Ной Гарірі стверджує: «завтра буде достатньо натиснути кнопку, щоб сканований образ мозку виявив брехню та оману, брехня включає інші зони мозку, аніж правда. Ми ще не досягли цього, але можна уявити, що в майбутньому, не такому далекому, скановані образи завдяки магнітному резонансу можуть майже безпомилково визначати правдивість чи брехню» [Цит. за: 12, с. 147–148]. На такий емоційний вислів французькі дослідники А. Гарапон та Ж. Ласег доволі скептично й обґрунтовано відповіли: «Цей міт про делегування машинам повноважень судити, чи не присутній він рівночасно в безглуздій надії врегулювати проблеми, пов'язані з істинністю, шляхом медичного сканування?» [12, с. 148].

Тож мова йде про застосування у кримінальному процесі поліграфа, або «детектора брехні», що у сучасних умовах пов'язується окремими вченими, законодавцями та практичними працівниками судових та правоохоронних органів із необхідністю подальшого удосконалення процесуальної діяльності на усіх її стадіях, а також покращення якості кадрового добору правників. Зокрема, у межах досудового та судового провадження йдеться про залучення технічних засобів виявлення брехні з боку таких зацікавлених учасників кримінального судочинства, як підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок тощо.

З цією метою слідчою та судовою практикою на озброєння взяті наукові погляди про те, що у людини, яка під час опитування надає неправдиву інформацію, відбуваються зміни в її емоційному стані, що відбивається на реакції організму у вигляді відповідних психофізіологічних змін з боку подиху, кров'яного тиску, біоелектричних струмів мозку, серця, м'язів та інших фізіологічних процесів. За допомогою комп'ютерного технічного пристрою — поліграфа, здійснюється реєстрація змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів (подразників) інформаційного характеру у вигляді запитань (тестів), фото-та відео зображень, речей тощо. Вважається, що отримана інформація здобувається поза волею

суб'єктів через свідчення тіла. В подальшому інформація перетворюється з аналогових сигналів на цифрові, що відображається у вигляді кривих на поліграмах. Фахівець — поліграфолог, розшифровує результати опитування особи й представляє їх для потреб практичної діяльності.

Розглянемо ці питання докладніше. Аналіз матеріалів слідчої та судової практики щодо застосування поліграфа у сфері кримінального процесу свідчить, що його використовують для виконання завдань у межах досудового та судового провадження. Втім, за відсутності положень закону, який би врегулював зазначені питання, тобто визначив би процедуру застосування поліграфа у зазначених сферах, використання поліграфа як засобу збирання й оцінки інформації на досудовому та судовому провадженні — викликає неоднотайні підходи до сприйняття отриманої інформації [12, с. 149–152]. З іншого боку, актуальними також залишаються питання дотримання прав особи на захист конфіденційної інформації про її приватне життя. Адже беззаперечним є те, що тестування на поліграфі є втручанням у приватне життя особи (фізична недоторканність, інформаційна недоторканність) з метою отримання конфіденційної інформації як про фізіологічні процеси, що відбуваються в її організмі, так і її персональних даних. Тому вимоги до використання детектора брехні, перш за все, випливають зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — ЄКПЛ) щодо права на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції. Такий широкий спектр особистих інтересів, які захищаються пунктом 1 ст. 8 ЄКПЛ дозволяє висновувати про застосування цієї норми не в якомусь одному правовому контексті, а має значення для різних галузей права, у тому числі й кримінального процесуального, оскільки право людини на приватність є одним із її фундаментальних прав. Стосовно автоматизованої обробки персональних даних, що її стосуються, й поширення гарантій права на повагу до приватності, важливе значення має Конвенція РЄ «Про захист осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних» від 28.01.1981 р. Ратифікована Україною Законом від 06.07.2010 р. (далі — Конвенція 108), яка формулює такі основоположні принципи захисту даних: а) отримуються та обробляються правомірно та законно; б) зберігаються для визначених і законних цілей та не використовуються у спосіб, несумісний з цими цілями; в) мають бути адекватними, відповідними і не надмірними з точки зору цілей, заради яких вони зберігаються; г) мають бути точними та у разі необхідності мають поновлюватися; е) зберігаються у формі, яка дозволяє ідентифікувати суб'єктів даних не довше, ніж це необхідно для цілі, заради якої такі дані зберігаються (ст. 5 Конвенції 108).

Ці та інші положення Конвенції 108 були сприйняті вітчизняним законодавством. Так, частина 2 ст. 28, частина 2 ст. 32 Конституції України забороняють втручання у приватне життя особи, крім випадків вільної згоди особи — суб'єкта персональних даних. Така згода є добровільним волевиявленням фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди (ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних»).

Як вже зазначалося, справа в тому, що інформація, отримана внаслідок тестування особи на поліграфі, є конфіденційною, а тому доступ до неї може бути лише за згодою суб'єкта персональних даних, тобто за його добровільним волевиявленням (за умови його поінформованості) щодо надання дозволу на обробку його персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловленої у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання такої згоди.

Тож з аналізу положень ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» випливає, що слідчий, прокурор і суд в процесі своєї діяльності мають забезпечувати, зокрема, такі права суб'єкта персональних даних: 1) знати про джерела збирання, місцезнаходження своїх персональних даних, мету їх обробки; 2) отримувати інформацію про умови надання доступу до персональних даних, зокрема, інформацію про третіх осіб, яким передаються його персональні дані; 3) на доступ до своїх персональних даних ... 11) відкликати згоду на обробку персональних даних; 12) знати механізм автоматичної обробки персональних даних; 13) на захист від такого автоматизованого рішення, яке має для нього правові наслідки. Необхідно також враховувати і положення пункту «f» частини 2 ст. 13 Регламенту Європейського парламенту і Ради Європи 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних (далі — Регламент ЄС) щодо надання особі достовірної інформації про логіку, значимість та передбачувані наслідки такого опрацювання для суб'єкта даних.

Стаття 15 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) в якості гарантії принципу невтручання у приватне (особисте, сімейне) життя забороняє збирання, зберігання, використання та поширення інформації про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

На нашу думку найважливішим та найскладнішим є «вписування» нормативних засад щодо забезпечення права особи на приватність в інформаційній сфері шляхом запровадження в КПК чіткої процедури отримання згоди підозрюваного, обви-

нуваченого на доступ до його персональних даних під час проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Зокрема, виникає питання про момент отримання такої згоди — чи під час винесення постанови про призначення такої експертизи, чи перед допитом такої особи в суді. Втім, маємо враховувати, що в будь-який момент носій персональних даних може відмовитися від участі у проведенні такого дослідження, а також відкликати свою згоду. У будь-якому випадку про застосування примусових заходів до особи з метою проведення її дослідження за допомогою поліграфа не може бути й мови.

За відсутності нормативних засад використання поліграфа у сфері кримінального судочинства, а також конкретних положень КПК перевірки на поліграфі проводяться у формі психологічних експертиз. Вихідними для цього слугують ст. 8 Закону України «Про судову експертизу», ст. 101 КПК та пункт 6.8 розділу VI «Психологічна експертиза» Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Інструкція), затвердженої наказом Мініюсту України від 08.10.98 р. № 53/5 (в редакції наказу від 27.07.2015 р. № 1350/5). Так, відповідно до п. 6.8. Інструкції з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа. Предметом такого опитування є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

Стаття 84 КПК визначає, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Що стосується висновків експерта, то вони є одним із процесуальних джерел доказів. Докази у свою чергу мають бути належними (ст. 85 КПК) та допустимими (ст. 86 КПК).

Що стосується можливості оцінки й використання інформації, отриманої в процесі поліграфічних досліджень у судовій практиці, як доказової (орієнтовної, ймовірної), то доцільно процитувати мотиви, викладені в ухвалі Києво-Святошинського суду Київської області від 30.03.2021 р. (справа № 369/16145), а саме: «...поліграф є різновидом психофізіологічної апаратури, реєстратором змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних

психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу одержувати необхідну орієнтовну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує. Поліграф — це багатоканальний осцилограф, який проводить одночасний запис показників кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, електрокардіограми тощо. Даний пристрій не читає думки, а лише реєструє фізіологічну активність та зміну її параметрів. Він виявляє не брехню, а лише збудження, яке з певною долею вірогідності може свідчити про неправду. По фізіологічним реакціям не можна точно встановити природу процесу, що їх викликав (позитивна чи негативна емоція, біль, якісь асоціації, брехня, переляк)¹.

Слід констатувати, що суди відкидали інформацію, одержану за результатами застосування поліграфа, по-перше, через порушення вимог закону щодо процедури її отримання.

Беззаперечно, що тестування на поліграфі є втручанням у приватне життя особи (фізична недоторканність, інформаційна недоторканність) з метою отримання конфіденційної інформації як про фізіологічні процеси, що відбуваються в її організмі, так її персональних даних. Тому вимоги до використання детектора брехні, перш за все, регламентовані ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 32 Конституції України, які забороняють втручання у приватне життя особи, крім випадків вільної згоди особи — суб'єкта персональних даних. Така згода є добровільним волевиявленням фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди (ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних»). Тож у випадках, коли у матеріалах справи були відсутні відомості щодо отримання згоди особи на втручання у її приватне життя, суди не розглядали результати її опитування на поліграфі. Наприклад, у постанові ККС ВС від 06.07.2022 р. (справа № 753/13988/16-к) Суд зазначив: «...виходячи з змісту частини 2 статті 28 Конституції України, яка закріплює норму, відповідно до якої жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом, відповідні опитування, як різновид медико-психологічних дослідів, можуть проводитися тільки за наявної згоди особи, яка їх проходитиме».

По-друге, через відсутність статусу експерта у особи, яка проводила дослідження з використанням поліграфа, та недотриманням форми та-

¹ Для аналізу судової практики застосування поліграфа використана публікація О. Кабанця «Використання комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) у кримінальному провадженні через призму судової практики». Див.: [13].

кого дослідження. Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» така експертиза може бути проведена тими судовими експертами, яких внесено до Державного реєстру атестованих судових експертів, або іншими фахівцям з відповідних галузей знань. Проте суду стороною обвинувачення не було надано відомостей, що експерта-поліграфолога включено до такого реєстру, та наявності у нього кваліфікації «поліграфолога». Більш того, в окремих випадках результати досліджень замість висновків експерта у рамках психологічної експертизи оформлялися довідками.

По-третє, опитування з використанням поліграфа, не є процесуальним джерелом доказів. Так, ухвалою Краматорського міського суду Донецької області від 13.06.2021 р. (справа № 229/3931/17) відмовлено у задоволенні клопотання про призначення судової психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа через те, що «результати перевірок на поліграфі мають в процесі доказування орієнтовне, а не доказове значення, а висновки мають ознаки вірогідності». В ухвалі Донецького апеляційного суду від 11.08.2020 р. (справа 234/4850/17) суд зазначив: «процесуальним законодавством опитування з використанням поліграфа не віднесено до джерел доказів» (наприклад, вирок Якимівського районного суду Запорізької області від 13.06.2017 р. у справі № 1-кп/330/35/2017).

В-четверте, використання поліграфа як джерела вірогідної інформації про особу можливе лише у вузькому професійному колі. Наприклад, в ухвалі Краматорського міського суду Донецької області від 15.06.2021 р. (справа № 29/3931/17) суд зазначив: «законодавець дозволяє використовувати поліграф у вузькому професійному колі (Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затверджена наказом МВС України від 13.11.2017 р. № 920; Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, затверджений постановою КМУ від 11.05.2017 р. № 49; Положення про психологічне дослідження в Національній гвардії України, затверджене наказом МВС від 08.12.2016 р. № 1285 та ін.)».

Що стосується змісту поліграфологічних досліджень, то суди їх не враховували із посиланням на порушення принципу безпосередності дослідження інформації (ст. 23 КПК); неможливість використання як засобу доказування результатів психофізіологічної експертизи через отримання за її результатами орієнтовної інформації; достовірність показань особи є предметом оцінки виключно суду тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В підсумку зазначимо, що використання

поліграфічних досліджень для виконання завдань у межах досудового та судового провадження набуло в Україні широкого застосування. Окремі процедурні питання такої діяльності врегульовані на законодавчому рівні. Інші — мають бути закріплені у вітчизняному КПК з тим, щоб, по-перше, вирішити проблеми забезпечення прав особи на захист персональних даних через чітко прописані відповідні процедури, а також прав особи, яка піддається (чи може бути піддана) таким дослідженням. По-друге, забезпечити єдність судової

практики щодо оцінки інформації, отриманої за наслідком тестування на поліграфі.

Актуальним, на наш погляд, є також встановлення попереднього й наступного судового контролю за законністю рішень слідчого та прокурора про призначення психологічної експертизи із застосуванням поліграфу, оскільки пункт (39) Регламенту ЄС передбачає, що персональні дані необхідно опрацювати лише, якщо мети опрацювання не можна досягнути розумним чином іншими засобами.

Література

1. Бентам Д. Про принцип корисності. Лібералізм: антологія. К. : Смолоскип, 2002. 1122 с.
2. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 116–146.
3. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : монографія. К. : Атіка, 2007. 432 с.
4. Dworkin G. The Concept of Autonomy. *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge University Press. 1998.
5. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2016. 229 с.
6. Права людини: соціально-антропологічний вимір : колективна монографія / За ред. П. М. Рабіновича. Серія 1. Дослідження та реферати. Вип. 13. Львів : Світ, 2006. 280 с.
7. Шишкіна Є. С. Концепція неналежного поведіння з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 232 с.
8. Варченко О. О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні : монографія. Харків : Юрайт, 2023. 280 с.
9. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 201 с.
10. Марущак О. С. Забезпечення права особи на повагу до її гідності на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2010. 251 с.
11. Мельник О. С. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутрішніх справ. Київ, 2010. 251 с.
12. Гарапон А., Ласег Ж. Цифрове правосуддя. Переклад з французької, передмова, примітки Валентина Омеляничка. К. : Стило, 2021. 302 с.
13. Кабанець О. Буклет «Використання комп'ютерного поліграфу (детектора брехні) у кримінальному провадженні». *Вища школа адвокатури НААУ*. 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-kompiuternogo-poligrafa-detektora-brexni-u-kriminalnomu-provazhenni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki235595> (дата звернення: 01.11.2023).

References

1. Bentam D. Pro pryntsyp korysnosti. Liberalizm: antolohiia. K.: Smoloskyp, 2002. 1122 s.
2. Briuhher V. Obraz liudyny u kontseptsii prav liudyny. Problemy filosofii prava. 2003. T. 1. S. 116–146.
3. Hryshchuk O. V. Liudska hidnist u pravi: filosofski problemy: monohrafiia. K.: Atika, 2007. 432 s.
4. Dworkin G. The Concept of Autonomy. *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge University Press. 1998.
5. Kozhan V. V. Osobysti prava ta svobody liudyny: zahalnoteoretychne doslidzhennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Nats. un-t "Lviv. Politekhnik". Lviv, 2016. 229 s.
6. Prava liudyny: sotsialno-antropolohichni vymir: kolektyvna monohrafiia / Za red. P. M. Rabinovycha. Seriia 1. Doslidzhennia ta referaty. Vyp. 13. Lviv: Svit, 2006. 280 s.
7. Shyshkina Ye. S. Kontseptsii nenalezhnogo povodzhennia z liudynoiu ta yii evoliutsiia v diialnosti Rady Yevropy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11 / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2009. 232 s.
8. Varchenko O. O. Zabezpechennia povahy do liudskoi hidnosti v kryminalnomu provazhenni: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2023. 280 s.
9. Hurtiieva L. M. Etychni osnovy diialnosti slidchoho: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / Odes. nats. yuryd. akad. Odesa, 2008. 201 s.

10. Marushchak O.S. Zabezpechennia prava osoby na povahu do yii hidnosti na stadii dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / Nats. akad. prokuratury Ukrainy. Kyiv, 2010. 251 s.

11. Melnyk O.S. Moralni zasady provadzhennia u dosudovykh stadiakh kryminalnoho protsesu Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / Kyiv. nats. un-t vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2010. 251 s.

12. Harapon A., Laseh Zh. Tsyfrove pravosuddia. Pereklad z frantsuzkoi, peredmova, prymitky Valentyna Ome-lianchyka. K.: Stylos, 2021. 302 s.

13. Kabanets O. Buklet “Vykorystannia kompiuternoho polihrafa (detektora brekhni) u kryminalnomu provadzhenni”. Vyshcha shkola advokatury NAAU. 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikorystannia-kompiuternogo-poligrafad-etektora-brexni-u-kryminalnomu-provadzhenni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki235595> (date of access: 01.11.2023).

УДК 343.1

Повзик Євген Вікторович

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Povzyk Yevhen

*PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Procedure
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-5261-0973*

Воротиленко Катерина Олексіївна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Vorotylenko Kateryna

*Student of the International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

Стоцька Олена Сергіївна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Stotska Olena

*Student of the International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9355

ПРАВО НА ЕВТАНАЗИЮ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ

THE RIGHT TO EUTHANASIA: PROSPECTS AND APPROPRIATENESS OF LEGALIZATION

Анотація. Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем права щодо питання доцільності та перспектив легалізації евтаназії на території України.

Проблема легалізації евтаназії хвилюватиме людство доти, доки не створять ліки від усіх існуючих хвороб. Враховуючи динаміку появи у світі все більшої кількості нових захворювань та мутаційні процеси щодо вже існуючих, на це необхідно буде витратити досить багато сил та часу науковців з різних країн, тому на даному етапі слід подбати про вже наявних пацієнтів, які хворіють невиліковними хворобами або ж знаходяться на стадії, коли вже занадто пізно щось зробити, та вважається доцільним враховувати бажання таких людей припинити власні страждання, які неминуче будуть супроводжувати їх до моменту біологічної смерті.

У даній статті проаналізовано законодавчу базу з метою оцінки можливості легалізації евтаназії. Встановлено, що на даний момент законодавство чітко забороняє активну та пасивну евтаназію і має серйозні санкції у випадку недодержання закону, особливо у випадку з медичними працівниками.

Проаналізовано необхідність права на смерть зі врахуванням проблем, через які у конкретних випадках виявляється занадто пізно вилікувати хворобу і особі доводиться терпіти фізичні та емоційні страждання, очікуючи моменту припинення життєдіяльності її організму.

Вказано на можливість застосування щодо таких осіб паліативної допомоги, яка має покращити якість життя хворого та допомогти йому полегшити біль та інші симптоми, що можуть викликати занепокоєння, а також здійснити психологічну допомогу та підтримку як самої особи, так і її родичів.

Також було наведено приклади країн, які на законодавчому рівні закріпили можливість застосування евтаназії з метою припинення страждання людини та проаналізовано, які критерії вони створили для того, щоб особа змогла скористатися такою можливістю.

Крім цього було проаналізовано питання необхідності розробки чітких правил, які регулювали би процес допуску осіб до евтаназії та наведено приклади засад, на яких могло би базуватися такий вид припинення страждань.

Ключові слова: евтаназія, паліативна допомога, легалізація права на смерть.

Summary. The article is devoted to the coverage of one of the current theoretical and methodological issues of criminal procedural law regarding the expediency and prospects of legalization of euthanasia in Ukraine.

The issue of legalization of euthanasia will be of great concern to humanity until a cure for all existing diseases is created. Given the dynamics of the emergence of an increasing number of new diseases in the world and mutational processes in relation to existing ones, it will require a lot of effort and time of scientists from different countries, so at this stage, it is necessary to take care of existing patients who suffer from incurable diseases or are at a stage when it is too late to do anything, and it is considered appropriate to take into account the desire of such people to end their own suffering, which will inevitably accompany them until the moment of biological death.

This article analyzes the legislative framework in order to evaluate the possibility of legalizing euthanasia. It is established that at the moment the legislation clearly prohibits active and passive euthanasia and has serious sanctions in case of non-compliance with the law, especially in the case of medical professionals.

The authors analyze the necessity of the right to death, taking into account the problems due to which in certain cases it is too late to cure the disease and a person has to endure physical and emotional suffering while waiting for the moment when his or her body ceases to function.

The authors pointed out the possibility of applying palliative care to such persons, which should improve the quality of life of the patient and help him or her to relieve pain and other symptoms that may cause anxiety, as well as provide psychological assistance and support to both the person and his or her relatives.

Examples of countries that have legislated the possibility of euthanasia to end human suffering were also given, and the criteria they have created for a person to be able to use this option were analyzed.

In addition, the article raises the issue of the need to develop clear rules that would regulate the process of admitting persons to euthanasia and provides examples of the principles on which this type of ending suffering could be based.

Key words: euthanasia, palliative care, legalization of the right to death.

Постановка проблеми. В сучасному українському суспільстві існує нагальна теоретико-методологічна проблема, пов'язана із питанням доцільності та перспективи легалізації евтаназії. З урахуванням динаміки розвитку нових захворювань та складнощів у лікуванні, особливу увагу слід звернути на турботу про пацієнтів, що стикаються з невиліковними хворобами. Проте, законодавча база України наразі чітко забороняє евтаназію, що породжує потребу в аналізі та обговоренні можливостей легалізації цього процесу.

В контексті цього, стаття спрямована на обґрунтування необхідності врахування бажань та потреб пацієнтів, які стикаються з тяжкими фізичними чи емоційними стражданнями. Аналіз практики зарубіжних країн у вирішенні цього питання, дає підстави стверджувати на необхідності розробки чітких критеріїв та правил для застосування процедури евтаназії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Евтаназія, як багатоаспектне явище, є результатом складної взаємодії цих філософських категорій. Правові, етичні та медичні аспекти евтаназії стають важливим полем дослідження для розуміння впливу цього явища на сучасне суспільство. Науковий аналіз О.О. Цомко-Пестеревої спрямований на висвітлення різних поглядів, розкриття парадоксів та пошук етичних рішень у контексті евтаназії. Такий підхід розглядає евтаназію як складну етичну ділему, що виникає зі суперечливого співвідношення між «життям» та «смертю» [11].

Проблематика правового регулювання евтаназії, сучасні правові доктрини дали поштовх таким науковцям, як В.Заблоцький, Т.Балаєва, В.Ворона [6; 7; 9] визначити підходи нормативного врегулювання вказаної процедури у вітчизняному законодавстві. При цьому, на наше переконання, важливо враховувати у застосування евтаназії питання етики, автономії пацієнта та можливих наслідків для медичної практики, на які були спрямовані дослідження В.Вороної [8, с. 202].

Метою статті є дослідження морально-етичних та правових основ застосування евтаназії та перспектив її запровадження у вітчизняне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Евтаназія — навмисне позбавлення життя безнадійно хворої людини, з метою припинення її страждань [6]. У науці розрізняють декілька видів евтаназії: активна та пасивна. Активна передбачає під собою введення в організм особи, яка є невиліковно хворою, немає жодних шансів на одужання та висловлює бажання про позбавлення її життя задля припинення страждань, певних засобів, здебільшого лікарських, які впливають на фізичний стан особи таким чином, що вона швидко та безболісно помирає.

У свою чергу пасивна — припинення здійснення будь-якого медичного догляду та лікування особи, що впливає на фактичне прискорення настання летальних наслідків у вигляді припинення життєдіяльності хворої особи природним шляхом [9].

Можливі декілька варіантів, коли вилікувати людину може бути уже пізно: 1) хвороба не проявляла себе довгий час і на ранніх стадіях людина не відчувала, що вона насправді хвора; 2) людина терпіла біль, оскільки вважала, що у неї не може бути серйозного захворювання або ж страх лікарень був занадто сильним і вона чекала, коли стане краще; 3) людина звернулася до лікарів, але через якісь причини лікування було назначене не те, лікували не ту хворобу або ж одна хвороба ховалась за симптомами іншої і потрібне було комплексне лікування. Цей перелік можна продовжувати і далі, оскільки бувають на практиці існують різні ситуації.

Такі хворі беззаперечно заслуговують на допомогу та максимально комфортне життя, зокрема з цією метою була створена паліативна допомога. Вона направлена на полегшення болю та інших симптомів, що викликають занепокоєння, на психологічну допомогу та мультидисциплінарний командний підхід для забезпечення потреб пацієнтів із захворюваннями, що обмежують або загрожують життю, та їхніх родичів [12].

Щороку в Україні декілька сотень тисяч невиліковних хворих потребують паліативної допомоги — це онкохворі, хворі на ВІЛ/СНІД, цукровий діабет, туберкульоз та інші хвороби, які на певних стадіях вже неможливо або досить важко вилікувати. На даний момент важко підрахувати конкретні кількість таких осіб, але за оцінкою Українського центру суспільних даних, проведеної за сприяння Міжнародного фонду «Відродження», станом на початок 2019 р. паліативної допомоги потребували 324 113 осіб (258 207 дорослих і 65 906 дітей), але це лише ті, хто звернулися за допомогою до лікарів. Серйозною проблемою є той факт, що більшість деструктивних процесів організму, спричинені захворюваннями, наносять моральні та фізичні страждання хворим і бувають випадки, коли навіть ліки не можуть поліпшити стан людини, або ж втрачують біль лише на декілька годин і людині знов і знов доводиться проходити через постійні страждання [13].

Враховуючи вище зазначене, цілком логічно постає питання, чи вважається гуманним, якщо людина, якій вже за всіма показниками залишається не довго жити і вона вже знаходиться у тому стані, коли навіть ліки не можуть полегшити біль, не може обрати більш простий варіант припинити страждання? Уявляється, що відповідь на це питання має як найбільше враховувати інтереси людини.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що в Україні евтаназія, як активна, так і пасивна, заборонена. Адже, відповідно до ч. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [4]. Заборону пасивної евтаназії

можна простежити у Кримінальному кодексі України (далі — КК України) [2]. Так, медичні працівники понесуть покарання за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України), ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України), неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України) тощо. Тобто, «легалізація» евтаназії потребує докорінного внесення змін до діючого законодавства.

Крім цього, запровадження евтаназії, очевидно, потребує не лише приведення діючого законодавства у відповідність до вказаної процедури, але й потребує прийняття низки нормативних приписів, які стосуються деталізації її проведення, порядку з'ясування фактичних та юридичних підстав здійснення евтаназії, медичних критеріїв її допустимості, суб'єкта прийняття відповідного рішення тощо.

На наше переконання, контроль за наявністю умов, підстав та дотриманням порядку застосування зазначеної процедури має бути віднесений до компетенції слідчого судді, правовий статус та обов'язки (ст. 206 КПК) [3] якого цілком узгоджуються із прийняттям таких рішень. Крім цього, як свідчить зарубіжна практика, необхідним є створення спеціального органу для забезпечення евтаназійного нагляду, що значно полегшить роботу слідчого судді у прийнятті евтаназійного рішення. До обов'язків такого евтаназійного наглядача варто було б віднести виявлення порушень у проведенні евтаназії, збір та передачу інформації і доказів про такі діяння, а також формування клопотання, яке направлялося б слідчому судді. А вже останній мав би розглядати це клопотання і вирішувати, чи можлива евтаназія у даній справі. Саме таке вирішення вище вказаних питань викликає необхідність у внесенні відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Адже, враховуючи відсутність на даний момент будь-якої вітчизняної практики у вирішенні цього питання, як уявляється, нас чекатиме довгий процес приведення нашого законодавства у відповідність до існуючих стандартів застосування евтаназії. Звісно, має бути розроблений перелік жорстких правил для уникнення зловживання цим правом та чітко регламентована процедура, що, у свою чергу, будуть дієвим запобіжником від необґрунтованого та безпідставного застосування евтаназії.

Також, вважаємо за необхідне нормативно закріпити основоположні правила, на яких базуватиметься евтаназія. Перш за все, перед проведенням цієї процедури людину мають екзамінувати декілька неупереджених спеціалістів у встановленні строки. Це має бути зроблено для підтвердження діагнозу хворого, уникнення підкупу медичного працівника, а також уникнення умисного затягування медичного дослідження. В останні декіль-

ка тижнів перед евтаназією має бути скликаний консиліум для повторного підтвердження діагнозу і відсутність покращень.

По-друге, за проведеними медичними дослідженнями такій особі має залишатися жити нетривалий проміжок часу (наприклад, місяць, тиждень або півроку) або ж подальше життя особи неможливе, оскільки хвороба встигла вразити важливі органи, особа стикається з сильними постійними болями і ліки вже не допомагають покращити її стан.

По-третє, хворий має добровільно та прямо висловити всіма можливими доступними йому способами бажання припинити страждання шляхом евтаназії. Це має бути виключно вільне волевиявлення особи без психічного чи фізичного примусу з боку інших осіб.

На даний момент лише деякі країни дозволили на законодавчому рівні евтаназію. Зокрема, її було легалізовано у таких країнах як Данія, Бельгія, Нова Зеландія, Франція, у понад 20 штатах Америки, в Австралії, Швейцарії, Нідерландах. Також у березні 2021 року її легалізувала Іспанія [7].

Умови проведення евтаназії здебільшого зводяться до такого: евтаназію може зробити тільки невиліковно хвора людина, хвороба якої прогресує і завдає їй фізичних та (або) моральних страждань, а за прогнозами лікарів, жити їй залишається не більш, ніж пів року. Крім цього деякі країни встановлюють вимоги протягом місяця перед безпосереднім проведенням евтаназії брати ще аналізи у пацієнта для дослідження протікання хвороби, декілька разів взяти письмово згоду особи на цю процедуру та провести консиліум, який має складатися з неупереджених лікарів.

Єдина країна в світі, де евтаназію може зробити не лише громадянин, — Швейцарія. Там заборонена активна евтаназія, але особа може добровільно перервати своє життя за допомогою спеціальної

громадської організації. Так відповідно до ст. 115 Кримінального кодексу Швейцарії, будь-яка особа, яка з корисливих мотивів підбурює або допомагає іншій особі вчинити або спробувати вчинити самогубство, якщо ця інша особа після цього вчиняє або намагається вчинити самогубство, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк на строк до п'яти років або грошовим штрафом [5, с. 59].

Евтаназія у Швейцарії коштує 10000 доларів та вимагає багато медичних тестів. Ціна варіюється у залежності від того, чи приїде пацієнт, або ж він буде з сім'єю. Враховується також те, скільки він хоче побути у Швейцарії до процедури, який він бажає влаштувати похорон і як будуть переправляти прах на батьківщину [10].

У випадку з Україною серйозною проблемою є необізнаність людей, та ментальна неготовність до легалізації евтаназії. Крім цього, потребує вирішення досить великий обсяг питань як правового характеру, так і методико-організаційного (проведення програм для навчання медиків та поширення інформації про всі особливості та проблематику даного питання).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки, можна дійти висновку, що дана тема є досить актуальною, але на даний момент відносно мало досліджена. Легалізація евтаназії матиме позитивний результат, оскільки допоможе особам, які хворіють на невиліковні хвороби, самостійно обирати, чи продовжувати жити, чи припинити страждання на завжди. При цьому необхідно буде враховувати досвід інших країн та розробити нормативні правила, на яких буде базуватися евтаназія. Процес легалізації та контролю за евтаназією буде важким, але це питання неодмінно потребує подальшого дослідження та вирішення.

Література

1. Конституція України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 07.04.2023).
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n867> (дата звернення: 09.04.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.05.2023).
4. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.04.2023).
5. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 September 2017). URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2017/11/Switzerland-Penal-Code-2017.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).
6. Заблоцький В.П. Евтаназія. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18586> (дата звернення: 03.04.2023).
7. Балаева Т. Укол милосердя. Легалізація евтаназії в Україні: за і проти. *Liga.net*. URL: https://project.liga.net/projects/euthanasia_in_ukraine_ua/ (дата звернення: 10.04.2023).
8. Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199–205.

9. Внукова А. Евтаназія. *Bitlex*. URL: <https://tinyurl.com/yc76ууw3> (дата звернення: 03.04.2023).
10. Мимка Д. Чому нейрохірург Генрі Марш став прихильником евтаназії. *Українська правда*. 2018. URL: <https://tinyurl.com/yf3e8fub> (дата звернення: 04.05.2023).
11. Цомко-Пестерева О.О. Проблеми евтаназії в контексті біоетики. *Мультиверсум. Філософський альманах*. К.: Центр духовної культури, 2005. № 51. URL: <https://www.filosof.com.ua/> (дата звернення: 09.11.2023).
12. Як полегшує якість життя пацієнта паліативна допомога в лікарні? *Національна служба здоров'я України*. 2023. URL: <https://nszu.gov.ua/novini/yak-polegshuye-yakist-zhittya-paciyenta-paliativna-dopomoga-834> (дата звернення: 06.04.2023).
13. Понад 320 тисяч людей в Україні потребують паліативної допомоги — оцінка експертів. *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2020. URL: <https://www.irf.ua/ponad-320-tysyach-lyudej-v-ukrayini-potrebuyut-paliativnoyi-dopomogy-ocinka-ekspertiv/> (дата звернення: 05.04.2023).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (date of access: 07.04.2023).
2. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n867> (date of access: 09.04.2023).
3. Kryriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of access: 04.05.2023).
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. №№ 40–44. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 09.04.2023).
5. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 September 2017). URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2017/11/Switzerland-Penal-Code-2017.pdf> (date of access: 12.04.2023).
6. Zablotskiy V.P. Evtanaziia. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy / Redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy*, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18586> (date of access: 03.04.2023).
7. Balaieva T. Ukol myloserdia. Lehalizatsiia evtanazii v Ukraini: za i proty. *Liha.net*. URL: https://project.liga.net/projects/euthanasia_in_ukraine_ua/ (date of access: 10.04.2023).
8. Vorona V. Pravo na evtanaziiu yak skladova prava liudyny na zhyttia. *Pravo Ukrainy*. 2010. № 5. S. 199–205.
9. Vnukova A. Evtanaziia. *Bitlex*. URL: <https://tinyurl.com/yc76yyw3> (date of access: 03.04.2023).
10. Mymka D. Chomu neurokhirurh Henri Marsh stav prykhylnykom evtanazii. *Ukrainska pravda*. 2018. URL: <https://tinyurl.com/yf3e8fub> (date of access: 04.05.2023).
11. Tsomko-Pestierieva O.O. Problemy evtanazii v konteksti bioetyky. *Multyversum. Filosofskiy almanakh*. K.: Tsentr dukhovnoi kultury, 2005. № 51. URL: <https://www.filosof.com.ua/> (date of access: 09.11.2023).
12. Iak polehshuie yakist zhyttia patsiienta paliativna dopomoha v likarni? *Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy*. 2023. URL: <https://nszu.gov.ua/novini/yak-polegshuye-yakist-zhittya-paciyenta-paliativna-dopomoga-834> (date of access: 06.04.2023).
13. Pонад 320 tysiach liudei v Ukraini potrebuiut paliativnoi dopomogy — otsinka ekspertiv. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia»*. 2020. URL: <https://www.irf.ua/ponad-320-tysyach-lyudej-v-ukrayini-potrebuyut-paliativnoyi-dopomogy-ocinka-ekspertiv/> (date of access: 05.04.2023).

Стецюк Сергій Петрович

*доктор філософії зі спеціальності право,
старший викладач кафедри військового права
Військового факультету міжнародних відносин та права
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Stetsiuk Serhii

PhD in Law,

*Senior Lecturer of the Department of Military Law of the
Military Faculty of International Relations and Law
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-7959-9137*

Стоцький Олег Михайлович

слухач

*Інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України*

Stotskyi Oleh

Student of the

*Institute of Strategic Communications
National Defence University of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9430

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ З ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ САМОВІЛЬНИМ ЗАЛИШЕННЯМ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН

ACTIVITIES OF THE MILITARY LAW ENFORCEMENT SERVICE TO COUNTERACT OFFENSES RELATED TO UNAUTHORIZED LEAVING OF MILITARY UNITS

Анотація. Наукова стаття присвячена організаційно-правовим аспектам діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в контексті протидії правопорушенням, пов'язаним із самовільним залишенням військових частин та місць служби. Автори мають за мету розкрити цю проблематику шляхом аналізу наукових положень та результатів практичної діяльності. Зокрема у науковій статті висвітлюються питання кваліфікації самовільного залишення військових частин та місць служби, порядок дій командирів військових частин щодо надання доповідей та донесень про такі випадки, порядок дій посадових осіб органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України після отримання ними інформації про вчинення військовослужбовцями самовільного залишення військових частин та місць служби, а також механізм взаємодії різних правоохоронних органів в питаннях протидії цих правопорушень. Розкривається детальний перелік відомостей та документів, що мають бути зібрані в процесі проведення посадовими особами органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України перевірки за фактами вчинення військовослужбовцями самовільного залишення військових частин та місць служби, чіткі вимоги до їх змісту та оформлення. Заключна частина статті містить практичні рекомендації для побудови ефективної системи, спрямованої на запобігання, виявлення та припинення цих порушень. Авторами запропоновано створити у структурі Міністерства оборони України правоохоронний орган спеціального призначення – Військову поліцію, за якою зберегти комплекс тих повноважень, якими сьогодні наділено Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, та додатково надати їй повноваження із проведення оперативно-розшукової діяльності. Крім того, пропонується створити захищену інформаційно-аналітичну базу даних щодо військовослужбовців, які вчинили правопорушення, з можливістю оперативного доступу до неї патрульних органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України

(в перспективі Військової поліції), що дасть змогу підвищити ефективність протидії військовим кримінальним та адміністративним правопорушенням.

Ключові слова: протидія правопорушенням, самовільне залишення військової частини, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, військова поліція.

Summary. The research article is devoted to the organizational and legal aspects of the activities of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine in the context of combating offenses related to unauthorized leaving of military units and places of service. The authors aim to reveal this issue by analyzing the scientific provisions and results of practical activities. In particular, the article highlights the issues of qualification of unauthorized abandonment of military units and places of service, the procedure for commanders of military units to submit reports and statements on such cases, the procedure for officials of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine to act upon receiving information about servicemen's unauthorized abandonment of military units and places of service, and the mechanism of interaction between various law enforcement agencies in combating these offenses. The article provides a detailed list of information and documents to be collected by officials of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine in the course of conducting an inspection of the facts of unauthorized leaving of military units and places of service by servicemen, and also sets out clear requirements for their content and execution. The final part of the article contains practical recommendations for building an effective system aimed at preventing, detecting and suppressing these violations. The authors propose to create a special purpose law enforcement body within the Ministry of Defense of Ukraine – the Military Police, which should retain the set of powers currently vested in the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine and additionally be empowered to conduct operational and investigative activities. In addition, it is proposed to create a secure information and analytical database on servicemen who have committed offenses, with the possibility of prompt access to it by patrolling bodies of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine (in the future, the Military Police), which will increase the effectiveness of combating military criminal and administrative offenses.

Key words: counteracting offenses, unauthorized leaving of a military unit, Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine, military police.

Постановка проблеми. Із початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та суттєвого збільшення чисельності Збройних Сил України значно почастишали випадки правопорушень пов'язаних із самовільним залишенням військових частин та місць служби. А це означає, що військові командири (начальники), правоохоронні та інші державні органи зіштовхнулися із новими викликами у протидії цій негативній динаміці, подальше зростання якої здатне підірвати існуючий рівень обороноздатності, дисципліни та порядку у лавах української армії, а разом з цим і сформований до неї високий рівень поваги і довіри населення. Тому побудова ефективної системи направленої на запобігання вчиненню, виявлення та припинення правопорушень пов'язаних із самовільним залишенням військових частин та місць служби сьогодні є досить важливим питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванню сутності й особливостей самовільного залишення військовослужбовцями військової частини або місця служби були присвячені дослідження В. О. Бугаєва [1], М. С. Туркота [2], В. В. Давиденка [3], Ю. В. Тищенка [4], А. М. Ониськіва [5], М. І. Хавронюка [6] та інших. Водночас питання організаційно-правових аспектів діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України з протидії правопорушенням, пов'язаним із самовільним залишенням військових частин та місць служби досі залишались поза увагою.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових положень та результатів практичної діяльності розкрити організаційно-правові аспекти діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України з протидії правопорушенням, пов'язаним із самовільним залишенням військових частин та місць служби, а також розкрити порядок взаємодії між правоохоронними органами та військовим командуванням щодо здійснення розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину або місце служби.

Виклад основного матеріалу. За самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу (далі — СЗЧ) в Україні передбачена адміністративна (стаття 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та кримінальна (стаття 407 Кримінального кодексу України) відповідальність. Характерною відмінністю адміністративного та кримінального правопорушення пов'язаного із вчиненням військовослужбовцем СЗЧ є ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, що визначається в залежності від тривалості та умов (наявності або відсутності правового режиму воєнного стану) вчинення цього правопорушення. Аналіз вітчизняного законодавства також дає підстави

стверджувати, що самовільним є таке залишення військової частини або місця служби, що вчинене без поважних на те причин та відома командира (начальника), який відповідальний за стан обліку особового складу та дотримання розпорядку дня в підрозділі. У свою чергу нез'явлення вчасно на службу також характеризується відсутністю поважних на те причин та дозволу командира (начальника) але зазвичай вчиняється у разі звільнення з частини, призначення або переведення, а також нез'явлення з відрадження, відпустки або лікувального закладу у строк, що зазначений у відповідному документі (записці про звільнення, приписі, посвідченні про відрадження, відпускнуому квитку, документі лікувального закладу, розпорядку дня, наказі командира (начальника) військової частини тощо). Тож потрібно мати на увазі, що у випадку коли військовослужбовець своєчасно не з'явився на службу з поважної причини і в найкоротші строки повідомив про неї свого командира (начальника), то така відсутність на службі не має бути підставою для притягнення його до відповідальності. Поважними причинами нез'явлення на службу слід вважати такі об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцю своєчасно з'явитися до місця проходження служби (надзвичайна ситуація, воєнні дії, затримання правоохоронними органами, хвороба, яка унеможливує виконання службових обов'язків тощо). Питання про наявність поважних причин нез'явлення на службу та їх документальне підтвердження вирішується в кожному випадку окремо виходячи із конкретних обставин справи.

Якщо ж говорити про місце служби військовослужбовця і військову частину, в якій він проходить службу то здебільшого ці поняття є тотожними. В іншому випадку під місцем служби варто розуміти місце поза розташуванням військової частини, куди за наказом командира (начальника) військової частини військовослужбовець на певний строк направляється для виконання службових завдань.

У разі самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, невиходу без поважних причин на службу, нез'явлення з відрадження, відпустки, закладу охорони здоров'я, нез'явлення у разі призначення або переведення до нового місця служби (далі — СЗЧ) безпосередній командир (начальник) такого військовослужбовця зобов'язаний рапортом повідомити про це командира (начальника) військової частини. У такому рапорті зазначається: посада військовослужбовця, його військове звання, прізвище ім'я та по батькові; час, дата коли було виявлено його відсутність та ким саме; обставини вчинення та виявлення факту СЗЧ.

Отримавши такий рапорт командир військової частини усно протягом доби з моменту, коли йому стало відомо про СЗЧ доповідає про час та обставини його вчинення своєму прямому начальнику,

а також повідомляє про факт СЗЧ начальника органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, у зоні діяльності якого дислокується військова частина. Після цього, протягом доби з моменту надання усної доповіді про факт СЗЧ — командир військової частини здійснює також письмову доповідь та повідомлення зазначеним вище посадовим особам. У районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії на території держави строки надання доповіді про факт вчинення військовослужбовцем СЗЧ значно коротші, усна доповідь надається протягом 2 годин, а письмова — протягом 10 годин з моменту надання усної доповіді. У випадку здійснення СЗЧ військовослужбовцем зі зброєю усна доповідь взагалі має відбутись негайно, а письмова — протягом 2 годин з моменту надання усної доповіді [7].

Паралельно із зазначеними вище заходами, командир військової частини, військовослужбовець якої здійснив СЗЧ, організовує та здійснює безпосереднє керівництво першочерговими розшуковими заходами. Він повинен постійно володіти інформацією про хід проведення розшукових заходів, а також своєчасно надавати зазначену інформацію відповідному начальнику органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та начальнику гарнізону з метою належної організації та координації проведення розшукових заходів силами і засобами, що залучаються до проведення розшуку. В рамках здійснення розшукових заходів посадові особи органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України протягом 15 хвилин (у разі СЗЧ зі зброєю негайно) доводять інформацію про здійснення військовослужбовцем СЗЧ до чергового Національної поліції України, Служби безпеки України, органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України за місцем призову військовослужбовця, який вчинив СЗЧ, а також територіального центру комплектування та соціальної підтримки, який здійснював призов такого військовослужбовця.

В той же час на підставі отриманого від командира військової частини повідомлення про вчинення підлеглим йому військовослужбовцем СЗЧ або рапорту посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України про безпосереднє виявлення ним факту здійснення військовослужбовцем СЗЧ, посадова особа підрозділу запобігання, виявлення злочинів та інших правопорушень органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України вносить відповідні відомості про факт СЗЧ до Зведеної відомості щодо випадків самовільного залишення частини або місця служби [8], а в подальшому контролює перебіг термінів СЗЧ, вносить до вказаної відомості інформацію про повернення військовос-

лужбовця, направлення повідомлення до органів досудового розслідування, внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, результати досудового розслідування та судового розгляду.

Після отримання інформації про вчинення військовослужбовцем СЗЧ начальник органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України має призначити за даним фактом перевірку, яка проводиться із дотриманням вимог Інструкції про організацію та проведення перевірок у Збройних Силах України органами управління та підрозділами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, затвердженої наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 13.10.2014 року № 262 [9]. В ході проведення зазначеної перевірки посадова особа органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України зобов'язана встановити:

- наявність чи відсутність події, з приводу якої проводиться перевірка, зміст правопорушення, його обставини і наслідки;
- особу, дії або бездіяльність якої призвели до виникнення події, з приводу якої проводиться перевірка;
- наявність причинного зв'язку між подією, з приводу якої проводиться перевірка, та неправомірними діями винної особи;
- нормативно-правові акти які було порушено;
- обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність винної особи.

Враховуючи викладене, посадова особа Військової служби правопорядку у Збройних Силах України витребує у військової частині, військовослужбовець якої вчинив СЗЧ наступні завірені належним чином документи:

- копію рапорту безпосереднього командира про вчинення військовослужбовцем СЗЧ;
- копію військового квитка, паспорту, ідентифікаційного коду військовослужбовця;
- витяг з наказу ТЦК та СП про призов під час мобілізації або копію контракту про проходження військової служби;
- витяг з наказів про зарахування військовослужбовця до списків особового складу військової частини та призначення на посаду;
- витяг з наказів про переведення, відрядження, вибуття у відпустку чи лікувальний заклад (у разі нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин з відрядження, відпустки або з лікувального закладу);
- копію наказів про призначення та результати службового розслідування;
- копію акту службового розслідування та матеріалів службового розслідування;
- службову та медичну характеристики на військовослужбовця;
- пояснення від командирів (начальників), співслужбовців та інших осіб, які можуть підтверди-

ти факт та повідомити про обставини вчинення правопорушення.

Під копією документа потрібно розуміти засвідчений в установленому порядку документ, що відтворює інформацію іншого документа і всі його зовнішні ознаки чи їх частину. На лицьовому боці у верхньому правому куті першого аркуша копії документа проставляється відмітка «Копія», а на лицьовому боці останнього аркуша нижче реквізиту документа «Підпис», здійснюється напис про засвідчення документа «Згідно з оригіналом», найменування посади, військового звання, особистого підпису особи, яка засвідчує копію, її ім'я та прізвища, дати засвідчення копії. Напис про засвідчення копії документа скріплюється гербовою печаткою із зазначенням на ній найменування відповідної військової частини (установи) або печаткою уповноваженого органу у сфері діловодства (без зображення герба). При цьому необхідно пам'ятати, що копія документа виготовляється і видається тільки з дозволу командира (начальника), який його підписав [10].

Витягом з документа є засвідчена в установленому порядку копія документа, що відтворює лише частину оригіналу документа. Витяг з документа виготовляється на загальному бланку військової частини (установи) із дотриманням таких вимог: у назві виду документа зазначається «ВИТЯГ»; відтворюється повністю вступна частина документа (якщо вона є); з основної частини тексту документа виписується той пункт, інформація якого необхідна; відтворюється реквізит «Підпис» (без особистого підпису); проставляються відмітка про засвідчення копії та відбиток печатки служби діловодства [10].

Актом службового розслідування є документ, що складається за результатами службового розслідування, проведеного у відповідності до вимог Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608 [11]. Акт службового розслідування містить вступну, описову і резолютивну частини. У вступній частині зазначаються підстави для призначення та проведення службового розслідування, а також реквізити наказу (доручення, рішення), опис обставин вчиненого правопорушення, обставини та факти, що були встановлені під час проведення службового розслідування. В описовій частині зазначаються: посада, військове звання, прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, освіта, термін військової служби та термін перебування на останній посаді військовослужбовця, стосовно якого проведено службове розслідування; неправомірні дії військовослужбовця; зв'язок правопорушення з виконанням військовослужбовцем обов'язків військової служби; вина військовослужбовця; причинний зв'язок між неправомірними

діями військовослужбовця та подією, що трапилась; вимоги нормативно-правових актів, інших актів законодавства, які було порушено; причини та умови, що сприяли правопорушенню; заперечення, заяви та клопотання особи, стосовно якої проведено службове розслідування, мотиви їх відхилення чи підстави для задоволення, якщо такі були. У резолютивній частині акта службового розслідування зазначаються: висновки службового розслідування; пропозиції щодо притягнення винної особи (винних осіб) до відповідальності (якщо такі були встановлені і вину доведено); інші заходи, спрямовані на усунення причин та умов, що призвели до правопорушення.

Службова характеристика — це документ, який складається на підставі аналізу службової діяльності військовослужбовця за визначений період та визначає відповідність військовослужбовця займаній посаді, надає рекомендації стосовно його подальшого службового використання. При цьому у службовій характеристиці на військовослужбовця який вчинив СЗЧ, розділи службової характеристики з висновками, рекомендаціями, затвердженням та ознайомленням військовослужбовця не заповнюються, заповнюються лише висновок та рекомендації безпосереднього командира (начальника) та його проставляється його підпис. Службова характеристика на військовослужбовця що вчинив СЗЧ повинна містити інформацію щодо якості та результативності виконання ним посадових обов'язків, рівня його професійної підготовленості, рівня сформованості ідейних та моральних якостей, отриманого бойового досвіду тощо.

Медична характеристика на військовослужбовця, який вчинив СЗЧ складається на підставі медичної книжки, журналу амбулаторних обстежень та інших наявних відомостей про стан здоров'я цього військовослужбовця та підписується начальником медичної служби. У медичній характеристиці обов'язково зазначають інформацію про захворюваність військовослужбовця, результати медичних оглядів ВЛК, втрату працездатності за станом здоров'я за останні три роки та думку начальника медичної служби військової частини щодо можливості подальшого проходження військовослужбовцем військової служби на займаній посаді за станом здоров'я. В окремих випадках медична характеристика на військовослужбовця, який вчинив СЗЧ може бути складена у медичних закладах, в яких проходив амбулаторне обстеження, лікування цей військовослужбовець та в яких наявні відомості (документи) про стан його здоров'я.

В поясненнях від співслужбовців та командирів доцільно отримати інформацію, яка їм відома щодо обставин вчинення військовослужбовцем СЗЧ (час, дата, місце СЗЧ, обстановка в якій було вчинено СЗЧ, наміри що висловлював військовослужбовець, наявність або відсутність поважних

причин, які б могли спонукати його до вчинення СЗЧ, скарг на стан здоров'я, конфліктів інше); обставин за яких виявилась відсутність на службі військовослужбовця що здійснив СЗЧ; пошукових заходів що проводились командуванням; негативних наслідків для підрозділу, які спричиняє відсутність на службі військовослужбовця; повернення військовослужбовця після вчинення СЗЧ до військової частини (коли саме, чи виконував службові обов'язки тощо); інформацію про інших військовослужбовців, яким відомо про обставини вчинення СЗЧ тощо.

По закінченні перевірки, за наявності в діях військовослужбовця ознак кримінального правопорушення, начальник органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, в порядку статті 214 Кримінального процесуального кодексу України надсилає відповідне повідомлення про вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення до Державного бюро розслідувань та спеціалізованої прокуратури у сфері оборони.

У разі отримання інформації про реєстрацію кримінального правопорушення, начальник органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України організує отримання від Державного бюро розслідувань витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після чого протягом одного робочого дня усно повідомляє командира (начальника) військової частини про кримінальне правопорушення, вчинене його підлеглим, а також протягом 3 діб направляє письмове повідомлення командиру (начальнику) військової частини про внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [7]. У випадку не внесення слідчим Державного бюро розслідувань відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за повідомленням органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, на підставі статей 303, 304 Кримінального процесуального кодексу України з метою забезпечення внесення таких відомостей та початку досудового розслідування, посадові особи органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, вживають заходів, щодо оскарження слідчому судді місцевого суду рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування, які полягають у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [12].

Командир військової частини у разі отримання повідомлення про внесення відомостей до ЄРДР призупиняє військову службу військовослужбовцю з дня внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Військовослужбовець, військову службу якому призупинено, виключається зі списків військової частини, вважається тимчасово відсутнім і обліковуються у штабі військової

частини у книзі обліку «Тимчасово відсутнього і тимчасово прибулого до військової частини особового складу» в окремому розділі.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України у взаємодії з Національною поліцією України, ТЦКтаСП за місцем призову військовослужбовця, який вчинив СЗЧ, а також Державним бюро розслідувань встановлюють місце знаходження військовослужбовця, який СЗЧ. У разі встановлення місця знаходження військовослужбовця, який СЗЧ, вживаються заходи щодо його доставлення до відповідного слідчого Державного бюро розслідувань.

Командир військової частини у разі самостійного повернення до військової частини військовослужбовця, який СЗЧ, доповідає своєму безпосередньому командирі (начальнику) та повідомляє начальника органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, у зоні діяльності якого військова частина виконує завдання за призначенням:

без зброї — протягом доби з моменту коли стало відомо про факт самостійного повернення військовослужбовця — усно, а протягом доби з моменту надання усної доповіді письмово;

зі зброєю — негайно з моменту коли стало відомо про факт самостійного повернення військовослужбовця — усно, та протягом 12 годин з моменту надання усної доповіді письмово [7].

Якщо за таким військовослужбовцем здійснюється досудове розслідування, командир (начальник) військової частини протягом робочого дня має письмово повідомити про повернення військовослужбовця який вчинив СЗЧ керівнику відповідної Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони та відповідного керівника територіального управління Державного бюро розслідувань. Після цього, командування військової частини або орган управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України здійснює супроводження такого військовослужбовця до органу досудового розслідування.

У разі встановлення представниками Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, що військовослужбовець, який вчинив СЗЧ та відомості відносно якого внесені до Єдиного реєстру

досудових розслідувань знаходиться вдома і не бажає повертатися до військової частини або прибути до слідчого Державного бюро розслідувань, а також за відсутності ухвали слідчого судді на затримання та доставлення такого військовослужбовця для обрання запобіжного заходу відсутня, зобов'язані повідомити про місце знаходження військовослужбовця що вчинив СЗЧ відповідному слідчому Державного бюро розслідувань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз наукових положень та результатів практичної діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України дозволяє зробити висновок про те, що для підвищення ефективності протидії правопорушенням, пов'язаним із самовільним залишенням військових частин та місць служби, а також забезпечення невідворотності покарання осіб що їх вчинили необхідно:

по-перше, на основі позитивного досвіду держав-членів НАТО та відповідних стандартів НАТО STANAG 2296 Allied joint doctrine for military police та STANAG 2226 NATO military police guidance and procedures створити у структурі Міністерства оборони України правоохоронний орган спеціального призначення — Військову поліцію (правонаступник Військової служби правопорядку у Збройних Силах України);

по-друге, зберегти за Військовою поліцією комплекс тих повноважень, якими сьогодні наділено Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, та додатково надати повноваження із проведення оперативно-розшукової діяльності, що значно полегшить завдання з виявлення кримінальних правопорушень, військовослужбовців, що готують їх вчинення, а також розшуку тих, що переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування покарання;

по-третє, створити захищену інформаційно-аналітичну базу даних щодо військовослужбовців, які вчинили правопорушення, з можливістю оперативного доступу до неї патрульних органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (в перспективі Військової поліції).

Література

1. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 21 с.
2. Туркот М., Ганова Г. Особливості досудового розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. 2(54). С. 109–122.
3. Давиденко В.В. Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 322 с.
4. Тищенко Ю.В. Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби: дис. ... докт. філос.: 081. Одеса, 2021. 222 с. URL: https://docs.mgu.edu.ua/docs/vchen_rada/disertacii/dis_tishenko.pdf (дата звернення: 29.11.2023).

5. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 268 с.
6. Військові злочини: комент. законодавства / Хавронюк М. І. та ін.; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Вид-во А. С. К., 2003. 272 с.
7. Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту: Наказ Міністерства оборони України від 29.11.2018 № 604. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1451-18> (дата звернення: 29.11.2023).
8. Доручення Головного управління Військової служби правопорядку від 07.04.2015 № 306/1/49/562.
9. Про затвердження Інструкції про організацію та проведення перевірок у Збройних Силах України органами управління та підрозділами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України: Наказ, Генеральний штаб Збройних Сил України від 13.10.2014 № 262.
10. Про затвердження Інструкції з діловодства у збройних силах України: Наказ Генерального Штабу Збройних Сил України № 124 від 07.04.2017 року. URL: https://zsu.at.ua/load/akti_ngsh_zsu/nakaz_ngsh_zsu_vid_07_04_2017_124_pro_zatverdzhennja_instrukciji_z_dilovodstva_v_zbrojnikh_silakh_ukrajini/5-1-0-19 (дата звернення: 29.11.2023).
11. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ; Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1503-17> (дата звернення: 29.11.2023).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 29.11.2023).

References

1. Buhaiev V. O. Viiskovi zlochini i pokarannia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Odesa, 2001. 21 s. [in Ukrainian].
2. Turkot M., Hanova H. Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia samovilnoho zalysnennia viiskovoi chastyny abo mistisia sluzhby. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2018. 2(54). S. 109–122. [in Ukrainian].
3. Davydenko V. V. Metodyka rozsliduvannia samovilnoho zalysnennia viiskovoi chastyny abo mistisia sluzhby: dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2015. 322 s. [in Ukrainian].
4. Tyshchenko Yu. V. Metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z ukhlyenniam vid viiskovoi sluzhby: dys. ... dokt. filos.: 081. Odesa, 2021. 222 s. URL: https://docs.mgu.edu.ua/docs/vchen_rada/disertacii/dis_tishenko.pdf [in Ukrainian].
5. Onyskiv A. M. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, vchyneni v umovakh osoblyvoho periodu abo v boioyii obstanovtsi: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2017. 268 s. [in Ukrainian].
6. Viiskovi zlochini: koment. zakonodavstva / Khavroniuk M. I. ta in.; vidp. red.: M. D. Dryha, V. I. Kravchenko. Kyiv: Vyd-vo A. S. K., 2003. 272 s. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Instruktсии z nadannia dopovidei i donesen pro podii, kryminalni pravoporushennia, viiskovi administratyvni pravoporushennia ta administratyvni pravoporushennia, poviazani z koruptsiieiu, porushennia viiskovoi dystsypliny ta yikh oblik u Ministerstvi oborony Ukrainy, Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta Derzhavni spetsialnii sluzhbi transportu: Nakaz Minoborony Ukrainy vid 29.11.2018 № 604. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”*. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1451-18> [in Ukrainian].
8. Doruchennia Holovnoho upravlinnia Viiskovoi sluzhby pravoporiadku vid 07.04.2015 № 306/1/49/562. [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro orhanizatsiiu ta provedennia perevirok u Zbroinykh Sylakh Ukrainy orhanamy upravlinnia ta pidrozdilamy Viiskovoi sluzhby pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz, Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy vid 13.10.2014 № 262. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Instruktсии z dilovodstva u zbroinykh sylakh Ukrainy: Nakaz Heneralnoho Shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy № 124 vid 07.04.2017 roku. URL: https://zsu.at.ua/load/akti_ngsh_zsu/nakaz_ngsh_zsu_vid_07_04_2017_124_pro_zatverdzhennja_instrukciji_z_dilovodstva_v_zbrojnikh_silakh_ukrajini/5-1-0-19 [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sluzhbovoho rozsliduvannia u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz; Minoborony Ukrainy vid 21.11.2017 № 608. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”*. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1503-17> [in Ukrainian].
12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Zakon, Kodeks vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”*. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> [in Ukrainian].

Піддубний Олексій Юрійович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного та господарського права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Piddubnyi Oleksii

Full Doctor in Law, Professor,

Professor of the Department of Civil and Commercial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-4867-4613

Пушкар Марина Василівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного та господарського права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Pushkar Maryna

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Civil and Commercial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-0723-9420

Головка Людмила Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Golovko Liudmyla

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International Law and Comparative Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-3742-2827

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9437

ПРОБЛЕМИ МИРНОГО ВИКОРИСТАННЯ КОСМОСУ

THE ISSUE OF THE PEACEFUL USES OF SPACE

Анотація. У статті описуються основні проблеми, які пов'язані з можливістю виникнення конфліктів у космічній діяльності, зокрема, проблеми застосування терміну «спільне надбання» до діяльності щодо використання природних ресурсів у космічному просторі і на небесних тілах, проблеми завантаженості і розподілу геостаціонарної орбіти Землі, а також проблеми космічного сміття і його вплив на подальшу космічну діяльність.

Також, в статті наведено аналіз додаткових чинників, які призводять до постійної мілітаризації космічного простору, зокрема, в частині розміщення у космосі і на орбіті Землі такої зброї як пристрої глушіння, шкідливе програмне забезпечення, кінетична протисупутникова зброя (у тому числі, випробування протисупутникової системи ASAT) і лазерна зброя, кожна з яких може мати руйнівні наслідки. Зокрема, звертається увага на посилення протистояння країн Третього світу проти наддержав економічної Півночі, у тому числі щодо розподілення космічних ресурсів і вільного доступу до геостаціонарної орбіти.

Розглянуто існуючі у світі теорії і підходи до вирішення проблеми мирного космосу, та здійснено аналіз цих підходів на основі історичних випадків.

Враховуючи сучасну конкуренцію між державами у боротьбі за панування в космічному просторі і на небесних тілах та небезпеку, яку несе така конкуренція, у дослідженні проаналізовано фактори, які вплинули на погіршення міжнародної співпраці у космосі в частині мирного використання космосу. Зокрема, звернуто увагу на створення окремими державами воєнних космічних сил з акцентом на забезпечення переваги у космічному просторі.

Також, у дослідженні розглядаються питання формування міжнародних органів і створення нових правових документів, які повинні зупинити гонку озброєнь у космічному просторі і встановити міжнародний контроль як за національною космічною діяльністю, так і за спільною космічною діяльністю окремих країн.

Головна увага зосереджена на міжнародних документах, які прийняті і які необхідно прийняти Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй.

Ключові слова: космічне право, космічна діяльність, мілітаризація, принцип мирного космосу, космічні ресурси, міжнародне право.

Summary. The article describes the main problems associated with the possibility of conflicts in space activities, in particular, the problems of applying the term «common property» to activities related to the use of natural resources in outer space and on celestial bodies, the problems of the occupancy and distribution of the Earth's geostationary orbit as well as the problems of space debris and its impact on further space activity.

Furthermore, the article provides an analysis of additional factors that lead to the constant militarization of outer space, specifically, in terms of placing in space and Earth orbit such weapons as jamming devices, malicious software, kinetic anti-satellite weapons (including tests of the ASAT anti-satellite system) and laser weapons all of which can have devastating consequences. In particular, attention is drawn to the strengthening of the opposition of the Third World countries against the superpowers of the economic North, including the distribution of space resources and free access to the geostationary orbit.

The world's existing theories and approaches to solving the problem of peaceful space are considered, and an analysis of these approaches is carried out based on historical cases.

Taking into account the current competition among states in the struggle for dominance in outer space and on celestial bodies and the dangers that such competition brings, the study analyzes the factors that have influenced the deterioration of international cooperation in space in terms of the peaceful uses of space. Specifically, attention is drawn to the creation of military space forces by certain states with an emphasis on ensuring superiority in outer space.

Moreover, the study examines the formation of international bodies and the creation of new legal documents that shall stop the arms race in outer space and establish international control over both national space activities and joint space activities of certain countries.

The main focus is on international documents that have been adopted and that should be adopted by the General Assembly of the United Nations.

Key words: space law, space activity, militarization, the principle of peaceful space, space resources, international law.

Вступ. Постановка проблеми. Наприкінці 1960-х і впродовж 1970-х років країни Третього світу стверджували, що міжнародним правом має бути визнано те, що природні ресурси на невідконтрольованих територіях є «спільним надбанням людства». Цей принцип був ще одним способом, за допомогою якого країни третього світу намагалися виправити те, що вони вважали системною глобальною економічною нерівністю, гарантуючи всім країнам рівний доступ до певних природних ресурсів. В деякому сенсі можливо казати, що концепція спільного надбання сформувався на основі Договору про космос. І хоча Договір про космос не містить слів «спільне надбання», у його першій статті зазначено про те, що космічний простір є «надбанням усього людства».

Більш того, у 1971 році декілька країн прямо заявили про те, що «спільне надбання» необхідно вважати загальноприйнятим принципом міжнародного права.

При цьому, позиції, зайняті державами щодо питання спільної спадщини в контексті небесних тіл, багато в чому віддзеркалювали позиції, зайняті з цього ж питання в контексті океанічного дна. Країни, що розвиваються, розглядали спільне надбання і міжнародний режим справедливого розподілу ресурсів як частину програми нового

міжнародного економічного порядку. Принцип спільного надбання також гарантував би, що наддержави не захоплять всі природні ресурси, доступні на небесних тілах, до того, як країни, що розвиваються, набудуть незалежного потенціалу для освоєння космічного простору.

В той же час, іншою важливою темою «використання» космічного простору, починаючи з 1970-х років було використання супутників дистанційного зондування і супутників прямого мовлення.

Поки COPUOS обговорював і намагався врегулювати використання цих супутників, деякі держави наввипередки намагалися захопити орбітальні зони на геостаціонарній орбіті.

При цьому, необхідно розуміти те, що геостаціонарна орбіта (або геосинхронна екваторіальна орбіта) — це кругова орбіта на висоті близько 36 000 км над земним екватором. Ця орбіта є ідеальною для супутників зв'язку, оскільки супутник на ній обертається відповідно до обертання Землі, що дозволяє йому постійно покривати одну й ту саму географічну зону.

Однак, місце для супутників на геостаціонарній орбіті за своєю природою обмежене, і лише найрозвинутіші космічні держави одразу змогли скористатися такими орбітальними зонами. Це породило побоювання в країнах Третього світу,

що економічний Північ захопить всі місця для супутників на геостаціонарній орбіті ще до того, як країни, що розвиваються, отримають можливість запуснути свої власні супутники.

Більш того, починаючи з 2010-х років виникла ще одна проблема у використанні космічного простору — це космічне сміття. На сьогоднішній день, практично жодна наукова конференція по космосу не обходить цієї теми. І це є повністю зрозумілим, оскільки космічне сміття, до складу якого входять відпрацьовані ступені ракет, відпрацьовані супутники і частини супутників та ракет, що зазнали аварії на орбіті, фактично заповнило всі орбіти Землі. Сьогодні вже недостатньо запуснути супутник у космос, — його ще потрібно запуснути на таку орбіту, де є найменший ризик його зіткнення з космічним сміттям. Однак, проблема полягає у тому, що космічне сміття спостерігається, але ніким не контролюється. В зв'язку з цим, більша частина цього сміття постійно змінює свою орбіту і призводить до великих ризиків його зіткнення із супутниками (до речі, починаючи з 2009 року таких зіткнень було щонайменше три). Навіть сучасні системи спостереження за космічним сміттям вже не можуть впоратися з його спостереженням.

Все це фактично призвело до негласної боротьби за вільні орбіти Землі і подальшій перспективі, за космічні ресурси на Місяці і на астероїдах. В будь-який час така боротьба може перетворитися на військові конфлікти спочатку у Космосі, а потім і на Землі.

Історично стратегічна стриманість була переважачим підходом серед країн, що активно працюють в космосі, і всі вони розуміли, що постійний доступ до космосу і його використання вимагає стримування загроз або дій, які можуть поставити під загрозу статус-кво миру в космосі. Однак останнім часом у міжнародній риторичі спостерігається помітне зміщення акцентів у бік більш наступального підходу до оборони в космосі, що робить це питання актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що сьогодні багато вчених, дипломатів, заслужених юристів намагаються вирішити проблему мирного використання Космосу.

Ще у 60-ті роки цю проблему позначив як важливу відомий дипломат і вчений Obed Y. Asamoah у своїй книзі «Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space» [1, с. 140, 142].

Вже у 21 столітті про необхідність мирного використання космосу і ризики воєнних конфліктів у космічному просторі і на небесних тілах зазначив американський професор права Jack M. Beard у своїй книзі «Soft Law's Failure on the Horizon: The International Code of Conduct for Outer Space Activities» [6, с. 337, 338]. Також, питання мілітаризації космосу неодноразово піднімав і намагав-

ся вирішити лектор і координатор міжнародного Інституту Повітряного і Космічного Права Лейденського Університету у Нідерландах професор права Fabio Tronchetti у своїй книзі «Fundamentals of space law and policy» [11] і у статті «Preventing the weaponization of outer space: Is a Chinese–Russian–European common approach possible?» [5, с. 82, 83]. Дуже цікаві доводи з цього приводу були викладені у статті професора права Jinyuan Su «The «peaceful purposes» principle in outer space and the Russia–China PPWT Proposal», в якій він докладно виклав намагання наддержав здійснити підміну понять при визначенні терміну «мирні цілі» у космічній діяльності [4, с. 82]. Також, поступово, інші вчені почали піднімати питання негативного впливу мілітаризації космосу на його майбутнє мирне використання. Наприклад, український дослідник Марініч В.К. у статті «Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1» досить ретельно описав формування «Принципу Мирного Космосу» [7, с. 352–354], його умови і необхідність його дотримання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Необхідно звернути увагу на те, що більшість вчених досліджували лише глобальні і теоретичні аспекти мирного використання космосу, у той час як фактичні кроки наддержав (у тому числі, щодо створення національного космічного законодавства з посиленням його мілітаризації) піддавалися лише поверховому аналізу.

У зв'язку з цим необхідно провести нове дослідження на цю тему для виявлення додаткових чинників, які впливають на подальший розвиток космічної воєнної гонки країн.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, необхідно звернути увагу на те, що протягом останніх десяти років Китай, Індія, Росія і Сполучені Штати [9] розгорнули різні випробування в космосі [8, с. 26–27], що призвело до припущень того, що всі вони володіють достатніми можливостями ASAT [10, с. 92].

В даному випадку, маються на увазі протисупутникові випробування (ASAT), в яких ракета малої потужності використовується для наведення на супутник у космічному просторі і його знищення, що в свою чергу може бути прикладом нерегульованої загрози. Небезпечні за своєю природою, такі випробування створюють величезну кількість уламків, що розлітаються навколо планети, ушкоджують супутники інших держав і обмежують використання орбіти, тобто втручаються в права інших держав на дослідження космосу.

Тобто, фактично, можливо зробити висновок про те, що зазначені держави вже володіють такою зброєю як пристрої глушіння, шкідливе програмне забезпечення, кінетична протисупутникова зброя і лазерна зброя, кожна з яких може мати руйнівні наслідки.

Ці випробування свідчать про посилення тенденції до милітаризації космосу, незважаючи на основний принцип Договору про космос 1967 року, зокрема про те, що космос має використовуватися виключно в мирних цілях.

У відповідь на це, в останні роки в політичній риторикі Індії, Ізраїлю, Японії та Сполучених Штатів з'явилася помітна активна позиція щодо космічної оборони. Наприклад, китайське випробування протисупутникової системи (ASAT) у січні 2007 року привернуло увагу до питань космічної безпеки зі сторони Індії та змусило її переглянути традиційну політику проти милітаризації космосу і, зокрема, створило тиск на індійську систему ASAT [2, с. 354].

В другу чергу, також необхідно звернути увагу на ситуацію, яка склалася у Сполучених Штатах Америки у 2017 році.

Так, невдовзі після вступу на посаду президента та створення нової Адміністрації Сполучених Штатах Америки, ще на початку 2017 року, Дональд Трамп включив космос як потенційну сферу бойових дій у свій політичний порядок денний. Посилаючись на необхідність навчити націю вести війну в космосі, нова адміністрація готувала формування шостої гілки збройних сил (військового роду), яка мала б назву Космічні сили Сполучених Штатів Америки. Для досягнення цієї мети було вкрай необхідно отримати підтримку професіоналів, яка була гарантована доповіддю перед Комітетом із збройних сил Сенату, міністра ВПС США Хізера Вілсона, командувача Військово-повітряними силами Сполучених Штатів Америки генерала Девіда Л. Голдфейна, командувача існуючими на той час космічними силами Військово-повітряних сил Сполучених Штатів генерал Джона Реймонда і командувача Центру космічних і ракетних систем Військово-повітряних сил генерала Семюела Гривза, які зазначили, що тепер «космос є ареною війни, подібною до арен війни повітряного простору, землі та моря» [3, с. 655].

Оголошення у 2018 році планів створення спеціальних Космічних сил Сполученими Штатами Америки викликало миттєву реакцію як з боку союзників, так і з боку країн-конкурентів. Зокрема, Китай і Росія засудили цей крок як такий, що загрожує миру і безпеці в космосі.

В свою чергу, президент Еммануель Макрон оголосив у 2019 році про те, що Франція також створить Космічне командування у складі своїх Військово-повітряних сил, щоб «*посилити наші знання про ситуацію в космосі, краще захищати наші супутники, в тому числі в активний спосіб*» [13].

Навіть Японія також приєдналася до тих країн, які вкладають у космос більшу частину свого оборонного бюджету і ресурсів.

У грудні 2019 року президент Сполучених Штатів Америки Дональд Трамп оформив утворення

нового виду збройних сил шляхом підписання Закону про дозвіл на національну оборону, який дає початок Космічним силам США як незалежного виду збройних сил.

Вже кілька років поспіль різні підрозділи збройних сил США і Міністерство оборони проводять оцінки, щоб визначити поточну і перспективну роль Сполучених Штатів у космічній безпеці, в тому числі, чи можуть Сполучені Штати отримати домінування в космічній сфері, і якщо так, то яким чином — позиція, що викликає занепокоєння на міжнародному рівні.

З цього моменту офіційного створення Космічних сил США у 2019 році та уваги, яку ЗМІ приділили створенню їхнього логотипу, рівень обізнаності громадськості щодо важливості використання космосу для гарантування безпеки та зростання напруженості довкола військового домінування в космосі підвищився [3, с. 655].

В третю чергу, необхідно звернути увагу на те, що вже багаті роки існує геополітичне протистояння щодо переговорів про нові міжнародні документи з питань космічної безпеки, милітаризації космосу або застосування сили в космосі. Спільна пропозиція Росії і Китаю щодо Договору про запобігання розміщенню зброї в космічному просторі, застосуванню сили чи загрози силою у відношенні космічних об'єктів (PPWT) не отримала жодної підтримки з боку західних держав, в тому числі Сполучених Штатів Америки.

Зустріч групи урядових експертів Організації Об'єднаних Націй у 2019 року для обговорення можливого договору про запобігання розповсюдженню космічній зброї не призвела до жодних конкретних результатів, на що, зокрема, вплинула відмова Сполучених Штатів Америки підтримати таку ініціативу.

У відповідь на це, 2 грудня 2014 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла резолюцію № 69/32 «Не розміщувати зброю в космосі першими» (*No First Placement of Weapons in Outer Space*), закликаючи держави зробити обов'язкові односторонні заяви про те, що вони не будуть першими розміщувати зброю в космосі. Однак, космічні держави не поспішають з відповіддю.

Більше того, переговори щодо необов'язкового до виконання Міжнародного кодексу поведінки в космосі також зайшли в очевидний глухий кут після невдалих зустрічей у Нью-Йорку в 2016 році, попри сподівання, що він стане ключовим інструментом у міжнародному управлінні космосом.

Ці фактори в поєднанні з відсутністю прозорості щодо реальних можливостей і намірів усіх основних гравців у космосі створюють циклічну ескалацію, яка змусила деяких коментаторів описати це як повернення до гонки озброєнь часів «холодної війни» і можливість виникнення космічного конфлікту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Через багато унікальних характеристик космічної сфери збройний конфлікт у космосі можна вважати катастрофічним для всіх гравців, включаючи нейтральні держави, комерційні структури і міжнародну суспільство. Проте саме найбільш технологічно розвинені держави можуть найбільше втратити від космічного конфлікту через свою високу залежність від космосу.

В зв'язку з цим постає питання про те, як космічні наддержави та їхні союзники можуть захистити свої космічні активи від нападів, не сприяючи подальшій ескалації гонки озброєнь, посиленню агресивних політичних загроз або потенціалу космічного конфлікту?

На жаль, позицію лідерів наддержав з цього приводу можна охарактеризувати цитатою з доповіді двадцять першого міністра оборони Сполучених Штатів Америки Дональда Рамсфелда у 2001 року: «Якщо Сполучені Штати Америки хочуть уникнути «космічного Перл-Харбора», їм потрібно серйозно поставитися до можливості такої ж атаки на космічні системи Сполучених Штатів Америки».

Зазначена позиція (яка повністю панує у Білому домі і вважається там найкращим шляхом для Сполучених Штатів Америки) пропонує єдиний шлях, який полягає у тривалій космічній перевазі Сполучених Штатів Америки або їх домінуванні (ці два терміни часто використовуються як взаємозамінні) у космічному просторі, для беззаперечної здатності контролювати повний доступ і всю діяльність у цьому космічному просторі [12, с. 123].

Фактично, ця позиція відповідає утилітарному підходу до вирішення світових проблем, а саме — «можна протиправно вбити одну людину заради спасіння тисячі людей» [12, с. 125] або «одна людина може отримати для себе всю владу і стати тираном, для того щоб уберегти мільйони людей від міжнаціональних конфліктів».

Звідси виникає питання, чи може всю владу у космічному просторі забрати одна країна, для спасіння всіх інших? Це завжди було питанням етики. Чи приносить панування однієї країни у космосі найбільше користі та/або найменшу шкоду для всіх учасників космічної діяльності?

Для цього випадку можна розглянути ситуацію, відому як «пастка Фуکیدіда», яка впливає з ключового уроку Фуکیدіда щодо Пелопоннеської війни. Згідно цієї ситуації, зростання могутності Афіні і тривога (страх), який це викликало в Спарті, зро-

било війну неминучою. Професор Гарвардського університету Грем Еллісон взяв гіпотезу Фуکیدіда і застосував її до інших історичних випадків, щоб перевірити його точність і наполегливість. Він знайшов наступне: «За останні 500 років було 16 випадків, коли зростаюча влада загрожувала змістити правлячу. Дванадцять із них закінчилися війною» [12, с. 126].

Тобто, будь-яка гегемонія у будь-якому просторі в більшості випадків призводить до воєнних конфліктів, що в свою чергу збільшує ризики початку космічної війни.

Визначення того, чи риторика Сполучених Штатів Америки про домінування в космосі приносить найбільше користі та/або найменшу шкоду для всіх залучених осіб, також вимагає визначення того, хто включений до «всіх залучених». Якщо їх визначити як майже 7,5 мільярдів людей на Землі, які теоретично перебувають у небезпеці у випадку, якщо космічна війна переросте у війну із застосуванням ядерної зброї, то утилітарною відповіддю, ймовірно, буде ні, — риторика космічного домінування Сполучених Штатів Америки з наміром зберегти статус-кво для 327 мільйонів американців, не є морально виправданим [12, с. 127].

Аналогічна позиція має застосовуватися і до спроб домінування у космічному просторі інших космічних наддержав.

На жаль, поки світ поступово наближається до космічної війни, на міжнародному рівні вже багато років гальмується прийняття нового Договору про Космос, який мав би перебачити кризові ситуації і запобігти розростанню космічної гонки озброєнь.

При цьому, існує критична потреба в чіткому представленні державами своєї позиції щодо національного і міжнародного права, застосовного до космосу, а також в обґрунтованій політичній позиції щодо нових тенденцій у сфері озброєння космосу.

В свою чергу, через специфіку космічної сфери, особам, які приймають рішення і намагаються вирішити ці питання, вже необхідно надавати спеціалізовані знання, а також запитувати міждисциплінарні висновки у багатьох зацікавлених сторін. Пошук відповідей на ці питання вимагає міждисциплінарної взаємодії і співпраці не лише між профільними експертами в різних галузях, а й між державними установами та приватними комерційними структурами.

Література

1. Asamoah O. Y., Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1966. P. 129–160. doi: 10.1007/978-94-011-9495-2_12.
2. Rajagopalan R. P. India's Changing Policy on Space Militarization: The Impact of China's ASAT Test. *India Review*. 2011. Vol. 10, № 4. P. 354–378. doi: 10.1080/14736489.2011.624018.
3. Stojanovic B. The U.S. Space Force in a geopolitical context: Peaceful development or arming of outer space? *Medjunarodni problemi*. 2020. Vol. 72, № 4. P. 653–677. doi: 10.2298/MEDJP2004653S.
4. Su J. The «peaceful purposes» principle in outer space and the Russia–China PPWT Proposal. *Space Policy*. 2010. Vol. 26, № 2. P. 81–90. doi: 10.1016/j.spacepol.2010.02.008.
5. Tronchetti F. Preventing the weaponization of outer space: Is a Chinese–Russian–European common approach possible? *Space Policy*. 2011. Vol. 27, № 2. P. 81–88. doi: 10.1016/j.spacepol.2011.02.001.
6. Beard J. M. Soft Law's Failure on the Horizon: The International Code of Conduct for Outer Space Activities. *Penn Carey law journals*. 2016. T. 38, Vol. 2. P. 335–424.
7. Marinich V. K., Myklush M. I., Yara O. S. Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1. *The collection of «Uzhhorod National University Herald. Series: Law»*. 2023. T. 2, Vol. 79. doi: 10.24144/2307-3322.2023.79.2.54.
8. Perrett B. Asat strategy. 2007. Vol. 166. URL: https://www.researchgate.net/publication/294447725_Asat_strategy (дата звернення: 01.11.2023).
9. Saunders P., Lutes C. China's ASAT Test: Motivations and Implications. 2007. Vol. 8. URL: <https://www.researchgate.net/publication/235103779> (дата звернення: 01.11.2023).
10. Strobeyko A. Space for Change: The ASAT Tests in Outer Space in Light of the UN Liability Convention. *Polish Review of International and European Law*. 2019. T. 8, Vol. 1. P. 91–102. doi: 10.21697/priel.2019.8.1.04.
11. Tronchetti F. Fundamentals of space law and policy. New York: Springer, 2013. 107 p.
12. Steer C., Hersch M. H. War and peace in outer space: law, policy, and ethics. First edition. New York: Oxford University Press, 2021. 313 p.
13. Macron announces creation of French space force. *FRANCE24*. (2019. URL: <https://www.france24.com/en/20190713-macron-france-space-force> (дата звернення: 05.11.2023).

References

1. Asamoah, O. Y. (1966). Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 129–160. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-011-9495-2_12.
2. Rajagopalan, R. P. (2011). India's Changing Policy on Space Militarization: The Impact of China's ASAT Test. *India Review*, 10(4), 354–378. doi: <https://doi.org/10.1080/14736489.2011.624018>.
3. Stojanovic, B. (2020). The U.S. Space Force in a geopolitical context: Peaceful development or arming of outer space? *Medjunarodni problemi*, 72(4), 653–677. doi: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2004653S>.
4. Su, J. (2010). The “peaceful purposes” principle in outer space and the Russia-China PPWT Proposal. *Space Policy*, 26(2), 81–90. doi: <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2010.02.008>.
5. Tronchetti, F. (2011). Preventing the weaponization of outer space: Is a Chinese-Russian-European common approach possible? *Space Policy*, 27(2), 81–88. doi: <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2011.02.001>.
6. Beard, J. M. (2017). Soft Law's Failure on the Horizon: The International Code of Conduct for Outer Space Activities. *Penn Carey law journals*, 38(2), 335–424.
7. Marinich, V. K., Myklush, M. I., & Yara, O. S. (2023). Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1. *The collection of “Uzhhorod National University Herald. Series: Law”*, 2(79). doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.54>.
8. Perrett, B. (2007). Asat strategy. 166. Available at: https://www.researchgate.net/publication/294447725_Asat_strategy
9. Saunders, P., & Lutes, C. (2023). China's ASAT Test: Motivations and Implications. 8. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/235103779>
10. Strobeyko, A. (2020). Space for Change: The ASAT Tests in Outer Space in Light of the UN Liability Convention. *Polish Review of International and European Law*, 8(1), 91–102. doi: <https://doi.org/10.21697/priel.2019.8.1.04>.
11. Tronchetti, F. (2013). Fundamentals of space law and policy. New York: Springer (Springer briefs in space development).
12. Steer, C., & Hersch, M. H. (eds) (2021). War and peace in outer space: law, policy, and ethics. First edition. New York: Oxford University Press.
13. Macron Announces Creation of French Space Force. (2019). *FRANCE24*. Available at: <https://www.france24.com/en/20190713-macron-france-space-force>

Нестерчук Лілія Петрівна

*старший викладач кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури*

Національний університет «Одеська юридична академія»

Nesterchuk Liliia

Senior Teacher of the Department of

Judiciary, Law Enforcement Authorities and Advocacy

National University «Odesa Law Academy»

ORCID: 0000-0001-6124-7910

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9429

ЕВОЛЮЦІЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЙ АДВОКАТА: ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

EVOLUTION OF THE ATTORNEY'S SPECIALIZATIONS: DIGITAL AGE CHALLENGES

Анотація. Розглянуто тенденції специфікації адвокатської діяльності як загальної тенденції розвитку ринку юридичних послуг та способу підвищення конкурентоспроможності адвокатів в умовах формування цифрової реальності. Доведено, що така практика є поширеною у багатьох країнах, що відповідає міжнародним стандартам адвокатської діяльності.

Наголошено на зміні концепції розуміння спеціалізації в юридичній професії, яка раніше розглядалася як накопичення багаторічних знань та практики. Наразі ця концепція змінилася, і спеціалізацію стали розуміти як практику, яка напрацьовується в конкретній галузі права. Звернуто увагу на динамічності адвокатських спеціалізацій, адже одні з них втрачають значення, а інші навпаки, актуалізуються. Наразі до найперспективніших відносяться ті, які пов'язані з технологіями, інтелектуальною власністю, медичною та фармацевтичною сферою та ін., згодом у кожній із них може з'явитися нова, більш профільна спеціалізація. Багато адвокатів проходять навчання, наприклад, з цифрового права, яке охоплює широке коло відносин, що розширюється з розвитком цифровізації, й охоплюють правовідносини з електронного обміну інформацією та її зберіганням, спілкування у соціальних мережах, створення бізнес-моделей у мережі Інтернет та інших технологічно інноваційних продуктів. Доведено, що розвиток цифрових технологій та пов'язані з цим зміни у законодавстві, відкривають перед адвокатами значні перспективи.

Отже, юридична спільнота не може ігнорувати виклики, зумовлені розвитком цифрової реальності, яка трансформує адвокатські компетенції, методи роботи, спеціалізації. Адвокатура України, що сповідує професіоналізм як основу функціонування, не може не враховувати загальносвітові тенденції розвитку цієї сфери, і при її реформуванні має дослухатися до досвіду країн, які пройшли значно довший, у порівнянні із вітчизняною адвокатурою, шлях унормування адвокатської галузевої спеціалізації.

Ключові слова: адвокатура, спеціалізація адвокатів, професіоналізм, цифрові компетенції, IT-спеціалізація.

Summary. The tendencies of specification of advocacy as a general trend of development of the legal services market and a method of increase of competitiveness of attorneys in the conditions of formation of digital reality are considered. It has been proven that this practice is prevalent in many many countries and complies with international standards of advocacy.

It was noted a change in the concept of understanding of specialization in the legal profession, which used to be seen as the accumulation of long-standing knowledge and practice, so that attorneys with extensive experience were best prepared for any case. This concept has now changed and specialization has come to be understood as a built practice in a particular area of law. Attention is paid to the dynamics of the attorneys's specializations, because some of them lose importance, and others on the contrary actualize. Now the most promising ones are those related to technology, intellectual property, medical and pharmaceutical sphere, etc. Subsequently, each of them may appear a new, more profile specialization. Many attorneys are trained, for example, in digital law, in which a wide range of relationships is expanding with the development of digitalization, that covers legal relations on electronic information exchange and storage, social networking, creating business models on the

Internet and other technological innovation products. It has been proven that the development of digital technologies and the related changes in legislation offer attorneys significant prospects.

Consequently, the legal community cannot ignore the challenges posed by the development of digital reality, which transforms the legal competence, working methods, specializations. The Bar of Ukraine, professing professionalism as the basis of functioning, can not ignore the worldwide trends in the development of this sphere. Its reform should take into account the experience of countries that have gone much longer than the domestic legal profession, the way of standardization the attorney branch specialization.

Key words: bar (advocacy), specialization of attorneys, professionalism, digital competence, IT specialization.

Постановка проблеми. Нині майже в усіх країнах на ринку юридичних послуг присутня велика кількість адвокатів. Зокрема у Єдиному реєстрі адвокатів України зареєстровано 66,5 тис. осіб, які отримали право на зайняття цим видом юридичної діяльності, серед яких 46,7 тис. здійснюють адвокатську. Країною з найбільшою кількістю адвокатів є США, де за даними Американської асоціації адвокатів, налічується понад 1,35 млн. ліцензованих адвокатів, тобто 1 адвокат на 246 громадян. У Великій Британії таке співвідношення складає 1:268, що є найвищим показником серед європейських країн. В Індії та Китаї — країнах з найбільшою кількістю населення, налічується 1,4 млн. та 650 тис. адвокатів відповідно, тобто на одного адвоката приблизно 1000 громадян в Індії та 2190 громадян у Китаї, де щорічно їх кількість зростає майже на 10%. Отже, спостерігається посилення конкуренції на ринку юридичних послуг, що спонукає адвокатів удосконалювати існуючі та віднаходити нові способи залучення клієнтів. Адвокати, які бажають скласти конкуренцію на ринку юридичних послуг, все частіше схиляються до практик спеціалізації своєї діяльності у певних сферах, наприклад, трудових, сімейних, податкових відносин тощо. Фактором, який наразі значною мірою впливає на професію адвоката у будь-якій країні та зумовлює трансформацію його навичок, компетенцій, методів роботи, спеціалізацій, є цифровізація, як одна з визначальних тенденцій розвитку цивілізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань спеціалізації адвокатури є актуальною темою для обговорень у професійному адвокатському середовищі та предметом досліджень науковців, серед яких Н. Бакаянова [1], А. Бірюкова [2], Т. Вільчик [3], К. Власюк [4], Ю. Загуменна [5], Р. Денисюк [6], С. Іваницький [7], Г. Лисенко [8], Н. Наджафлі [5], В. Святоцька [9; 3], О. Хотинська-Нор [6; 10; 11], О. Щербанюк [12], О. Юшкевич [13] та ін. Зважаючи на те, що питання законодавчого унормування спеціалізації адвокатури в Україні поки не вирішено, є потреба у його теоретичному та методологічному обґрунтуванні, що обумовлює спрямованість наукових розвідок у цій сфері.

Метою статті є аналіз тенденцій специфікації адвокатської діяльності як загальної тенден-

ції розвитку ринку юридичних послуг та способу підвищення конкурентоспроможності адвокатів в умовах формування цифрової реальності.

Виклад основного матеріалу. Раніше вважалося, що спеціалізація в юридичній професії досягається шляхом накопичення багаторічних знань та практики, тому адвокати з великим досвідом роботи були найкраще підготовленими до будь-якої справи. Наразі ця концепція змінилася, і спеціалізацію стали розуміти як практику, яка напрацьовується в конкретній галузі права. Адвокати, які бажають скласти конкуренцію на ринку юридичних послуг, все частіше надають перевагу спеціалізації, адже «сфера права є настільки складною, що охопити її усю загалом однією особою досить важко» [1, с. 159], до того ж «індивідуальність та несхожість на інших надає переваг серед інших, дозволяє конкурувати і бути кращими в своїй галузі та вкладати менше коштів у свій розвиток» [8]. Поширеною є практика, коли клієнти з певної галузі шукають адвокатів, які мають всебічні знання у цій галузі права, а також з обережністю ставляться до тих з них, хто позиціонує себе як знавця з усіх галузей права. Проте надто вузька спеціалізація може нашкодити, адже адвокату для вирішення справи може знадобитися набагато ширший кругозір.

Наголошуючи на множинності інтерпретацій спеціалізації, дослідники зазначають, що в адвокатурі вона має прояв «в організаційному (спеціалізація в системі корпоративного управління) та функціональному (спеціалізація в адвокатській діяльності) аспектах» [2, с. 152], останній з яких «пов'язаний із сегментацією сфер адвокатської діяльності; передбачає наявність і концентрацію певних поглиблених (експертних) знань і навичок в адвоката у відповідній, відмінній від інших, сфері адвокатської діяльності; обрана як спеціалізована сфера адвокатської діяльності є постійною та пріоритетною для адвоката; позиціонує, персоніфікує та вирізняє адвоката серед його колег» [10, с. 84].

Немає спільного, єдиного переліку таких спеціалізацій, оскільки їм притаманна динамічність, адже одні з них втрачають значення, а інші навпаки, актуалізуються. Традиційними вважаються специфікації у цивільному, кримінальному, сімейному, трудовому праві тощо. Наразі до найперспективніших відносяться ті, які пов'язані з технологіями, інтелектуальною власністю, медичною

та фармацевтичною сферою та ін., згодом у кожній із них може з'явитися нова, більш профільна спеціалізація. Як слушно зазначає О. Хотинська-Нор, «попит на спеціалізацію, на «профільних» або навіть «вузько профільних» адвокатів, значною мірою визначається та коригується особливостями ринку й розвитку конкретної держави» [10, с. 90]. Наприклад, війна в Україні та подолання її наслідків потребує виокремлення в адвокатському середовищі «фахівців з військового права та військової справи, які спеціалізуюватимуться на наданні професійної правничої допомоги військовослужбовцям, військовозобов'язаним та членам їх сімей» [6, с. 99], і таку тенденцію «слід розглядати глобальніше, зокрема в контексті ідеї розвитку системи військової юстиції, в якій адвокатура повинна посісти своє належне місце» [11, с. 45].

Адвокати обирають спеціалізації, часто поєднуючи юридичну освіту з освітою інших сферах. Мабуть, найбільше докладають зусиль у набутті додаткових знань ІТ-адвокати, попит на яких останніми роками неухильно зростає. Оскільки ця сфера розвивається дуже швидко і адвокати повинні мати знання, пов'язані з цифровим простором і змінами, що відбуваються, а також у договірному праві, праві інтелектуальної власності тощо, багато з них проходять навчання, наприклад, з цифрового права, яке охоплює широке коло відносин, що розширюється з розвитком цифровізації, серед яких «відносини доступу, використання, створення та публікації цифрових творів, доступу та використання комп'ютерів, інших електронних пристроїв, додатків та сервісів, а також комунікаційних мереж, зокрема мережі Інтернет, також регулювання відносин у сфері діяльності ІТ-проектів, публікації в мережі, блокчейну, обробки персональних даних, штучного інтелекту та інших сферах, що перетинаються між собою і доповнюються» [14]. Багато фірм починають створювати відділи ІТ-права або наймати ІТ-адвокатів. З'являються також юридичні фірми, які надають послуги виключно в галузі кібербезпеки, а університети створюють кафедри для підготовки фахівців із кіберправа. Невпинний розвиток цифрових технологій та пов'язані з цим зміни у законодавстві відкривають перед адвокатами значні перспективи, як для тих, хто вже є фахівцем у цій сфері, так і для тих, хто лише збирається удосконалювати свої знання у цій галузі. За результатами опитування, проведеного серед 700 юристів, адвокатів, які працюють у юридичних фірмах США та Європи у 2023 році однією з найавторитетніших міжнародних компаній з надання інформаційних послуг — Wolters Kluwer, 87% з них визнають, що технології значно покращують їхню повсякденну роботу, підвищують її ефективність, але тільки 68% з них вважають, що використовують їх повною мірою, а 73% планують використо-

увати генеративний штучний інтелект (GenAI) у своїй роботі протягом наступного року (у 2019 цей показник складав 58%) [15]. У трансформації робочих процесів та компетенцій адвокатів, спричинених залученням можливостей штучного інтелекту, існують ризики, зокрема у сфері прав людини, справедливого судового розгляду, верховенства права, основних принципів та цінностей тощо. Рада адвокатів і юридичних товариств Європи (CCBE) у Керівництві з використання інструментів на основі штучного інтелекту зазначає, що при підготовці до більш ефективного захисту цих цінностей в умовах розширення меж цифрового середовища адвокатська спільнота повинна більш глибоко розуміти ризики таких трансформацій, а цього можна досягти лише при розумному використанні ІТ-інструментів [16].

Серед сучасних видів комунікацій, що з'явилися у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, які адвокати використовують для інформування громадськості про свої навички, кваліфікацію, спеціалізації та допомагають у пошуку потенційних клієнтів, необхідно виділити, насамперед, веб-сайти, соціальні мережі (Facebook, Twitter, LinkedIn та ін.), онлайн-каталоги, що спеціалізуються в юридичній сфері.

Переважно ІТ-адвокати пропонують свої послуги щодо вирішення конкретних юридичних проблем у сфері ІТ-інфраструктури, хмарних сервісів, розробки програмного забезпечення та ліцензування та захисту інтелектуальної власності. Ті з них, хто зосереджується на набутті компетенцій, удосконалюванні професійних навичок та отриманні практичного досвіду в конкретних ІТ-питаннях, надалі можуть стати дуже цінними фахівцями та скласти конкуренцію на ринку юридичних послуг.

Науковці, які розглядають зарубіжний досвід запровадження спеціалізації адвокатів, зазначають, що «більшість європейських країн на законодавчому рівні безпосередньо закріплює право адвоката обирати собі спеціалізацію або така можливість впливає з аналізу його норм» [3, с. 62].

В Англії система регулювання та визнання спеціалізацій (акредитації) була заснована у 1983 році у сфері психічного здоров'я, у 1986 році — у сфері банкрутства, а наразі виділено понад 30 видів функціональної спеціалізації. Спеціалізація адвокатських спеціалізацій розглядається як цінний інструмент контролю та покращення стандартів юридичних послуг, що надаються адвокатами (соліситорами) та їх співробітниками. Наявність спеціалізації в Англії не є обов'язковою умовою для здійснення професії адвоката (соліситора). Вважається, що акредитація за певною спеціалізацією забезпечує стандарт послуг, що надаються адвокатом, якого цінують за професійні досягнення, досвід і компетентність. До переваг запровадження акредитації юридичних спеціальностей належать:

розробка стандартів компетенцій за окремими спеціалізаціями; забезпечення компетенцій адвоката-спеціаліста, що відповідають стандарту для даної галузі права; підтримка потенційних клієнтів у прийнятті зваженого рішення щодо вибору спеціаліста; покращення суспільного сприйняття професії адвоката, консультування установ, що надають публічну правову допомогу; моніторинг змін у сферах спеціалізації та адаптація стандартів до змін законодавства та вимог практики.

Спеціалізація юристів у Бельгії регулюється Регламентом OBFГ від 11 червня 2007 року про спеціалізацію (*Ordre des barreaux francophones et germanophone* — OBFГ самоврядування франко- та німецькомовних юристів). Юрист може спеціалізуватися у двох галузях або групах галузей. Питання спеціалізації юристів у цій країні регулюються професійним законодавством та Положенням про атестацію спеціаліста. Юрист, який відповідає умовам, зазначеним у законі про здійснення професійної діяльності, може подати заявку на отримання сертифіката спеціаліста в даній галузі.

У Франції спеціалізація адвокатів здобувається не під час професійного навчання (стажування), а під час професійної практики. Спеціалізація підтверджується сертифікатом, виданим Національною радою адвокатів Франції, і не може перевищувати двох галузей права. Перелік адвокатських спеціалізацій у Франції розширювався і нині, відповідно до Постанови від 21 жовтня 2021 року, налічує 28 галузевих спеціалізацій, серед яких арбітражне право, страхове право, банківське та фондове право, сімейне право, екологічне право, кредитне та споживче право, міграційне право, трудове право, податкове та митне право, кримінальне право, спортивне право, інтелектуальне право тощо. Останні зміни у цьому переліку стосувалися спеціалізації, пов'язаної з новими технологіями, ІТ та комунікаційним правом.

Адвокатська спільнота України висловлюється «за» упровадження спеціалізації як професійного стандарту, аргументуючи це тим, що «якщо ми займаємось всім, то ми не займаємось нічим, і здобути своє ім'я можна лише у своїй спеціалізації, оскільки знати все й одразу просто неможливо» [4]. Її пропонується розглядати як «складову формування компетенцій адвоката, зайняття саморозвитком та підвищення своїх професійних знань» та наголошується на «доцільності не надавати правову допомогу, зокрема юридичні консультації

з питань і в тих галузях права, що не належать до його спеціалізації» [5, с. 181], а також на тому, що її підтвердження «має визначитися на підставі набутих поглиблених теоретичних знань (закінчення спеціалізованого навчального курсу, захист дисертації тощо) та практичного досвіду в спеціалізованій галузі, який визначається не кількістю років у статусі адвоката, а числом проведених справ» [7, с. 72]. Зокрема, як зазначає О. Юшкевич, хоча термін «адвокат дитини» не міститься в жодному нормативно-правовому акті, проте використовується в юридичній літературі, наукових публікаціях, матеріалах публічних виступів осіб, як правило, адвокатами, що мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю і захищають права та інтереси дітей в Україні» [13, с. 67–68]. Пропонується при унормуванні спеціалізації адвокатури прийняти відповідне положення, затверджене Національною асоціацією адвокатів України, в якому має бути зазначено, що адвокат може спеціалізуватися не більше, ніж у трьох галузях права, і що відповідні відомості вносяться Єдиного реєстру адвокатів України [9, с. 434; 12, с. 90].

Висновки. Юридична спільнота не може ігнорувати виклики, зумовлені розвитком цифрової реальності, яка трансформує адвокатські компетенції, методи роботи, спеціалізації. Успішними наразі є ті, хто відкритий до змін та потреб клієнта. Використання технологій є одним із способів, за допомогою якого адвокати можуть покращити обслуговування клієнтів.

Розмірковуючи над вирішенням проблеми спеціалізації адвокатської діяльності, необхідно враховувати загальносвітові тенденції розвитку цієї сфери, і при реформуванні адвокатури дослухатися до досвіду країн, які пройшли значно довший, у порівнянні із вітчизняною адвокатурою, шлях унормування адвокатської галузевої спеціалізації. Необхідно, насамперед, визначитися з тим, якою має бути вітчизняна модель функціонування спеціалізацій адвокатів: спеціалізація визначена законодавством; фактично діюча система спеціалізації, але без формальної визначеності, яка здобувається шляхом безперервної освіти; спеціалізація обирається під час професійного іспиту. Моделлю, що найбільш відповідає вітчизняним реаліям, є нормативне оформлення у відповідному положенні вимог щодо здобуття адвокатами спеціалізації під час професійної практики з вимогою безперервного навчання упродовж усієї кар'єри.

Література

1. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.
2. Бірюкова А.М. Адвокатура України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Алерта, 2018. 424 с.
3. Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. № 12. С. 54–69.
4. Власюк К. Спеціалізація не для всіх: інтерв'ю / бесіду вів В.Федорів. *Закон і бізнес*. 2022 (верес.). URL: <https://zib.com.ua/ua/print/152849.html> (дата звернення: 10.11.2023).
5. Загуменна Ю.О., Наджафлі Е.М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2020. 276 с.
6. Хотинська-Нор О., Денисюк Р. Спеціалізація адвокатів України в умовах війни: стан і перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Сер. Юридичні науки*. 2022. № 5. С. 97–101. URL: <https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/541/515> (дата звернення: 10.11.2023).
7. Іваницький С.О. Спеціалізація як принцип організації адвокатури. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. Вип. 4. С. 64–77.
8. Лисенко Г. Спеціалізація чи універсальність юридичних послуг. *Український юрист*. 2018. № 1–2. URL: <https://lysenko-solicitors.com/archives/neD1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 10.11.2023).
9. Святоцька В.О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Ін Юре, 2019. 480 с.
10. Хотинська-Нор О. Спеціалізація як перспектива розвитку адвокатури України. *Право України*. 2019. № 12. С. 84–96.
11. Хотинська-Нор О.З. Спеціалізація адвокатів в умовах викликів воєнного стану. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листоп. 2022 р.) / НУ «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2022. С. 44–46.
12. Щербанюк О. Сучасні виклики вдосконалення інституту адвокатури. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали III міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 16 груд. 2021 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків, 2021. С. 88–90.
13. Юшкевич О.Г. Адвокат дитини в Україні. *Право і безпека*. 2023. № 1. С. 66–76. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/680/529> (дата звернення: 10.11.2023).
14. Цифрове право. Робоча програма навчальної дисципліни (силабус) / укладач А.В. Андреев; Нац. техніч. ун-т України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, 2022. URL: <https://ivpp.kpi.ua/wp-content/uploads/Syllabus-Digital-law.pdf> (дата звернення: 10.11.2023).
15. Wolters Kluwer Future Ready Lawyer: Wykorzystywanie innowacji, dostosowywanie się do zmian: 2023 Raport. URL: <https://www.wolterskluwer.com/pl-pl/know/future-ready-lawyer-2023> (дата звернення: 10.11.2023).
16. Guide on the use of Artificial Intelligence-based tools by lawyers and law firms in the EU 2022 / Council of Bars and Law Societies of Europe; The voice of European Lawyers. 2022. URL: <https://www.ccbe.eu/documents/publications/#c743> (дата звернення: 10.11.2023).

References

1. Bakaianova N.M. Funktsionalni ta orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Odesa, 2017. 395 s. [in Ukrainian].
2. Biriukova A.M. Advokatura Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia. Kyiv: Alerta, 2018. 424 s. [in Ukrainian].
3. Vilchuk T., Sviatotska V. Mizhnarodni standarty advokatury: problemy implementatsii u natsionalnu pravovu systemu. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 12. S. 54–69. [in Ukrainian].
4. Vlasiuk K. Spetsializatsiia ne dlia vsikh: interv'iu / besidu viv V. Fedoriv. *Zakon i biznes*. 2022 (veresen). Retrieved from <https://zib.com.ua/ua/print/152849.html> [in Ukrainian].
5. Zahumenna Yu. O., Nadzhafli E. M. Pryntsypy advokatskoi diialnosti v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt: monohrafiia. Kharkiv: Planeta-Print, 2020. 276 s. [in Ukrainian].
6. Khotynska-Nor O., Denysiuk R. Spetsializatsiia advokativ Ukrainy v umovakh viiny: stan i perspektyvy rozvytku. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka. Ser. Yurydychni nauky*. 2022. № 5. S. 97–101. Retrieved from <https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/541/515> [in Ukrainian].
7. Ivanytskyi S. O. Spetsializatsiia yak pryntsyp orhanizatsii advokatury. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2015. Vyp. 4. S. 64–77. [in Ukrainian].
8. Lysenko H. Spetsializatsiia chy universalnist yurydychnykh posluh. *Ukrainskyi yuryst*. 2018. № 1–2. Retrieved from <https://lysenko-solicitors.com/archives/neD1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> [in Ukrainian].

9. Sviatotska V.O. Standarty orhanizatsii ta profesiinoi diialnosti advokatury: porivnialno-pravove doslidzhennia: monohrafiia. Kyiv: In Yure, 2019. 480 s. [in Ukrainian].
10. Khotynska-Nor O. Spetsializatsiia yak perspektyva rozvytku advokatury Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 12. S. 84–96. [in Ukrainian].
11. Khotynska-Nor O.Z. Spetsializatsiia advokativ v umovakh vyklykiv voiennoho stanu. *Advokatura: mynule, suchasnist ta maibutnie*: materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 11 lystop. 2022 r.) / NU «Odes. yuryd. akad.». Odesa, 2022. S. 44–46. [in Ukrainian].
12. Shcherbaniuk O. Suchasni vyklyky vdoskonalennia instytutu advokatury. *Advokatura Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*: materialy III mizhnar. nauk. prakt. konf. (m. Kharkiv, 16 hrudnia 2021 r.) / Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho [ta in.]. Kharkiv, 2021. S. 88–90. [in Ukrainian].
13. Yushkevych O.H. Advokat dytyny v Ukraini. *Pravo i bezpeka*. 2023. № 1. S. 66–76. Retrieved from <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/680/529> [in Ukrainian].
14. Tsyfrove pravo. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny (syllabus) / ukladach A.V. Andrieiev; Nats. tekhnich. un-t Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytutu imeni Ihoria Sikorskoho. Kyiv, 2022. RETRIEVED FROM <https://ivpp.kpi.ua/wp-content/uploads/Syllabus-Digital-law.pdf> [in Ukrainian].
15. Wolters Kluwer Future Ready Lawyer: Wykorzystywanie innowacji, dostosowywanie się do zmian: 2023 Raport. Retrieved from <https://www.wolterskluwer.com/pl-pl/know/future-ready-lawyer-2023> [in Poland].
16. Guide on the use of Artificial Intelligence-based tools by lawyers and law firms in the EU 2022 / Council of Bars and Law Societies of Europe; The voice of European Lawyers. 2022. Retrieved from <https://www.ccbe.eu/documents/publications/#c743>.

Іванов Олександр Юрійович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національна академія Служби безпеки України*

Ivanov Oleksandr

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of State and Law
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-5890-5369

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9442

СТАНОВЛЕННЯ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ЯК ОБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (1991–1998 рр.)

FORMATION OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA AS A NATIONAL SECURITY OBJECT OF UKRAINE (1991–1998)

Анотація. У статті на основі аналізу етапів розвитку правового регулювання відносин між Автономною Республікою Крим та центральною владою України висвітлено процес становлення Автономної Республіки Крим як об'єкта національної безпеки України. Акцентовано увагу на тому, що Проблема правового статусу Автономної Республіки Крим у 1991–1998 рр. є нагальною з огляду на те, що саме у цей період сформувалися політико-правові передумови для анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією у лютому – березні 2014 р. У цей час відбувалися пошуки оптимальної правової форми існування Кримської автономії у процесі політико-правової взаємодії представників політичної еліти Криму та центральної влади України. За таких умов становлення правового статусу Автономної Республіки Крим як територіальної автономії відбувалося з урахуванням необхідності забезпечення територіальної цілісності України як елемента національної безпеки. Відтак, Автономна Республіка Крим стала набувати рис об'єкта національної безпеки України. Етапами розвитку правового регулювання відносин між кримською автономією та Україною умовно можна вважати такі: 1991–1994 рр. – договірний; 1994–1996 рр. – представницький; 1996–1998 рр. – конституційний. Кримська влада повністю ігнорувала рішення Верховної Ради України, зокрема ті, які стосувалися незаконності окремих положень Конституції республіки та скасування близько 40 республіканських законів, прийнятих у супереч нормам українського законодавства у першій половині 1994 р. Автор дійшов висновку, що для розвитку правового регулювання статусу Автономної Республіки Крим як об'єкта національної безпеки України у період 1991–1998 рр. важливе значення мали поетапні зміни у характері взаємовідносин органів влади та управління АРК та центральної влади України. Актуалізація загроз територіальній цілісності України з боку Російської Федерації у вигляді активізації проросійських політичних сил Криму зумовила конституційне закріплення у 1996 р. його статусу як територіальної автономії – Автономної Республіки Крим, – завдяки чому було створено найбільш сприятливі умови для перешкодження проявам регіонального сепаратизму.

Ключові слова: Автономна Республіка Крим, етапи розвитку, об'єкт національної безпеки, правовий статус, оптимальна правова форма.

Summary. The article, based on the analysis of the stages of development of legal regulation of relations between the Autonomous Republic of Crimea and the central government of Ukraine, highlights the process of formation of the Autonomous Republic of Crimea as an object of national security of Ukraine. Attention is focused on the fact that the problem of the legal status of the Autonomous Republic of Crimea in 1991–1998 is urgent given the fact that it was during this period that the political and legal prerequisites for the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation were formed in February–March 2014. At that time, searches for the optimal legal form of existence of Crimean autonomy took place in the process of political and legal interaction of representatives of the political elite of Crimea and the central government of Ukraine. Under such conditions, the establishment of the legal status of the Autonomous Republic of Crimea as a territorial autonomy

took place taking into account the need to ensure the territorial integrity of Ukraine as an element of national security. Therefore, the Autonomous Republic of Crimea began to acquire the characteristics of an object of national security of Ukraine. The stages of development of the legal regulation of relations between the Crimean autonomy and Ukraine can be tentatively considered as follows: 1991–1994 – contractual; 1994–1996 – representative; 1996–1998 – constitutional. The Crimean authorities completely ignored the decisions of the Verkhovna Rada of Ukraine, in particular those related to the illegality of certain provisions of the Constitution of the republic and the cancellation of about 40 republican laws adopted contrary to the norms of Ukrainian legislation in the first half of 1994. The author came to the conclusion that in order to develop the legal regulation of the status of the Autonomous Republic of Crimea as an object of national security of Ukraine in the period 1991–1998, gradual changes in the nature of the relationship between the authorities and management of the ARC and the central government of Ukraine were of great importance. The actualization of threats to the territorial integrity of Ukraine by the Russian Federation in the form of the activation of pro-Russian political forces in Crimea led to the constitutional consolidation in 1996 of its status as a territorial autonomy – the Autonomous Republic of Crimea – thanks to which the most favorable conditions were created for preventing manifestations of regional separatism.

Key words: Autonomous Republic of Crimea, stages of development, object of national security, legal status, optimal legal form.

Постановка проблеми. Проблема правового статусу Автономної Республіки Крим у 1991–1998 рр. — від часу здобуття Україною незалежності до схвалення Конституції Автономної Республіки Крим Верховною Радою України шляхом прийняття закону — є нагальною з огляду на те, що саме у цей період сформувалися політико-правові передумови для анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією у лютому — березні 2014 р. У цей час відбувалися пошуки оптимальної правової форми існування Кримської автономії у процесі політико-правової взаємодії представників політичної еліти Криму та центральної влади України. Вони супроводжувались протистоянням проукраїнської та проросійської політичної еліти у Криму. Активно діяли політичні партії, керовані напряму з Москви (як-от, «Російська єдність Криму» під проводом Ю. Мешкова), метою діяльності яких було поступове включення Криму до складу Російської Федерації. За таких умов становлення правового статусу Автономної Республіки Крим як територіальної автономії відбувалося з урахуванням необхідності забезпечення територіальної цілісності України як елемента національної безпеки. Відтак, Автономна Республіка Крим стала набувати рис об'єкта національної безпеки України. Тому зазначене вище зумовлює актуальність теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями становлення правового статусу Автономної Республіки Крим у період 1991–1998 рр. займалися В. Велігодський, В. Кичун, О. Копиленко, О. Неделько, Є. Смірнова та ін. [1–12]. Однак недостатньо приділено уваги питанням становлення Автономної Республіки Крим саме як об'єкта національної безпеки України.

Мета статті. Метою статті є системний аналіз правового регулювання статусу Автономної Республіки Крим як об'єкта національної безпеки України у період 1991–1998 рр. у контексті взаємовідносин органів влади та управління АРК та центральної влади України.

Виклад основного матеріалу. Загалом в історії правового регулювання відносин між Кримом та Україною можна виділити кілька етапів, які так само відображають процес становлення АРК як об'єкта національної безпеки України. Основою для виділення цих етапів мають, на нашу думку, стати особливості нормативного закріплення аналізованих відносин. Отже, етапами розвитку правового регулювання відносин між кримською автономією та Україною умовно можна вважати такі: 1991–1994 рр. — договірний; 1994–1996 рр. — представницький; 1996–1998 рр. — конституційний.

У 1992 р. кримський уряд М. Багрова розпочав переговори з центральною київською владою щодо компромісного варіанту правового регулювання відносин між автономією та центром. У межах цього процесу Верховна Рада України 30 червня 1992 р. прийняла Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус Автономної Республіки Крим», який отримав у новій редакції назву «Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим». Одночасно було прийнято постанову Верховної Ради України, якою передбачалося, що цей Закон набере чинності після приведення Верховною Радою Республіки Крим Конституції і законодавства Республіки Крим у відповідність до Конституції і законів України. 1 червня 1992 р. у м. Ялта відбулася консультативна зустріч Президії Верховної Ради України та Президії Верховної Ради Криму за участі представників міських і районних рад народних депутатів і депутатів Верховної Ради Криму [13]. Учасники зустрічі відзначили, що Республіка Крим як складова частина України повинна мати всі політичні та правові умови, які б дозволили їй реалізувати свій особливий потенціал, що впливає з її географічного положення, мати відкриті для зовнішніх інвестицій економіку, стати зоною економічного та культурного співробітництва. Не претендуючи на володіння політичною міжнародною правосуб'єктністю, властивою Україні, Крим повинен мати право самостійно вступати у відносини

з іншими державами у соціально-економічній та культурній сферах.

На зустрічі було підтверджено, що вирішення цих та інших питань повинно здійснюватись шляхом пошуку політичних рішень на основі взаємних компромісів. Учасники зустрічі дійшли висновку про необхідність створення спільної робочої групи для продовження роботи із розмежування повноважень між органами державної влади України та Республіки Крим з урахуванням раніше досягнутих домовленостей. Також відзначалась принципова важливість створення атмосфери взаємної довіри та поваги між Верховними Радами України та Криму, а також необхідність проведення постійних консультацій між законодавчими органами України та Республіки Крим з метою координації їх законотворчої діяльності. Президії Верховної Ради України та Верховної Ради Криму рішуче виступили проти будь-яких спроб застосування неконституційних методів розв'язання проблем, штучного нагнітання обставин і звернулися до всіх політичних партій та рухів щодо утримання від дій та кроків, які посилювали би стан політичної напруги щодо «кримського питання».

У 1992 р. був підготовлений проект Закону про статус кримськотатарського народу, який було відхилено на стадії експертизи. Одночасно Верховна Рада Республіки Крим прийняла Закон «Про вибори до Верховної Ради Республіки Крим», яким кримські татари фактично позбавлялися представництва у цьому органі. У результаті громадсько-політичної боротьби кримські татари все ж отримали 14 місць у новому складі Верховної Ради Криму [1]. Під час зустрічі обговорювався також проект договору про розмежування повноважень між Україною та Республікою Крим. Кожна сторона пропонувала свій варіант договору. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігається примірник договору, запропонований кримською стороною. У цьому варіанті договору було передбачено досить широкий перелік повноважень Республіки Крим, які мали сумнівний характер у світлі Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.

Насамперед, кримська сторона позиціонувала свою республіку як «автономну державу у складі України», яка могла мати власне громадянство та поширювати особливий суверенітет на свою територію. Також прописувався відверто проросійський характер державної влади. Загалом повноваження Республіки Крим у проекті договору визначались у таких сферах: внутрішньополітична, зовнішньополітична, економічна, культурна, військова, правова. Закріплені у різних сферах повноваження можна звести до таких основних напрямків:

1. Самостійне прийняття, зміна та тлумачення Конституції та законів Республіки Крим, контроль

за їх виконанням (у тому числі утворення власних органів конституційного контролю для забезпечення здійснення таких повноважень).

2. Захист конституційного ладу Республіки Крим (причому у преамбулі здійснюється посилання на так звану Декларацію про державний суверенітет Криму 1990 р., ухвалену обласною радою народних депутатів Кримської області; проте підкреслимо, що саме цей документ серед іншого став основою для прийняття Верховною Радою УРСР Закону УРСР «Про відновлення Кримської АРСР» 1991 р.).

3. Призначення, організація та проведення виборів народних депутатів до рад різного рівня, а також утворення Центральної виборчої комісії у порядку, передбаченому виключно власним законодавством Республіки Крим.

4. Призначення, організація та проведення референдумів Республіки Крим (на основі Тимчасового положення про порядок проведення референдумів 1990 р., затвердженого Кримською облрадою).

5. Запровадження та формування судових та правоохоронних органів (але тут зазначено — відповідно до судової системи України); виникає питання про характер такої відповідності — йдеться про утворення передбачених українським законодавством судових та правоохоронних органів у Республіці Крим чи про запозичення української моделі організації судової системи для розробки вертикалі власних судових та правоохоронних органів, які будуть утворені всупереч законодавству України).

6. Законодавче регулювання відносин власності у межах своїх повноважень (проте не зазначено, на основі якого законодавства ці межі визначені і, відповідно, чи не суперечать вони правовим засадам конституційного ладу України).

7. Забезпечення рівноправного становища різних форм власності (причому зазначається про «визнання на території Республіки Крим права державної власності України», а як окремий інститут виділяється право власності Республіки Крим).

8. Закріплення права власності народу Криму як невід'ємного права на землю, надра, рослинний та тваринний світ, рекреаційні, водні та інші природні ресурси, що знаходяться на території Республіки Крим та прилеглий до неї частині континентального шельфу України (тим самим визнання та закріплення народу Криму як окремого суб'єкта, відмінного від народу України, а також протиставлення права власності народу Криму праву власності Українського народу).

9. Самостійне визначення структури та пріоритетних напрямів розвитку економіки Республіки Крим, забезпечення науково-технічного прогресу (у тому числі представництво у міжнародних економічних відносинах незалежно від України).

10. Вирішення питань екологічної безпеки та раціонального природокористування, прийняття з цих питань власних законів.

11. Здійснення власної оборонної політики, утворення та комплектування збройних сил.

12. Самостійне представництво інтересів Республіки Крим на міжнародній арені з правом укладення міжнародно-правових угод, ратифікації багатосторонніх міжнародних договорів та конвенцій [13].

По суті текст договору загалом відтворював положення Конституції Республіки Крим у редакції від 6 травня 1992 р.. Кримські політики намагалися приховати окремі положення, котрі відверто суперечили законодавству України, але натомість прагнули розширити простір для створення псевдоавтономії. Викладені вище положення договору обґрунтовувалися нібито природними правами населення Криму («кримського народу») на національне самовизначення. Проте очевидно видається фіктивність цього поняття.

В аспекті другого етапу розвитку правового регулювання відносин між Кримом та Україною слід розглянути історію нормативного закріплення інституту представництва Президента України у Республіці Крим. Як наслідок політичних переговорів 1992 р. між Кримом та Києвом, у представників центральної влади виникла значна недовіра щодо кримських місцевих політичних сил, схильних до посягань на основи конституційного ладу суверенної України. У зв'язку з цим Президент України Л. Кравчук вдався до запровадження управлінських заходів, які б посилювали централізацію влади щодо Криму, внісши на розгляд Верховної Ради України проект закону «Про представництво Президента України у Республіці Крим» і підписавши його після прийняття 17 грудня 1992 р. [14, с. 46–47]. Зазначений Закон визначав правовий статус Представництва Президента України у Республіці Крим як органу державної виконавчої влади України. До повноважень Представника належали такі: забезпечення приведення у життя Конституції та законів України; забезпечення взаємодії органів державної виконавчої влади України; координація правоохоронних органів України у Криму; представництво Президента України у відносинах з органами місцевої влади; входити з поданнями з питань, віднесених до відання України, до органів законодавчої та виконавчої влади Республіки Крим у випадку прийняття ними законів, що суперечать Конституції України та законам України або обмежують конституційні права та свободи громадян (органи державної влади Криму були зобов'язані розглядати такі подання у позачерговому порядку).

Специфіка новоствореного правового інституту полягала в тому, що, по суті, запроваджувалося не Представництво як таке, а посада одноособо-

вого Представника, для забезпечення діяльності якого утворюється свого роду секретаріат. Тому представництво у контексті аналізованого Закону слід розуміти не у тому сенсі, як його було нормативно визначено, а як особливого роду діяльність із репрезентації президентської влади на території Республіки Крим з метою забезпечення ефективного здійснення повноважень Президентом України. Фактично мало місце введення прямого президентського правління. На думку ряду політологів та юристів, інститут представництва Президента України у Республіці Крим входив у розріз із положеннями щодо правового статусу органів влади та управління Республіки Крим. Зокрема, фокусувалась увага нібито на обмеженні у такий спосіб правового статусу Верховної Ради Республіки Крим як вищого органу влади на території Криму, оскільки відповідно до Конституції Республіки Крим 1992 р. голова цього органу визнавався вищою посадовою особою в автономії. На нашу думку, навіть попри всю сумнівність правової природи наведеного нормативного положення, інститут представництва Президента жодним чином не дублював повноважень будь-яких місцевих органів влади та управління Кримської автономії, оскільки його призначення полягало у зміцненні юридичних механізмів взаємодії між органами державної влади України та місцевими органами влади та управління Республіки Крим.

Кримська влада повністю ігнорувала рішення Верховної Ради України, зокрема ті, які стосувалися незаконності окремих положень Конституції республіки та скасування близько 40 республіканських законів, прийнятих у супереччя нормам українського законодавства у першій половині 1994 р. Серед іншого, попри визнання незаконним введення поста Президента Республіки Крим, Верховною Радою автономії було призначено та проведено вибори Президента, на яких обрано Ю. Мешкова — представника виборчого блоку «Росія». На проведених у Криму псевдовиборах не було жодного офіційного міжнародного спостерігача, який міг би підтвердити законність проведених виборів та відсутність порушень у неупередженому волевиявленні громадян. Результати псевдовиборів були офіційно визнані лише Російською Федерацією, про що Державною Думою було прийнято відповідне рішення. До того ж, Ю. Мешков був визнаний легітимним главою держави — Республіки Крим, і знову лише Росією [15, с. 62].

Ю. Мешков використовував усі квазіюридичні засоби, наявні у кримському законодавстві, задля штучного створення підстав для приєднання Криму до Росії. Зокрема, 10 березня 1994 р. ним був підписаний указ про призначення «повторного опитування» — так званого референдуму з питань державницького статусу Криму «щодо ставлення громадян Криму до України». Відповідно до

передбаченої місцевою Конституцією процедури такої указ підлягав затвердженню Верховною Радою автономії. Остання ж президентського указу не підтримала, тим самим не надавши йому юридичної сили [4, с. 63–64]. На підставі цього Центральна виборча комісія Республіки Крим 16 березня 1994 р. офіційно відмовилася розпочинати процедуру проведення референдуму. Однак жодним чином у рішеннях Центральної виборчої комісії не відбулося посилання на Указ Президента України, виданий днем раніше, яким було заборонено проведення псевдореферендуму з огляду на незаконну процедуру його призначення, а також сумнівну легітимність винесених на нього питань. Сам же Ю. Мешков у своєму дисертаційному дослідженні, яке має сумнівний науковий характер, описує мало не введення військ Києвом на територію Криму з метою повалення місцевого політичного режиму, який, за переконанням дисертанта, відображав дійсну волю місцевого населення та був спрямований на реалізацію одвічного прагнення «кримського народу» до реалізації політичної волі на створення власної національної державності. Попри те, що фактично початок процедури з проведення «опитування» був заблокований, того ж таки 15 березня 1994 р. прес-служба Ю. Мешкова забезпечила публікацію у місцевих газетах зразків бюлетенів для проведення майбутнього псевдореферендуму. Внаслідок політичного тиску Центральний виконавчий комітет автономії, який так само був визнаний Верховною Радою України нелегітимним, видав рішення про згоду на проведення «опитування», але з умовою, що воно не матиме ознак референдуму — як за процедурою, так і за правовими наслідками.

Наведена ситуація свідчить про неефективність реалізації положень аналізованого Закону. Тому Президент України Л. Кравчук 31 березня 1994 р. з метою конкретизації законодавчих норм видав Указ «Про Представництво Президента України у Республіці Крим». Саме цим актом було конкретизовано колегіальний статус представництва як державного органу та чіткіше окреслено сферу його компетенції. Видання Указу було зумовлене політичною кризою у Республіці Крим, зумовленою приходом до влади незаконно обраного Президента Республіки Крим Ю. Мешкова, який мав на меті проведення проросійської політики з тим, щоб створити підґрунтя для подальшого приєднання території Криму до Росії. Особливо слід відзначити початок неконтрольованих змін у системі державного управління Кримської автономії (зокрема, спроба перепідпорядкування органів безпеки, запровадження виконання військового обов'язку населенням Криму у лавах російського Чорноморського флоту та ін.). Усе зазначене стало передумовою для посилення президентського контролю у кримській автономії. З огляду на

низьку ефективність і цих змін у правовому статусі Представництва наступний Президент України Л. Кучма своїм Указом від 31 січня 1996 р. «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» продовжив повноваження Представництва.

Третій етап розпочався у 1995 р. з укладенням Конституційного договору між Президентом України та Верховною Радою України на річний період до прийняття нової Конституції України. Конституційний договір 1995 р. стосувався головним чином компетенції та розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Питанням адміністративно-територіального устрою увага практично не приділялася. Лише ст. 59 стосувалася правового статусу Автономної Республіки Крим. Зазначені питання розглядалися в обмеженому обсязі, на нашу думку, тому, що на той час діяла Конституція УРСР 1978 р. зі змінами та доповненнями. Так, і в самому договорі вказано, що він діє до прийняття нової Конституції. У цьому положенні презюмувалося, що Конституція в державі існувала. Вказана Конституція 1978 р. містить главу 8 «Адміністративно-територіальний устрій України», де в ч. 2 ст. 77 встановлювався поділ території України на області, АРК та міста республіканського підпорядкування. Глава 7–1 була присвячена правовому статусу АРК. Положення зазначеної глави конкретизовані та розширені у ст. 59 Конституційного договору. АРК визнавалася адміністративно-територіальною автономією у складі України, тоді як ст. 75–1 Конституції визначала її як складову частину України.

Що ж стосується загальних питань адміністративно-територіального устрою України, то ст. 76 Конституції відносила до відання України питання обласного, районного поділу і вирішення інших питань адміністративно-територіального устрою республіки. Таке положення, так само, як і ст. 75–1, могло б підлягати конкретизації в Конституційному договорі. Проте такої конкретизації здійснено не було, що ускладнювало зокрема діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У Конституції України від 28 червня 1996 р. правовий статус кримської автономії був визначений як статус Автономної Республіки Крим — територіальної автономії у складі України. В. Кравченко поділяє ці повноваження на кілька груп відповідно до сфер суспільного життя:

1. У політичній сфері — сприяння реалізації політичних прав і свобод громадян України, участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки, участі у розробці та реалізації державних програм повернення депортованих народів.

2. У соціально-економічній сфері — управління майном, що належить АРК, розробка, затвердження та виконання бюджету АРК на основі єдиної податкової і бюджетної політики України, розроблення, затвердження та реалізація програм АРК і питань соціально-економічного розвитку.

3. У культурній, екологічній та інших сферах — забезпечення функціонування і розвитку державної і національних мов та культур на території АРК. охорона і використання пам'яток історії, розробка, затвердження та реалізація програм АРК з питань культурного розвитку, визнання статусу місцевостей як курортів [3, с. 127].

У розвиток конституційних положень у 1998 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про затвердження Конституції Верховної Ради Автономної Республіки Крим». Конституція Автономної Республіки Крим є нормативно-правовим актом, що більш детально порівняно з Конституцією та законами України, але в їх межах, закріплює специфіку конституційно-правового статусу цього автономного утворення як складової України та суттєво відрізняється від Конституції України за юридичною силою, предметом правового регулювання, територією дії, порядком прийняття. Згідно зі ст. 5 Конституції Автономної Республіки Крим вирішення питань про відповідність Кон-

ституції Автономної Республіки Крим, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України здійснюється відповідно до Конституції України Конституційним Судом України. З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для розвитку правового регулювання статусу Автономної Республіки Крим як об'єкта національної безпеки України у період 1991–1998 рр. важливе значення мали поетапні зміни у характері взаємовідносин органів влади та управління АРК та центральної влади України. Актуалізація загроз територіальній цілісності України з боку Російської Федерації у вигляді активізації проросійських політичних сил Криму зумовила конституційне закріплення у 1996 р. його статусу як територіальної автономії — Автономної Республіки Крим, — завдяки чому було створено найбільш сприятливі умови для перешкоджання проявам регіонального сепаратизму.

Література

1. Бабін Б.В. Конституційно-правовий статус корінних народів України: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2005. 19 с.
2. Білецька Ю. Формування етнічної ідентичності домінантних спільнот Криму: політико-культурологічний аспект: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Сімферополь, 2011. 23 с.
3. Велігодський Д. Державні утворення в Криму наприкінці 1918 — в 1920 рр.: історико-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2005. 218 с.
4. Вітман К. Кримські татари — національна меншина чи корінний народ? *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2009 Вип. 45. С. 563–571.
5. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Лященко. К. : НІСД, 2015. 474 с.
6. Зінченко Ю. До питання про долю кримських татар в сучасній Україні. *Проблеми соборності України в ХХ столітті*. К., 1994. С. 191–197.
7. Зінченко Ю. Кримські татари: історичний нарис. К., 1998.
8. Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 379–402.
9. Зіяtdінова Е. Кримські татари — нація чи етнос? *Вісник Львів. ун-ту. Сер. соціол.* 2008. Вип. 2. С. 352–361.
10. Історія Криму в запитаннях та відповідях. Відп. ред. В.Смолій; Упорядн. Г.Боряк. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2015. 527 с.
11. Коваль Д. Історія Українського Криму. Мена : «Домінант», 2016. 62 с.
12. Копиленко О. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу : монографія. К. : Таксон, 2002. 342 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1., оп. 22, спр. 1, арк. 5–6.
14. Задорожній О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин : монографія. Київ : К.І.С., 2015. 576 с.
15. Кравченко В.В. Конституційне право України : навч. посіб. Вид. 3-тє, виправл. та доповн. К. : Атіка, 2004. 512 с.

References

1. Babin, B. V. (2005). Konstytutsiino-pravovyi status korinnykh narodiv Ukrainy [Constitutional and legal status of indigenous peoples of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
2. Biletska, Yu. (2011). Formuvannia etnichnoi identychnosti dominantnykh spilnot Krymu: polityko-kulturolohichni aspekt [Formation of the ethnic identity of the dominant communities of Crimea: political and cultural aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Simferopol [in Ukrainian].
3. Veligodskyyi, D. (2005). Derzhavni utvorennia v Krymu naprykintsi 1918-v 1920 rr.: istoryko-pravove doslidzhennia [State formations in the Crimea at the end of 1918-in 1920: historical and legal research]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Whitman, K. (2009). Krymski tatory — natsionalna menshyna chy korinnyi narod? [Crimean Tatars — a national minority or an indigenous people?] *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky — State and law: Collection of scientific papers. Legal and political sciences*, 45, 563–571 [in Ukrainian].
5. Donbas i Krym: tsina povernennia: monohrafiia [Donbas and Crimea: the price of return: a monograph]. (2015). V.P. Horbulina, O.S. Vlasyuk, E.M. Libanova, O.M. Lyashenko (Ed.). K.: NISD [in Ukrainian].
6. Zinchenko, Yu. (1994). Do pyttannia pro doliu krymskykh tatar v suchasni Ukraini [On the question of the fate of the Crimean Tatars in modern Ukraine]. *Problemy sobornosti Ukrainy v KhKh stolitti — Problems of the unity of Ukraine in the 20th century*. K., 191–197 [in Ukrainian].
7. Zinchenko, Yu. (1998). Krymski tatory: istorychnyi narys [Crimean Tatars: historical essay]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Zinchenko, Yu. (2004). Krymskotatarska problema: istoriia ta suchasnist [The Crimean Tatar problem: history and modernity]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal — Ukrainian historical journal*, 3, 379–402 [in Ukrainian].
9. Ziyatdinova, E. (2008). Krymski tatory — natsiia chy etnos? [Crimean Tatars — nation or ethnos?]. *Visnyk Lviv. un-tu. Ser. sotsiol. — Visnyk Lviv. university Ser. Sociol.*, 2, 352–361 [in Ukrainian].
10. Istoriiia Krymu v zapytanniakh ta vidpoviadiakh [History of Crimea in questions and answers]. (2015). V. Smolii (Ed.). NAS of Ukraine: Institute of History of Ukraine. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Koval, D. (2016). Istoriiia Ukrainskoho Krymu [History of the Ukrainian Crimea]. Mena: «Dominant» [in Ukrainian].
12. Kopilenko, O. (2002). Avtonomna Respublika Krym: problemy pravovoho statusu: monohrafiia [Autonomous Republic of Crimea: problems of legal status: a monograph]. K.: Takson [in Ukrainian].
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F. 1., op. 22, reference 1, sheet 5–6 [in Ukrainian].
14. Zadorozhnyi, O. V. (2015). Aneksiia Krymu — mizhnarodnyi zlochyn: monohrafiia [Annexation of Crimea — an international crime: a monograph]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
15. Kravchenko, V. V. (2004.). Konstytutsiine pravo Ukrainy: navch. posib. [Constitutional law of Ukraine: education manual]. Ed. 3rd, corrected and additional. K.: Atika [in Ukrainian].

УДК 347.77

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Євков Андрій Миколайович

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Yevkov Andriy

*Candidate of Legal Sciences (PhD),
Senior Lecturer of the Department of Civil and Legal Policy,
Intellectual Property Law and Innovations
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-7299-656X*

Рубан Олена Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Ruban Olena

*Candidate of Legal Sciences (PhD),
Lecturer of the Department of Civil and Legal Policy,
Intellectual Property Law and Innovations
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-8602-0517*

Тупицька Євгенія Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Tupytska Yevheniia

*Candidate of Legal Sciences (PhD),
Lecturer of the Department of Civil and Legal Policy,
Intellectual Property Law and Innovations
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-7484-9723*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9349

ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОРИСТАННЯ OPEN SOURCE КОМПОНЕНТІВ НА УМОВАХ ВІЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЛІЦЕНЗІЙ У РОЗРОБЦІ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ

ISSUES OF USING OPEN SOURCE COMPONENTS UNDER THE TERMS OF FREE PUBLIC LICENSES IN THE DEVELOPMENT OF SOFTWARE PRODUCTS

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні проблеми використання Open Source компонентів на умовах публічних ліцензій у розробці програмних продуктів. Зауважено, що питання вільного програмного забезпечення (ПЗ) при створенні кінцевих продуктів вимагає належної уваги та юридичного врегулювання. Це стосується як договорів на розробку програмного забезпечення з кінцевими замовниками, так і угод з персоналом (трудових договорів, угод на створення програмного забезпечення з розробниками-підрядниками, а також гіг-контрактів).

Розглянуто різновиди вільних публічних ліцензій (GNU General Public License (GPL), MIT License, Apache License, Creative Commons і BSD License), які відрізняються умовами використання ліцензованих продуктів та обмеженнями, які покладаються на користувача-розробника.

Особлива увага приділяється дослідженню проблемних питань, пов'язаних із правовим регулюванням публічних ліцензій та визнанням їх правомірно укладеними у зв'язку з дотриманням встановленої законодавством форми. Послідовно аргументується, що підтвердженням правомірності використання об'єкта авторського права та (або) суміжних прав вільного користування може вважатися факт приєднання до публічної ліцензії шляхом вчинення певних дій (виготовлення, запис у пам'ять комп'ютера, модифікація, розповсюдження тощо).

Аналізуються поняття «переробка», «модифікація» та «адаптація», що мають важливе значення у зв'язку із застосуванням вільних Open Source компонентів у розробці комерційних програмних продуктів, та робиться висновок стосовно їхнього розмежування. Досліджуються пов'язані з цим питання визначення правового статусу фінального програмного продукту, при розробці якого використовувалися Open Source компоненти: похідний твір, складений твір або ж складний твір.

Робиться висновок про те, що наявність правового регулювання механізму функціонування публічних ліцензій в Україні, закріпленого новою редакцією Закону України «Про авторське право та суміжні права», досі виникають проблемні питання у правозастосовчій практиці. Відзначається, що попри зазначені зміни в законодавстві, щодня врегулювання публічних ліцензій, продовжують залишатися складними і недостатньо врегульованими низка питань, які становлять ризики для IT-бізнесу та можуть бути перешкодою для подальшої комерціалізації програмного продукту, створеного з використанням вільного програмного забезпечення.

Ключові слова: авторське право, публічні ліцензії, програмні компоненти, розробка програмного забезпечення, програмне забезпечення, комп'ютерна програма, цифрові активи, електронна комерція, ліцензійні договори у виробництві відеоігор, GPL, MIT License, Apache License, Open Source.

Summary. The article examines the theoretical and practical problems of legal regulation of using Open Source components under the terms of public licenses in the development of software products. It was noted that the issue of free software (software) in the creation of final products requires due attention and legal regulation. This applies to both software development contracts with end customers and personnel agreements (employment contracts, software development agreements with contractor developers, as well as gig contracts).

Types of free public licenses (GNU General Public License (GPL), MIT License, Apache License, Creative Commons, and BSD License) are considered, which differ in terms of the use of licensed products and restrictions placed on the user-developer.

Special attention is paid to the study of problematic issues related to the legal regulation of public licenses and their recognition as validly concluded in connection with compliance with the form established by law. It is consistently argued that the fact of joining a public license by performing certain actions (reproduction, recording in computer memory, modification, distribution, etc.) can be considered as confirmation of the legality of the use of the copyright object and (or) related rights of free use.

The concepts of «processing», «modification» and «adaptation», which are important in connection with the use of free Open Source components in the development of commercial software products, are analyzed, and a conclusion is drawn regarding their distinction. Related issues of determining the legal status of the final software product, in the development of which Open Source components were used, are being investigated: a derivative work, a composite work, or a complex work.

To draw the conclusion that the presence of legal regulation of the mechanism of the functioning of public licenses in Ukraine, established by the new version of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», still raises problematic issues in law enforcement practice. It is noted that despite the mentioned changes in the legislation regarding the regulation of public licenses, a number of issues that pose risks for the IT business and may be an obstacle to the further commercialization of a software product created using free software continue to remain complex and insufficiently regulated.

Key words: copyright, public licenses, software components, software development, software, computer program, digital assets, e-commerce, license agreements in the production of video games, GPL, MIT License, Apache License, Open Source.

Постановка проблеми. Відкрите (вільне) ліцензування є наразі найпопулярнішим способом сприяння обміну знаннями та інтелектуальними ресурсами в цифровому світі. Воно дає поштовх інноваціям, розвитку відкритих джерел і може сприяти створенню відкритих стандартів і інтегрованості в інформаційних технологіях. Так, при розробці програмного забезпечення (ПЗ) дуже часто використовуються програмні компоненти, бібліотеки, шрифти та інші об'єкти, що охороняються авторськими правами і належать третім особам. Ці об'єкти можуть бути доступні

розробникам на умовах відкритих (вільних) ліцензій, таких як GNU General Public License (GPL), MIT License, Apache License і багато інших, що дозволяють використовувати, модифікувати і розповсюджувати зазначені програмні компоненти на певних умовах. Використання вільних ліцензій може значно полегшити розробку ПЗ, оскільки дозволяє використовувати готові компоненти та бібліотеки, замість того щоб створювати всі функції ПЗ «з нуля». Також це дозволяє розробникам спільно працювати над вдосконаленням та розвитком цих компонентів.

Варто зауважити, що питання використання вільного ПЗ при розробці кінцевих продуктів вимагає належної уваги та юридичного врегулювання, і це стосується як договорів на розробку програмного забезпечення з кінцевими замовниками, так і угод з персоналом (трудових договорів, угод на створення програмного забезпечення з розробниками-підрядниками, а також гіг-контрактів).

Крім того, необхідно забезпечити «юридичну чистоту» прав на кінцевий продукт, а також гарантувати юридичну дійсність відкритих ліцензій, що супроводжують відповідні програмні компоненти, і дотримуватися умов таких ліцензій при подальшому комерційному використанні кінцевого (фінального) програмного продукту.

Тому питання законодавчого врегулювання та практики використання Open Source компонентів, що є доступними на умовах публічних ліцензій, у розробці програмних продуктів є актуальними і потребують наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблематики юридичної природи вільних публічних ліцензій, їх різновидів та особливостей використання присвячували окремі свої дослідження вітчизняні та зарубіжні науковці. Зокрема, І. Є. Якубівський [1] здійснив аналіз юридичної природи публічних ліцензій, Ю. М. Капіца [2] присвятив наукове дослідження питанням, пов'язаним із застосуванням ліцензій відкритого доступу при використанні наукових матеріалів в цифровому середовищі, К. О. Зеров [3] розглянув питання поняття та правової природи вільних публічних ліцензій, їх класифікації, виокремленню їх істотних ознак та місця в системі цивільно-правового регулювання авторських правовідносин в Україні, О. В. Розгон [4] присвятила свої наукові дослідження висвітленню питання розпорядження правами на комп'ютерні програми і програмне забезпечення на підставі ліцензійного договору, О. В. Дорохов та О. В. Скакаліна [5] проаналізували поняття ліцензійного, відкритого та вільного програмного забезпечення, Mark Radcliffe [6] дослідив можливості застосування Open Source у технології blockchain тощо. Водночас ціла низка важливих питань так і залишаються дискусійними і потребують подальшого аналізу.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних проблем використання Open Source компонентів, що є доступними на умовах вільних публічних ліцензій, у розробці програмного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Застосування трьохсторонніх компонентів, що є доступними на умовах вільних публічних ліцензій (Open Source), у сфері інформаційних технологій, зокрема при розробці ПЗ, є досить поширеною практикою і, в тому чи іншому обсязі, використовується більшістю розробників програмного забезпечення.

Відкритий код не контролюється жодною конкретною компанією чи організацією. Це спільнота, яка складається з численних осіб та груп, що беруть участь у певних проектах щодо створення певних Open Source програмних продуктів. Існує дві провідні організації: Фонд вільного програмного забезпечення (FSF) та Ініціатива з відкритим кодом (OSI). Фонд вільного програмного забезпечення (FSF), заснований у 1985 році, просуває права користувачів комп'ютерів на використання, копіювання, вивчення, модифікацію та розповсюдження програмного забезпечення. FSF акцентує увагу на розробці «вільного програмного забезпечення». FSF вважає, що кожна особа повинна мати необмежені права на використання та зміну програмного забезпечення, і вони сприймають будь-яке обмеження цих прав як морально неприпустиме. В їхньому уявленні, програмне забезпечення не повинно мати власника. Для досягнення цієї мети засновник FSF Річард Столлман створив Загальну публічну ліцензію GNU (GPL). У ліцензії GPL зазначено, що будь-яке програмне забезпечення, що використовує цю ліцензію, може бути вільно використовуване, розповсюджене та модифіковане без будь-яких обов'язків перед авторами. Однак розповсюдження модифікованих або розширених версій можливе лише за умови, що ці модифікації або розширення також розповсюджуються згідно з умовами GPL. Цей пункт про успадкування забезпечує, що вільне програмне забезпечення лишається доступним безкоштовно, і в результаті дедалі більше програмного забезпечення стає вільним. Остаточною метою FSF є забезпечення, що всі програми у світі стануть доступними безкоштовно [7].

Можна умовно виділити два основних типи сучасних ліцензій для програмного забезпечення: невірльні (пропріетарні, комерційні) та ліцензії для вільного відкритого програмного забезпечення. Їх відмінні риси та особливості мають значний вплив на обсяг прав кінцевого користувача щодо використання програм. Виключні права на пропріетарне програмне забезпечення належать авторам (правоволодільцям), воно розповсюджується на комерційних умовах (як правило, за плату), закріплених в обов'язкових для прийняття користувачем ліцензійних угодах, і тому не відповідає критеріям вільного ПЗ. Головною характеристикою пропріетарних ліцензій є те, що видавець ПЗ залишається правоволодільцем всіх виключних майнових прав на ПЗ як охоронюваний об'єкт авторського права, але дозволяє користувачу-ліцензіату використовувати одну або кілька копій програми чітко визначеними в ліцензійній угоді способами, і при цьому пропріетарні ліцензії зазвичай включають в себе докладний перелік умов і обмежень використання, включаючи заборону на певні варіанти використання, навіть якщо ці варіанти можуть

бути дозволені законодавством в сфері охорони авторських прав. Прикладом пропрієтарної ліцензії є ліцензія на Microsoft Windows, яка містить значну кількість обмежень для користувача та деталізовані вимоги щодо процесу використання, зокрема, заборони на певні дії з ПЗ (наприклад, одночасна робота кількох користувачів, розповсюдження тестів характеристик тощо) [5, с. 97].

На відміну від пропрієтарних ліцензій, вільні ліцензії — це модель ліцензування ПЗ, яка передбачає, як правило, безоплатний доступ до вихідного коду ПЗ і безоплатне надання прав на використання такого ПЗ, у тому числі, на подальше розповсюдження, модифікацію та переробку (що, однак не виключає можливість певних застережень). Прикладом вільної ліцензії є GNU General Public License (GPL), яка дає користувачеві право поширювати програмне забезпечення під цією ліцензією, брати участь у зворотній розробці та модифікувати програмне забезпечення. Однак ці права зобов'язують користувача, який використовує ПЗ під GPL, дотримуватися певних правил, наприклад, зміни, внесені користувачем та поширені далі, повинні супроводжуватися вихідним кодом [8].

Істотною характеристикою вільних ліцензій є надання користувачу певних «свобод», зокрема: відсутність обмеження мети використання такого ПЗ; надання можливості вивчати вихідний код ПЗ (умою чого є надання доступу до такого вихідного коду); можливість модифікувати, переробляти та розповсюджувати похідний програмний продукт, отриманий шляхом переробки вільного ПЗ і т.д. [9].

Однак не можна розглядати такі характеристики програмного забезпечення як «вільне» та «відкрите» як тотожні поняття. «Відкритість» програмного забезпечення означає надання доступу користувачам до вихідного коду (що, власне, і обумовлює назву «Open Source» software). Проте відкрита ліцензія не вимагає, щоб програмне забезпечення обов'язково було безкоштовним (хоча зазвичай більшість відкритого програмного забезпечення пропонується користувачам саме на таких умовах). Також існує ПЗ, що розповсюджується безкоштовно, але без розкриття вихідного коду — і таке ПЗ не можна розглядати як «Open Source», бо його ліцензійні умови не надають одну з ключових «свобод», притаманних саме відкритому програмному забезпеченню.

Також не треба ототожнювати вільне програмне забезпечення з творами, що перейшли у суспільне надбання і щодо яких не існує майнових авторських прав. В цьому відношенні і пропрієтарне ПЗ, і вільне ПЗ мають однаковий правовий статус — це твори, що охороняються авторським правом, і відповідні авторські права належать їх авторам (правоволодільцям). Відрізняється лише волевиявлення правоволодільця щодо умов використання та надання доступу до цих творів, вира-

жене в умовах відповідних ліцензій, що супроводжують таке ПЗ.

Існує досить велика кількість вільних публічних ліцензій, які відрізняються умовами використання ліцензованих продуктів та обмеженнями, які покладаються на користувача-розробника. Найбільш відомими та популярними є GNU General Public License (GPL), MIT License, Apache License, Creative Commons і BSD License.

1. GPL (General Public License — Загальна Публічна Ліцензія). Дана ліцензія, надаючи доступ до вихідних кодів ПЗ та дозволяючи вільне використання та переробку, у той же час, покладає на розробників зобов'язання поширювати отриманий фінальний продукт на тих самих умовах, згадувати авторів усіх доповнень і розкривати вихідний код похідного ПЗ. Таким чином, ця ліцензія не дозволяє використовувати такі ліцензовані компоненти у складі комерційного (пропрієтарного) продукту.

Однак є декілька різновидів такої ліцензії, зокрема, LGPL (Lesser GPL), яка містить меншу кількість обмежень і частково підходить для застосування у пропрієтарному ПЗ (з урахуванням тих обмежень та зобов'язань, що містяться в такій LGPL-ліцензії).

2. Apache License 2.0 — її суттєвими рисами є чіткі вимоги атрибутування (при розповсюдженні ПЗ необхідно помістити до кореневого каталогу файл з копією тексту ліцензії Apache та файл з переліком усіх ліцензованих компонентів), необхідність зазначати авторство розробників. Але при цьому ліцензія Apache не обмежує можливості використання ліцензованих компонентів у складі комерційного (пропрієтарного) програмного продукту.

3. Також досить поширеними є ліцензії некомерційної організації Creative Commons. По суті, ліцензії Creative Commons — це група ліцензій, які відрізняються між собою за рівнем обмежень та зобов'язань, що покладаються на розробника: від найбільш ліберальної, що дозволяє будь-яке використання (у тому числі, у комерційних пропрієтарних продуктах лише із зазначенням авторства ліцензованих компонентів) до доволі обтяжливих ліцензій, що дозволяють лише використання у некомерційних продуктах та не дозволяють переробку із створенням похідних творів.

4. BSD (Berkley Software Distribution — програмна ліцензія університету Берклі) та MIT (ліцензія Массачусетського технологічного інституту) — це найбільш «ліберальні» ліцензії з точки зору покладення обмежень на розробників похідних програмних продуктів. Вони дозволяють розробникам використовувати вихідні коди ліцензованих програмних компонентів, модифікувати їх на власний розсуд і використовувати фінальний продукт у комерційних цілях без обмежень.

5. Ряд виробників ПЗ використовує власні ліцензії: зокрема, MPL (Mozilla Public License) від Mozilla та CDDL (Common Development and Distribution License) від Sun Microsystems.

Розробка нових програмних продуктів із використанням Open Source компонентів пов'язана з дотриманням вимог відкритих ліцензій на відповідні об'єкти, що використовуються при такій розробці. Наявність великого різноманіття вільних ліцензій, а також певного кола вимог і обмежень, що такі ліцензії можуть покладати на розробника і впливати на умови поширення і використання кінцевого програмного продукту, вимагає детального вивчення таких ліцензій для вирішення питання, чи не буде суперечити певне обмеження чи застереження комерційній меті створення результуючого програмного забезпечення.

Слід погодитись, що розробники не завжди звертають увагу на умови розповсюдження застосованих компонентів Open Source, не враховуючи прописані у ліцензіях дозволи, заборони, вимоги до атрибутування і «прикріплення» тексту ліцензії, умови про надання доступу до вихідного коду кінцевого програмного продукту і т.д. І це створює юридичні ризики на етапі використання, просування і поширення кінцевого ПЗ, створеного із застосуванням таких Open Source компонентів. Зокрема, замовник такого ПЗ може бути обмежений у вільному використанні програмного продукту, який він сподівався отримати, або взагалі позбавлений можливості розповсюджувати кінцевий продукт [10].

Тому питання використання вільного програмного забезпечення при створенні кінцевих продуктів вимагають уваги і правового врегулювання як у договорах на розробку програмного забезпечення з кінцевим замовником, так і в договорах з персоналом, який безпосередньо задіяний в розробці (трудовах договорах з працівниками-розробниками, договорах на створення програмного забезпечення з розробниками-субпідрядниками, а також у гіг-контрактах). У таких договорах вирішується питання принципової можливості або неможливості використання розробником компонентів Open Source для створення замовленого продукту, а також, якщо це є дозволим, вирішується питання погодження використаних ліцензій, відповідності їх умов зазначеним цілям створюваного ПЗ, гарантії та запевнення з боку розробника щодо дотримання умов вільних ліцензій і т.д.

При цьому можна погодити або конкретний вид ліцензій, який дозволено застосовувати при розробці, або сформулювати певні критерії вибору такої ліцензії, що є «лояльною» до комерційних продуктів, наприклад: відсутність вимог щодо розкриття вихідного коду кінцевого (похідного) програмного продукту; відсутність вимог щодо надання кінцевому продукту статусу суспільно-

го надбання (public domain); відсутність заборон щодо реєстрації авторських прав, патентування похідного ПЗ і т.д.; відсутність інших умов, що унеможливають комерційне використання похідного ПЗ та/або надання йому статусу комерційного (пропріетарного) продукту [10].

Не менш важливим є питання правомірності укладання вільних ліцензій з точки зору законодавства України (оскільки будь-які права розробника на використання ліцензованих компонентів Open Source будуть існувати лише за умови визнання юридичної сили відповідної ліцензії за застосовним законодавством).

До прийняття у 2022 році змін до Закону України «Про авторське право та суміжні права» існувало багато проблемних питань, пов'язаних із правовим регулюванням публічних ліцензій і визнання таких ліцензій правомірно укладеними: зокрема, щодо дотримання необхідної форми договору, підтвердження його умов, наявності підпису і т.д.

Попередня редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» [11] встановлювала вимоги щодо укладення договорів на використання творів, зокрема щодо обов'язкової письмової форми договорів (стаття 33 Закону). Положення статті 1107 Цивільного кодексу України також вказували на те, що договори щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності мали бути укладені в письмовій формі [12]. Хоча ч. 1 ст. 207 ЦК і визнає укладеним у письмовій формі правочин, якщо воля сторін виражена за допомогою електронного зв'язку, ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає обов'язковим реквізитом електронного документу електронний підпис, що унеможливило підписання ліцензій більшістю користувачів (не кажучи вже про проблему визнання електронних підписів закордоном з огляду на те, що значна кількість вільного ПЗ створена та розповсюджується праволодільцями-нерезидентами) [13].

У Рекомендаціях Міністерства економіки України щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права і суміжних прав [14] зазначалося, що об'єкти авторського права та суміжних прав вільного користування супроводжуються вільними публічними ліцензіями, які є договорами приєднання. При цьому ст. 634 ЦК України передбачає можливість використання договору приєднання в цивільних правовідносинах, а вільні публічні ліцензії передбачають приєднання до них шляхом вчинення певних дій (зокрема відтворення, модифікації, розповсюдження комп'ютерної програми), які виражають волю особи встановити правовідносини, тобто приєднатися до умов вільної публічної ліцензії.

Міністерство економіки України пропонува- ло розглядати вільні публічні ліцензії за формою та змістом як договори, виражені у вигляді публічних заяв, де суб'єкт авторського права та/ або суміжних прав встановлює умови дозволеного використання відповідних об'єктів (зазвичай безкоштовне та необмежене щодо строку і території). У разі придбання примірників об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування ці об'єкти мають бути забезпечені договором (або посиланням на нього), який підтверджує їх належність до об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування. Цей договір є примірником (електронним, у тому числі в складі файлу, що містить відповідний об'єкт авторського права та (або) суміжних прав, окремим файлом та (або) паперовим примірником) вільної публічної ліцензії або посиланням на її офіційний текст, який знаходиться в загальному доступі в мережі Інтернет. Підтвердженням правомірності використання об'єкта авторського права та (або) суміжних прав вільного користування, згідно з роз'ясненням Міністерства економіки України, міг вважатися факт приєднання до публічної ліцензії шляхом вчинення певних дій (зокрема відтворення, у тому числі запис у пам'ять комп'ютера, модифікація, розповсюдження тощо), а також наявність зазначених вище документів [14].

Наразі зараз окреслені питання висвітлені й вирішені у новій редакції Закону України «Про авторське право та суміжні права» [11] у статті 51, положення якої присвячені правовому регулюванню публічних ліцензій.

Зокрема частина 1 ст. 51 Закону надає право суб'єкту авторського права або суб'єкту суміжних прав надавати дозвіл на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія). Публічна ліцензія видається шляхом оприлюднення її умов разом з наданням можливості дистанційного ознайомлення з відповідним об'єктом авторського права або об'єктом суміжних прав необмеженому колу осіб з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [11].

Одночасно з цим нова редакція Закону містить важливе доповнення щодо форми договору про розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав. Так, ч. 2 ст. 48 встановлює: «Правочини щодо розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав вчиняються у письмовій (електронній) формі, крім договору про використання твору в періодичних виданнях (газетах, журналах, електронних засобах масової інформації тощо), які можуть укладатися в усній формі». Тобто відтепер законодавчо закріплена можливість електронної форми правочину щодо програмного забезпечення та інших охоронюваних

об'єктів авторського права та суміжних прав і, зокрема, публічної ліцензії щодо таких об'єктів [11].

Також частиною 4 статті 51 Закону визначається, що публічна ліцензія є невиключною, а виключні та одиничні публічні ліцензії є нікчемними [11].

Ще одним вдосконаленням законодавства стало положення Закону яке розмежовує поняття безоплатної та оплатної публічної ліцензії. Публічна ліцензія, в якій не передбачено сплату винагороди за використання об'єкта авторського права та/або об'єкта суміжних прав або передбачено, що така сплата може здійснюватися ліцензіатом добровільно, на власний розсуд, вважається безоплатною (ч. 5 статті 51 Закону) [11].

Однак, попри зазначені зміни в законодавстві України щодо врегулювання публічних ліцензій, продовжують залишатися складними і недостатньо врегульованими низка питань, які становлять ризики для ІТ-бізнесу та можуть бути перешкодою для подальшої комерціалізації програмного продукту, створеного з використанням вільного програмного забезпечення. Так, у зв'язку із застосуванням вільних Open Source компонентів у розробці комерційних програмних продуктів актуальним є проблематика розмежування понять «переробка», «модифікація» та «адаптація», а також пов'язане з цим питання визначення правового статусу фінального програмного продукту, при розробці якого використовувалися Open Source компоненти: похідний твір, складений твір або ж складний твір.

В ч. 1. ст. 17 Закону закріплюється поняття «похідного твору» — це твір, що є результатом творчої переробки іншого твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, кавер-версія, обробка нематеріальної культурної спадщини тощо) чи його творчим перекладом на іншу мову. Таким чином, адаптація розглядається як один з різновидів переробки і, відповідно, адаптація Open Source компонента, здійснена творчим шляхом при розробці комерційного програмного продукту, призводить до створення нового «похідного» твору. І згідно з ч. 2 ст. 17 Закону авторські права на такий похідний твір будуть належати особі, що здійснила таку переробку, які однак можуть здійснюватися лише за умови дотримання прав суб'єкта авторського права на твір, що зазнав переробки (тобто правоволодільця застосованого Open Source компонента). Але, на жаль, законодавство України не містить визначення понять «адаптація», «модифікація» і т.д., і тому на практиці постає проблема — які саме зміни програмного забезпечення будуть призводити до появи нового «похідного» твору. Адже очевидно, що не кожна зміна чи переробка коду ПЗ має творчий характер, а внесені мінімальні зміни не містять ознак оригінальності і не призводять до

появи самостійного твору. І в цілому встановлення ознак «оригінальності» та «творчості» стосовно комп'ютерних програм є досить проблемним питанням з огляду на технічну складову процесу створення коду ПЗ [11].

Також Open Source компоненти можуть включатися в фінальний програмний продукт не шляхом їх переробки, а як незалежні компоненти, які використовуються сумісно (наприклад, як окремих модулів чи підпрограма). В такому випадку також не виникає окремого «похідного» твору, але необхідно визначити правовий статус такого фінального продукту.

Перш за все, це може бути збірник або складений твір, який врегульований у ст. 18 Закону [11].

Проте в цивілістичній науці також усталеним є розмежування «складних» та «складених» творів, які хоча і мають спільні риси, але не повинні ототожнюватись: на відміну від складених, складні твори складаються з різнорідних об'єктів права інтелектуальної власності, як правило без будь-якого зі своїх елементів втрачають цілісність та призначення, доволі часто передбачають створення об'єктів права інтелектуальної власності спеціально для включення у складний твір, а не підбір і розташування вже існуючих [15].

Але на даний час поняття та правовий режим «складних» творів в законодавстві України не визначені.

Ще одна проблема полягає в усталеній практиці поступового внесення змін та доробок коду вільного ПЗ його розробниками (контриб'юторами). Наприклад, первісний код певного ПЗ розміщується на певній хостинговій платформі (зокрема, GitHub). Згодом, будь-які особи можуть змінювати та доробляти код такого ПЗ і, за умови схвалення таких змін автором первісного ПЗ, запропоновані зміни вносяться в код такого ПЗ. У створенні великих Open Source проектів може приймати участь кілька десятків і навіть сотен контриб'юторів і виникає проблема встановлення правоволодільця окремої версії ПЗ як похідного твору, визнання чи невизнання співавторства контриб'юторів та визначення обсягу ліцензійних прав, що надаються таким правоволодільцем відповідно до вільної ліцензії. Є поширеною практика укладання всіма контриб'юторами спеціальних ліцензійних угод контриб'ютора (contributor license agreement), в якій визначається належність виключних прав та інші питання їх здійснення. Але такі угоди можуть бути відсутніми у конкретному випадку або їх умови можуть бути неприйнятними (недійсними) з точки зору імперативних вимог законодавства України.

Також деякі вільні публічні ліцензії часто містять умови використання похідних творів — тобто кінцевих програмних продуктів, отриманих шляхом переробки вільного програмного забез-

печення або інших об'єктів (наприклад, шрифтів або зображень). І таким чином, автор похідного твору (розробник кінцевого продукту) виявляється обмежений у здійсненні своїх прав на похідний твір. Наприклад, публічна ліцензія може дозволити використовувати похідний (модифікований) об'єкт у складі фінального результуючого продукту (наприклад, комп'ютерної гри), але може не дозволити поширювати похідний об'єкт як такий самостійно або ж покладати додаткові обмеження щодо супровідної документації, розкриття вихідного коду і т.д.

І при цьому відкриті публічні ліцензії можуть містити визначення «похідного твору» відмінне від його визначення в національному законодавстві України (ст. 17 Закону «Про охорону авторського права та суміжних прав»), і тому при вирішенні спору виникає проблема тлумачення умов ліцензій та застосування легального поняття похідного твору, створеного внаслідок переробки оригінального твору [11].

Подекуди також постає проблема невідповідності умов публічних ліцензій імперативних нормам законодавства України в сфері авторського права, наприклад, відмова від особистих немайнових прав, яка суперечить встановленому у ст. 11 Закону «Про охорону авторського права та суміжних прав» — особисті немайнові права належать лише автору та не можуть бути передані (відчужені) іншим особам [11].

Висновки. Застосування програмних компонентів, бібліотек, шрифтів та інших об'єктів, що є доступними на умовах вільних публічних ліцензій (Open Source), при розробці комерційного програмного забезпечення, є дуже поширеною практикою в сфері ІТ.

Наявність великого різноманіття вільних публічних ліцензій (зокрема, GNU, MIT, Apache, Creative Commons, BSD та інших), а також певного кола вимог і обмежень, що можуть міститися у таких ліцензіях і впливати на умови поширення і використання кінцевого програмного продукту, вимагає детального вивчення змісту таких ліцензій для вирішення питання, чи не буде суперечити певне обмеження чи застереження комерційній меті створення результуючого програмного забезпечення.

Також питання використання Open Source компонентів при розробці пропріетарного програмного забезпечення вимагає належної уваги та юридичного врегулювання як в договорах на розробку програмного забезпечення з кінцевими замовниками, так і угодах з персоналом, що безпосередньо створює програмний продукт (трудових договорах з розробниками-працівниками, угодах на створення програмного забезпечення з розробниками-субпідрядниками, а також гіг-контрактів з розробниками-гіг-спеціалістами).

Наразі зараз найсуттєвіші питання правового режиму публічних ліцензій в Україні висвітлені й вирішені у новій редакції Закону України «Про авторське право та суміжні права». Однак, попри зазначені зміни в законодавстві України щодо врегулювання публічних ліцензій, продовжують залишатися складними і недостатньо врегульованими низка питань, які становлять ризики для ІТ-бізнесу та можуть бути перешкодою для подальшої комер-

ціалізації програмного продукту, створеного з використанням вільного програмного забезпечення.

Тому питання подальшого законодавчого врегулювання та практики використання Open Source компонентів, що є доступними на умовах публічних ліцензій, у розробці програмних продуктів не втрачають своєї актуальності і не вичерпують інтерес з боку науковців та правників, у зв'язку з чим потребують подальшого наукового дослідження.

Література

1. Якубівський І.Є. Юридична природа публічних ліцензій у сфері авторського права і суміжних прав. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 19–26.
2. Капіца Ю.М., Шахбазян К.С. Застосування ліцензій відкритого доступу при розміщенні матеріалів наукових журналів в електронному середовищі. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. К. : Академперіодика, 2016. Вип. 13. С. 62–70. doi: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.062>.
3. Зеров К.О. Вільні публічні ліцензії в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 195–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_30 (дата звернення: 03.11.2023).
4. Розгон О.В. Передання прав за ліцензійним договором на використання програмного забезпечення або комп'ютерних програм. *Юридичний науковий електронний журнал: електрон. наук. фак. вид.* 2021. № 9. С. 86–90. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/22.pdf (дата звернення: 03.11.2023).
5. Дорохов О.В., Скакаліна О.В. Ліцензійні аспекти використання комп'ютерного програмного забезпечення. *Системи обробки інформації*. Харків, ХУПС. 2012. Вип. 3 (101), Том 1. С. 96–100.
6. Radcliffe M. Blockchain and Open Source. *Open Source Law, Policy and Practice*, 2nd edn. Oxford, 2022. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198862345.003.0022>.
7. Енгельфітрі А. Що таке відкрите джерело. *Інформаційні технології ITpedia: вебсайт*. URL: <https://uk.itpedia.nl/2011/03/15/wat-is-open-source/> (дата звернення: 03.11.2023).
8. Frequently Asked Questions about the GNU Licenses. URL: <http://www.gnu.org/licenses/gpl-faq.html> (дата звернення: 03.11.2023).
9. Williams S. A Portrait of the Hacker as a Young Man. *Free as in Freedom: Richard Stallman's Crusade for Free Software*. N.-Y.: O'Reilly Media, 2007. 240 p.
10. Мовчун Є. Open Source Ліцензії. *Legal Support: вебсайт*. URL: <https://legal-support.top/open-source-licenses/> (дата звернення: 03.11.2023).
11. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 03.11.2023).
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.11.2023).
13. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 03.11.2023).
14. Рекомендації щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права і суміжних прав. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: вебсайт*. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=805c49ed-9f0d-4cb2-b7c4-8befb54c8b6f> (дата звернення: 03.11.2023).
15. Ульянова Г.О. Складні та складені твори як об'єкт правовідносин інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 436–441. URL: <http://www.apdp.in.ua/v58/69.pdf> (дата звернення: 03.11.2023).

References

1. Yakubivskiy I. Ie. Yurydychna pryroda publichnykh litsenzii u sferi avtorskoho prava i sumizhnykh prav. *Pravo ta innovatsii*. 2015. № 2 (10). S. 19–26.
2. Kapitsa Yu.M., Shakhbazian K.S. Zastosuvannia litsenzii vidkrytoho dostupu pry rozmishchenni materialiv naukovykh zhurnaliv v elektronnomu seredovishchi. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori*. K.: Akademperiodyka, 2016. Vyp. 13. S. 62–70. doi: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.062>.
3. Zerov K.O. Vilni publichni litsenzii v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2014. Vyp. 72. S. 195–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_30 (date of access: 03.11.2023).
4. Rozghon O.V. Peredannia prav za litsenziinym dohovorom na vykorystannia prohrannoho zabezpechennia abo kompiuternykh prohran. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal: elektron. nauk. fakh. vyd.* 2021. № 9. S. 86–90. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/22.pdf (date of access: 03.11.2023).

5. Dorokhov O.V., Skakalina O.V. Litsenziini aspekty vykorystannia kompiuternoho prohramnoho zabezpechenia. *Systemy obrobky informatsii*. Kharkiv, KhUP S. 2012. Vyp. 3 (101), Tom 1. S. 96–100.
6. Radcliffe M. Blockchain and Open Source. *Open Source Law, Policy and Practice*, 2nd edn. Oxford, 2022. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198862345.003.0022>.
7. Enhelfitri A. Shcho take vidkryte dzherelelo. Informatsiini tekhnolohii *ITpedia: vebsait*. URL: <https://uk.itpedia.nl/2011/03/15/wat-is-open-source/> (date of access: 03.11.2023).
8. Frequently Asked Questions about the GNU Licenses. URL: <http://www.gnu.org/licenses/gpl-faq.html> (date of access: 03.11.2023).
9. Williams S. A Portrait of the Hacker as a Young Man. *Free as in Freedom: Richard Stallmans Crusade for Free Software*. N.-Y.: OReilly Media, 2007. 240 p.
10. Movchun Ye. Open Source Litsenzii. *Legal Support: vebsait*. URL: <https://legal-support.top/open-source-licenses/> (date of access: 03.11.2023).
11. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (date of access: 03.11.2023).
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 03.11.2023).
13. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (date of access: 03.11.2023).
14. Rekomendatsii shchodo zastosuvannia vilnykh publichnykh litsenzii na vykorystannia obektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav. *Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy: vebsait*. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=805c49ed-9f0d-4cb2-b7c4-8befb54c8b6f> (date of access: 03.11.2023).
15. Ulianova H. O. Skladni ta skladeni tvory yak obiekt pravovidnosyn intelektualnoi vlasnosti. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2011. Vyp. 58. S. 436–441. URL: <http://www.apdp.in.ua/v58/69.pdf> (date of access: 03.11.2023).

Ковалів Мирослав Володимирович
кандидат юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Kovaliv Myroslav
PhD in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9730-8401

Петков Сергій Валерійович
доктор юридичних наук, професор
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Petkov Sergey
D.Sc. (Law), Professor
Military Institute of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4160-767X

Скриньковський Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права
Skrynkovskyy Ruslan
PhD in Economics, Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055

Хмиз Мар'яна Василівна
доктор філософії в галузі права, доцент
Львівський університет бізнесу та права
Khmyz Mariana
PhD in Law, Associate Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0003-3553-8022

Єсімов Сергій Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент
Львівський державний університет внутрішніх справ
Yesimov Serhii
PhD in Law, Associate Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9327-0071

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9356

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

THE CONCEPT OF A LEGAL ENTITY OF PUBLIC LAW IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. У статті на підставі комплексного системного аналізу на підставі чинного українського законодавства та законодавства країн Європейського Союзу розглянуто поняття юридичної особи публічного права у контексті європейської інтеграції. Метою дослідження є визначення природи юридичних осіб публічного права. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи: системного аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння, узагальнення, класифікації. Використовувалися спеціально-юридичні методи: формально-юридичний, історико-правовий і порівняльно-правовий. Зазначено, що правовий статус юридичних осіб публічного права вимагає дослідження, оскільки сьогодні він недостатньо розроблений та осмислений з погляду сучасного законодавства. Виділено ознаки, що дозволяють відрізнити юридичних осіб публічного права від інших юридичних осіб. Ознакою є мета діяльності: задоволення публічних інтересів і відповідність формальному статусу суб'єкта: закріплення особливого статусу юридичної особи у законодавстві. З урахуванням мети діяльності юридичної особи та факту відповідності її формального статусу виділяється поняття юридична особа публічного права. Це правова форма, створена для участі у суспільних відносинах, метою діяльності є задоволення публічного інтересу. Інтерес має бути офіційно визнаний державою та закріпленний у джерелі права. У правовому регулюванні може бути прямо встановлено, що юридична особа або організаційно-правова форма юридичної особи, в якій вона створена, є юридичною особою публічного права або здійснює публічні функції. Концепція юридичних осіб публічного права повинна бути реалізована в законодавстві України у вигляді Закону України «Про юридичні особи публічного права». На це вказує іноземний досвід не лише країн Європейського Союзу, а й країн, які мають бажання вступити до Європейського Союзу, де ця концепція втілена на практиці.

Ключові слова: юридична особа, публічне право, адміністративне право, державне управління, цивільне право, правовий статус, публічні інтереси, публічні функції.

Summary. The article, based on a comprehensive system analysis based on the current Ukrainian legislation and the legislation of the countries of the European Union, examines the concept of a legal entity of public law in the context of European integration. The purpose of the study is to determine the nature of legal entities of public law. In the process of research, general scientific methods were used: system analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, generalization, classification. Special legal methods were used: formal legal, historical and legal and comparative legal. It is noted that the legal status of legal entities of public law requires research, since it is not sufficiently developed and meaningful from the point of view of modern legislation. Features are identified that allow distinguishing legal entities of public law from other legal entities. The sign is the purpose of the activity: satisfaction of public interests and compliance with the formal status of the subject: securing the special status of a legal entity in legislation. Taking into account the purpose of an legal entity's activity and the fact that its formal status corresponds, the concept of a legal entity of public law is distinguished. This is a legal form created for participation in public relations, the purpose of the activity is to satisfy the public interest. The interest must be officially recognized by the state and enshrined in a source of law. Legal regulation may directly establish that a legal entity or the organizational and legal form of a legal entity in which it is created is a legal entity of public law or performs public functions. The concept of legal entities of public law should be implemented in the legislation of Ukraine through the Law of Ukraine «On Legal Entities of Public Law». This is indicated by foreign experience not only of the countries of the European Union, but also of countries wishing to join the European Union, where this concept is put into practice.

Key words: legal entity, public law, administrative law, state administration, civil law, legal status, public interests, public functions.

Постановка проблеми. Як відомо, Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р, передбачає, що реформування системи державного управління здійснюється з урахуванням європейських стандартів належного адміністрування і на основі наявного досвіду у цьому напрямі. Перед правовою системою України стоїть завдання сформулювати такі інститути, які б відповідали принципам і критеріям оцінки ефективності державного управління, що базуються на основі міжнародних стандартів і вимог, кращих практик держав-членів Європейського Союзу. Мова йде про інститут юридичної особи публічного права. Інститут юридичної особи як сукупність правових норм, що регулюють процес виникнення, функціонування та припинення юридичних осіб, сформувався у європейському

праві у другій половині XIX століття. Важливість дослідження обумовлена тим, що юридичні особи публічного права управляють великим масивом власності, впливають на соціальні, економічні та політичні процеси країни тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток інституту юридичної особи публічного права внесли дослідження: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, Н. Бортник, П. Діхтієвського, І. Гриценка, Є. Додіна, Р. Калюжного, Л. Кисіль, А. Козловського, Т. Коломонець, В. Колпакова, О. Кузьменко, Є. Курінного, Р. Мельника, О. Остапенка, О. Харитонові, Я. Шевченко, Ю. Шемчущенка та інших вчених-юристів і практиків. Водночас з'ясовано, що необхідність впровадження європейських стандартів в Україні вимагає проведення додаткових теоретико-правових досліджень з відповідним обґрунтуванням.

Мета статті. Метою статті є дослідження поняття юридичної особи публічного права у контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування як органи публічної влади, громадянське суспільство та інші суб'єкти певною мірою визнаються учасниками публічних правовідносин. Будучи колективними утвореннями (суб'єктами), вони виступають у публічних правовідносинах на противагу фізичній особі як індивідуальному суб'єкту публічного права [1]. Однак у праві немає цілісної теорії, яка пояснює принципи організації та принципи діяльності таких суб'єктів. У публічному праві використовують поняття «суб'єкти публічної адміністрації», «суб'єкти публічного адміністрування», у контексті розробленої цивілістикою для цивільних відносин, теорії колективного суб'єкта — юридичної особи [2, с. 124; 3, с. 21].

Нині щодо нормативного закріплення поняття юридичної особи публічного права відбуваються наукові дискусії. На думку правознавців, які дотримуються суто цивілістичної точки зору, спроби виокремити юридичну особу з лона приватного права та надати їй уніфікованого, міжгалузевого характеру не відповідає сучасним поглядам на правове регулювання.

Фахівці з цивільного права часто ставлять питання щодо можливості участі юридичної особи публічного права у цивільному обороті, якщо вона не є власником переданого їй майна. Виходячи з тієї обставини, що, працюючи з юридичною особою, маємо справу з нормативною, позитивно-правовою конструкцією. Подібний перенос понять приватного права на публічне право є закономірним.

Як зазначає В. Авер'янов, однією з моделей взаємодії публічного та приватного права є впровадження приватно-правових засад у публічно-правову матерію, коли суспільні відносини починають дедалі ширше регулюватися з використанням елементів приватно-правового методу [4].

Критику цивілістів можна враховувати у сфері, яка безпосередньо регулюється цивільним правом, а саме у сфері участі юридичної особи публічного права у цивільних майнових відносинах.

З погляду публічного права немає необхідності розробляти нову організаційно-правову форму юридичних осіб публічного права. Для можливості участі суб'єктів публічного права у цивільно-правових відносинах така форма, як юридична особа публічного права є необхідною.

Юридичними особами публічного права можуть бути як традиційні публічно-правові утворення, наприклад, саморегульовані установи, державні корпорації та інші суб'єкти. З одного боку, правова думка та суспільні відносини розвивалися шляхом засвоєння поняття юридичної особи саме цивільним правом.

З іншого боку, юридична особа була обмежена лише цивільними правовідносинами. Ця конструкція застосована й у інших галузях права. Якщо звернутися до римського права, то перший прототип юридичної особи був саме юридичною особою публічного права і не був юридичною особою цивільного права [5, с. 103–104].

У зарубіжному законодавстві юридичними особами були оголошені профспілкові організації, національно-культурні автономії, політичні партії та інші суб'єкти. Цим шляхом йшло і розвивалось законодавство України. Особливо активно виникали нові організаційно-правові форми юридичної особи в Україні наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років.

Законодавець у п. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України вказує на можливість застосування норм про юридичних осіб до України, суб'єктів України та місцевих адміністративно-територіальних одиниць, якщо інше не випливає із закону або особливостей цих суб'єктів.

Поняття юридичної особи, яке закріплене у Цивільному кодексі України, не зовсім підходить для міністерств, служб, агенцій, Центральної виборчої комісії України, регіональних представницьких органів, виконавчих органів місцевого самоврядування чи різноманітних установ, громадських організацій, суб'єкта України — Автономної Республіки Крим або місцевого самоврядування.

Аналізуючи чинне законодавство та суспільні відносини, можна дійти висновку про те, що юридичні особи публічного права існують де-факто. Такий стан справ закономірний, оскільки утворення правових інститутів завжди передують появі юридичних доктрин, які намагаються осмислити дані інститути.

У чинному законодавстві України є навіть згадка юридичних осіб публічного права. Також у ст. 1 Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою зазначено, що особи — це фізична особа чи юридична особа публічного чи приватного права [6].

Це формулювання зустрічається в акті міжнародного права, адже поняття юридичної особи публічного права присутнє в законодавстві багатьох країн. У більшості країн Європейського Союзу це поняття закріплено на рівні цивільного та/або торговельного кодексу (Італія, Іспанія, Нідерланди та ін.).

У деяких країнах, претендентів на вступ до Європейського Союзу існує спеціальний закон, який регулює інститут юридичних осіб публічного права (наприклад, Грузія).

Проте, незважаючи на визнання юридичних осіб публічного права, у різних державах є різне розуміння та різний ступінь регламентації даного інституту. Наприклад, у законодавстві Угорщини зазначено, що юридичні особи поділяються на

юридичних осіб публічного та приватного права, представлено деякі особливості.

Німеччина має розвинену правову інфраструктуру регулювання юридичних осіб публічного права. Німецьке цивільне уложення (нім. Bürgerliches Gesetzbuch, BGB, більш точний переклад — Цивільний кодекс) дає опосередковане визначення правового становища юридичних осіб публічного права, згадуючи їх у § 89, де передбачається їх відповідальність нарівні з іншими юридичними особами [7].

Така прогалина усувається рядом спеціальних законів ФРН. Закон ФРН «Про принципи бюджетного права федерального уряду та урядів земель» у § 48(2) передбачає рівне положення юридичних осіб публічного права, незалежно від рівня федеральної участі чи участі урядів земель, з іншими особами з точки зору їх місця у бюджетному процесі, але є винятки [8].

У Німеччині юридичними особами публічного права вважаються різного роду організації; корпоративні об'єднання осіб однієї професії (палати ремісників, об'єднання лікарів); численні корпорації, створювані для звільнення органів держави від господарської діяльності; органи, які здійснюють державні функції; громадські фонди тощо.

Статус юридичних осіб публічного права врегульовано не лише у країнах Європейського Союзу, а й у країнах, які мають намір вступу до ЄС. Відповідно до ст. 1509 Цивільного кодексу Грузії [9], до юридичних осіб публічного права належать державні та створені на основі законодавства недержавні організації. У цій країні також прийнято закон «Про юридичних осіб публічного права».

Досвід Грузії для деяких дослідників показовий, але питання виникає з приводу класифікації юридичних осіб публічного права в законодавстві Грузії. Критеріями градації можна назвати спосіб наділення юридичної особи владними повноваженнями, підстави та порядок виникнення юридичної особи та ін.

На думку А. Москаленко критерієм поділу (виокремлення видів юридичних осіб) є порядок виникнення і особливості самої юридичної особи [10, с. 93–98].

Види юридичних осіб публічного права у багатьох країнах сформувалися історично. Наприклад, в Австрії до них відносять органи влади та деякі публічно-правові утворення, у Німеччині — державні університети, торгово-промислові палати та деякі інші установи, які не є носіями публічної влади.

У науковій літературі виділяється п'ять видів юридичних осіб публічного права: держава; територіальні громади; органи публічної влади (державні та місцеві утворення); установи публічної влади (державні та місцеві утворення); неприбуткові організації соціального характеру [11; 12].

Існують суб'єкти, які потребують наділення статусом юридичної особи публічного права. Це специфічні організації, які поєднують здійснення

громадських функцій з активною участю у майновому обороті. Для такого кола юридичних осіб категорія юридичних осіб публічного права здатна забезпечити комплексне та гармонійне законодавче регулювання суспільних відносин, пов'язаних із заснуванням та діяльністю.

Йдеться про Національний банк України, ДП «Укркосмос», державні корпорації, державні (національні) холдингові компанії та інші суб'єкти. Концепція юридичних осіб публічного права повинна бути реалізована в законодавстві України у вигляді Закону України «Про юридичні особи публічного права». На це вказує іноземний досвід не лише країн Європейського Союзу, а й країн, які мають бажання вступити до Європейського Союзу, де ця концепція втілена на практиці. Сьогодні питання законодавчого закріплення юридичних осіб публічного права розглядається у законодавчих та наукових колах України [13].

З кожним роком кількість дослідників, які підтримують цю ідею або згодні з її основними положеннями, дедалі більше. Це не може не викликати схвалення, адже деякі суб'єкти, які вже існують в Україні, не вписуються у систему юридичної особи, закріплену у Цивільному кодексі України [14–16].

Це такі юридичні особи, як державна корпорація (наприклад, «Державна продовольчо-зернова корпорація України») та державна (національна) холдингова компанія. Публічне право, як галузь права, має закріплювати правове становище, що такі особи існують і вони відмінні від юридичних осіб приватного права.

Цивільний кодекс України має закріпити можливість та особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільному обороті. Таке законодавче закріплення допоможе легалізувати управління власністю, що є у розпорядженні даних юридичних осіб, безпосередньо вказавши на спрямованість діяльності — діяльність у публічних інтересах.

Поняття юридичної особи публічного права може розглядатися в широкому розумінні, тобто колективна сутність, яка є або може бути юридичною особою та здійснювати публічні функції, та у вузькому розумінні, а саме: юридичні особи, які мають особливу правову сутність та потребують введення окремої категорії для регулювання.

Під публічними функціями розуміються напрями діяльності різних суб'єктів, насамперед держави та органів місцевого самоврядування щодо задоволення публічного, тобто суспільного інтересу, визнаного і охоронюваного державою.

Основним критерієм для поділу юридичних осіб публічного права на групи є організаційно-правова форма. Другорядні ознаки: ступінь автономності юридичної особи та форма власності, на основі якої існує така юридична особа. На цій підставі можна виділити такі групи юридичних осіб публічного права:

1) Юридичні особи — органи публічної влади (зокрема міністерства, служби, агентства тощо). Ці юридичні особи публічного права типові всім країнам, але у сфері управління власністю існують такі, які становлять підвищений інтерес (наприклад, Фонд державного майна України, який є державним органом влади, який здійснює управління державним майном).

Ряд юридичних осіб, які входять до системи державного управління, належать до другої групи (Державне підприємство «НАЕК «Енергоатом»), оскільки вони мають високий рівень автономності. Органи публічної влади в Україні можуть існувати на державному, регіональному та місцевому рівні.

2) Юридичні особи в особливій організаційно-правовій формі (такі як державні та комунальні унітарні підприємства, державні холдингові компанії, Національний банк України та ін.). Особливість даних юридичних осіб публічного права у тому, що вони є органами влади, та створювалася спеціально для реалізації публічних функцій. Ці особи умовно можна поділити на два підвиди: унітарні підприємства та інші особливі види. Державні унітарні підприємства та комунальні унітарні підприємства — це форми участі публічної влади у цивільно-правових правовідносинах. Інші суб'єкти мають або окрему форму юридичної особи, або створюються спеціально.

3) Юридичні особи, створені у вигляді, передбаченій для цивільних правовідносин (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, фонд тощо), але здійснюють публічні функції. Держава або адміністративно-територіальне утворення створює юридичну особу у формі, передбаченій чинним цивільним законодавством, але наділяє публічними функціями, які не здійснює звичайний учасник цивільно-правових відносин.

Остання група не потребує доктринального обґрунтування ідеї юридичних осіб публічного права, оскільки подібні юридичні особи гармонійно існують у цивільно-правових межах.

Існує цивілістичний підхід, який полягає у тому, що будь-які публічні інтереси у сфері майнових відносин можна реалізувати, використовуючи суто інструментарій цивільного права. Створення особливих юридичних осіб є недоцільним, оскільки будь-яку юридичну особу можна створити у формі акціонерного товариства, фонду чи громадської організації та покласти публічні функції шляхом ухвалення відповідних рішень державних органів — творців такої юридичної особи або шляхом укладання договору.

Використання цивільно-правових інструментів обмежується приватними інтересами, тоді як сама форма юридичної особи має говорити, що ця особа представляє публічні, а не приватні інтереси. Тому виділення у законодавстві організаційно-правової форми юридичної особи публічного права для другої групи є необхідним кроком для гармонійного розвитку суспільних відносин у сфері конституційного права.

Провісники юридичних осіб у Давньому Римі мали більше спільного з юридичними особами публічного, а не приватного права. Суть таких осіб полягала у тому, щоб висловлювати волю народу, а не відстоювати приватні інтереси. У цьому полягає суть сучасних юридичних осіб публічного права. Сучасне публічне право пропонує дві методології, за допомогою яких можна визначити «публічність» особи: через мету діяльності суб'єкта (задоволення публічного інтересу) та через факт відповідності формальному статусу такого суб'єкта (вказівка в законі на особливий статус).

В Україні домінує другий підхід, що не сприяє розвитку розуміння концепції юридичної особи публічного права, а прив'язує суспільні відносини до недосконалого законодавства. Стає необхідністю внесення змін до законодавства, за допомогою яких повинен отримати правове регулювання інститут юридичної особи публічного права.

Висновки. Юридичні особи публічного права — важливий інститут у системі державного управління та управління публічною власністю. В Україні використовуються особливі форми юридичних осіб, які діють у публічних інтересах. У законодавстві України інститут юридичної особи публічного права передбачено Цивільним кодексом України. Закону України «Про юридичну особу публічного права» немає.

Юридична особа публічного права — це правова форма, створена для участі у відповідних суспільних відносинах, метою діяльності якої є задоволення публічного інтересу, яка може бути визначена у законодавстві як «юридична особа публічного права». До таких юридичних осіб належать: юридичні особи — органи публічної влади; юридичні особи з особливою організаційно-правовою формою; юридичні особи, створені у вигляді, передбаченій для цивільних правовідносин — акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, фонди, які здійснюють публічні функції. Без чіткого визначення у законодавстві України інституту юридичної особи публічного права забезпечити високу ефективність у сфері публічного управління буде складно.

Література

1. Кулініч О.О. Підстави набуття статусу фізичної особи публічного права // *Lex Portus*. 2016. № 2. С. 64–75.
2. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. *Загальне адміністративне право* / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/358156.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).
3. *Адміністративне право України. Повний курс* / В.Галуцько, П.Діхтієвський, О.Кузьменко та ін.; за ред. В.Галуцька, О.Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛІУС, 2021. 656 с.
4. Авер'янов Вадим Борисович. *Вибрані наукові праці* / упоряд.: Андрійко О.Ф. та ін.; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Андрійко. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
5. Піддубна В.Ф. Історія виникнення та розвитку юридичних осіб публічного права // *Modern historical science: changes and development synergy of research studies*: Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. Р. 101–118. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-087-2-5>.
6. *Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року* (Офіційний переклад). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (дата звернення: 12.11.2023).
7. *Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 25. Oktober 2023* / Das Bundesministerium der Justiz und das Bundesamt für Justiz (Bundesrepublik Deutschland). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення: 12.11.2023).
8. *Gesetz über die Grundsätze des Haushaltsrechts des Bundes und der Länder (Haushaltsgrundsätzegesetz – HGrG)*; zuletzt geändert durch vom 14. August 2017 / Das Bundesministerium der Justiz und das Bundesamt für Justiz (Bundesrepublik Deutschland). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hgrg/BJNR012730969.html> (дата звернення: 12.11.2023).
9. *Civil Code of Georgia* / Parliament of Georgia, 28.06.2023. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/%2031702?publication=125> (дата звернення: 12.11.2023).
10. Москаленко А.О. *Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права*: дис. ... д-ра філософії: спец. 081 — Право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 239 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22335> (дата звернення: 12.11.2023).
11. Ільницька Н. Проблеми класифікації юридичних осіб за законодавством України // *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 5–10. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.01>.
12. Гнатів О. Юридичні особи публічного права: підходи до розуміння // *Law. State. Technology*. 2022. Вип. 1. С. 39–45. doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2022-1-6>
13. *Відповідь Апарату Верховної Ради України на звернення Миколи Санизі від 12.12.2022 р. за вх. № 212725 (1067608)*. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/106668/response/367425/attach/3/1067758.pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 12.11.2023).
14. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.11.2023).
15. *Адміністративна відповідальність юридичних осіб. Законодавство. Судова практика* / Укладачі: Бортняк К.В., Золотарьова М.К., Микитюк М.А., Пасіка С.П., Петков С.В., Скриньковський Р.М., Чубенко А.Г.; За заг ред. С.В. Петкова. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 272 с.
16. Боднарчук О.Г., Бортняк В.А., Бортняк К.В., Грицай Т.Г., Добрянська Н.В., Золотарьова М.К., Петков С.В., Скриньковський Р.М. *Проведення у справах про адміністративні правопорушення* / Під заг. ред. С.В. Петкова. Київ : КНТ, 2023. 197 с.

References

1. Kulinich O.O. Pidstavy nabuttia statusu fizychnoi osoby publichnoho prava // *Lex Portus*. 2016. № 2. S. 64–75.
2. Melnyk R.S., Bevzenko V.M. *Zahalne administratyvne pravo* / Za zah. red. R.S. Melnyka. Kyiv: Vaite, 2014. 376 s. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/358156.pdf> (date of access: 12.11.2023).
3. *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* / V. Halunko, P. Dikhtiiivskyyi, O. Kuzmenko ta in.; za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vydannia chetverte. Kherson: OLDI-PLIUS, 2021. 656 s.
4. *Averianov Vadym Borysovych. Vybrani naukovy pratsi* / uporiad.: Andriiko O.F. ta in.; za zah. red. Yu.S. Shemshuchenka, O.F. Andriiko. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2011. 448 s.
5. Piddubna V.F. Istoriia vynyknennia ta rozvytku yurydychnykh osib publichnoho prava // *Modern historical science: changes and development synergy of research studies*: Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. P. 101–118. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-087-2-5>.
6. *Zvedenyi tekst Mizhnarodnoi konventsii pro tsyvilnu vidpovidalnist za shkodu vid zabrudnennia naftoiu 1992 roku* (Ofitsiinyi pereklad). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (date of access: 12.11.2023).
7. *Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 25. Oktober 2023* / Das Bundesministerium der Justiz und das Bundesamt für Justiz (Bundesrepublik Deutschland). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (date of access: 12.11.2023).

8. *Gesetz über die Grundsätze des Haushaltsrechts des Bundes und der Länder (Haushaltsgrundsätzegesetz — HGrG)*; zuletzt geändert durch vom 14. August 2017 / Das Bundesministerium der Justiz und das Bundesamt für Justiz (Bundesrepublik Deutschland). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hgrg/BJNR012730969.html> (date of access: 12.11.2023).

9. *Civil Code of Georgia* / Parliament of Georgia, 28.06.2023. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/%2031702?publication=125> (date of access: 12.11.2023).

10. Moskalenko A. O. *Administratyvno-pravove rehuliuвання статусу юридычныkh осиб publichnoho prava: dys. ... d-ra filosofii: spets. 081 — Pravo / Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia"*. Odesa, 2022. 239 s. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22335> (date of access: 12.11.2023).

11. Ilnytska N. Problemy klasyfikatsii yurydychnykh осиб за zakonodavstvom Ukrainy // *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 9. S. 5–10. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.01>

12. Hnativ O. Yurydychni osoby publichnoho prava: pidkhody do rozuminnia // *Law. State. Technology*. 2022. Vyp. 1. S. 39–45. doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2022-1-6>.

13. *Vidpovid Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy na zvernennia Mykoli Sapizi vid 12.12.2022 r. za vkh. № 212725 (1067608)*. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/106668/response/367425/attach/3/1067758.pdf?cookie_passthrough=1 (date of access: 12.11.2023).

14. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* vid 16.01.2003 r. № 435-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 12.11.2023).

15. *Administratyvna vidpovidalnist yurydychnykh осиб. Zakonodavstvo. Sudova praktyka / Ukladachi: Bortniak K. V., Zolotarova M. K., Mykytiuk M. A., Pasika S. P., Petkov S. V., Skrynkovskyy R. M., Chubenko A. H.; Za zah red. S. V. Petkova*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 272 s.

16. Bodnarchuk O. H., Bortniak V. A., Bortniak K. V., Hrytsai T. H., Dobrianska N. V., Zolotarova M. K., Petkov S. V., Skrynkovskyy R. M. *Provadzhenia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia / Pid zah. red. S. V. Petkova*. Kyiv: KNT, 2023. 197 s.

Явний Олексій Іванович

аспірант

Львівського університету бізнесу та права

Yavnyy Oleksiyy

Postgraduate Student of the

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0009-0006-5885-2697

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9279

ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

LEGAL FACT: CONCEPTS AND FEATURES

Анотація. У статті досліджуються особливості юридичного факту з точки зору трактування поняття та виділення основних ознак. Виявлено, що термін «юридичні факти» поєднує в собі два тісно пов'язані аспекти: фактичний і юридичний. З'ясовано, що основними характеристиками юридичних фактів є індивідуальність, соціальне значення, об'єктивне вираження, зв'язок із законом і причинний зв'язок з правовими результатами. Встановлено, що основною функцією юридичних фактів є забезпечення виникнення, зміни та припинення правовідносин. З'ясовано, що за результатами юридичні факти поділяються на: правоутворювані; змінювані відповідно до закону; правоприпинюючі. Визначено, що юридичні факти мають конкретність, індивідуальність, просторово-часові характеристики, нормативну формалізованість та інформаційність. Виявлено, що юридичні факти мають конкретний характер, виражаються в конкретних діях або подіях і мають конкретні й об'єктивні, а не абстрактні результати. Встановлено, що основна ознака юридичних фактів полягає в тому, що в правових нормах відображається юридична модель реальної дійсності, тобто відбувається юридичне відображення, і саме ця ознака дозволяє припустити, чи є та чи інша життєва ситуація юридичним фактом чи ні. Розкрито класифікацію юридичних фактів за характером наслідків, що виникають внаслідок наявності певних обставин. Визначено характеристики юридичного факту цивільно-правових зобов'язань. Розкрито особливості юридичних фактів, які можуть вплинути на зміст превентивних кримінально-правових правовідносин. Виявлено, що юридичні факти, які можуть бути встановлені за окремими процедурами, – це нормативно закріплені явища реальної дійсності (конкретні життєві обставини), що існують у межах реального простору і часу, мають прямо виражену форму і призводять до настання конкретних подій. Відзначено особливості юридичних фактів у податкових правовідносинах. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження правової природи юридичних фактів у трудовому законодавстві.

Ключові слова: юридичний факт, дії, події, обставини, правові відносини, суспільні відносини, теорія права.

Summary. The article examines the features of a legal fact from the point of view of interpreting the concept and identifying the main features. It has been established that the term «legal facts» combines two closely related aspects: factual and legal. It has been established that the main characteristics of legal facts are individuality, social meaning, objective expression, connection with the law and causal connection with legal results. It has been established that the function of legal facts is to ensure the emergence, change and termination of legal relations. It was found that according to the results, legal facts are divided into: legally formable; amended by law; terminating. It has been determined that legal facts have specificity, individuality, spatio-temporal characteristics, normative formalization and information. It has been revealed that legal facts are specific in nature, expressed in specific actions or events and have specific and objective rather than abstract results. It has been established that the main feature of legal facts is that legal norms reflect the legal model of reality, that is, legal reflection occurs, and it is this feature that allows us to assume whether a particular life situation is a legal fact or not. The classification of legal facts according to the nature of the consequences arising from the presence of certain circumstances is disclosed. The characteristics of the legal fact of civil obligations are determined. The features of legal facts that may affect the content of preventive criminal legal relations are revealed. It has been revealed that legal facts that can be established through separate procedures are normatively established phenomena of reality (specific life circumstances), existing within real space and time, have a directly expressed form and lead to the occurrence of specific events. The peculiarities of legal facts in tax legal relations are noted. The prospect of these studies in this direction is the study of the legal nature of legal facts in labor legislation.

Key words: legal fact, actions, events, circumstances, legal relations, social relations, legal theory.

Постановка проблеми. Вчення про юридичні факти бере свій початок із загальної теорії права і є актуальним практично для всіх галузей права. Це питання ніколи не втратить своєї актуальності, оскільки є фундаментальною основою побудови та дослідження правовідносин. Юридичні факти, що лежать в основі виникнення прав та обов'язків, є одними з основних категорій теорії права та окремих галузей права. Юридичні факти піддаються постійним змінам під впливом розвитку суспільних відносин у різних сферах суспільного життя, що призводить до появи нових об'єктів, нових способів правового оформлення, нових ситуацій, які можна віднести до юридичних фактів. Навколо розуміння природи, змісту та суті окремих категорій точиться багато наукових дискусій, що зумовлюють актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичні факти (поняття, види, особливості, ознаки тощо) є предметом досліджень багатьох вчених та практиків. Зокрема, вагомий внесок у дослідження і розвиток цієї теми зробили такі науковці та практики: О. Басай [1], К. Гичка [2], В. Гордєєв [3], С. Кімчинська [4], А. Коструба [5; 6], О. Мельник [7], І. Митрофанов [8], М. Пленюк [9], Є. Харитонов [10], Н. Хатнюк [11] та інші. Проте аналіз наукових досліджень, включаючи при цьому результати аналізу літератури [12–20], доводить, що описані вченими питання ще не до кінця вивчені, зокрема з теоретико-практичної точки зору.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості юридичного факту з точки зору трактування поняття та виділення основних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття юридичних фактів є фундаментальною основою відповідних теорій, а дослідження їх змісту пов'язане з розробкою загальної теорії правових понять і відповідає потребам практики. Термін «юридичні факти» поєднує в собі два тісно пов'язані аспекти: фактичний і юридичний. За своїм змістом юридичний факт — це реальне явище дійсності, тобто подія чи дія. З іншого боку, ці фактичні юридичні факти призводять до певних наслідків і тому виступають як юридичні факти.

Що стосується юридичних фактів, то їх пропонується визначати як ситуації (дії приватних і публічних осіб, події, які є передбачуваними і прямо не визначені в законі, але відповідають загальним засадам права) за наявності або відсутності юридичних норм. З цим пов'язане настання певних правових наслідків, зокрема виникнення прав та обов'язків. Правова проблематика змінюється з урахуванням змін, які відбуваються в суспільстві, що зумовлює актуальність і практичну необхідність проведення додаткових наукових досліджень сутності та характеру правових проблем юридичних фактів у різних сферах суспільного життя [1].

Юридичний факт — це конкретна життєва ситуація у вигляді дії чи події, з якою правові норми пов'язують правові наслідки, які передбачають виникнення, зміну або припинення правовідносин, набуття певних прав та обов'язків. Основними характеристиками юридичних фактів є індивідуальність, соціальне значення, об'єктивне вираження, зв'язок із законом і причинний зв'язок з правовими результатами. Основною функцією юридичних фактів є забезпечення виникнення, зміни та припинення правовідносин. За результатами юридичні факти поділяються на: правоутворювані; змінювані відповідно до закону; правоприпинюючі. Окрім того, юридичні факти також поділяються на прості та складні. Останні зазвичай називають матеріальними зв'язками. Тобто це низка окремих фактів, які мають юридичне значення лише тоді, коли вони присутні як єдине ціле, оскільки правові норми є частиною комплексу, який створює, змінює або припиняє правовідносини [3].

Юридичні факти мають конкретність (юридичний факт — це об'єктивна ситуація дійсності), індивідуальність (виявляється в діях певних суб'єктів правовідносин), просторово-часові характеристики (юридичні факти завжди існують у часі та просторі), нормативну формалізованість (юридичні факти прямо чи опосередковано визначаються правовими нормами) та інформаційність (юридичні факти — це відомості про стан суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню), узгодженість (існують фактичні і юридичні наслідки та сукупність юридичних наслідків (одні й ті самі юридичні факти можуть одночасно спричиняти право для сторін, змінювати право чи припиняти право)) [6].

Не вдаючись до обговорення поняття юридичних фактів, доцільно зауважити, що практично всі юридичні факти мають ряд загальних ознак, які утворюють їх найбільш істотні ознаки. Водночас для повного розуміння природи юридичних фактів необхідно поглибити дослідження та визначити їх основні ознаки:

1. Конкретність. Особливість юридичних фактів виявляється в тому, що ними не можуть бути думки, події внутрішнього духовного життя тощо. Правовий зміст (характер) конкретної ситуації залежить від волі законодавця, а не від учасників правовідносин, але без законодавця ця ситуація не могла б виникнути. Право не створює фактів, воно виникає та існує поза фактами, але воно регулює факти та надає їм правовий статус з метою впорядкування суспільних відносин. Водночас закон у даному випадку не має узагальнюючого значення.

2. Індивідуальність. Юридичні факти зазвичай складаються з дій конкретних суб'єктів. Навіть якщо юридична подія функціонує як юридичний факт, це впливає на характер або предмет конкретного, повністю визначеного суб'єкта, який інакше

байдужий до права. Юридичні факти можуть бути індивідуальними, оскільки дії конкретної особи створюють правовідносини з цією особою. Однак якщо говорити про абсолютні правовідносини, то індивідуальність виражається в праві певної особи власника вільно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном і в обов'язку нескінченної кількості осіб не втручатися. Ці повноваження здійснює конкретна особа — власник.

3. Темпоральність. Юридичні факти мають реально існувати в матеріальному світі і, так би мовити, зникати, оскільки є конкретними життєвими ситуаціями, з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, правосуб'єктності, прав чи обов'язків. Юридичні факти мають часовий масштаб. Незалежно від того, що правові відносини можуть встановлюватися, змінюватися та припинятися, сама правова ситуація неминуче проходить два, якщо не завжди три, із зазначених вище етапів. Як і всі ситуації в реальному житті, юридичні факти мають початок і кінець. Вони виникають (відбуваються) і припиняються, але їм завжди притаманна певна тривалість існування. Існування юридичного факту може вимірюватися секундами, хвилинами, годинами, днями, тижнями, місяцями, роками і навіть долями секунди. У визначенні наявності юридичного факту правозастосовна практика дає можливість виробити різноманітний інструментарій визначення наявності юридичного факту. Юридичні факти, що існують у певний час, існують і в певному місці (просторі). Місце існування юридичного факту відноситься до конкретного регіону [5].

Юридичний факт — це конкретна ситуація, в якій норма права містить правову модель і має ряд ознак, що відрізняють її від інших ситуацій, які не є юридичними фактами і тому не тягнуть за собою правових наслідків. Юридичні факти мають конкретний характер, виражаються в конкретних діях або подіях і мають конкретні й об'єктивні, а не абстрактні результати. Основна ознака юридичних фактів полягає в тому, що в правових нормах відображається юридична модель реальної дійсності, тобто відбувається юридичне відображення, і саме ця ознака дозволяє припустити, чи є та чи інша життєва ситуація юридичним фактом чи ні. Наведені вище ознаки повною мірою розкривають природу юридичних фактів, а тому являють собою певною мірою набір засобів, за допомогою яких науковці та юристи можуть виділити ті життєві обставини, які мають юридичні наслідки та можуть вважатися юридичними фактами [5].

Оскільки класифікація юридичних фактів можлива з різних підстав, подальше їх дослідження залишається науковим інтересом з теоретичної та практичної позиції. Тому ми продовжимо розглядати ті, які здаються нам найважливішими. Особливо цікавою є класифікація юридичних фактів за ви-

дом результатів. Відповідно до цього критерію юридичні факти традиційно поділяються на юридичні справи юридичного визначення, юридичної зміни та юридичного припинення. Існування юридичних фактів пов'язане з виникненням правовідносин. Обставина зміни права веде до зміни існуючих правовідносин. З фактом припинення закон пов'язує припинення вже існуючих правовідносин. Однак ця класифікація не враховує всі варіанти правовідносин (наприклад, призупинення правовідносин, продовження після призупинення тощо) [10].

Тому більш правильним видається підхід до класифікації юридичних фактів за характером наслідків, що виникають внаслідок наявності певних обставин. У цьому випадку їх можна розділити більш ніж на три види:

1. Юридичні факти, що встановлюють права. Виникнення правовідносин пов'язане з їх існуванням. Наприклад, договір найму квартири є підставою, з якої виникають права та обов'язки щодо користування цією квартирою (ст. 810 Цивільного кодексу України [12]).

2. Юридичні факти, які змінюють право. Наявність цих фактів змінює існуючі правовідносини. Прикладом може бути договір міни (ст. 713 Цивільного кодексу України [12]).

3. Юридичні факти, що припиняють права. Це ситуація, наявність якої припиняє існуючі правовідносини. Наприклад, через конфіскацію особа позбавляється права власності на майно (ст. 354 Цивільного кодексу України [12]).

4. Юридичні факти, що перешкоджають створенню або перетворенню права. Це ситуація, яка визначає юридичну неможливість виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Наприклад, таким «тривожним» фактом є наявність близьких стосунків, що виключають можливість шлюбу (ст. 26 Сімейного кодексу України [13]).

5. Юридичні факти, що припиняють право. Наприклад, перебіг позовної давності зупиняється у випадках, передбачених ст. 263 Цивільного кодексу України [12]).

6. Юридичні факти, що поновлюють права. Сюди ж відносяться ситуації, в яких відновлюються раніше існуючі права. Наприклад, за наявності особи, оголошеної померлою, суд може скасувати відповідне рішення, а особа може вимагати повернення належного їй майна від іншої юридичної особи (ст. 48 Цивільного кодексу України [12]). У цьому випадку відновлення права на майно пов'язується з двома обставинами: наявністю особи, оголошеної померлою, скасуванням рішення суду про оголошення особи померлою.

Юридичний факт цивільно-правових зобов'язань має такі характеристики: це конкретне життєве середовище, юридична структура якого закріплена в правових нормах та/або інших соціальних регуляцій; створення відповідних правових

наслідків, передбачених юридичною формою, такі як створення, зміна, припинення, призупинення, відновлення цивільно-правових зобов'язань [9].

Юридичні факти зумовлюють виникнення, зміну та результуючу динаміку процесуальних норм у зв'язку з реальною реалізацією нормативних положень права та правильним виконанням судових рішень [4].

Залежно від галузі юридичні факти можна поділити на: приватноправові (виникають у судовій сфері — цивільне, сімейне, трудове право тощо); публічно-правові (знаходиться в таких галузях публічного права, як адміністративне, кримінальне, фінансове право тощо). Юридичні факти можна виділити після вказівки на зв'язок між наявністю чи відсутністю певних явищ і правовими наслідками: позитивні (їх наявність необхідна для виникнення правовідносин, наприклад, договір є підставою — виникнення зобов'язальних договірних правовідносин); негативні (їх наявність, наприклад, перешкоджає виникненню правовідносин). Залежно від вимог до спеціального (офіційного, документального) підтвердження юридичні факти можна поділити на: строго формальні (контракти у встановленій законом формі), нотаріальні акти, процесуальні документи тощо); неофіційні (заключні заходи, усні домовленості, прості письмові договори, укладені за бажанням сторін тощо). Залежно від ознаки важливості для динаміки правовідносин юридичні факти позначаються в законі як: істотні (які найкраще відображають наміри сторін) або істотні в законі, наприклад, первісний договір, факт заподіяння шкоди тощо; субординаційні або другорядні (всі інші ситуації, які мають юридичне значення для виникнення та зміни правовідносин, наприклад, додаткові угоди про приєднання до основного договору, заповідальне розпорядження). Перелік наведених класифікацій юридичних фактів не є вичерпним і пропонується їх поділяти та групувати за різними ознаками (наприклад, прості та складні, матеріальні та процесуальні тощо). Крім «звичайних» юридичних актів, можна виділити також «фактичні правовідносини», суть яких полягає в тому, що наявність (або відсутність) інших правовідносин має правові наслідки щодо виникнення, припинення тощо цих правових відносин. Проте, враховуючи те, що класифікація юридичних фактів може бути дуже різною, бажано зупинитися на класифікації юридичних фактів за наявністю чи відсутністю елементів волі та їх характером, тобто значення предмета. Найпоширенішим юридичним фактом у вітчизняній юриспруденції є розслідування виникнення, припинення та зміни правовідносин [10].

До юридичних фактів належать ті, які змінюють як запобіжні, так і відновлювальні кримінально-правові відносини. Такими юридичними фактами, які можуть вплинути на зміст пре-

вентивних кримінально-правових правовідносин, може бути, зокрема, добровільна відмова, тобто остаточне припинення особою замаху на готування чи вчинення злочину за власним бажанням, якщо він також усвідомлював можливість покласти край злочину. При вчиненні злочину можуть виникнути нові обставини і мотиви, що суперечать раніше висловленим злочинним намірам. Під впливом цих факторів у людини може сформуватися розуміння не лише необхідності змін, а й необхідності повного припинення розпочатої протиправної злочинної діяльності. Зміна і припинення злочинної поведінки може відбуватися не тільки проти волі індивіда, а й завдяки його волі. І якщо в першому випадку мова йде про незакінчений злочин, то в другому — про добровільну відмову від доведення злочину до кінця. У даному випадку йдеться про запобігання суспільно небезпечним наслідкам кримінально протиправних дій чи бездіяльності [8].

Кримінальний кодекс України передбачає достатню кількість юридичних фактів, які можуть змінити відновні кримінальні правовідносини. Включення розглянутих питань пов'язане з діями, що відбуваються за вчиненням злочину, добровільно спрямованими на попередження, нейтралізацію або зменшення суспільно небезпечної шкоди, заподіяної злочинцем, і які не пов'язані зі злочинцем і розкриття яких сприяє цьому злочину. Це новий злочин із сумлінним ставленням до праці та основним засобом виправлення, які свідчать про каяття у вчиненому та різного ступеня виправлення чи підвищеної суспільної безпеки винного [14].

Соціальні відносини, в тому числі і соціальні зв'язки членів суспільства, неможливо координувати за допомогою спеціальних органів регулювання. Це безпідставне правове регулювання, конкретна реальна ситуація, яка в теорії отримала назву юридичного факту. Доцільність наукових визначень юридичних фактів у сфері здійснення судової влади визначається тим, що вони посідають провідне місце в механізмах правового регулювання. Найважливішим у процесі правового регулювання є правова гарантія виникнення, припинення та перетворення правовідносин у сфері здійснення судової влади. У ході висвітлення характеристики юридичних фактів як основи виникнення, припинення та перетворення правовідносин у сфері здійснення судової влади можна сформулювати їх визначення як об'єктивного явища дійсності, що існує у формі подій або діяння (дія чи бездіяльність), що призводить до виникнення, зміни чи припинення суспільних відносин у сфері здійснення судової влади та характеризується здатністю давати правові оцінки, використання, спостереження, реалізація або використання правових норм для регулювання суспільних відносин, створених цим явищем [7].

Юридичні факти, які можуть бути встановлені за окремими процедурами, — це нормативно закріплені явища реальної дійсності (конкретні життєві обставини), що існують у межах реального простору і часу, мають прямо виражену форму і призводять до настання конкретних подій. Правові наслідки, особливо виникнення, зміна або припинення юридичних прав та обов'язків, є безспірними і не можуть бути встановлені інакше, як у судовому порядку [2].

Доцільно такі відзначити особливості юридичних фактів у податкових правовідносинах. Проаналізувавши природу юридичних фактів як підстави виникнення податкових правовідносин, з метою уніфікації наукової позиції щодо розуміння поняття «юридичні факти», варто надати таке їх визначення в податковому праві: обставини об'єктивної дійсності, які мають форму події чи дії (бездіяльність), що призводять до виникнення, зміни та припинення податкових правовідносин і характеризуються параметрами правової кваліфікації, що є підставою для їх застосування, податково-правовими умовами, що виникають в результаті цих обставин з метою дотримуватися,

впроваджувати або застосовувати правові стандарти для регулювання відносин. У податковому праві загальні ознаки юридичних фактів характеризують виразність юридичних фактів у податково-правових відносинах, тоді як спеціальні ознаки характеризують юридичні факти лише в окремих випадках, у яких виникає окреме податково-правове відношення. Юридичні факти податкового права фіксуються у формі індивідуальних податкових законів, не припускаючи договірної основи рішень, і характеризуються як нормативно встановлені факти, з якими норми податкового права пов'язують виникнення, зміну та припинення податкових правовідносин [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведених досліджень виокремлено основні аспекти юридичних фактів з позиції теоретичного тлумачення та характерних ознак. У статті розкрито тлумачення поняття юридичних фактів, виокремлено їх характерні ознаки, представлено видову класифікацію юридичних фактів.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження правової природи юридичних фактів у трудовому законодавстві.

Література

1. Басай О.В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект // *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3(6). С. 8–16.
2. Гичка К.І. Поняття та ознаки юридичних фактів, які можуть бути встановлені в порядку окремого провадження // *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 147–159.
3. Гордєєв В.В. Правова природа юридичного факту // *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 732–737.
4. Кімчинська С.В. Юридичні факти як елемент механізму цивільного процесуального регулювання // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 14(2). С. 26–28.
5. Коструба А.В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України // *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 168–172.
6. Коструба А. *Юридичний факт, поняття юридичного факту*. 2020. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3842599>
7. Мельник О.Г. Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33, Т. 1. С. 32–35.
8. Митрофанов І.І. Поняття та види юридичних фактів у кримінальному праві // *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 63–77.
9. Пленюк М.Д. Поняття та ознаки юридичних фактів у доктрині зобов'язального права // *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 17. С. 121–126.
10. Харитонов Є.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів // *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 73–81.
11. Хатнюк Н.С. Юридичний факт як підстава виникнення податкових правовідносин // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6, Т. 1. С. 107–111.
12. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата доступу: 01.10.2023).
13. *Сімейний кодекс України* від 10.01.2002 р. № 2947-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата доступу: 01.10.2023).
14. *Кримінальний кодекс України* від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата доступу: 01.10.2023).
15. Боднарчук О.Г., Бортняк В.А., Бортняк К.В., Грицай Т.Г., Добрянська Н.В., Золотарьова М.К., Петков С.В., Скриньковський Р.М. *Провадження у справах про адміністративні правопорушення* / Під заг. ред. С.В. Петкова. Київ: КНТ, 2023. 197 с.

16. Бортняк К.В., Золотарьова М.К., Микитюк М.А., Пасіка С.П., Петков С.В., Скриньковський Р.М., Чубенко А.Г. *Адміністративна відповідальність юридичних осіб. Законодавство. Судова практика* / За заг. ред. С.В. Петкова. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 272 с.

17. *Державна таємниця як складова національної безпеки України: охорона та доступ до державної таємниці; законодавче забезпечення державної таємниці; відповідальність за розголошення державної таємниці; особливості дотримання державної таємниці під час відправлення правосуддя; особливості регулювання в особливий період та під час воєнного стану* / Укл.: Джус О.А., Золотарьова М.К., Копотун І.М., Макарова Т.П., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Петков С.В., Скриньковський Р.М., Сопільник Л.І., Чубенко А.Г., Шевченко А.М. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 438 с.

18. *Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 1 вересня 2023 року* / Авт. колектив: Ануфрієв М.І., Боднарчук О.Г., Вітвіцький С.С., Данилевська Ю.О., Дрозд О.Ю., Дрофич Ю.В., Дубенко О.І., Журавльов Д.В., Золотарьова М.К., Козяр Р.Я., Колб О.Г., Копотун І.М., Леоненко М.І., Леоненко Т.Є., Лошицький М.В., Макарова Т.П., Микитюк М.А., Міненко С.І., Муляр Г.В., Назимко Є.С., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Петков В.П., Петков С.В., Пономарьова Т.І., Скриньковський Р.М., Сопільник Л.І., Стратонов В.М., Топчій В.В., Хмиз М.В., Чубенко А.Г.; За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 1208 с.

19. *Науково-практичний коментар Кодексу законів про працю України. Станом на 5 жовтня 2023 року* / Авт. колектив: Ануфрієв М.І., Армаш Н.О., Беззубов Д.О., Боднарчук О.Г., Вітвіцький С.С., Гудима В.В., Данилевська Ю.О., Дрозд О.Ю., Дрофич Ю.В., Дубенко О.І., Журавель Я.В., Журавльов Д.В., Золотарьова М.К., Козяр Р.Я., Кондратенко В.М., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Лошицький М.В., Макарова Т.П., Манжула А.А., Микитюк М.А., Міненко С.І., Назимко Є.С., Пасіка С.П., Петков В.П., Петков С.В., Пономарьова Т.І., Скриньковський Р.М., Соболь Є.Ю., Сопільник Л.І., Стародубов І.В., Теремецький В.І., Топчій В.В., Хмиз М.В., Чубенко А.Г.; За заг. ред. Теремецького В.І. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 420 с.

20. *Настільна книга слідчого (дознавача, детектива): теорія та практика, особливості провадження під час воєнного стану* / Укл.: Ануфрієв М.І., Боднарчук О.Г., Бортняк В.А., Бортняк К.В., Вітвіцький С.С., Добрянська Н.В., Дрозд О.Ю., Дрофич Ю.В., Дубенко О.І., Золотарьова М.К., Комісаров С.А., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Лошицький М.В., Микитюк М.А., Назимко Є.С., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Петков В.П., Петков С.В., Пономарьова Т.І., Скриньковський Р.М., Чубенко А.Г. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 788 с.

References

1. Basai O.V. Poniattia yurydychnykh faktiv: teoretychnyi aspekt // *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2014. Vyp. 3(6). S. 8–16.
2. Hychka K.I. Poniattia ta oznaky yurydychnykh faktiv, yaki mozhut buty vstanovleni v poriadku okremoho provadzhenia // *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. 2013. Vyp. 31. S. 147–159.
3. Hordieiev V.V. Pravova pryroda yurydychnoho faktu // *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. 51. S. 732–737.
4. Kimchynska S.V. Yurydychni fakty yak element mekhanizmu tsyvilnoho protsesualnoho rehuliuвання // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. 2015. Vyp. 14(2). S. 26–28.
5. Kostruba A.V. Poniattia yurydychnykh faktiv ta yikh oznaky v tsyvilnomu pravi Ukrainy // *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2011. № 1. S. 168–172.
6. Kostruba A. Yurydychnyi fakt, poniattia yurydychnoho faktu. 2020. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3842599>
7. Melnyk O.H. Poniattia yurydychnykh faktiv yak pidstav vynykennia, pryypynennia ta transformatsii pravovykh vidnosyn u sferi realizatsii sudovoi vlady // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2015. Vyp. 33, T. 1. S. 32–35.
8. Mytrofanov I.I. Poniattia ta vydy yurydychnykh faktiv u kryminalnomu pravi // *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2014. № 7. S. 63–77.
9. Pleniuk M.D. Poniattia ta oznaky yurydychnykh faktiv u doktryni zoboviazalnoho prava // *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2017. № 17. S. 121–126.
10. Kharytonov Ye.O. Deiaki pytannia klasyfikatsii yurydychnykh faktiv // *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2008. Vyp. 42. C. 73–81.
11. Khatniuk N.S. Yurydychnyi fakt yak pidstava vynykennia podatkovykh pravovidnosyn // *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*. 2016. № 6, T. 1. S. 107–111.
12. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* vid 16.01.2003 r. № 435-IV (iz zminyamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 01.10.2023).
13. *Simeinyi kodeks Ukrainy* vid 10.01.2002 r. № 2947-III (iz zminyamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (date of access: 01.10.2023).
14. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminyamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 01.10.2023).

15. Bodnarchuk O.H., Bortniak V.A., Bortniak K.V., Hrytsai T.H., Dobrianska N.V., Zolotarova M.K., Petkov S.V., Skrynkovskyy R.M. *Provdzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia* / Pid zah. red. S.V. Petkova. Kyiv: KNT, 2023. 197 s.

16. Bortniak K.V., Zolotarova M.K., Mykytiuk M.A., Pasika S.P., Petkov S.V., Skrynkovskyy R.M., Chubenko A.H. *Administratyvna vidpovidalnist yurydychnykh osib. Zakonodavstvo. Sudova praktyka* / Za zah. red. S.V. Petkova. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 272 s.

17. *Derzhavna taiemnytsia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: okhorona ta dostup do derzhavnoi taiemnytsi; zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi taiemnytsi; vidpovidalnist za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi; osoblyvosti dotrymanna derzhavnoi taiemnytsi pid chas vidpravlennia pravosuddia; osoblyvosti rehuliuвання v osoblyvyi period ta pid chas voiennoho stanu* / Ukl.: Dzhus O.A., Zolotarova M.K., Kopotun I.M., Makarova T.P., Mykytiuk M.A., Pavliuk O.O., Pasika S.P., Petkov S.V., Skrynkovskyy R.M., Sopilnyk L.I., Chubenko A.H., Shevchenko A.M. Kyiv: VD «Profesional», 2023. 438 s.

18. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Stanom na 1 veresnia 2023 roku* / Avt. kolektyv: Anufriiev M.I., Bodnarchuk O.H., Vitvitskyi S.S., Danylevska Yu. O., Drozd O.Yu., Drofych Yu. V., Dubenko O.I., Zhuravlov D.V., Zolotarova M.K., Koziar R.Ya., Kolb O.H., Kopotun I.M., Leonenko M.I., Leonenko T.Ye., Loshytskyi M.V., Makarova T.P., Mykytiuk M.A., Minenko S.I., Muliar H.V., Nazymko Ye. S., Pavliuk O.O., Pasika S.P., Petkov V.P., Pietkov S.V., Ponomarova T.I., Skrynkovskyy R.M., Sopilnyk L.I., Stratonov V.M., Topchii V.V., Khmyz M.V., Chubenko A.H.; Za zah. red. Stratonova V.M. Kyiv: Vydavnychiy dim «Profesional», 2023. 1208 s.

19. *Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy. Stanom na 5 zhovtnia 2023 roku* / Avt. kolektyv: Anufriiev M.I., Armash N.O., Bezzubov D.O., Bodnarchuk O.H., Vitvitskyi S.S., Hudyma V.V., Danylevska Yu. O., Drozd O.Yu., Drofych Yu. V., Dubenko O.I., Zhuravel Ya. V., Zhuravlov D.V., Zolotarova M.K., Koziar R.Ya., Kondratenko V.M., Kopotun I.M., Koropatnik I.M., Loshytskyi M.V., Makarova T.P., Manzhula A.A., Mykytiuk M.A., Minenko S.I., Nazymko Ye. S., Pasika S.P., Petkov V.P., Pietkov S.V., Ponomarova T.I., Skrynkovskyy R.M., Sobol Ye.Yu., Sopilnyk L.I., Starodubov I.V., Teremetskyi V.I., Topchii V.V., Khmyz M.V., Chubenko A.H.; Za zah. red. Teremetskoho V.I. Kyiv: Vydavnychiy dim "Profesional", 2023. 420 s.

20. *Nastilna knyha slidchoho (diznavacha, detektyva): teoriia ta praktyka, osoblyvosti provdzhennia pid chas voiennoho stanu* / Ukl.: Anufriiev M.I., Bodnarchuk O.H., Bortniak V.A., Bortniak K.V., Vitvitskyi S.S., Dobrianska N.V., Drozd O.Yu., Drofych Yu. V., Dubenko O.I., Zolotarova M.K., Komissarov S.A., Kopotun I.M., Koropatnik I.M., Loshytskyi M.V., Mykytiuk M.A., Nazymko Ye. S., Pavliuk O.O., Pasika S.P., Pietkov V.P., Petkov S.V., Ponomarova T.I., Skrynkovskyy R.M., Chubenko A.H. Kyiv: VD "Profesional", 2023. 788 s.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 11 (69)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.11.2023. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 22,32. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.